

T.C.

**KILIS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLÂK BİLGİSİ
EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI**

**İMAM NEVEVÎ'NİN KIRK HADİS ADLI ESERİNDE
DEĞERLER EĞİTİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞEGÜL KÖSTÜ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR

KILIS -2017

T.C.

KILIS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLÂK BİLGİSİ
EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

İMAM NEVEVÎ'NİN KIRK HADİS ADLI ESERİNDE
DEĞERLER EĞİTİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞEGÜL KÖSTÜ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR

KİLİS- 2017

T.C.

KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu ve bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim. (25/08/2017)

Ayşegül KÖSTÜ

İmza

ÖZET

İMAM NEVEVÎ'NİN KIRK HADİS ADLI ESERİNDE DEĞERLER EĞİTİMİ

KÖSTÜ, Ayşegül

Yüksek Lisans Tezi, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Eğitimi ABD

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR

Agustos, 2017, 207 sayfa.

İnsan sosyal bir varlıktır, tek başına yaşaması düşünülemez. Birlikte yaşamlarda, ortak yaşam kuralları olarak anılan ve her toplumda kendine yer bulan, bazen evrensel, bazen de halkın din ve kültürüne bağlı olarak meydana gelen ilke ve kurallara değer adı verilmektedir. İslam dininde değerler, genel olarak ahlâkî değer olarak nitelendirilmekte olup, kaynağı ayet ve hadislerdeki emir ve yasaklara dayanmaktadır. Hadisler, toplum düzeninin oluşmasına yardımcı olacak şekilde sınıflandırılmıştır. Ana ilke ve kuralları oluşturan Hz. Peygamber'in hadisleri, ahlâk alanında da kaynaklık teşkil etmiştir. İmam Nevevî'nin Kırk Hadis seçkisi, aynı zamanda birçok ahlâkî değeri ihtiva etmesi açısından dikkat çekici bir eserdir. Değerler eğitimi açısından oldukça önem arz eden eserdeki hadisler, ahlâkî değer olma yönünden ele alınmış, kazandırılması veya sakındırılması gereken ahlâkî davranışlar olarak incelenmiştir. Çalışmamız üç bölümden oluşup, ilk bölümde değer, işlevleri, değer ve ahlâk eğitimi üzerinde durulmuş, ikinci bölümde Nevevî'nin hayatı, eserleri ve Kırk Hadis eserinin önemi hakkında bilgiler verilmiş, üçüncü bölümde ise eserde geçen hadisler açıklanmaya ve değerler eğitimi açısından incelenmesine çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, hadis, değerler eğitimi, Nevevî, Kırk Hadis

ABSTRACT

VALUES EDUCATION IN THE FORTY HADITHS OF AL-IMAM AL-NAWAWÎ

KÖSTÜ, Ayşegül

Master Thesis, Main Department of Elementary Religious Culture and Moral
Education

Supervisor: Assistant Professor Muammer BAYRAKTUTAR

August, 2017, 207 Pages

Humans are social creatures; it is not possible to imagine them living alone. Living together, the principles and rules that emerge sometimes as dependent on the culture and religion of the people, and sometimes as universal principles in every society are called as “values” and are also named as “living-together rules”. Values in Islam are generally defined as moral values and are based on the orders and prohibitions mentioned in the Verses of the Quran and Hadiths. Hadiths are classified in a way that will help the formation of social order. The Hadiths that constitute the main principles and rules are also the sources in the morality field. The Forty Hadiths Compilation of Imam Nevevî is an interesting work in that it includes many moral values. The Hadiths mentioned in this work are important for Values Education, and are analyzed in terms of being moral values that must be acquired or in terms of morally negative issues that must be avoided. The present study consists of three parts. In the first part, the “value” concept, its functions and moral education are dealt with. In the second part, the life of Nevevî, his works, and his compilation of Forty Hadiths are mentioned, and information is given about them. In the third part, the Hadiths mentioned in the book are explained and examined in terms of Values Education.

Keywords: The Prophet Muhammad, Hadith, Values Education, Nevevî, Forty Hadiths

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
ÖNSÖZ	IX
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	1
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE PLANI	3
3. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	4
4. SINIRLILIK	4
BİRİNCİ BÖLÜM	6
EĞİTİMDE DEĞERLERİN YERİ VE ÖNEMİ	6
1. KAVRAM OLARAK DEĞER	7
1. 1. Tanımı ve Mahiyeti.....	7
1. 2. Kaynağı	9
1. 3. İşlevi	10
1. 4. Sınıflandırılması.....	11
2. DEĞERLER EĞİTİMİ	15
2.1. Değerler Eğitiminin Amacı ve Önemi	17
3. AHLÂK EĞİTİMİ	21
İKİNCİ BÖLÜM	27
İMAM NEVEVÎ VE KIRK HADİS ADLI ESERİ	27
1. İMAM NEVEVÎ’NİN HAYATI VE ESERLERİ	28
1.1. İmam Nevevî’nin Hayatı	28
1.2. Eserleri.....	29
2. İMAM NEVEVÎ’NİN KIRK HADİS (EL-ERBE‘ÛNE’N-NEVEVÎYYE) ADLI ESERİ	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	34
İMAM NEVEVÎ'NİN KIRK HADİS ADLI ESERİNDE AHLÂK VE DEĞERLER EĞİTİMİ	34
1. TEŞVİK EDİLEN AHLÂKÎ DAVRANIŞLAR	36
1.1. <i>Güzel Ahlâk</i>	37
1.2. <i>İyilik</i>	43
1.3. <i>Af</i>	50
1.4. <i>Doğruluk</i>	53
4.1. Doğruluk Değerinin Yoksunluğunda Ortaya Çıkabilecek Bazı Sorunlar	58
4.1.1. <i>Yalan</i>	58
4.1.2. <i>Zan</i>	60
4.1.3. <i>İftira</i>	62
1.5. <i>Dostluk ve Kardeşlik</i>	64
1.6. <i>Hayâ ve İffet</i>	68
1.7. <i>Kolaylık</i>	74
1.8. <i>Sabır</i>	77
1.9. <i>Temizlik</i>	82
1.10. <i>Sevgi</i>	86
1.11. <i>Yardımlaşma ve Dayanışma</i>	90
1.12. <i>Güzel Söz Söylemek</i>	94
1.13. <i>İlim Öğrenmek</i>	102
1.14. <i>Şükür</i>	108
1.15. <i>Zühd</i>	111
1.16. <i>İhsân</i>	114
1.17. <i>Adâlet</i>	118
1.18. <i>İnsan Hayatına Saygı</i>	125
1.19. <i>Cömertlik</i>	128
19.1. <i>İsraf Etmek</i>	133
19.2. <i>Misafire İkram Etmek</i>	135
1.20. <i>Çalışmak ve Helâlden Kazanmak</i>	138
1.21. <i>Sorumluluk</i>	143
1.22. <i>İtaat</i>	149
2. SAKINDIRILAN AHLÂKÎ DAVRANIŞLAR	152
2.1. <i>Öfke</i>	152
2.2. <i>Zulüm</i>	156
2.3. <i>Kibir</i>	164
2.4. <i>Hased</i>	168
2.5. <i>Buğz</i>	172
2.6. <i>Tecessüs</i>	175
2.7. <i>Küslük</i>	178

2.8. <i>Hile ve Aldatma</i>	181
2.9. <i>Haddi Aşmak</i>	186
2.10. <i>Zarar Vermek</i>	190
SONUÇ	193
KAYNAKLAR	198

ÖNSÖZ

Günümüz insanlığı, bireysel, toplumsal, küresel anlamda ciddi bir sorun halini alan ahlâkî değerlerin yok olmasıyla karşı karşıyadır. Bu kuralların zamanla yok olması, insanların maddi-manevi huzur ve güven ortamından uzaklaşması anlamına gelmektedir. Allah, İslam toplumlarında sosyal yaşantıların düzen ve devamlılığı için, insanlara birtakım ahlâkî görev ve sorumluluklar yüklemiştir. İşte bu ahlâkî sorumluluklar değerleri oluşturmaktadır. Ahlâkî değerler hem birey hem de toplum için konmuş kurallar bütünüdür.

Son yıllarda hızla artan teknolojik, ekonomik ve sosyal alandaki gelişmeler, ahlâkî değer yargılarımızın zayıflamasına, hatta yok olmasına neden olmuş, bunun yanı sıra pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların ortadan kaldırılması için değerler eğitime ihtiyaç duyulmuştur. Değerler eğitimi, bireylerin erdemli davranışları kazanmasına yardımcı olarak, onlardan yoksun yaşamalarını ve toplum içinde yalnızlaşmasını engeller. Birey ve toplumu, ortak değerler etrafında birleştirerek, birlik ve beraberlik sağlar, milli şuurun oluşmasına yardımcı olur. Değerlerin insan hayatındaki önemi düşünüldüğünde; ahlâkî değerlerin bireylere, ailelere ve en nihâyetinde topluma kazandırılması gerektiğinin önemi daha da iyi anlaşılacaktır.

Değerler eğitimi alanında yapmış olduğumuz bu çalışmada, başından itibaren engin bilgi ve deneyimleriyle yol gösteren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR Bey'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Yine tüm çalışma boyunca desteklerini her zaman hissettiğim aileme, tez yazma sürecinde sabırlarını esirgemeyen eşim ve çocuklarıma sonsuz teşekkür ederim.

Ayşegül KÖSTÜ
KİLİS, 2017

KISALTMALAR

Akt.	: Aktaran
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DEM	: Değerler Eğitimi Merkezi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Edt.	: Editör
Hız.	: Hazreti
h.	: Hicri
Krş.	: Karşılaştırınız
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
sade.	: Sadeleştiren
(SAV)	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme eden
Thk.	: Tahkik eden
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

İnsan; düşünen bir varlıktır. Bununla birlikte, duyguları olan, bunları paylaşarak hayatta kalan ve birlikte yaşadığı toplulukla ortak değerleri bulunan bir bireydir.¹ Birey, insanlığın var oluşundan günümüze kadar; kendisinin kazandığı değerlerin yanı sıra, toplumda kazanılan değerlerle birlikte hayatını devam ettirmek istemiş ve toplumun da buna saygı göstermesini beklemiştir.²

Geçen yüzyılla birlikte içinde bulunduğumuz çağ, değerler açısından değişimin yaşandığı bir çağ olmuştur. İster gelişmiş ister gelişmekte olsun, birçok ülkede bu sorun gözlemlenmektedir. Teknolojinin hızla geliştiği son dönemler, değerlerin de hızlı bir değişime uğradığı hatta bazı değerlerin yok edildiği bir dönem olmuştur.³ Öncelikle pozitivizm ve genel anlamda aydınlanma ile süregelen modernite, geleneğe karşı bir duruşla kendi değerini getirmiş ve kutsal kavramı bu yeni sistem içinde anlamını yitirmiştir.⁴ Modernlikten önce, iyi, güzel, doğru, ahlâklı daima üstün tutulur; kötü çirkin, yanlış, ahlâksızlık daima aşağı ve kötü görülürdü. Aydınlanma ve sanayi devrimi, bu değerleri bir tarafa bırakmış, dinî ve ahlâkı, siyasetten, ekonomiden, sanattan ayırmış ve aralarına kesin hatlar çizmiştir. Ahlâk ve dinin birbirinden ayrılmasında, değerlerin oluşumunda büyük paya sahip olan “ahlâk” alanında, dolayısıyla da “değerler” alanında bir bölünmüşlüğü beraberinde getirmiştir.⁵

Çeşitli bilim dalları bu değişen değer kavramının gerçekliğini ve gerekliliğini sorgulamaya başlamış, sosyal bilimlerden sosyoloji, psikoloji, ilahiyat ve felsefe kendi

¹ Akbaba-Altun, Sadegül, “Eğitim Yönetimi ve Değerler”, *DEM Dergi*, 2003, Yıl 1, Sayı 1, s. 7-17, s. 8.

² Topbaş, Kadir, “Açılış Konuşması”, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 18-19, s. 18.

³ Kenan, Seyfi “Modern Eğitimde Değer Arayışları”, *DEM Dergi*, Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, Yıl 1, Sayı 1, 2007, s. 28-33, s. 28.

⁴ Şişman, Ahmet, “Açılış Konuşması”, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 11-17, s. 11.

⁵ Bolay, Süleyman Hayri, “Aşkın Değerler Buhranı”, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 55-69, s. 57.

alanına uygun şekilde “değerleri” ele almıştır.⁶ Bunlardan İlahiyat bilimi değerlerin, dinî ve ahlâkî boyutunu inceleyerek, bunların, topluma kazandırılması gerekli birer davranış olduğu kanaatine varmıştır. Bizim bu çalışmadaki amacımız, ilahiyat biliminin ortaya koyduğu değerlerin neler olduğunu, bunların İmam Nevevî'nin Kırk Hadis eserin de nasıl geçtiğini, ahlâkî değer içeren hadisleri tesbit edip, ahlâkî değerlerin neden gerekli olduğunu, topluma nasıl kazandırılacağını ve bu değerlerden yoksun kalındığında ne gibi sonuçların ortaya çıkacağını incelemektir.

Değerler insanı değerli kılan, sahip olduğu üstün özellikler ve donanımlardır. Toplumsal yapıyı ve insan ilişkilerini düzenleyen değerler, bireyin yaşantısını, çevresindeki kişileri, nesnelere, olguları v.b. olan ilişkilerini belirleyen özellikler taşıır.⁷ Ayrıca değerler, bireylerin hayatına yön veren levhalar olup, onları hayatın zor şartlarına hazırlayarak yol gösterici olurlar. Değerlerin olmadığı bir ortamda yetişmek, değerlerden yoksun olmaktır. Bu yaşantılarda olumsuzluklardan kaçınmak ise imkânsızdır.⁸

İslâm'da değerlerin kaynağı, diğer ilahî dinler gibi Allah'tır. İyi-kötü, doğru-yanlış gibi değerler, Allah tarafından tayin edilmiş, Kur'ân âyetleri ve hadislerce belirlenmiştir. Bu nedenle değerlerin sorgulanamayacağı ve değiştirilemeyeceği kesinleşmiştir.⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadisleri üzerinde düşündüğümüzde, dinin alanlarından hiçbir alan yoktur ki, o konuda Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bir beyanının olmadığı görülsün. İster akâid, ibadet, muâmelât olsun, isterse ahlâk ve değerler alanında olsun, bu kural aynıdır.¹⁰

Din ve ahlâk arasındaki ilişkiyi din ve değerler arasında da görmekteyiz. Din ve ahlâkî birbirinden ayıramadığımız gibi, din ve değerleri de birbirinden ayıramayız. Çünkü din, değerlerin kaynağı konumundadır. Dinden yoksun bir değer insanlara

⁶ Oktay, Hüseyin Tuğrul, *Televizyon Dizilerinin Toplumun Milli ve Manevi Değerleri Açısından Değerlendirilmesi (Aşk-ı Memnû Dizisi Örneği)*, T.C. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), Ankara, Kasım, 2011, s. 5.

⁷ Demirtaş, Sıddıka, *Çocuk Yuvasında Kalan Korunmaya Muhtaç Çocukların Değer Eğitiminde Yaratıcı Dramanın Etkililiği*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2009, s. 4-5.

⁸ Aydın, Mehmet Zeki-GÜRLER AKYOL, Şebnem, *Okulda Değerler Eğitimi: Yöntemler, Etkinlikler, Kaynaklar*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 6.

⁹ Oktay, Ayşe Sıddıka, “Ahlâkî Değerler ve Bunların Global Ahlâka Etkileri” *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26- 28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 131-143, s. 137.

¹⁰ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Nebevî Sünnet*, (Çev: Muammer Bayraktutar), Yasin Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 33.

kazandırılması imkânsızdır. İnsan yaratılışı gereği aşkın bir varlığa itaat etmeye ve ondan korkmaya uygun olarak yaratılmıştır. Sevginin yanı sıra korkunun olması kişinin bu dünyaya gönderiliş gayesi olan kulluk bilinci açısından önemlidir. İnsanoğlu güç ve parayı eline geçirdiği takdirde, kendisini üstün görerek asıl gayesini unutabilmekte, emir ve yasaklara riâyet etmeyerek ahlâkî değerlerden yoksun hale gelebilmektedir. Sonuç olarak kendisine, ailesine, topluma, canlı ve cansız her şeye karşı merhametten yoksun bireyler ortaya çıkabilmektedir. Allah kullarının bu hale düşmemesi için, koyduğu dinî ve ahlâkî kurallara uyulmasını ister. İşte bu nedenle din ile ahlâkî, din ile değeri birbirinden ayıramayız.

Güzel ahlâkî tamamlamak üzere gönderilmiş olan Hz. Peygamber (s.a.v.)'in her sözünde dinî ve ahlâkî değerleri içerdiğini görmekte ve hayatımızda kendimize yön verici olarak kullanmaktayız. Hz. Peygamberin vefatıyla birlikte İslâm âlimleri hadislerin içerisinde dinin temel esaslarını ve İslâm ahlâkını oluşturan bazı hadisleri derleyip kırk hadis olarak insanlığın hizmetine sunmuşlardır. İşte bunlardan biri olan İmam Nevevî'nin el-Erba'une'n-Neveviyye adlı eseri bizim tezimizin konusu olmuştur. Bu düşünceden hareketle tezimizde Nevevî'nin eserinde geçen hadislerin, hangi ahlâkî değerleri içerdiği tespit edilerek, birey ve toplum açısından önemine ve faydasına değinilecektir.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Planı

Araştırmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; değer tanımı yapılarak, değer çeşitleri hakkında bilgi verilmiş, belli başlı değerler sıralanmıştır. Yine bu bölümde değerler ve ahlâk eğitiminin öneminden bahsedilmiş, bireylere değer ve ahlâk eğitiminin nasıl kazandırılacağı, yokluğunda ne tür sorunların oluşacağına yer verilmiştir. Araştırmamızın ikinci bölümünde; Nevevî'nin hayatına, eserlerine, Kırk Hadis adlı eserinin önemine değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise; teşvik edilen ve sakındırılan değerler ana başlığı altında, dinî, ahlâkî, estetik, hukukî, siyasî ve iktisadî değerler alt başlıklar halinde ele alınarak açıklanmıştır.

Tezimizde, daha çok anlamaya, yorumlamaya ve değerlendirmeye yönelik yöntem izlenmiş olup, bu yöntem çerçevesinde, çeşitli kaynaklara müracaat edilerek elde ettiğimiz bilgilerle bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

3. Araştırmanın Kaynakları

Tezimizde kaynak olarak İmam Nevevî'nin el-Erba'üne'n-Neveviyye adlı eseri, Kusay Muhammed Nurs el-Hallâk ve Enver b. Ebî Bekr eş-Şeyhî tarafından hazırlanan tahkikli baskısı dikkate alınmıştır. Dolayısıyla tezimizde Nevevî'nin Kırk Hadis adlı eserinde yer verdiği hadislerin sayfa ve hadis numaralarının verilmesinde ilgili tahkikli basım esas alınmıştır.¹¹

Hadislerin tercümesinde, İbn Receb'in yazmış olduğu "el-Cami'u'l-Ulûm ve'l-Hikem" eseri esas alınmıştır. Şerhlerden ise, İbn Receb'in eserinin yanı sıra, Bursevî'nin "İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi", İbrahim Hatipoğlu'nun "İmam Nevevî Kırk Hadis -Terceme ve Şerhi" Mustafa el-Buga-Muhyiddin Mistu'nun "İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi", Kazım Sağlam'ın "İmam Nevevî Kırk Hadis Tercemesi ve Şerhi", "DİA", "Hadislerle İslâm Ansiklopedisi" gibi eserler kaynak olarak kullanılmıştır. Hadis şerhlerinden, Ahmed Davudoğlu'nun, "Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi", tercümesini Kâmil Miras'ın yaptığı Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtîfi'z-Zebîdî'nin "Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Terceme ve Şerhi", Yaşar Kandemir vd., "İmam Nevevî, Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri" eserlerinden faydalanılmıştır. Ayetlerin tefsirinde ise Elmalılı Hamdi Yazır'ın, "Hak Dini Kur'ân Dili" eserinden faydalanılmıştır.

Değerler, ahlâk ve değer eğitimi bölümünde ise; Recep Kaymakcan ve arkadaşlarının hazırlamış olduğu "Değerler ve Eğitimi", "Değerler Eğitimi Sempozyumu" kitabı, Hayati Hökelekli'nin, "Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler", "Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi" kitapları, Yaşar Kandemir'in "Örnekleriyle İslâm Ahlâkı", İdris Tüzün'ün "Âyet ve Hadislerle İslâm Ahlâkı", Ahmed Ürkmez'in "Ahlâk Ekseninde Hadis", Haluk Yavuzer'in "Ana, Baba ve Çocuk", Talat Sakallı'nın, "Hadislerle İslâm'da Hoşgörü ve Kolaylık", Saffet Sancaklı'nın "Hz. Peygamber'in Mesajlarında Örnek Toplum" gibi kitaplardan, "DEM Dergiden", çeşitli tez ve makalelerden faydalanılmıştır.

4. Sınırlılık

Nevevî'nin el-Erba'üne'n-Neveviyye eserine almış olduğu hadislerde, birden fazla değer bulunabilmektedir. Bu değerlerden sadece ahlâki olanlar ele alınmış olup

¹¹ Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, el-Erba'üne'n-Neveviyye thk. el-Hallâk, Kusay Muhammed Nurs, eş-Şeyhî, Enver b. Ebî Bekr, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 1430/2009.

dini değerleri içeren hadisler, tezin kapsamını genişleteğinden dolayı konuya dahil edilmemiştir. Yine değerler, tespit ve analiz edilirken hadiste sadece değerin ifade edildiği kısım alınmış olup, hadisin tamamına yer verilmemiştir. Ayrıca tezimizin ana konusunu oluşturan değerler eğitimi alanının yeni bir alan olması ve hakkında bilimsel kaynakların azlığı başka bir sınırlılığı daha ortaya koymuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

EĞİTİMDE DEĞERLERİN YERİ VE ÖNEMİ

1. KAVRAM OLARAK DEĞER

1. 1. Tanımı ve Mahiyeti

Değer, Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde; “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet paha, bir ulusun sahip olduğu, sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddî ve manevî öğelerin bütünü”¹² olarak tanımlanmaktadır.

Değerlerin kişiye, topluma, dine ve kültüre göre farklılık göstermesi nedeniyle hakkında çeşitli tanımlar yapılmıştır. Değerler, olumluluk ölçekleri olarak kabul edilen, bireyce ve toplumca benimsenen, gerçekleşmesi somut olsa da gerçek haliyle soyut olan, din ile içten bağlantıları bulunan önemli beşerî olgulardır.¹³ Bir başka tanımda ise toplumların belli bir kısmıyla ilgili inanç, idrak, duygu ve bilgilerinin bir terkibi, organize olmuş bir bütünü kabul edilmiştir.¹⁴ İnsanı değerli kılan, sahip olduğu üstün özellikler ve sahip olduğu donanımlar da değer tanımı arasında sayılmış,¹⁵ ilgi duyulan arzu edilen şey olarak nitelendirilmiştir.¹⁶ Ayrıca değerler, bireylerin düşünce yapılarının oluşmasında, politik düşüncelerinin ya da dinî inançlarının tercihinde, kriter olarak verecekleri kararları belirlemede önemli birer unsurdur.¹⁷

Değerler insanın davranışlarını hayatı boyunca biçimlendirmeye devam eder. Çünkü değerler yıllar boyunca kendisini canlı tutan, yıllar içinde bir şeylerin eklendiği veya çıkarıldığı bir süreci kapsar.¹⁸ Değerler bireylerin hayatında işaret levhaları gibidirler. Tehlikeli anlarda bireylerde hazır bulunuşluk oluşturup yol gösterirler.¹⁹ Toplumun ve kurumların da gelişmesinde etkin rol oynayan değerler, bireylerin eylem ve davranışlarının yerindeliğini, etkililiğini, güzelliğini ve ahlâkîliliğini belirlemeye yarayan ilke ve standartlardır.²⁰

¹² TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara, 2005, <http://www.tdk.gov.tr/index>.

¹³ Aydın, Mustafa, “Değerler, İşlevleri ve Ahlâk”, *Eğitime Bakış Dergisi*, 2011, Yıl 7, Sayı 19, s. 40.

¹⁴ Altın, Fatma Tuba, *Mevlana'nın Eserlerinde Dostluk ve Samimiyet değerlerinin İşleniş ve Eğitim Açısından Tahlili*, Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya, 2010, s. 3.

¹⁵ Yaman, Ertuğrul, *Değerler Eğitimi: Eğitimde Yeni Ufuklar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s. 18.

¹⁶ Bolay, “Aşkın Değerler Buhranı”, s. 60.

¹⁷ Hökelekli, Hayati, *Ailede, Okulda Toplumda, Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 285.

¹⁸ Bacanlı, Hasan, “Değer Değer midir?” *Eğitime Bakış Dergisi*, 2011, Yıl 7, Sayı 19, s. 21.

¹⁹ Aydın- Akyol, *Okulda Değerler Eğitimi: Yöntemler, Etkinlikler, Kaynaklar*, s. 6.

²⁰ Hökelekli, *Ailede, Okulda Toplumda, Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 285.

Değerler toplum veya bireyler tarafından özümşenerek birleştirici rolü üstlenen ve ihtiyaçlarına cevap veren kriterlerdir. Bir toplumun yaşamında, her şey değerlere göre algılanır ve diğerleriyle karşılaştırılır. Ayrıca bilince, duyguya ve tutumlara etki ederek, davranışlarda iyi kötü kavramı oluştur ve onları yönlendirir.²¹ İşte bu noktada değerler, toplumu oluşturan bireylere, nelerin önemli olduğunu, nelerin tercih edilmesi gerektiğini öğretirken, onların olgun, iyi insan, uyumlu ve üretken birer vatandaş olmasını sağlar. Kısacası insan olarak ferдин ne olduğu ve nasıl olması gerektiği hususunda yolunu aydınlatmaktadır.²²

Değer bir toplumda benimsenerek yaşatılmaya çalışılmış her türlü duyuş, düşünüş, davranış ve normlardır. Değerlerin bir araya gelmesiyle kültürler, örf ve ananeler oluşmuştur. Kültür toplum tarafından etkilenecek toplumu etkileyen ve nesilden nesile aktarılabilen genel unsurlardır. Değerlerin genelliliğinin yanı sıra insana özel kısımları da bulunmaktadır. Söz ve davranışlarda doğru-yanlış, güzel-çirkin, iyi-kötü şeklinde tanımlanmasını sağlayan değerler, kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir. Değerlendirme ölçütlerinin farklılığına rağmen tarihte hiçbir zaman ve hiçbir toplumda ne hakikat ne estetik ne de dinî değerlerin tamamen ortadan kalktığı gözlenmiştir. Doğru-yanlış, iyi- kötü, güzel- çirkin gibi kavramlar her toplumda farklı biçimde algı oluştursada, bir değer kriteri olarak işlev görmektedir.²³

Değerler bir toplumun kimliğidir. Toplumun sosyal alışkanlıklarının ve yaşantılarının tüm özellikleri bu kimlikte yer almaktadır. Toplum oluşturan birey, ait olduğu topluluğun tüm değerlerine sahiptir. Âidiyet duygusu bağlı bulunduğu toplumun dinî inancı, ahlâkı, örf ve geleneğini benimsemesine yardımcı olur. Değerler küçük yaşlarda ailede verilmeye başlanılan, yaparak, yaşayarak ve model olarak öğretilen, çocuğun bilişsel ve duyuşsal düzeyine göre belirlenen kriterlerdir. Ayrıca değerler, bireylerin iyi kötü, güzel çirkin gibi kriterlerini inandıkları dinin emirleri ve örflerinin kuralları doğrultusunda oluşmasını sağlayarak toplumsal birliği ve bütünlüğü meydana getirir.

²¹ Dilmaç, Bülent, *İlköğretim Öğrencilerine İnsanî Değerler Eğitimi Verilmesi ve Ahlâkî Olgunluk Ölçeği ile Eğitimin Sınanması*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1999, s. 15.

²² Akbaş, “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, *Değerler ve Eğitimi Merkezi*, 2008, Yıl 6, Sayı 16, s. 9-27, s. 10.

²³ Uyanık, Mevlüt, “Bir Değer Olarak Çoğulculuk”, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26- 28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 433-444, s. 438.

Değerler toplumdan topluma, kişiden kişiye değişebilen yargılardır. Toplumun hâkim olduğu anlayış, inandığı din, geçmişten aktarılan örf ve adetler ve gelişmişlik düzeyi, değerlerin değişim göstermesine neden olmaktadır. Değerler, uzun bir sürecin sonunda, dinden ve geleneklerden etkilenerek oluşan, gelişen teknoloji ve değişen ihtiyaçlar neticesinde süreklilik arzeden normlardır. Kısaca teknoloji, din ve geleneğin birleşip etkileşimde bulunduğu noktadır. Bu açıdan değerler oluşurken, yapılabilir uygulanabilir olmasının yanında toplumsal ahlâka ve dine aykırı olmamasına dikkat edilmeli, iyi anlamalı, iyi değerlendirilmelidir. Değerlerin iyi anlaşılması, toplumun geleceğe güvenle bakması ve sosyal hastalıklardan uzak durması için mutlaka gereklidir.

1. 2. Kaynağı

Değerlerin kaynağı hakkında iki temel yaklaşım vardır. Bunlardan biri insan yani toplum, diğeri ise toplum üstü aşkın varlıktır.²⁴ Bir başka görüşe göre de değerlerin bilgi ve inanç olarak iki temeli vardır. Sanat, ahlâk, din gibi değerlerde inanç hâkimken, diğer değerlerde bilgi hâkimdir.²⁵

Değerlerin etkiledikleri ve etkilendikleri değer ölçüleri bulunmaktadır. Örneğin, insan güzel-çirkin derken sanatsal değer ölçülerini, iyi-kötü derken ahlâkî değer ölçülerini, helâl-haram derken dinî değer ölçülerini kullanır.²⁶ İnanç, vahiy veya öğretiler çerçevesinde oluşan bağlılıklar, törenler, ayinler ve ibadetler dinî değeri oluşturan unsurlardır. Dinî değerler, öznellik göstermeyen, kurallarını aşkın varlığın koymuş olduğu genel-geçer kurallardan oluşmaktadır.²⁷ Ahlâkî ve hukukî değerler ise bilgi ve inançlar doğrultusunda ortaya çıkan, kişinin ve toplumun uymak zorunda olduğu normlardan oluşmaktadır. Sanatsal değerler ise, karşılıklı etkileşim sonucu oluşmaktadır. Ayrıca bir milleti ayakta tutan, bayrak, tarihsel geçmiş ve zaferler milli değerlerin kaynağını oluşturmaktadır.²⁸

Toplumbilimciler, felsefeciler ve din bilimcileri değerlerin kaynağı hakkında farklı görüşler beyan etmişlerdir. Değerler iki ana kaynağa dayanmaktadır. Biri dinî ve ahlâkî değerlerin kaynağı olan dogmatik kaynak, ikincisi ise toplumları oluşturan

²⁴ Oktay, “Ahlâkî Değerler ve Bunların Global Ahlâka Etkileri”, s. 132.

²⁵ Bolay, “Aşkın Değerler Buhanı”, s. 62.

²⁶ Bolay, Süleyman Hayri, “Değerlerimiz ve Günlük Hayat”, *DEM Dergi*, Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, Yıl 1, Sayı 1, s. 16-19, s. 16.

²⁷ Kılıç, Recep, *Ahlâkın Dini Temeli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, s.16.

²⁸ Bolay, “Değerlerimiz ve Günlük Hayat”, s. 16.

insan kaynağı. İnsana dayalı kaynak ise kendi içerisinde ikiye ayrılır. Birincisi toplumun nesiller boyu aktararak getirdiği gelenek göreneğe dayalı değerler, ikincisi ise bireyin duyuşsal ve bilişsel yapısına dayalı olarak oluşan kişisel değerlerdir.

Dinî ve ahlâkî değerler, insanüstü varlık tarafından belirlenir, kesin ve genel geçerdir. Değerlerden etkilenmez, fakat başka değerleri etkilerler. Örf ve adetlere dayalı değerler ve kişinin oluşturmuş olduğu değerler kesin olmayıp toplumdan topluma, kişiden kişiye değişebilme özelliği göstermektedir. Her ne kadar kaynaklar farklı olsa da değerler, birbirinden etkilenerek oluşmaktadır.

1. 3. İşlevi

Değerler insan ve toplum hayatında birtakım işlevler ifa etmektedir. En önemli işlevi ise, sosyal hayatı biçimlendirmeleridir. Değerlerin fert ve toplum hayatında belirleyici olması için saf biçimlerinden çıkıp toplumsal boyut kazanmaları gerekmektedir.²⁹ Değerler toplumdaki sosyal kontrol sistemine kaynaklık ederek bireyler arasındaki iletişimi kuvvetlendirir ve dayanışmayı artırır. Değerler kişilerin sosyal rollerini seçmesine yardımcı olur. Değerler kültürün oluşmasına yardımcı olarak bireyi ait olduğu kültürün normlarına uymaya zorlar.³⁰

Değerler dinî işlev açısından ele alındığında ise, insana yönelik ahlâkî güzelleştirerek, bu ahlâkın insanın tabiatına yerleşmesini sağlamak olduğu görülür. Bu anlayışa uygun olarak erdemli bir insanın, olgun dengeli ve bütünleşmiş bir kişilik sahibi olması için, bilinçli bir çabaya yer vermeyen dindarlık anlayışı, eksik ve yetersiz kalmaktadır. Hz. Muhammed, güzel ahlâkî tamamlamak için gönderilmiş³¹ olduğunu ifade ederken dindarca yaşamının hedefini de ortaya koymuş ve güzel ahlâksız din olmayacağını vurgulamıştır. İslâm'ın bireysel ve toplumsal hayatımızı her yönüyle kuşatıcı ve yön verici niteliği, bütün hayat alanlarında terbiyevi ve ahlâkî gayelerinin geçerliliğini gerektirmektedir.³² Kur'ân'a göre insan hayatının bütün hedefi, bireysel ve toplumsal olarak iyi davranışlardır. İşte değerler burada etkin bir rol olarak Kur'ân

²⁹ Aydın, "Değerler, İşlevleri ve Ahlâk", s. 42.

³⁰ Aydın-Akyol, *Okulda Değerler Eğitimi: Yöntemler, Etkinlikler, Kaynaklar*, s. 5.

³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 381.

³² Hökelekli, *Ailede Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 233.

ölçüsüyle yaşanmasını sağlar.³³ Allah'a duyulan sorumluluğun yerine getirilmesiyle üstün bir konum elde etmek ancak değerler sayesinde olabilir.³⁴

Değerlerin kazandırılması, birey ve toplum için önemli bir konudur. Değer eğitimi, işlevleri açısından, bireylere rehber olarak onları korur ve toplumsal iletişimde kural koyucu ve düzenleyici olarak etkin rol oynar. Ayrıca değerler eğitiminin pratik hayata yönelik olması, daha kolay içselleştirilmesi ve yaşantı haline gelmesi onun önemini daha da artırmaktadır.³⁵

Değerler eğitiminin hedefleri arasında, kendini tanıma, anlama gibi bilişsel yetileri en üst düzeye ulaştırmak, duygusal anlamda yaşantı zenginliği oluşturmak, davranışsal açıdan ise, farkındalık yaratarak erdemlerle donatılmış kişilik sahibi birey yetiştirmektir.³⁶

Değerlerin eğitimdeki işlevleri, bireye amaç ve yön tayin ederek, toplumsal hayattaki konumunu ve rolünü belirlemek, bireyin kendine ve topluma karşı saygın bir kişilik kazanmasını sağlayarak, olumlu davranışları oluşturmasını sağlamak, ahlâklı olan ile olmayanı ayırmasına yardımcı olarak yüksek ahlâka sahip benlik oluşturmasına yardımcı olmaktır. Ayrıca, sahip olduğu kişisel değer yargılarını, inandığı dinin değerleri doğrultusunda şekillendirerek kullanmasına yardımcı olmaktır.

1. 4. Sınıflandırılması

Değerlerin toplumsal ve kültürel nedenlerle farklı algılanması, değer sınıflandırması alanında çok çeşitli görüşlere neden olmuştur.³⁷ Her bilim ve toplum kendi değerlerini oluşturmuş ayrıca bu değerleri açıklama ve kazandırma yoluna gitmiştir. Değerlerin tasnifindeki bu çeşitliliğin, değerlerin kaynağı noktasındaki fikir farklılıklarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Yine değerler, sürekli ya da geçici oluşlarına veyahut ait oldukları konuya ve branş dallarına göre sınıflandırmalara tabi tutulmuşlardır. Bununla birlikte amaç ve araç olma yönüyle de sınıflandırmalara

³³ Mülk, 67/2. Karaman, Hayrettin ve Diğerleri, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, TDV Yayınları, Ankara, 2006.

³⁴ Tin, 94/4-5.

³⁵ Uysal, Veysel, "Yetişkinlerde Dindarlık ve Değerler: Dini Hayat, Değer Tercihleri ve Kadına Bakış Eğilimleri" *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26- 28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 215-240, s. 216.

³⁶ Aydın, "Değerler, İşlevleri ve Ahlâk", s. 42.

³⁷ Yiğittir, Süleyman-Öcal, Âdem, "İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Değer Yönelimleri", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010, Sayı 24, s. 407-416, s. 410.

gidilmiştir.³⁸ Bunların sınıflandırılması ne olursa olsun bütün değerlerin birbiri ile ilişkili olduğunu görüyoruz. İnsan onuruna saygı, adâlet, hukukun üstünlüğü, demokrasi hesap verme, hesap sorma, şeffaflık, toplumun şeffaf olması ve ayırımçı toplum olmaması, toleransın hâkim olması gibi demokratik değerler bulunmaktadır. Bunlar her ne kadar siyasi değer gibi gözükse de ahlâkî değerler içinde de yer alır. Zira siyaset ve demokrasinin ahlâkî değerle birlikte yürütülmediği yerlerde özgürlük, güven, adalet gibi kavramlardan bahsetmek zordur. Bir diğer değer olan kültürel değerler ise, bu değerlerin alt değerleri niteliğindedir.³⁹

Değerler her toplumda uzun zaman içinde oluşmuş ve içinde olduğu toplumun büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiş, benimsenmiş, hayata rehber alınmış ölçütlerdir. Bireysel tutum ve davranışlar, büyük ölçüde ahlâkî-dinî değerlerle, örf ve adetlerin içerdiği değerlerin etkisinde kalır. Değerler toplumun çoğu tarafından yaşandıkça uzun yıllar nesilden nesile aktarılırlar. S. Hayri Bolay bazı değerleri şu şekilde tasnif etmiştir:⁴⁰

1. Aile düzeninde: Ailenin kutsallığı, evde karşılıklı saygı ve sevgi, hediyeleşme, neşe ve sıkıntıyı paylaşma, birbirini ziyaret, taziye, dinî nikâh vb.
2. Toplumsal mahiyetteki bazı değerler: Düğün yemeği, cenaze evine komşuların yemek göndermeleri, iftar yemekleri, adak kurbanı, selâmlaşma, özür dileme, insana saygı, yetimleri korumak, paylaşmak vb.
3. İslâmî kaynaklı değerler: Allah, melekler, peygamber, kitap, âhiret, cennet, cehennem, hac, umre, zekât, kurban, doğum ölüm, Kur'ân'a özel saygı, Cuma ve bayram namazı, namazları cemaatle kılma, Ramazan orucu, fitre, sadaka, beş vakit namaz, kadına saygı, çocukları sevmek ve kollama vb.
4. Evrensel değerler: Birleşmiş Milletler değerleri, İnsan Hakları Beyannamesi değerleri, batılı hayat tarzından kaynaklanan değerler, Avrupa Birliği değerleri, Demokratik değerler, laik değerler vb.

³⁸ Arslan, Şükran Fatma, *Sünen-i Ebû Davud'un Edeb Bölümünden Hareketle Hz. Peygamber'in Karakter Eğitiminde Yer Alan Ahlâki Değerler*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Ana Bilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008, s. 27.

³⁹ Aydın, Mehmet, "Açılış Konuşması", *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26- 28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 29-41, s. 38.

⁴⁰ Bolay, "Değerlerimiz ve Günlük Hayat", s. 16.

5. Temel değerler: Saygı, şeref, itibar, namusluluk, dürüstlük, sadakat, sabır, utanma, sakin kalma, disiplin, barış, sevgi, sorumluluk, güven, sevinç, cömertlik, manevîlik vb.

Felsefeci ve toplumbilimci Hilmi Ziya Ülken ise değerleri üç ana gruba ayırmıştır. Birincisi içkin değerler ki bunlar teknik, bilgi ve duyuşa dayalı sanatsal değerlerdir. İkincisi ise aşkın değerler olup, kişiler arasında ki etkileşimden meydana gelen değerlerdir. Bilgiden ziyade inanma üzerine kurulan bu değerler, din ve ahlâktır. Üçüncüsü ise normatif değerlerdir. Kişiler arası ilişkilerden doğan kural koyucu özelliği olan iktisadî ve hukuksal değerlerdir.⁴¹

Nelson değerleri üç kısma ayırarak, bireysel, grup ve sosyal değerler başlıkları altında incelemiştir. Spranger ise değerleri altı grupta toplamıştır. Bunlar bilimsel, ekonomik, estetik, sosyal, politik ve dinî değerlerdir.⁴² Erol Güngör, bu klasik değer sınıflamasına, ahlâkî değer boyutunu ekleyerek değer sayısını yediye çıkarmıştır. Ahlâkî değerler diğer değerlerle birlikte değer sisteminin bir parçasını oluşturmakta ve diğer değerlerden ayrı bir bölüm teşkil etmektedir. Ahlâkî değerler başka türden değerlerle sıkı bir münasebet halindedir. Örneğin başkalarının fikirlerine saygı duymak, hem ilmî hem de ahlâkî bir değer görünümünü alabilir. Ancak bu yakınlığa bakılarak ilmin ya da siyasetin birer ahlâk sistemi olduğu söylenemez. Bununla beraber insan faaliyetlerinin olduğu her alan, genel ahlâkla uyumlu fakat özel durumlar gösteren ahlâk prensiplerini ihtiva eder.⁴³

Bütün değerleri aynı ölçüde benimsemek mümkün olmamakla beraber, insanlar için bazı değerler daha öncelikli olabilmektedir. Bireyin değer sıralamasının birinci ve en üst sıralarında bulunan değerler onun temel değerleri sayılmaktadır. Bütün değerler bireye verilip ondan bir sıralama yapması istenildiğinde, her şeyden daha çok önem verdiği değeri, en yukarıya koyduğu görülmektedir. Bu bakımdan değerlerin sınıflandırılması bakış açılarına göre değişmektedir.⁴⁴

⁴¹ Ülken, Hilmi Ziya, “Değerler, Kültür ve Sanat”, *İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlük Konferansları Serisi*, İstanbul, 1965, s. 6. (Akt: POYRAZ, Hakan, “Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı”), *Değerler Eğitimi Sempozyumu*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007, İstanbul, s. 81-88, s. 85.

⁴² Aydın-Akyol, *Okulda Değerler Eğitimi: Yöntemler, Etkinlikler, Kaynaklar*, s. 10-11.

⁴³ Güngör, Erol, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 42.

⁴⁴ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, s. 42.

Değer eğitiminde değer sınıflamalarından ziyade, toplumun, devletin ve bireylerin maddî- manevî ihtiyaçları, yapılacak geniş boyutlu araştırmalarla tespit edilerek, değerlerin eğitimine önem verilmesi esas kılınmalıdır. Yine değer sınıflandırmaları, kendi toplum yapımıza ve ahlâkî melekelerimize uygun olarak belirlenmelidir.⁴⁵ Millî Eğitim Bakanlığınca belirlenen değerler şu şekildedir: Sevgi, Sorumluluk, Saygı, Hoşgörü - duyarlılık, Özgüven, Empati, Adil olma, Cesaret, Liderlik, Nazik olmak, Dostluk, Yardımlaşma, Dayanışma, Temizlik, Doğruluk, Dürüstlük, Aile birliğine önem verme, Bağımsız ve özgür düşünebilme, İyimserlik, Estetik duyguların geliştirilmesi, Misafirperverlik, Vatanseverlik, İyilik yapmak, Çalışkanlık, Paylaşımçı olmak, Şefkat - Merhamet, Selâmlaşma, Alçakgönüllülük, Kültürel mirasa sahip çıkma, Fedakârlık.⁴⁶

Sonuç olarak, değerleri bilgi, inanç ve toplum kaynaklı olmak üzere üç başlık altında sınıflandırabiliriz. İnançla alakalı değerler, estetik, din ve ahlâki değerlerdir. İnançtan doğan değerlerde temel olan inanmaktır. Özellikle dinî değerlerin temeli, aşkın bir varlık tarafından konulmakta, koşulsuzca inanmaya, itaat etmeye dayanmaktadır. Estetik değerler ise sübjektiflik ihtiva eder. Yine bireyin ve toplumun kendi iyi ve güzelini oluşturarak buna inamıyla ortaya çıkmaktadır. Bilimden doğan değerleri ise, hukukî, iktisadî, siyasî değer olarak sınıflandırabiliriz. Bilimden doğan değerler, nesnellik arzeder. Bilimsel temelli değerlerde objektiflik ve nesnellik gibi düşünsel öğeler hâkim olup bireyi tatmin etmeye yöneliktir. Yine insanların zaman içinde oluşturdukları gelenek görenek gibi unsurlar, toplumsal değerleri oluşturur. Bu değerler zaman içinde değişim yaşadığı gibi, nesilden nesilede aktarılmaktadır. Bunların dışında toplumsal ve dini değerlerin birleşmesinden oluşan ve toplumdan topluma değişiklik arzeden milli ve manevi değerler de değer sınıflamasında yer almaktadır. Bu değer iki değer ortak ürünüdür. Bayrak, vatan, marş, şehitlik, gazilik gibi değerler bu gruba girmektedir.

2. DEĞERLER EĞİTİMİ

Değer eğitimi veya değerler eğitimi, günümüzde üzerinde durulan konular arasında yer almaktadır. Değer eğitimi kavramı, belli bir takım değerlerin

⁴⁵ Yiğittir-Öcal, “İlköğretim Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Değer Yönelimleri”, s. 416.

⁴⁶ 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu (2., 10., 11., 20., 23., 28. Maddeleri), MEB 2010/53 sayılı, 08.09. 2010 Tarihli Genelgesi. (Türk Millî Eğitimi'nin genel amaçları ile öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeyi, ilgi, yetenek ve öğrenim seviyeleri etkinlikleri ile alakalı, 18. Millî Eğitim Şurası Çalıştay Raporu ve 2010/53 Sayılı (İlk Ders Konulu) Genelgesi gereği belirlenmiş olan değerlerdir).

kazandırılmasında, değerler eğitimi ise, genel ve evrensel değerlerin insanlara verilmesinde kullanılmıştır.⁴⁷ Sahip olunan değerler, bireyin gelecekteki kişiliğini, bakış açısını, davranışlarını hatta hayatını belirleyecek etkenler olmasından ötürü, bireyin belli başlı değerlerin farkına varması, gerekli değerleri kazanması, yeni değerler benimsemesi, bütün bu değerleri kişiliğinin temel taşları haline getirerek davranışa dönüştürmesi gerekmektedir. Neredeyse hayat boyu devam eden bu değer kazanma kazandırma süreçlerine “değerler eğitimi” denilmektedir.⁴⁸ Değer eğitimi akımlarının temsilcileri, değer eğitimine ilişkin görüşler, hangi değerlerin öğretilmesi gerektiği, değer öğretiminin nasıl yapılacağı, değer eğitiminde öğretmenin rolü gibi konularda farklı fikirler öne sürmüşlerdir.⁴⁹

Hayatımıza anlam kazandıran bizi biz yapan en önemli kaynağımız değerlerimizdir. Doğruluk, dürüstlük, kendini ifade etme, inanç, irade, sevgi, saygı, güven, ahlâk, özgürlük ve benzeri kavramlar yaşantımızı anlamlı kılan bazı değerlerdir. İyi insan olma, çevreye güven vererek yaşama ve bu şekilde kişilik geliştirmede değerler eğitiminin önemi büyüktür.⁵⁰ Değerlerden uzak bir eğitim düşünülemez. Eğitim; bireyin yaşadığı toplum içinde değeri olan yetenek, tutum ve diğer davranış biçimlerini geliştirdiği süreçlerin tümüdür.⁵¹ Bu süreçte değerlerin katılmasıyla eğitimin işlevselliği ve kalıcılığı sağlanarak kazanımlar birer davranış örüntüsü haline getirilmektedir. Zira insanî, ahlâkî, kültürel, ruhsal, toplumsal ve evrensel boyutlarda oluşan bu duyarlılıkların özümsemesi ve benimsenmesi süreci değerler eğitiminin esasını teşkil etmektedir.⁵²

Değerler eğitiminde bir başka amaç ise, çocuğun özsaygı ve özbenliğini geliştirerek, çevresine ve kendisine karşı sorumluluklarının farkına varmasını ve bunları yerine getirmesini öğretmektir. Evde, okulda, toplum içinde, insanlarla iş birliği yapmayı öğrenerek, başkalarının görüşlerine değer vermeyi, öğretmenlerine,

⁴⁷ Bacanlı, “Değer Değer midir?”, s. 18.

⁴⁸ Yaman, *Değerler Eğitimi: Eğitimde Yeni Ufuklar*, s. 18.

⁴⁹ Akbaş, “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, s. 22.

⁵⁰ Çağlayan, Ahmet, *Ahlâk Pusulası: Ahlâk ve Değerler Eğitimi*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 91.

⁵¹ Bayrak, Coşkun, vd., *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Pegem Yayınları, Ankara, 2002, s. 5.

⁵² Yaman, *Değerler Eğitimi: Eğitimde Yeni Ufuklar*, s. 17.

aile büyüklerine arkadaşlarına karşı saygılı olmayı, kültürel değerlere sahiplenmeyi, yasa ve kurallara uymayı, milli ve manevî öğeleri benimsetmeyi öğretmektir.⁵³

Değerlerin öğretilmesi, nesilden nesile aktararak devamlılığının sağlanması her toplumun başta gelen hedeflerinden birisi olmuştur.⁵⁴ Ayrıca değerlerin, hızla değişen toplum yaşantısı ve hayat felsefesine karşı doğru aktarılıp benimsetilmesi, bireyin hayatını anlamlı kılarak, ruhsal dengesini korumasına, kişiliğini güçlendirerek, ahlâk ve karakterini sağlamlaştırmasına yardımcı olmuştur. Yine artan hayat standardı ve ilerleyen teknoloji sayesinde değişim geçiren değerleri, din ve inançtan gelen kriterlere uygun hale getirerek, bireye kazandırılmasında etkin rol oynamış, kişinin yaşantı farklılıklarından ötürü oluşan sorunları azaltmada ve toplumun sağlıklı ilerlemesine katkıda bulunmuştur.⁵⁵ Teknolojinin ilerlemesi sonucu oluşan toplumsal hareketlilik içersinde değerlere gereken önem verilmez, ahlâkî değerler gerektiği biçimde öğretilmezse, milli ve manevî değerlerden uzak, maddî değerlerin ve çıkarların ön planda tutulduğu, ruhsal bunalımlar yaşayan bir toplum inşa edilmiş olur.⁵⁶

Toplumda bireylere değerlerin öğretilmesi temelde aile, dinî kurum ve gruplar, ileriki zamanlarda ise okullar, televizyon ve akran grupları ile gerçekleşmektedir.⁵⁷ Çocuklar değerleri ilk olarak ailede yaşantı olarak görerek öğrenmektedir. Bu nedenle ebeveynler, çocuklarıyla tutarlı ilişkiler kurmalı, hoşgörü ve anlayış çerçevesinde çocuklarının olumlu değer yargıları edinmesine yardımcı olmalıdırlar.⁵⁸ Çocuğun içinde bulunduğu toplumun kültürünü kazanması, aile etkeninden sonra ilköğretimin ilk yıllarına denk gelmekte ve bu dönemden itibaren değişik süreçlerde duygu oluşturma ve değer kazandırma etkinlikleriyle desteklenmektedir.⁵⁹ Çocuk ve gençlere, aile içinde ve okul öncesi eğitiminden itibaren tüm eğitim basamaklarında ve bütün eğitim kurumlarında, değerler eğitiminin verilmesi, erdemli bireyler

⁵³ Yılmaz, Macid, *Ergenlerde Şiddetin Önlenmesinde Din Eğitiminin Rolü*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2010, s. 66.

⁵⁴ Akbaba, "Eğitim Yönetimi ve Değerler", s. 8.

⁵⁵ Aydın-Akyol, *Okulda Değerler Eğitimi: Yöntemler, Etkinlikler, Kaynaklar*, s. 17.

⁵⁶ Altın, *Mevlana'nın Eserlerinde Dostluk ve Samimiyet Değerlerinin İşleniş ve Eğitim Açısından Tahlihi*, s. 5.

⁵⁷ Demirtaş, *Çocuk Yuvasında Kalan Korunmaya Muhtaç Çocukların Değer Eğitiminde Yaratıcı Dramanın Etkililiği*, s. 4.

⁵⁸ Bilgin, Beyza "Çocuklarımıza İnsancıl Bilgileri Nasıl Kazandırabiliriz?", *MEB Din Öğretimi Dergisi*, Ankara, 1991, Sayı 26, s. 27.

⁵⁹ Türk, İbrahim, *Değerler Eğitiminde Saygı*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı, Sosyal Bilimler Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 2009, s. 7.

yetiştirmeye katkı sağlayacak ve olumsuz davranışlara, özellikle suç eğilimine karşı önemli bir tedbir olacaktır.⁶⁰

Sosyal değişimin hızlı olduğu yerlerde değerler hızla değişmektedir. Bu değişim ülkemiz de de görülmekte ve değerlerin yeni nesle aktarımı yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle MEB, eğitim-öğretim sürecinde dinî ve ahlâkî değerlerin aktarımı ve uygulanması için din eğitimine ve değerlerin eğitimine önem vermektedir.

Değerlerin çocukluktan itibaren verilmeyişi ciddi sonuçlara sebep olmaktadır. Toplumsal kural ve kaideleri dikkate almama, hukuki kurallara riâyet etmeme, aile içinde sorun yaratma, arkadaş ortamında çatışma yaşama gibi bireyin hem kendisine hem de topluma verebileceği sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlara karşı çözüm olan değerler, bireylerin davranışlarına hâkim olmasını, zararlı davranışlardan ve suça yatkınlıktan uzak durmasını, toplumsal konularda ve kendisi ile alakalı konularda kurallara göre hareket etmesini sağlayacaktır. Böyle bir durumun oluşmasını istemeyen her toplum, sağlıklı, insanlığa faydalı, kendisiyle barışık, iç ve dış dünyası birbirine uyumlu bireyler yetiştirmeyi amaç edinmiş ve bu noktada ahlâk eğitiminin verilmesini sağlayarak değerlerle yoğrulmuş bir nesil oluşturmaya çalışmıştır.

2.1. Değerler Eğitiminin Amacı ve Önemi

Günümüz insanlığı bireysel, toplumsal ve küresel anlamda ciddi bir sorun halini alan dinî ve ahlâkî değerlerin anlamını yitirmekle karşı karşıya kalmıştır.⁶¹ Oysaki ahlâkî ve dinî değerler, birey ve toplum için konmuş kurallar bütünüdür. Bu değerlerin yaşanması ve nesilden nesile aktarılması, toplumsal bütünlük ve huzurun sürdürülebilmesi için şarttır. Zira bir toplumun geleceği iyi yetişmiş, sağlam ve üstün karakterli kişilerin varlığına bağlıdır.⁶²

Değerler eğitimi, eğitimin vazgeçilmez amaçlarından biridir. Eğitim kurumlarında öğrencilerin düzeylerine ve ilgilerine göre değerler eğitimi vererek insanın önemini ortaya çıkarmak, bireysel kimliğine yeni kazanımlar ekleyen

⁶⁰ Bayraktutar, Muammer, “Suç Önlemede Dinî ve Ahlâkî Değerlerin Rolü”, *Suç Önleme Sempozyumu (7-8 Ekim 2011)*, Bursa, 2011, s. 7-22, s. 19.

⁶¹ Köylü, Mustafa, “Küresel Bağlamda Değerler Eğitimine Duyulan İhtiyaç”, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Yayınları, İstanbul, s. 287-311, s. 291.

⁶² Hökelekli, *Ailede, Okulda Toplumda, Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 288.

planlamalar yaparak öğrencilere gerçek hayatla ilişkisini kurdurmak ve hayatına anlam kazandırmak değerler eğitiminin en büyük amacını oluşturmaktadır.⁶³

Değerler eğitiminin hedefinde karakterli, ahlâklı, kişilik sahibi, dürüst bireyler yetiştirmek vardır. Bu nedenle kendi kültürel öğelerini benimsemiş, dinî ve ahlâkî değerleriyle özdeşleşen insanlar yetiştirip, bu insanları topluma kazandırmak değerler eğitiminin en büyük amacıdır.⁶⁴ Yine bireyin davranış ve ilişkilerinde belirleyici bir rol oynayarak sevgi, saygı, dürüstlük, güven, özgürlük, doğruluk gibi etik değerlerinin korunduğu sıradan yaşantıların, değerli kişi yaşantı ve eylemleri haline gelmesini sağlamaktır.⁶⁵ Yapılan araştırmalarda değerler eğitimine yönelik çalışmaların, öğrenciler üzerinde ki sorumluluk alma, dostluk kurma, kardeşlik, saygılı, dürüst ve hoşgörülü olma düzeylerini artırdığı gözlenmiştir.⁶⁶ Yine değerler eğitimi, toplumsal düzenin sağlanmasında da önemli bir yere sahiptir. Zira toplum içinde yaşayan insanları bir arada tutan unsur, yasalar ve değerlerdir. Lakin toplumsal hayatın düzenini sağlamada yasalar tek başına yeterli olamaz. Bu nedenle toplumsal değerlerin, dinin, gelenek ve göreneklerin birleştirici gücüne ihtiyaç vardır.⁶⁷

Toplumun sahip olduğu sosyal yapı ile dinin kesişme noktası değerler noktasıdır. Dinî ve ahlâkî değerlerimiz bireysel ve sosyal hayatta bizleri etkilemekte ve bizlere nasıl davranacağımız hakkında bilgi vermektedir. Söz konusu değerler, iş ve arkadaş ortamında, komşuluk hukukunda, anne-babalık görev ve sorumluluklarında, evlilik hayatında bizlerde, sevgi, saygı, yardımlaşma, değer verme, hoşgörü ile karşılama gibi temel anlayışları oluşturur ve geliştirir. Bu yönüyle değerlerimiz, süreklilik arz ederek geliştiren, düzen veren ve yaşatan özelliğe sahiptir.⁶⁸

İslâm dini, adâlet, insana saygı, sevgi, şefkat, merhamet, hoşgörü, sabır gibi pek çok din ve kültür tarafından evrensel kabul edilen değerlere sahiptir. Müslümanlar, Allah'ın kendilerine bildirdikleri bu değerleri Hz. Muhammed'den günümüze gelen

⁶³ Çağlayan, *Ahlâk Pusulası*, s. 91.

⁶⁴ Çağlayan, *Ahlâk Pusulası*, s. 92.

⁶⁵ Kale, Nesrin, "Nasıl Bir Değerler Eğitimi?" *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26- 28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 313-322, s. 319.

⁶⁶ Dilmaç, Bülent, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Sınanması*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Konya, 2007, s. 92.

⁶⁷ Aydın - Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, s. 16.

⁶⁸ Yılmaz, *Ergenlerde Şiddetin Önlenmesinde Din Eğitiminin Rolü*, s. 55.

süreç içerisinde içselleştirmiştir. Değerler, tarihi ve kültürel süreçlerde zamanla oluşarak günümüze kadar gelmiş, zaman zaman çağın değerleriyle, insanların değer öncelikleri yer değiştirmiş ve bu olumlu evrensel değerler ikinci plana itilmiştir. Oysa İslâm'ın ahlâkî değerleri, akıl ve vicdan ile çelişmeyen, insanların yapısına, dünyadaki konumuna ve işlevine uygun bir yapıda emredilmiştir. Lakin bu durum, iman esaslarının, ibadetlerin mahiyetlerinin, İslâm'ın güzel ahlâkının aktarılamamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, yeni yetişen nesillerde dünyevileşmeye ve değerlerden yoksun büyümelere sebep olmuştur. Bu nedenle İslâm dünyasının, Allah tarafından belirlenmiş evrensel değerlere sahip çıkması, kendi değerler sistemini teknolojinin yardımıyla nesillere aktarma yönünde çalışmalar yapması gerekmektedir.⁶⁹

Eğitim-öğretim sürecinde öğrencilere dinî ve ahlâkî değerlerin verilmesi hayatlarını anlamlandırmalarına, belirli bir gaye için çabalamalarına ve hayat standartlarını yükselterek bu çerçevede gelişmelerine katkı sağlamaktadır.⁷⁰ Çocuk doğduğu zaman fitrat üzere, yani iyi ve güzele yatkın olarak doğar. Zamanla aile ve çevrenin etkisinde kalarak, davranışlarını iyi veya kötü yönde geliştirir.⁷¹ İşte bu noktada değerler eğitiminin önemi ve amacı ortaya çıkar. Değerler eğitiminin amacı, çocuğun doğuştan getirdiği en iyi tarafı ortaya çıkarmak; kişiliğinin her yönüyle gelişmesini sağlamak; insanın mükemmelliğe ulaşmasına yardımcı olmak; bireyi ve toplumu kötü ahlâktan korumak ve kurtarmak, bunun yanında iyi ahlâkla donatmak ve devamını sağlamaktır.⁷² Bu nedenle İslâm dini çocukların terbiyesi üzerinde önemle durmuş, doğuştan gelen iyi davranışların ortaya çıkarılması ve kötü eğilimlerinin yok edilmesini emretmiş, bu iş ilk olarak anne babanın görevleri arasında sayılmıştır.⁷³

Yine insanların içinde bulunduğu ruhi boşluk ve bunalımlar sonucu ortaya çıkan suça yönelme davranışı, din ve ahlâk değerlerinden oluşan manevî değerlerin

⁶⁹ Oktay, “Ahlâkî Değerler ve Bunların Global Ahlâka Etkileri” s. 140.

⁷⁰ Akıncı, Âdem, “Hayata Anlam Vermede, Dini Değerlerin Rolü”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2005, Yıl 3, Sayı 9, s. 7-24, s. 20.

⁷¹ “*Dünyaya gelen her insan fitrat üzere doğar; sonra anne ve babası onu Yahudi, Hıristiyan, Mecûsî (farklı bir rivayete göre hatta müşrik) yapar.*” (Buhârî, Cenaiz, 79, 80, 93; Müslim, Kader, 22, 25.) Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh* (I-VIII), (nşr. Bedreddin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992; Müslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh* (I-III), (thk. M. Fuâd Abdulbâkî), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

⁷² Aydın-Akyol, *Okulda Değerler Eğitimi: Yöntemler, Etkinlikler, Kaynaklar*, s. 16.

⁷³ “*Ey insanlar! Kendinizi ve aile fertlerinizi yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennemden koruyunuz.*” (Tahrim, 66/6).

kazandırılmasıyla önlenebilir.⁷⁴ Bütün dinler ve özellikle İslâm dini bu değerlerin kazandırılması üzerinde önemle durmuştur. İslâm dini alkol, uyuşturucu, büyü, fal, kumar gibi kişinin kendisine, ailesine ve topluma, maddî-manevî zarar verecek davranışları günah olarak nitelendirmiştir. Bu arada şiddeti, zulmü, toplumda sorun çıkarmayı yasaklamış, sağlığa zararlı yiyecek ve içecekleri haram kılmış, dünya yaşantısının refahı için çalışmayı, aile ve toplum huzuru için sevgi, saygı, yardımlaşma, gibi güzel davranışları emretmiştir. İslâm dinin de kötü ve zararlı davranışların yasaklanması, şefkat, merhamet, sevgi, saygı, cömertlik, zekât, sadaka gibi toplum içinde birliktelik ve yardımlaşmayı sağlayan unsurların emredilmesi ve tavsiye edilmesi, bireylerin bu değerlere sahip olarak yetişmesi, ahlâkî değer eğitiminin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Aile kurumunun zarar görmemesi, bireylerin, devletin amaç ve ilkesine uygun yetişebilmesi için bu değerlerin öğretilmesi şarttır. Bu nedenle MEB, öğrencilere, milli, manevî, sosyal, ahlâkî ve kültürel değerleri öğretmeyi ve bunun aktarımını sağlamayı eğitim sistemi içerisinde amaç edinmiş ve ders olarak okutulmasını sağlamıştır.⁷⁵

Sonuç olarak; ailenin değerleri öğretmede ve nesilden nesile aktararak canlı kalmasını sağlamadaki rolü büyüktür. Bu nedenle değerler ilk olarak ailede örnek ve modellerden gözlemlenerek öğrenilir ve yaşantı haline getirilir. Aile, değerleri aktarırken, ailede ve toplumda hâkim olan dinî inançları, ahlâkî erdemleri, kültürel unsurları birlikte vermektedir. İlköğretim çağıyla başlayan eğitim hayatı boyunca ve akranlarından etkilenme yoluyla devam eden değer eğitimi, çocuğun, inançlı ve ahlâklı birey olmasını sağlayarak, hayatını bu kurallar çerçevesinde yaşamasına yardımcı olur. Gelişen teknolojiyle birlikte oluşan global dünya düzeninin, ahlâkî değerlerle sentezlenmesi toplumlarda oluşabilecek sorunların azaltılmasını sağlayacaktır. Aksi bir durumda, bireylerde oluşan dinî ve ahlâkî boşluklar sonucunda, insanlarla iletişim sorunu yaşayan, kendine yabancı yetişen, çatışmacı kişilikler oluşturacaktır. Bu sorunları günümüze baktığımızda çok rahat görmekteyiz. Sevgi, saygı, büyükleri ziyaret, anne-babaya itaat, hoşgörü, yardımlaşma gibi ahlâkî erdemlerin zamanla yok olduğunu, bunlarını yerini, cep telefonu, bilgisayar, oyun gibi teknolojik aletlerin aldığını, çocuk ve gençlerin vakitlerinin büyük bir bölümünü bunlarla geçirdiğini görmekteyiz. Toplum ve aile içinde sevginin, iletişimin, dayanışmanın azalması

⁷⁴ Bayraktutar, “Suç Önlemede Dinî ve Ahlâkî Değerlerin Rolü”, s. 19.

⁷⁵ Yaman, *Değerler Eğitimi: Eğitimde Yeni Ufuklar*, s. 20.

sonucu huzursuzlukların arttığını, boşanmaların çoğaldığını, aile kurumunda yetişmeyen mutsuz çocukların ortaya çıktığını, doyumsuz, memnuniyetsiz ve sorunlu kişiliklere sahip olduklarını görmekteyiz.

Din eğitiminin kaynağını oluşturan temel hedeflerin, değerler eğitimiyle yörgularak bir eğitim modeli oluşturulması ve bu modelle yetiştirilen öğrencilerde oluşabilecek her türlü olumsuz durum ve kaygı yok edilerek elde ettiği bilgilerle hayatını bütünleştirmesi amaç edinilmiştir. Bu nedenle MEB bu sorunların oluşmaması ve kökten çözümlenebilmesi için eğitimin ilk yıllarından itibaren değerlerimizi öğretmeye çalışmakta ve kazandırmayı amaç edinmektedir.

3. AHLÂK EĞİTİMİ

Burada değerler eğitimi ile yakın bir ilişkisi bulunan ahlâk eğitimine de değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Ahlâk sözcüğü, Arapça kökenli bir kelimedir. Bir insanın yaratılışı gereği gerçekleştirdiği davranışı dile getiren “hulk”⁷⁶ sözcüğünün çoğuludur. Ahlâk “*Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları*”dır.⁷⁷ Ahlâk, genel anlamda insanların, toplum içinde uyumlu yaşamaları için kendilerine göre belirledikleri ilkelerin tümüdür.⁷⁸ İnsanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünüdür. Ayrıca bu konularla ilgilenen ilim dalının adıdır.⁷⁹

Kelime ve terim anlamlarının yanında insanlar arası ilişkileri düzenleyen ilkeler ve yasalar sistemi olması nedeniyle, toplumun geleceği ve huzuru açısından önemli olan ahlâkın farklı düşünce ve disiplinlerce pek çok tanımı yapılmıştır.⁸⁰ Ahlâk “ben kimim?” ve “yalnızca ayrı bir birey olarak değil, aynı zamanda kültürel bir varlık olarak ne olmak istiyorum?” sorusunun bir parçasıdır.⁸¹ Ahlâk kuralları, hayatın her anında iletişim içinde bulunan tüm kişilerle olan davranışı belirler. Ayrıca toplumu

⁷⁶ Sözlükte “hulk” kelimesi “*Seciye, huy, yartılış, tabiat, insanlık, din, adet*” anlamlarına gelir. Bkz. Erkan, Arif, *el-Beyân Arapça- Türkçe Sözlük*, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2006. s. 1111.

⁷⁷ TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/indexs>.

⁷⁸ Oktay, *Televizyon Dizilerinin Toplumun Milli ve Manevi Değerleri Açısından Değerlendirilmesi (Aşk-ı Memnu Dizisi Örneği)*, s. 22.

⁷⁹ Çağrı, Mustafa, “Ahlâk”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, 1-9, II, 1.

⁸⁰ Cebeci, Aylin, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Derslerinde Ahlâkî Değerlerin Eğitimi ve Öğretimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005, s. 11.

⁸¹ Afdal, Geir, “Ahlak Eğitiminin Analizi: Bir Tipolojisi” *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26- 28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 333-353, s. 334.

ayakta tutan, insanları hedefe götüren ve onları başarılı kılan önemli bir enerjidir.⁸² İnsanın doğuştan getirdiği veya sonradan kazandığı alışkanlıkları sayesinde, kendiliğinden ve kolaylıkla ortaya çıkan davranışlardır. Cömertlik, dürüstlük, hayâ, kurallara bağlılık gibi özellikler kişinin ahlâkını oluşturur ve bu özellikler kişiden ayrılmaz.⁸³

Değerler içerisinde ahlâkî değerler en üst sırada yer almaktadır.⁸⁴ İnsanî değerlere dayalı hayat düzeni ancak din, ahlâk ve hukuk tarafından konulan değerlerle kurulabilir.⁸⁵ Değerlerin kaynağı konusunda ahlâkî değerlere kaynak olarak din, toplum, birey ve doğa sıralanmaktadır.⁸⁶ Bunlardan ahlâkî değerler için en önemli kaynak, dindir yani aşkın varlıktır.⁸⁷ İslâmın gelmesiyle ahlâkın kaynağı Kur'ân ve onun ışığında sünnet olmuştur. Bu iki kaynak dinî ve dünyevi hayatın genel çerçevesini çizmiş, pratik kuralları belirlemiş insanın bu dünyada yaşantısını rahat ve huzur içinde sürdürmesini sağlamıştır. İslâm öncesi dönemde ahlâktan çok şecaat, kerem, seha, cûd, vefa gibi kavramlara rastlanmaktadır. Bu kavramlar ise, gurur, şeref, akrabalık bağlarını ifade eden, dünyevî ve kabileci bir karakter taşımaktadır. Hz. Peygamber cahiliye toplumunun adet ve davranışlarında ahlâka ters olanları ortadan kaldırmış, ferdi ve sosyal planda yükselmenin ve insanî değer kazanmanın kriterlerine göre İslâm devletini inşa etmiştir. Bu kriterler Allah'ın bütün yarattıklarına karşı, merhametli olmayı, beşerî ilişkilerde dürüstlük ve güvenilir olmayı, karşılıksız sevgi ve fedakârlığı, samimiyeti ve iyi niyet gibi birçok fazileti insan davranışlarına yerleştirmiştir.⁸⁸

Ahlâkî değerler, insan ve toplum için vazgeçilmez temel değerlerdir.⁸⁹ Her toplumda, kendi dinine göre değişen bir ahlâk yapısı bulunmaktadır. Çünkü, insanın iyi veya kötü olarak yetiştirilmesine yol açan manevî nitelikli huyların ve bunların etkisiyle oluşan davranışların kazandırılması, inandığı dinin ahlâk eğitimiyle olur.⁹⁰ İslâm dininden kaynaklanarak oluşan dinî ahlâkın ve dinî değerlerin kaynağı, Ku'rân

⁸² Çağlayan, *Ahlâk Pusulası*, s. 42.

⁸³ Kandemir, Yaşar, *Örnekleriyle İslâm Ahlâkı*, İstanbul, 2000, s. 15.

⁸⁴ Oktay, *Televizyon Dizilerinin Toplumun Milli ve Manevi Değerleri Açısından Değerlendirilmesi*, s. 21.

⁸⁵ Bayraktutar, "Suç Önlemede Dinî ve Ahlâkî Değerlerin Rolü", s. 4.

⁸⁶ Oktay, *Televizyon Dizilerinin Toplumun Milli ve Manevi Değerleri Açısından Değerlendirilmesi*, s. 33.

⁸⁷ Aydın, "Değerler, İşlevleri ve Ahlâk", s. 44.

⁸⁸ Çağrı, "Ahlâk", *DİA*, II, 1.

⁸⁹ Bayraktutar, "Suç Önlemede Dinî ve Ahlâkî Değerlerin Rolü", s. 15.

⁹⁰ Çağlayan, *Ahlâk Pusulası*, s. 51.

ve sünnettir. Esasları, Kur'ân ve Hz. Peygamber tarafından belirlenmiş ve kabul edilmiştir. Bu nedenle zaman içerisinde değişmezler.⁹¹

İslâmî açıdan ahlâk, dinin inanç boyutunu da kapsayan bir özelliğe sahiptir. Ahlâk eğitiminin temel kavramlarından olan “iyi” ve “kötü” nitelendirmesi ile Allah arasında, Kur'ân'da doğrudan bir ilişki kurulmuştur. “*Kim gönülden iyilik yaparsa karşılığını görür, Allah şükürün karşılığını verendir, bilendir*”⁹², “*Gerçek erdem sahibi Allah'a sorumluluk bilinci duyar*”⁹³ gibi âyetlerde, doğrudan ahlâk ve inancın ilişkilendirildiğini görmek mümkündür. Ahlâk diğer normlar gibi dıştan içe yapılan baskı gibi değildir. Yaptırım gücünü içten yani vicdandan alır. Kişi en başta kendisine karşı sorumludur. Vicdan, ahlâk eğitiminin en etkili araçlarından biridir.⁹⁴ Ayrıca İslâm dini, ahlâkî kuralları bir müeyyideye bağlayarak, insanın ahlâkî olmasını zorunlu kılmıştır. İyilere cenneti, kötülere ise cehennemi vaad etmiştir.⁹⁵

Allah Teâlâ'nın insanları duygu ve düşüncelerini geliştirecek fiil, hareket ve davranışlarını en iyi şekilde düzenleyecek ibadetlerle mükellef tutmasını ve niyetle birçok işlerini ibadete dönüştürmesinin pek çok hikmetleri vardır. Mana yönünden bu sorumluluklarımızdan maksat, insanları maddî ve manevî kötülüklerden temizleyerek onların ruhlarına musallat olan nefsi hastalıkları gidermektir. Gıybet, dedi-kodu, kin, nefret, hasetlik, ihtiras, tembellik ve hoşgörüsüzlük gibi birlik ve beraberliği bozan, çalışmayı, başarıyı ve gelişmeyi engelleyen her türlü kötü hasletleri yok etmenin yolu sorumluluklarının bilincinde olmaktır. Kısaca dünya ve âhiret mutluluğu, insanın yaratılışında var olan temiz duyguların sürekli olarak beslenip korunmasıyla mümkün olmaktadır.⁹⁶

Ahlâk eğitimi insan ilişkilerini öğreten bir davranış bilimidir. Evde okulda ve toplum içinde uyulması gerekli davranışlar bütünüdür. Ahlâkî eğitim, ferdi içeriğinin yanında sosyal içerikli bir eğitimidir. Ahlâk eğitimi toplumun her alanında, bilimsel, teknik ve sosyal alanlarda örneklerle yaşanmalıdır. İnsanın sosyal bir varlık olduğunu düşündüğümüz zaman din ve ahlâkın emir ve yasaklarının da sosyal içerikli olduğunu

⁹¹ Oktay, *Televizyon Dizilerinin Toplumun Milli ve Manevi Değerleri Açısından Değerlendirilmesi*, s. 41.

⁹² Bakara, 2/158.

⁹³ Bakara, 2/189.

⁹⁴ Oktay, *Televizyon Dizilerinin Toplumun Milli ve Manevi Değerleri Açısından Değerlendirilmesi*, s. 22.

⁹⁵ Çağrı, “Ahlâk” *DİA*, II, 2.

⁹⁶ Karlık, Halil, “İnsanlık Kavramında Sorumluluk” *Din Öğretimi Dergisi*, MEB Yayınları, Mart, 1990, Sayı 22, s. 10.

görürüz.⁹⁷ Çünkü ahlâk, insanlar arasındaki ilişkiyi düzenlemek için konmuş kurallar bütünüdür. Ahlâk bütün toplumu ayakta tutan temel değerdir. Bu nedenle ahlâkî değerlerin hiçe sayılmaları, en başta toplum denilen sosyal birliği bozar ve zamanla ortadan kaldırır. Ahlâklı olmayan kimseler diğer insanları sürekli kararsızlık ve güvensizlik içinde bırakarak, toplumda güven sorununu ortaya çıkarır ve ortak değerlerin oluşmasını engeller.⁹⁸

Değerler eğitiminde önemli bir yeri olan ahlâkın önemsenmediği, terk edildiği ortamlarda bunalımlar yaşanır. Bu bunalımlar insanlar üzerinde ahlâkî kusurlar yaratarak onları yalancılığa, hırsızlığa, kıskançlığa, haksızlığa, cimriliğe vb. iter. Toplumda önemli bir hastalık olan bu kusurlar, ahlâk eğitimi sayesinde yok edilmeye çalışılarak yerine ahlâkî sorumluluklar yerleştirilir.⁹⁹ Ahlâk eğitiminde adâlet, iyi ve doğrunun anlaşılması, sevilmesi, yüksek seviyeli muhakeme, şefkat ve fedakârlık, diğergam olma, hayâli olma, alçak gönüllülük, ahlâkî alışkanlık kazanma vb. temel kabul edilen erdemlerdendir. İşte ahlâk eğitiminin amacı, yukarıda saydığımız erdemleri insanlara yerleştirerek, ahlâkî olgunluklarını sağlamak ve ahlâkî karakterler oluşturmaktır.¹⁰⁰

Ahlâk eğitimi bireye öğretim yaşantıları vasıtasıyla çevresinden görerek model aldığı davranışları alışkanlığa dönüştürme, insanın ahlâkî doğasında olan potansiyeli işleme ve yine ahlâkî temayüllerini yönlendirme çabasıdır. Ahlâk eğitiminde gaye öğretmek değildir, istetmektir. Ahlâk eğitimi bir bilim değil, iradeyi iyiliğe yöneltme sanatıdır. Bu nedenle etkili bir ahlâk eğitimi için bireyin sosyal, psikolojik, her türlü eğilimlerini bilmek ve bunları göz önünde bulundurmak gerekir.¹⁰¹

Ahlâk eğitimi ilk olarak ailede başlar. Çocuk ahlâkî değerleri anne babasında görerek öğrenir ve içselleştirir. Bu nedenle ailede kazanılan ahlâk, kolay kolay unutulmaz. Çocuk, ailenin ahlâkî eğitimine göre yetiştiği için, anne-babanın dostluk, sevgi, saygı gibi ahlâkî erdemleri yaşayan bireyler olması çok önemlidir. Böyle bir

⁹⁷ Çağlayan, *Ahlâk Pusulası*, s. 51.

⁹⁸ Akbaş, “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, s. 20-21.

⁹⁹ Çağlayan, *Ahlâk Pusulası*, s. 27.

¹⁰⁰ Kandemir, *Örnekleriyle İslâm Ahlâkı*, s. 14.

¹⁰¹ Cebeci, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Derslerinde Ahlâkî Değerlerin Eğitimi ve Öğretimi*, s. 28.

ailede yetişen çocuk, kimlik kaybına uğramayarak, ruhi olgunluğu ve ahlâkî erdemleri kazanır.¹⁰²

Son yıllarda artan şiddet olayları, aile kurumunu zayıflaması, adi suçların artması, iş ahlâkında düşüş, gençlerin sosyal çevre yapılarının değişiminde ahlâk eğitiminin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. İslâm âlimleri, bu sorunların ortadan kalkması ve tekrar oluşmaması için iyi bir din eğitimi alınması görüşünde olup, anne-babalara, Hz. Peygamber'in çocuk terbiye etme metotlarını kullanmalarını tavsiye etmişler,¹⁰³ çocukların anne-baba için bir imtihan vesilesi olduğunu hatırlatarak¹⁰⁴ zor da olsa çocukların terbiyelerinin güzel olması için çabalamaları gerektiğini belirtmişlerdir.

Ahlâk eğitimi, İslam dininin bir parçasıdır. Dinin gayesi hükmünde olan güzel ahlâkın, insanlara öğretilmesi, kazandırılması ve hayatlarını bu ahlâka uygun yaşamaları esas kılınmıştır. İslam ahlâkının kaynağı olan Kur'ân ve sünnet, insanlara güzel ahlak eğitimi vermeye çalışmış, dünya ve ahiret saadetini, bu ahlâk sayesinde elde edeceklerini söylemiştir. Kaynağı ilahi hitap olan güzel ahlâkî düsturlar uygulandığında, insanların hayat standartlarını yükseltmiş, sorun, kaos, kargaşa gibi olumsuz etkenleri ortadan kaldırmıştır. Birey ve toplumun saadetini düşünen Allah ve Rasulü'nün her emri, bireyin ve toplumun huzurunu korumakta, sevgi, saygı, yardımlaşma gibi toplumsal birlik ve beraberliği artırmaktadır. İşte bu emir ve yasaklar, İslam ahlâkının temel akidesini oluşturmaktadır. Zira İslam ahlâkı, bireylere, iyi ve güzel olan her şeyi yapmalarını tavsiye etmiş, zararlı olan tüm davranış, hal ve tavırdan sakınmalarını istemiştir.

Ahlâk eğitimi, İslam dininin üzerinde önemle durduğu bir konudur. Bu nedenle, küçük yaşlardan itibaren bu ahlâkın çocuklara verilmesini, tüm anne-babalara vazife olarak vermiş, ilk ahlâk eğitimi ailede başlatmıştır. Yine ebeveynlere çocuklarına bu konularda örnek olmalarını, yaşadıkları ortamı bu kural ve kaidelere uygun düzenlemelerini tavsiye etmiştir. İleriki yıllarda çocuğun eğitim hayatıyla devam eden bu süreç, çocuğun sağlıklı bir kişilik oluşturmaya kadar sürmektedir. Eğitimi almak ve kazanmakla son bulmayan bu zaman dilimi, bireylerin,

¹⁰² Çağlayan, *Ahlâk Pusulası*, s. 38.

¹⁰³ Çelik, Abbas, "Çocuk, Oyun ve Din Eğitimi", *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004, Sayı 9, s. 190.

¹⁰⁴ "Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükafat Allah katındadır." Teğabun, 64/14-15.

yaşantılarını ahlâkî erdemlere göre düzenlenmesi ile devam etmekte ve yaşantılarını bir ömür boyu etkilemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

İMAM NEVEVÎ VE KIRK HADİS ADLI ESERİ

1. İMAM NEVEVÎ'NİN HAYATI ve ESERLERİ

1.1. İmam Nevevî'nin Hayatı

Hadis âlimi ve fakih olan İmam Nevevî, 631 yılında (1234) Suriye'nin güneyinde yer alan Havran bölgesindeki Nevâ köyünde doğdu. Doğduğu yere nispetle Nevevî denmiştir. Şâfiî âlimlerinin büyüklerinden olan İmam Nevevî'nin tam adı Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'dir. Lakabı dinî ihya eden anlamında “*Muhyiddin*”, künyesi ise evlenmediği halde “*Ebû Zekeriyya*”dır.¹⁰⁵

Muhyiddin Ebû Zekeriyya Yahya, babası tarafından küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm öğrenmesi için mektebe gönderildi. Kısa zamanda Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Zamanının âlimlerinden çeşitli ilimleri tahsil etti. On dokuz yaşına gelince babası, tahsil için onu Şam'daki Revâhiyye Medresesine götürdü. Önce tıp okudu, sonra tamamiyle din ilimleri üzerinde çalıştı. Hadis ilminde büyük bir otorite oldu.¹⁰⁶

Şâfiî mezhebinin temel kitaplarından olan *et-Tenbih* ile *el-Mühezzeb*'i ezberledi ve Şâfiî fıkhnın gelişmesine katkıda bulundu. Sözleri hukukçular tarafından itibar görerek delil kabul edildi.¹⁰⁷ Nevevî, Medîne'de bir süre kalarak başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere temel hadis kaynaklarını çeşitli hocalara okuyarak icazet aldı.¹⁰⁸

İmam Nevevî'nin hadis ilmini tahsil ettiği hocaları arasında, Ziyâ b. Temmâm el-Hanefî, Ebû İshak İbrahim b. Ömer el-Vâsıtî, İbrahim b. İsâ el-Murâdî el-Endelüs'i ve Ebül-Ferec İbn Kudame gibi devrin önemli muhaddisleri vardır. Nevevî fıkhn ilmini ise İshak b. Ahmed el-Mağribî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Nûh b. Muhammed el-Makdisî, Ebu'l-Hasan Sellar b. Hasan el-İrbîlî ve Ebu'l-Feth Ömer b. Bûndar et-Tiflisî gibi hocalardan tahsil etmiştir.¹⁰⁹

İmam Nevevî aldığı tahsil ile kendisini yetiştirdikten sonra talebe okutmaya ve eser vermeye başlamış, önemli alimlerin yetişmesine vesile olmuştur. Talebeleri arasında İbnü'I-Attar Ebü'I-Hasan Alaeddin Ali b. İbrahim ed-Dımaşkî, İbn Ferah el-İşbilî, Bedreddin İbn Cema, Ziyaeddîn Ali b. Selîm el-Ezraî, Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî, Şemseddîn İbnü'n-Nakib Muhammed b. İbrahim ve Ebü'l-Fida İbn Kesîr'in

¹⁰⁵ Kandemir, M. Yaşar, “Nevevî” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 45-49, XXXIII, 47.

¹⁰⁶ Kandemir, “Nevevî” *DİA*, XXXIII, 47.

¹⁰⁷ Tuna, Bekir, *İmam Nevevî, Riyazü's-Salihin*, Gökçe Ofset, Konya, 2007, s. 19.

¹⁰⁸ Kandemir, “Nevevî” *DİA*, XXXIII, 46.

¹⁰⁹ Kandemir, “Nevevî” *DİA*, XXXIII, 46.

babası Ebü Hafs Şehabeddin Ömer b. Kesîr gibi âlimler vardır.¹¹⁰ Nevevî çeşitli medreselerde hocalık yapmış, (665/1267) yılında Ebû Şâme el-Makdîsî'nin vefatıyla boşalan Eşrefiyye Daru'l-hadisi şeyhliğine getirilmiş ve vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür. İmam Nevevî 676/1277 yılında yine doğduğu yer olan Nevâ köyünde vefat etmiştir.¹¹¹

1.2. Eserleri

İmam Nevevî hadis, fıkıh, Kur'ân ve dil alanlarında çok sayıda eser telif etmiş âlimlerden biridir. Eserlerine dair geniş bilgi DİA'nın Nevevî maddesinde yer almaktadır. Burada sadece hatırlatma amacıyla bazı eserlerine değinilmekle yetinilecektir.

Nevevî'nin hadis ilminde telif ettiği eserler arasında, İslâm ahlâk ve adabını öğretmek amacıyla hazırladığı hadis seçkisi mahiyetinde Riyâzu's-sâlihîn isimli eseri vardır. Eser günümüzde de önemini korumaya devam etmektedir. Nevevî, Müslim'in Sahîh'ini şerh etmek amacıyla da el-Minhâc isimli eserini kaleme almıştır. Hadislerde yer alan dua ve zikirleri ise el-Ezkâr isimli kitabında biraraya getirmiştir. Nevevî usul-i hadisle ilgili olarak da önce İbnu's-Salâh'ın Mukaddimesi'ni kısaltarak ve ilavelerde bulunarak İrşâdu tullâbi'l-hakâik adlı eserini meydana getirmiş, daha sonra da bunu et-Takrîb ve't-teysîr adıyla kısaltmıştır. Nevevî'in hadis alanında ve kırk hadis edebiyatında en meşhur eseri el-Erba'üne'n-Neveviyye adlı eseridir. Eser hakkında ayrıca bilgi verilecektir. Ayrıca Nevevî'nin hadis alanında tamamlayamadığı et-Telhîs şerhu'l-Buhârî ve el-Hulâsa fî ehâdîsi'l-ahkâm adlı eserleri vardır. İmam Nevevî'nin fıkıh alanında ise Ravdatu't-tâlibîn, Minhâcu't-tâlibîn, Tashîhu't-Tenbîh, et-Tenkîh fî şerhi'l-Vasît, et-Tahkîk gibi eserleri vardır. Ayrıca Kur'ân ve dil gibi diğer bazı alanlarda ve konularda telif ettiği, et-Tibyân fî âdâbi hamaleti'l-Kur'ân, Tehzîbu'l-Esmâ, Bustânu'l-Muhaddisîn ve Muhtasaru Tabakâti'l-Fukahâ gibi eserleri vardır.¹¹²

¹¹⁰ Kandemir, "Nevevî" *DİA*, XXXIII, 46.

¹¹¹ Kandemir, "Nevevî" *DİA*, XXXIII, 46; Tuna, *İmam Nevevî, Riyâzü's-Salihîn*, s. 19.

¹¹² Kandemir, "Nevevî" *DİA*, XXXIII, 46-49. Nevevî'nin diğer eserleri için bkz. Kandemir, "Nevevî" *DİA*, XXXIII, 49.

2. İMAM NEVEVÎ'NİN KIRK HADİS (EL-ERBE'ÛNE'N-NEVEVİYYE) ADLI ESERİ

Nevevî'nin kırk hadis adlı eseri hakkında bilgi vermeden önce, İslâm kültüründe kırk hadis geleneği hakkında bazı bilgiler vermek faydalı olacaktır. Nitekim Nevevî de bu geleneğe uyarak eserini meydana getirmiştir.

İslâm kültüründe kırk hadis geleneği ilk olarak h. II. asrın son yarısında ortaya çıkmış ve bu geleneğe uyarak günümüze kadar pek çok hadis derlemesi yapılmıştır.¹¹³ Bu gelenek ise kırk hadis ezberlemenin faziletiyle ilgili Hz. Peygamber'e nispet edilen bir hadisten kaynaklanmaktadır. Söz konusu haber, bazı rivâyet farklılıklarıyla birlikte sahâbeden, Hz. Ali, Abdullah b. Mesud, Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derda, Ebu Said el-Hudrî, Ebû Hureyre, Ebu Umame, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr, Câbir b. Semure, Enes b. Malik ve Büreyde'ye dayandırılarak nakledilmiştir.¹¹⁴ Bazı rivâyet farklılıklarına rağmen hadisin metni şu şekildedir. “*Ümmetinden dinle ilgili kırk hadis ezberleyen kimseyi Allah kıyamet gününde fakih ve âlim olarak haşreder.*”¹¹⁵ Meşhur olan bu hadis metninden başka “*Ölümünden sonraya kırk hadis bırakan kimse, Cennette benim arkadaşımdır*”¹¹⁶ rivâyeti kırk hadis derleyicileri açısından daha açık bir işaret olarak kabul edilmiştir.¹¹⁷ Bu rivâyetleri nakleden sahabe sayısına bakıldığında, sahabe sayısı mütevatir olması açısından yeterli gibi görünse de İbnü'l-Cevzî eserinde çeşitli yollardan gelen bu rivâyetlerin bazı ravilerini yalancı, hadis uydurucu, Münkeru'l hadis olarak nitelendirmiştir.¹¹⁸ Ayrıca İbnü'l-Cevzî'ye bu konuda ki görüşüne İbn-i Hibban, İbn-i Adiyy, Zeheb, İbn-i Abdilberr gibi âlimler de

¹¹³ Karahan, Abdulkadir, “Hadis-i Erbaîn Nev'inin Doğuşu ve Âmilleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 1952, Sayı 1, s. 75-82. s. 78; İlk kırk hadislerin yazılması ve kırk hadis edebiyatı hakkında geniş bilgi için bkz. Kandemir, Yaşar, “Kırk Hadis”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2002, XXV, 467-470; Karahan, Abdulkadir, “Kırk Hadis”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2002, XXV, 470-473.

¹¹⁴ Ünal, İsmail Hakkı, “İslâm Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şehy Hamid-i Veli'nin Hadis-i Erbaîn Şerhi”, *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 39, s. 137-146, s. 137.

¹¹⁵ Bu ve bu husustaki hadisler için bkz. İbn Abdilberr, Yusuf b. Abdilberr en-Nemerî, *Camii Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1398, I, 43-44.

¹¹⁶ Ünal, “İslâm Kültüründe Kırk Hadis Geleneği”, s. 137-138. (Krş. İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî, *el-İlelu'l-Mütenahiye*, Beyrut, 1983, I, 125).

¹¹⁷ Ünal, “İslâm Kültüründe Kırk Hadis Geleneği”, s. 138.

¹¹⁸ Ünal, “İslâm Kültüründe Kırk Hadis Geleneği”, s. 138 (Krş. İbnü'l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mütenahiye*, I, 119-129).

katılmıştır.¹¹⁹ Ancak Darekutnî, Beyhakî ve Aclûnî gibi âlimler rivâyetin zayıf olduğunu belirtmişlerdir.¹²⁰

Zayıflığı hakkında ittifak edilmiş bu hadisin dikkate alınıp, birçok kırk hadis eserinin yazılma sebebi hakkında şu değerlendirmeler yapılmıştır. Birincisi hadisler özü itibariyle dine aykırı değildir ve neticede Hz. Muhammed'e dayandırılmıştır. Kırk Hadis rivâyetini, Hz. Peygamber'e dayandırmaktaki amaç bu konunun önemini vurgulamak, kabulünü kolaylaştırmak içindir. Bu sayede İmam Nevevî gibi birçok hadis âlimi kırk hadis derleme çabası içine girmiştir. İkincisi ise terğib ve terhib cinsinden olan rivâyetlerin, hadis âlimleri tarafından çok incelenmeden kaynaklarda yer almasındandır. Üçüncü olarak İslâm âleminin, din de (Kur'ân'da dört kez, hadislerde on sekiz kez geçmekte), edebiyatta ve yaratılıştaki 40 rakamına verdiği önem sayılabilir. Hadis-i Erbainlerin doğuş ve gelişimi üzerinde etkili olan bir diğer neden Hz. Peygamber'in şefaatine nail olmak ve ruhaniyetine tevessül etmektir.¹²¹

Kısacası hadis âlimleri amellerin fazileti, terğib ve terhib konularında zayıf hadislerle amel edilmesine sıcak baktıklarından dolayı, İslâm kültüründe kırk hadis derleme bir gelenek haline gelmiş, bu eserlerle esasında halk hadis öğrenmeye ve hadislerle amel edilmeye teşvik edilmiştir.

Yaşar Kandemir'in ifade ettiğine göre, İmam Nevevî, el-Erba'üne'n-Neveviyye adlı eserini İbnu's-Salâh'ın dinin esaslarıyla ilgili yirmi altı hadisi içeren el-Ehâdisü'l-küllîye isimli eserine, on altı hadis daha eklemek suretiyle kırk iki hadisten meydana getirmiştir. Nevevî, ilave ettiği hadisleri daha çok Buharî ve Müslim'in Sahîh'lerinden seçmiş, hadislerin senedlerine yer vermemiştir.¹²² Bu arada Nevevî'nin eseri kırk hadis olarak bilinsede, esasında eser kırk iki hadisi ihtiva etmektedir.

İmam Nevevî'nin kırk hadisini şerheden âlimler genellikle Nevevî'nin Kırk Hadis (el-Erba'üne'n-Neveviyye) adlı eserine yazdığı mukaddimeye (önsöze) pek yer vermemektedir. Eserin bazı tahkikli yayınlarında ise söz konusu mukaddimeye yer

¹¹⁹ Ünal, "İslâm Kültüründe Kırk Hadis Geleneği", s. 138.

¹²⁰ Ünal, "İslâm Kültüründe Kırk Hadis Geleneği", s. 139.

¹²¹ Karahan, "Hadis-i Erbain Nev'inin Doğuşu ve Âmilleri", s. 76-81.

¹²² Kandemir, "Nevevî" *DİA*, XXXIII, 47. Kırk hadisin şerhleri ve hakkında yapılan çalışmalar için bkz. Kandemir, "Kırk Hadis", *DİA*, XXV, 468.

verilmektedir.¹²³ Yine Babanzâde Ahmed Na'îm de Nevevî'nin kırk hadis tercümesinin başında Nevevî'nin söz konusu mukaddimesinin hem Arapçasına hem de tercümesine yer vermiştir.¹²⁴

Nevevî, eserinin mukaddimesinde bu çalışmayı niçin yaptığını da açıklamaktadır. O, eserini esasında yukarıda kırk hadisin faziletinden bahseden hadisten hareketle değil, “*Resûlullah'tan duyduklarını iyice öğrenip onu duymayanlara aynen nakledenlerin, Allah yüzünü ak etsin*”¹²⁵ diye dua ettiği hadise dayandığını söylemiştir. Ayrıca Nevevî, amellerin faziletlerine ait olan zayıf hadisle amel etmenin caiz olduğu konusunda âlimlerin ittifak halinde olduklarını belirtmiş ve kendisinin de bu yolda, Cenâb-ı Hak'dan istihare ederek kırk hadis toplamaya niyet ettiğini söylemiştir.¹²⁶ Nevevî kitabıyla ilgili ayrıca şu bilgileri vermektedir: “Bir de âlimlerin kimi usûl-i din, kimi furû-u din, kimi cihad, kimi zühd, kimi âdâb, kimi Peygamberin hutbeleri hakkında erbainler (kırk hadisler) tertip etmişlerdir. Allah sahiplerinden razı olsun. Bu maksadların hepsi de güzeldir. Ancak ben bunların hepsinden mühim bir erbâniyye (kırk hadis) toplamayı uygun gördüm. İstedim ki bir araya getireceğim kırk hadis hem yukarıdaki maksatların tamamını kapsasın hem de âlimlerin “medâr-ı ahkâm-ı İslâm'dır” yahut “İslâm'ın yarısı veya üçte biridir” gibi nitelemeler ile değerini beyan ettiği dinin temel esaslarından birer büyük esas olsun. Bu kırk hadisin sahîh, hem de ekserinin Buharî ile Müslim hadislerinden olmasına özen gösterdim. Hadisler kolay ezberlenebilmek ve fayda ve yararları inşallahu Teâlâ kolayca genele yayılması için isnadlarını düşürerek zikrettiğim gibi hadislerin gizli kalan müşkül manalarını zabt için de bir bab ilave ettim. Âhiretini isteyen her kimsenin bu hadis-i şerifleri bilmesi lazımdır. Zira dinin önemli ve mühim hususlarını toplayan ve bütün tâate dikkat çekmeyi içerirler ki böyle oldukları manalarını iyice düşünenlere açıktır. İtimadım ancak Allah'adır. Tefvîz-i umûr edip dayandığım O'dur. Hamd ve nimet Ona mahsustur. Tefvîk ve ismet Onunla müyesserdir.”¹²⁷

¹²³ Bkz. Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, el-Erba'îne'n-Nevevîyye, thk. el-Hallâk, Kusay Muhammed Nûrs, eş-Şeyhî, Enver b. Ebî Bekr, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 1430/2009, s. 35-45.

¹²⁴ Nevevî, Muhyiddîn, *Kırk Hadis*, Trc. Babanzâde Ahmed Na'îm, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1341, s. 5-10.

¹²⁵ Tirmizî, İlim, 7; Ebû Dâvûd, İlim, 10; İbn Mâce, Mukaddie, 18, Menasik, 76.

¹²⁶ Nevevî, *Kırk Hadis*, Trc. Babanzâde Ahmed Na'îm, s. 9.

¹²⁷ Nevevî, *Kırk Hadis*, Trc. Babanzâde Ahmed Na'îm, s. 9-10.

Nevevî'nin bu eseri, her devirde büyük bir kabul görmüş, başta kendisi olmak üzere çok sayıda âlim tarafından şerhedilmiş ve birçok dile çevrilmiştir.¹²⁸ Yine Kandemir'in verdiği bilgilere göre "Eseri İbn Dakîku'l'İd, Teftazânî, İbn Receb el-Hanbelî, İbnü'l-Mülakkın, Muhammed b. Ebû Bekir İbn Cemâa, Zekerıyyâ el-Ensârî, İbnü'l-İrâkî, Kemalpaşazâde, İbn Hacer el-Heytemî, Muslihuddin Mehmed Lârî, Ali el-Kârî, Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, İsmâil Hakkı Bursevî ve İbn Sûde gibi âlimler şerhetmiştir. Bu şerhler arasında, İbn Receb el-Hanbelî'nin esere aynı mahiyette sekiz hadis ilâve ederek "Câmi'u'l-Ulûm ve'l-hikem" adıyla yaptığı çalışma da büyük ilgi görmüştür. Nevevî'nin eserinin en güzel Türkçe tercümelerinden birini Kırk Hadis adıyla Babanzâde Ahmed Naim yapmıştır. Bu tür eserlerin kırktan fazla hadis ihtiva etmesi onların el-Erba'ûn diye adlandırılmasına engel teşkil etmemiştir."¹²⁹

¹²⁸ Kandemir, "Nevevî" *DİA*, XXXIII, 47.

¹²⁹ Kandemir, "Kırk Hadis", *DİA*, XXV, 468.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMAM NEVEVÎ'NİN KIRK HADİS ADLI ESERİNDE AHLÂK VE DEĞERLER EĞİTİMİ

İmam Nevevî'nin Hz. Peygamber'in hadislerinden seçtiği yoluyla oluşturduğu Erba'ûn adlı eseri değerler eğitimi açısından da önemli bir kaynaktır. Zira Hz. Peygamber, Müslümanlar için en güzel örnek ve eğitimde en büyük rol modelidir. Hz. Peygamber'in insanların güzel davranışlara sahip olmaları, her türlü kötü inanç ve davranışlardan arınmaları hususunda onun tebliğ, tebyin gibi görevleri yanında tezkiye vazifesi de bulunmaktadır. İmam Nevevî'nin eserinde seçtiği hadislere bakıldığında, büyük çoğunluğunun ahlâkî değerler içerdiği görülmektedir. Dolayısıyla eser, birçok değere işaret etmekte ve müslümanlara kaynaklık teşkil etmektedir.

Din ve değerler, bireylerin davranışlarını ve yaşantılarını etkileyen belirleyici etkenlerdir. Her dinin kendine özgü değerleri bulunmaktadır. Bu nedenle birey ve toplum üzerinde etki alanına sahiptir. İslâm dini de ilk yıllardan itibaren kendi değerlerini oluşturmuş ve inanlarının bu değerlere sahip olmasını, düşünce ve davranışlarını bu doğrultuda şekillendirmesini istemiştir. Ahlâkî değerlere de kaynaklık eden dinî değerlerin, iyi bir din eğitimi sayesinde öğrencilere verilmesi gerek onların hayatında gerekse toplumun düzenini sağlamada etkin rol oynayacaktır.¹³⁰ Zira dinî ve ahlâkî değerlerin eğitim-öğretimde verilmesi, öğrencilerin yaşantılarını anlamlandırmasını, belli hedefler koymasını ve bunlara ulaşmak için çaba göstermesini sağlar. Din öğretiminin temelini oluşturan bu hedeflerin, değerlerle birlikte yoğrulması, bir eğitim modeli oluşturulmalı ve bu modele göre bireyler yetiştirilmelidir. Bu sayede dinî bilgiler öğrenci için anlamlı hale gelecek, yaşantısına etki edecek ve hayatını bu değerler etrafında düzenlemesine yardımcı olacaktır.¹³¹

Değerler toplumun gelenek göreneklerinden etkilendiği gibi toplumun sahip olduğu dinin kurallarından da etkilenmektedir. İslâm dininin değerleri oluşurken kaynak olarak Kur'ân ve sünnet esas alınmıştır. Din, getirdiği değerlerin birey ve toplum tarafından benimsenip içselleştirilmesini ve davranış haline getirilmesini emreder. Dinî değerler, gerek bireyin kendisine gerekse topluma zarar verici değerleri değiştirip toplumun huzur ve güvenini sağlayıcı kendi değerlerini kazandırmayı esas almaktadır. Kişilik ve şahsiyetin oluşmaya başladığı çocukluk yıllarında bu değerler verilmeye başlanmalı, güzel ahlâklı bir birey olarak yetişmesi sağlanmalıdır. Bu nedenle din eğitimi ve öğretimi çocukluğun ilk dönemlerinden itibaren üzerinde

¹³⁰ Yılmaz, *Ergenlerde Şiddetin Önlenmesinde Din Eğitiminin Rolü*, s. 52.

¹³¹ Akıncı, "Hayata Anlam Vermede Dini Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü" s. 20.

önemle durulması gereken bir konudur. Bu arada Nevevî'nin eserinde yer alan değerler, MEB'in Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi müfredatında işlenmesi ve kazandırılması gereken değerlerin de hemen hemen tamamını kapsamaktadır. Bu arada eserdeki değerler, aynı zaman da evrensel değerler arasında yer almaktadır.

Tezimizin bu kısmında Kırk Hadis'te yer alan hadisleri değerler eğitimi ve ahlâk eğitimi açısından ele alınarak bu değerlerin neler olduğu tespit edilerek sınıflandırılmış, içerik analizleri yapılarak önemi üzerinde durulmuş ve nasıl kazandırılacağı hususunda değerlendimelerde bulunulmuştur. Değerler eğitiminde değerler denilince genellikle ahlâkî nitelikteki değerler kastedilmektedir. İslâm ahlâk öğretilerinde ise, ahlâkî davranış ve özellikler genelde iki kategoride değerlendirilmektedir. Birincisi iyi görülen, övülen (memdûh) ve teşvik edilen (tergîb) ahlâkî özellikler, ikincisi ise kötü görülen, yerilen (mezmûm) ve sakındırılan (terhîb) ahlâkî özellik ve davranışlardır. Tezimizde bu sınıflandırmadan hareketle, tespit ettiğimiz değerler, teşvik edilen ve sakındırılan ahlâkî davranışlar olmak üzere iki kategoride incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

1. TEŞVİK EDİLEN AHLÂKÎ DAVRANIŞLAR

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde bazı ahlâkî özellikler ve değerlere yer verilmiş ve Müslümanların bu özelliklere sahip olmaları ve içselleştirmeleri tavsiye ve teşvik edilmiştir. İmam Nevevî'nin eserine aldığı hadislerde bu değerlerin bir kısmına yer verilerek teşviklerde bulunulmuş, müslümanların bu değerler çerçevesinde hareket etmeleri ve yaşamaları istenmiştir.

Dinî literatürde ahlâk kavramı, edebin bir parçası olarak sayılmıştır. Edeb, insanların davet olunduğu hayır, fazilet ve mekârim-i ahlâk olarak nitelendirilmiş, insanı fazilete erdiren, bilmekle fenalıklardan kurtulma olarak tarif edilmiştir. Yine edeb, mekârim-i ahlâk ile ahlâklanmak, büyüklere saygı küçüklere merhamet etmek olarak tanımlanmıştır. Cevherî, edebi, biri doğuştan gelen, diğeri ise sonradan kazanılan edeb olmak üzere ikiye ayırmıştır.¹³²

Günümüzde, edeb kavramı yerine güzel ahlâk kavramının kullanımı daha yaygındır. Zira edebin içerdikleri ile güzel ahlâkın muhtevası aynıdır. İkiside nas veya hadislerce yapılması ve uygulanması teşvik edilen değerlerdir.

¹³² Zebîdî, Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latif, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (Trc. Kâmil Miras), DİB Yayınları, Ankara, 1984, XII, 119.

1.1. Güzel Ahlâk

İslâm dininde güzel ahlâklı olmanın bizatihi kendisi başlı başına bir değerdir ve en önde gelen değerlerden birini oluşturmaktadır. Kur'ân'da Hz. Peygamber'in dikkat çekilen özelliklerinden biri de yüce bir ahlâka sahip olmasıdır. Ayrıca en güzel örneğine de işaret edilerek, müslümanların O'nu her konuda olduğu gibi ahlâk ve değerler konusunda da örnek almaları istenmiştir. Hz. Peygamber, güzel ahlâkı her daim tavsiye etmiş ve müslümanların bu ahlâkı kazanmaları yönünde ısrarla tavsiye ve teşviklerde bulunmuştur. Nevevî'nin eserine aldığı aşağıdaki hadislerde de güzel ahlâk değerine dikkat çekilmiş, tavsiye ve teşviklerde bulunulmuştur.

“İnsanlarla güzel ahlâk ile geçinmeye bak.”¹³³

“İyilik ahlâk güzelliğidir.”¹³⁴

Hz. Peygamber, bu hadislerde iyiliğin güzel ahlâk, güzel ahlâkında iyilik olduğunu ifade etmesi ve insanlara güzel ahlâkla muamelede bulunulmasını emretmesi, İslâm'ın insanları ulaştırmak istediği noktayı belirlemektedir. Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getiren her Müslümanın bu ahlâka ulaşmasını isteyen Allah Rasulü, güzel ahlâk sayesinde insanların birbirine karşı merhamet etmesini, kötülüklerden kaçınmasını, Müslüman olsun veya olmasın bütün insanlara iyilik yapmasını emretmiş, böylece toplumda güzel ahlâkın hakim olmasını hedeflemiştir.¹³⁵ Başkalarına güzel ahlâkla muamelede bulunmak öncelikle kişinin güzel ahlâklı olmasını gerektirir. Bu nedenle ahlâk ilmi, insanın ruh ve beden sağlığını konu

¹³³ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 70. (Hadis No:18). Nevevî bu hadiste Tirmizî'nin hasen hadis olarak kabul ettiği rivayetini esas almıştır. Tirmizî, *Birr ve Sıla*, 55. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Müslim, *Sayd*, 57; Dârimî, *Rikâk*, 74; Ebû Dâvûd, *Edahi*, 12; Nesâî, *Dahaya*, 22; İbn Mâce, *Zebaih*, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 153,158. (Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî* (I-V), (nşr. Bedreddin Çetiner). Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992; Dârimî, Ebu Muhammed Abdillâh Abdurrahman (1992). *es-Sünen* (I-II). (nşr. Bedreddin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992; Ebu Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'âs, *Sünenü Ebî Dâvûd* (I-V), (nşr. Bedreddin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî* (I-VIII). (nşr. Bedreddin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce* (I-II), (thk. M. Fuâd Abdülbâkî), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed İbn Hanbel* (I-VI), (nşr. Bedreddin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.)

¹³⁴ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s 87-88. (Hadis No:27). Nevevî, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ve Dârimî'nin *es-Sünen*'inde hasen olarak rivayet edilen hadisi esas almıştır. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 228; Müslim, *Birr ve Sıla*, 15; Tirmizî, *Zühd*, 52.

¹³⁵ Kandemir, Yaşar vd., *İmam Nevevî, Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1997, III, 553.

edinmiş, insanın iyi huy ve yüksek vasıf kazanmasını sağlamaya çalışmıştır.¹³⁶ İnsanın ruh ve bedenden meydana gelmesi itibariyle Allah insana beden sağlığını korumasının yanı sıra, ruh sağlığını da koruyup geliştirmesini emretmiştir.¹³⁷

İslâm ahlâkının kaynağı Kur’ân ve hadislerdir. Kötü ahlâkın kaynağı ise nefis, kötü arzu ve eğilimler, olumsuz sosyal çevre ve yanlış eğitim-öğretimdir. İslâm iyi ve güzel ahlâkı tavsiye etmiş ve öğütlerine uymayı emretmiştir. Allah güzel ahlâkı belirlemiş ve gönderdiği peygamberlerle bu ahlâkı insanlara tanıtmıştır.¹³⁸

Ahlâk ifadesi mana itibariyle, iyi ve kötü huyların hepsini birden içine almaktadır. Buna göre ahlâksız insan yoktur, iyi veya kötü ahlâklı insan vardır. İslâm ahlâkı ise iyi ve güzel olan ahlâktır. Bu nedenle güzel olan her davranış güzel ahlâkın kapsamı içine girer ve değer olma özelliği taşır. Güzel ahlâklı olmak, tüm ahlâkî değerlere sahip olmayı gerektirir.¹³⁹ Bu değer dünya ve âhiret hayatında insanlara kazanım sağlayarak rahat ve huzura ermelerini sağlar. Bu konu hakkında Hz. Peygamber “*Kıyamet gününde mü’minin terazisinde güzel ahlâktan daha ağır gelecek hiçbir şey yoktur*”¹⁴⁰ buyurmuş ve âhiret hayatının kurtuluşunu güzel ahlâklı olmaya bağlamıştır. Ayrıca Hz. Peygamber, kötü ahlâklı kimselerin ahirette “müflis” durumuna düşeceğini haber vermiştir.¹⁴¹

İslâm dini ahlâk dinidir. Ferdî ve sosyal yönden İslâm’ın en ideal ve örnek insanı Hz. Muhammed’dir. Hz. Muhammed, peygamberlikten önce ve sonra üstün ahlâka sahipti. Mekke halkı, herkesle iyi geçinen, kimseyi incitmeyen, herkese merhamet eden, haksızlık yapmayan, kimsenin malına göz dikmeyen Hz. Peygamber’e, peygamber olmadan “el-Emîn” lakabını vermişti.¹⁴² O’nun ahlâkı ve şahsiyeti hakkında en önemli bilgileri Kur’ân-ı Kerîm’den öğrenmekteyiz. Allah “*Gerçekten sen güzel ahlâk üzeresin*”¹⁴³ buyurarak gönderdiği Peygamber’inin

¹³⁶ Çağrıci, Mustafa, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, Ensar Neşriyat, 2006, s. 21.

¹³⁷ “*Kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayınız, iyilik yapınız...*” Bakara, 2/195.

¹³⁸ Koca, Ferhat, *İslâm İbadet Esasları*, TDV Yayınları, Ankara, 2014, s. 25.

¹³⁹ İSAM, *İslâm ve Toplum İlmihali*, TDV Yayınları, Ankara, 2015, II, 494.

¹⁴⁰ Tirmizî, *Birr ve Sıla*, 62.

¹⁴¹ Müslim, *Birr ve Sıla*, 59; Tirmizî, *Kıyamet*, 2.

¹⁴² Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzü’s-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, III, 546.

¹⁴³ Kalem, 68/4.

ahlâkını övmüş ve örnek alınmasını emretmiştir.¹⁴⁴ Ahlâk peygamberi olan Hz. Muhammed, “*Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim*”¹⁴⁵ buyurarak gönderilme gayesini belirtmiştir. Hz. Peygamber, pek çok hadisinde insanların eğitilmesini, erdemli ve ahlâklı olmalarını tavsiye etmiş, güzel ahlâklı bireylerden müteşekkil erdemli bir toplum meydana getirmek için uğraşmıştır.¹⁴⁶

İnsanlar bir arada yaşamasaydı ahlâktan söz edilemezdi. Çünkü ahlâk insanlar arasındaki ilişkiyi düzenlemek için konulmuş kurallar bütünüdür. Ahlâkın üzerinde durduğu şey, toplumu oluşturan bireyin kimliğinin ve karakter yapısının tutarlı olmasını sağlamaktır. Ahlâklı olmayan kişi, tutarsız kişidir. Bu kimseler diğer insanları sürekli kararsızlık ve güvensizlik içinde bırakırlar. Bunun sonucu toplumda güven sorunu ortaya çıkar ve ortak değerler oluşmaz. Ahlâk bütün toplumu ayakta tutan temel değerler sistemidir. Ahlâkî değerlerin hiçe sayılmaları en başta toplum denilen sosyal birliği bozar ve zamanla ortadan kaldırır.¹⁴⁷ Bu nedenle güzel ahlâk değeri, toplumsal bir varlık olan insanın, çevresindeki kişilerle olumlu iletişim kurmasını sağlayarak, kavga, tartışma, küsme gibi olumsuz davranışların oluşmasını engellemektedir. Zira oluşabilecek her bir sorun, bireyin ve toplumun huzur ve güvenliğini bozarak sosyal kargaşaya yol açacaktır. Bu nedenle Hz. Peygamber, “*İnsanlarla güzel ahlâk ile geçinmeye bak*”¹⁴⁸ buyurmuş ve sorunların güzel ahlâklı davranışlarla ortadan kalkacağını vurgulamıştır. Çevresine hoşgörü ile yaklaşan Hz. Peygamber, etrafında bulunan kimselere karşı güzel tavır ve davranışlar sergilemiş, iyi bir ahlâka sahip olmak veya çocuklarını güzel ahlâklı yetiştirmek isteyenlere karşı örneklik teşkil etmiştir.¹⁴⁹ Hz. Muhammed’in hizmetinde on yıl bulunmuş olan Enes b. Malik, Hz. Peygamber’in kendisini hiç eleştirmediğini, bir kez bile öf demediğini veya yapmadığı

¹⁴⁴ Ahzâb, 33/21.

¹⁴⁵ İmam Malik, *Muvatta*, Hüsnu’l Hulk, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 403. (Malik, Mâlik b. Enes, *Muvatta*, (I-II), (thk. M. Fuâd Abdulbâkî), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.)

¹⁴⁶ Sancaklı, Saffet, *Hz. Peygamberin Mesajlarında Örnek Toplum*, Nun Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 138.

¹⁴⁷ Akbaş, “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış” s. 20-21.

¹⁴⁸ Müslim, *Sayd*, 57; Tirmîzî, *Birr ve Sıla*, 55; Dârimî, *Rikâk*, 74; Ebû Dâvûd, *Edahi*, 12; Nesâî, *Dahaya*, 22; İbn Mâce, *Zebaih*, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 153,158.

¹⁴⁹ Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzü’s-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, III, 548-549.

bir şey için kızmadığını söylemiş, huyunun güzelliği ve çevresindekilere karşı davranışı hakkında bilgi vermiştir.¹⁵⁰

İnsanların hem yaratıcısına hem de diğer insanlara karşı sorumlulukları bulunmaktadır. İnsanlar Allah'ın hakkını yerine getirmekle sorumluluğunun kalktığını düşünerek, insanlara karşı sorumluluğunu unutmaktadır. Nitekim cahiliye döneminde de insanlara muamele ederken hakka riâyet edilmez ve kusurlu davranılırdı. İslâmiyetin gelmesiyle bunlara dikkat edilmesi emredilmiştir.¹⁵¹ Çünkü İslâm ahlâkı, bir Allah'a iman etmenin yanı sıra, Allah'ın yarattığı tüm varlıklara karşı merhametli olmayı, insanlarla ilişkilerinde adil, dürüst ve güvenilir olmayı, insanlara karşı sevgi-saygı ve hoşgörü ile yaklaşmayı, iyi niyet ve samimi davranmayı da emretmiştir.¹⁵²

Kur'ân-ı Kerîm'de güzel ahlâkın faydaları, kötü ahlâkın ise zararları üzerinde önemle durulmuştur. İçki, kumar gibi zararlı alışkanlıkların insan ilişkilerinde nefret ve düşmanlık oluşturacağına değinmiş,¹⁵³ geçmişte yaşamış bazı kavimlerin kötü ahlâklarından ötürü helak olup yıkıldıklarını haber vermiştir.¹⁵⁴ Yine salih kimselerin yeryüzünde hâkim kılınacağı¹⁵⁵, ahlâkı güzel olanların âhirette ödüllendirileceği belirtilmiştir. Bu nedenle ahlâkî görevler âhirette belli müeyyidelere bağlanmış iyiler için cennet vaat edilirken kötüler cehennem ile tehdit edilmiştir.¹⁵⁶ Yine Kur'ân ahlâkına sahip olan Hz. Peygamber,¹⁵⁷ güzel ahlâkın önemini yaşayarak göstermiştir. Bu sebeple Allah Rasulü beşerî ilişkilerin de çok dikkatli davranır, kimsenin kalbini kırmaz, kendisinden bir şey istendiğinde asla boş çevirmez,¹⁵⁸ çocuklara değer verir,¹⁵⁹ herkese tebessüm eder¹⁶⁰ ve selâm vermeden yanlarından geçip gitmezdi.¹⁶¹ Burada

¹⁵⁰ Buhârî, Savm, 53, Menakıb, 23; Müslim, Fezail, 82.

¹⁵¹ İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân el-Hanbelî, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, (Çev. Ali Kaya), Semerkand Yayınları, İstanbul, 2012, I, 609.

¹⁵² ÇAĞRICI, "Ahlâk", *DİA*, II, 1.

¹⁵³ Mâide, 5/91.

¹⁵⁴ Neml 27/ 54-55; Ankebut, 29/33-34.

¹⁵⁵ Enbiya, 21/105.

¹⁵⁶ Kasas, 28/83-84; Ta Ha, 20/15; Gafir, 40/17; Casiye, 45/27.

¹⁵⁷ Müslim, Müsafirîn, 139.

¹⁵⁸ Buhârî, Libas, 18, Cenaiz, 28; İbn Mâce, Libas, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 334.

¹⁵⁹ Buhârî, Eşribe, 19, Müslim, Eşribe, 127; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 284.

¹⁶⁰ Buhârî, Cihad, 162, Edeb, 68; Müslim, Fedail'us-Sahabe, 134; İbn Mâce, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 358.

¹⁶¹ Tirmizî, Kıyamet, 42; İbn Mâce, İkamet, 174, Et'ime, 1.

sayılamayacak kadar güzel ahlâkî davranışları bulunan Hz. Peygamber kötü ahlâktan da Allah'a sığınır. ¹⁶²

Ahlâkî prensiplerin uygulanmayışı bireysel ve toplumsal yönden sorun oluşturmaktadır. Bu değer yokluğunun, kişinin kalbinin katılaşmasına ve vicdanının yok olmasına, kötülük karşısında duyarsızlaşmasına neden olur. ¹⁶³ Bu nedenle Allah, zina, hırsızlık, adam öldürme, gibi fiilleri, gazab, kin, nefret gibi duyguları yasaklamıştır. ¹⁶⁴ İnsanların bu kötü huy ve davranışları sürekli hale getirmesi, kalbin iyi hasletlerini yok edip yerini kötü huylara bırakmasına, zamanla kalbin kararmasına ve ölmesine neden olmaktadır. Allah Rasulü bu durumu şu şekilde izah etmiştir. “*Kul bir günah işlediğinde kalbine siyah bir nokta konur, bu işten vazgeçip Allah'tan af dilerse kalbi temizlenir, tevbe etmeyip tekrar yaparsa bu nokta daha da artar ve nihâyet kalbin her tarafını kaplar.*” ¹⁶⁵ Kalbin her yerini kaplayan bu kir, âyetin ifadesiyle, kalbi kör bir hale getirir. ¹⁶⁶ Bu nedenle iman eden kimselerin kalbinde, bu kötü hasletler bulunmamalı, mü'min kardeşine karşı merhamet, sevgi ve şefkatle yaklaşmalıdır. Zira güzel ahlâka sahip kişi, kendisiyle iyi geçinilen aynı zamanda başkalarıyla da hoş geçinen insan demektir. Müslümanın güzel ahlâk sahibi olmaya çalışması, kötü ve çirkin huylar ile insanı alçaltan davranışlardan uzaklaşmasıdır. Zira insanın saygınlığına ve ruhsal yapısına etki edecek her kötü huy ve karakter, topluma zarar verecek ve huzursuzluk kaynağı olacaktır. İnanan kimse sever ve sevilir, içindeki topluma faydalı insan olmak için uğraşır. ¹⁶⁷

Güzel ahlâk önemli bir değer olup, kişinin, Allah ile bağını kuvvetlendirip ilişkisini artırmaktadır. Zira güzel ahlâk değeri, Allah'ın emrettiklerini yapıp yasakladıklarından kaçınmaktır. ¹⁶⁸ Güzel ahlâk takvanın belirtisi olup, iman ve ibadetin dışı vurumudur. Bu yönüyle güzel ahlâk takvalı olma değerini içine almaktadır. Takva sadece psikolojik anlamda bir korku değildir. Allah'a karşı saygı

¹⁶² “Allahım kötü Ahlâktan, çirkin amellerden yanlış düşünce ve inançlardan sana sığınırım.” Tirmizî, Daavat, 126.

¹⁶³ Çağrı, “Ahlâk”, *DİA*, II, 2.

¹⁶⁴ Erdoğan, Abdullah, *Helal Kazanç Rehberi*, Katre Yayınları, İstanbul, 2009, s. 14.

¹⁶⁵ Tirmizî, Zühd, 7.

¹⁶⁶ Mudaffifin, 83/14.

¹⁶⁷ Hıdır, Özcan, *Hadis Deryasından İnciler*, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 238.

¹⁶⁸ Sağlam, Kazım, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, Buruc Yayınları, İstanbul, 2011, s. 55-56.

duyup, her işimizde onun rızasını gözetmektir. Onun hoşuna giden amelleri yapıp yasakladıklarından uzak durmaktır. Takva sahibi muttakiler, imanın ve İslâmın şartlarını yerine getirerek, Allah'tan bağışlanma diler ve öfkelerini tutarak sabrederler, verdikleri sözü yerine getirir, emanete hıyanet etmezler. Takvalı insanlardan oluşan toplumda, huzur ve sukûnet ortamı hakimdir. Dostluk ve kardeşlik esas alınarak zulüm ve adâletsizliğe yer verilmez.¹⁶⁹

Güzel ahlâk değeri tüm değerlerin hem kaynağıdır hemde sonucudur. Kişi sabır, hoşgörü, yardımlaşma, kardeşlik gibi değerlere ahlâkını güzelleştirme sayesinde ulaşmakta, bu değerlere sahip olduğunda ise güzel ahlâklı kimse olarak anılmaktadır. İmân eden kimse, düzenli olarak ibadetlerini yerine getirmekle birlikte, ahlâken de yüksek vasıflara sahip olmalıdır. Güzel ahlâktan yoksun, sadece ibadete dayalı bir dindarlık, sorunlu bir dindarlıktır. Bu bakımdan ibadet eğitimi kadar, ahlâk eğitimi de önem arz etmektedir.

Güzel ahlâk değeri, insanlara kazandırılması gereken önemli bir değerdir. Bu nedenle ahlâk eğitimi, küçük yaşlardan itibaren gerek aile gerek çevre ve gerekse eğitim hayatında önemle üzerinde durulması gereken bir durumdur. Çocuklara ahlâkın önemi anlatılmalı, iman, ibadet ve ahlâk üçlüsünün bir arada verilmesi sağlanmalıdır. Çocukların ve bireylerin güzel ahlâk özelliğini kazanabilmeleri için güzel rol modeller örnek olarak gösterilmelidir. Hz. Peygamber “*Mü'min, mü'minin aynasıdır*” buyurmuştur.¹⁷⁰ Kişi güzel ahlâk sahipleri ile birlikte bulunduğu ve onları örnek aldığı anda, kendisinin de güzel ahlâklı olması daha da kolaylaşmış olur.

Güzel ahlâk önemli bir değer olup yokluğunda bazı sorunlara neden olmaktadır. Bireysel ve toplumsal pek çok sorun, kişilerin inandığı gibi yaşamaması, Allah'ın emir ve yasaklarına uymaması, emredilen ahlâka sahip olunmaması sonucunda oluşmaktadır. Bireysel ve toplumsal sorunların çözümü, toplumda emniyetin sağlanması ve hayat kalitesinin artması, güzel ahlâkın bireylere kazandırılmasıyla mümkündür. Kendi değerlerinden uzaklaşmış ahlâktan yoksun kimselerin, aile, toplum, devlet ve bütün insanlık için her zaman suç potansiyeli taşıdığı göz ardı edilmemelidir.

¹⁶⁹ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 98.

¹⁷⁰ Ebû Dâvûd, Edeb, 49; Tirmizî, Birr ve Sıla, 18.

1.2. İyilik

İslâm’da iyilik yapmak ençok tavsiye edilen ve emredilen değerlerden biridir. İmam Nevevî’nin eserinde iyilik yapmak ve kötülükten uzak durmak konusunda şu hadislere yer verilmiştir. İyilik yapmak ve iyiliği emretmek değeri burada kötülükten uzak durmak ve kötülükten nehyetmek emri ile birlikte değerlendirilecektir.

“Her kötülüğün ardından, onu silecek bir iyilik yap!”¹⁷¹

“İyilik güzel ahlaktır.”¹⁷²

“Hiç şüphesiz Allah (cc) iyilikleri ile kötülükleri yazdı ve sonra bunları beyan etti. Buna göre kim bir iyilik yapmayı ister ve onu yapmazsa, Allah (cc) katında onu tam bir iyilik olarak yazar. Eğer onu yapmayı ister ve yaparsa Allah (cc) katında ona on hasenattan yediyüz kata kadar, hatta daha çok katlara kadar katlayarak iyilik olarak yazar. Şâyet bir kötülük yapmak ister fakat onu yapmazsa Allah onu kendi divanında tam bir iyilik olarak yazar. Eğer hem ister hem de o kötülüğü yaparsa, Allah onu bir kötülük olarak yazar.”¹⁷³

Sözlükte “hasene” kelimesi iyi, güzel söz ve amel¹⁷⁴, “seyyie” ise kötü, çirkin ve kötü amel anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁵ İnsan tabiatı itibariyle iyiliğe olduğu kadar kötülüğe de yatkındır. Allah Kur’ân-ı Kerîmde, kötülükten uzak durmamızı isteyerek onu en güzel şekilde önlememizi emretmiştir.¹⁷⁶ Hz. Peygamber de iyiliği güzel ahlâkın bir parçası saymış ve “İyilik güzel ahlaktan ibarettir”¹⁷⁷ buyurmuştur.

¹⁷¹ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 70. (Hadis No:18). Nevevî bu hadiste Tirmizî’nin hasen hadis olarak kabul ettiği rivayetini esas almıştır. Tirmizî, Birr ve Sıla, 55. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Müslim, Sayd, 57; Dârimî, Rikâk, 74; Ebû Dâvûd, Edahî, 12; Nesâî, Dahaya, 22; İbn Mâce, Zebâih, 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 153, 158.

¹⁷² Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 87-88. (Hadis No:27). Hadisin diğer kaynakları için bkz. Müslim, Birr ve Sıla, 15; Tirmizî, Zühd, 52.

¹⁷³ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 105-106-107. (Hadis No:37). Nevevî bu hadiste Buhârî ve Müslim’in rivayetini esas almıştır. Buhârî, Rikâk, 31; Müslim, İmân, 207. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 310, 361.

¹⁷⁴ Erkan, el-Beyân, s. 1008.

¹⁷⁵ Erkan, el-Beyân, s. 1421.

¹⁷⁶ Fussilet, 41/34.

¹⁷⁷ Müslim, Birr ve Sıla, 14; Tirmizî, Zühd, 52.

İyilik yapmak, güzel ahlâkın göstergesidir. Çünkü iyilik, insanlara güzel davranmayı ve onlara sıkıntı vermekten uzak durmayı ihtiva eden bir kelimedir.¹⁷⁸ “İmanı tam olan mü’min ahlâkı en güzel olandır”¹⁷⁹ buyuran Hz. Peygamber, güzel ahlâkı insanlara öğretmek için uğraşmış, toplum huzurunun insanlarda ki ahlâkın güzel olmasıyla sağlanacağını belirtmiştir.¹⁸⁰ Bir başka hadisinde ise “İyilik güzel ahlâktır. Günah ise, senin içini tırmalayan ve insanların bilmesinden hoşlanmadığın şeydir”¹⁸¹ buyurmuş, birr ve günahın tarifini yapmış, birri, güzel ahlâkla, kötüyü ise kalbe ve vicdana rahatsızlık veren durumla ifade etmiştir.¹⁸² Günah, kişinin dinen haram kılınmış, helâl olmayan şeyleri işlemesi anlamına gelmektedir.¹⁸³ Bu arada günah, işlendiğinde yerilmeyi, kınanmayı veya cezayı gerektiren hal ve davranışlar olarak da tarif edilmiştir.¹⁸⁴

Bir şeyin kötü mü iyi mi olduğu konusunda şüphe yaşandığında şu iki alamete bakılarak karar verilebilir. Biri, insanın içinde yer alan bir alâmettir ki, insanı sıkan, huzursuzluk veren psikolojik yönüdür. Diğeri ise, çevresinin ve yakınının duyması ve öğrenmesi korkusudur. Genellikle insanlar günah işlerken veya şüpheli şeyleri yaparken çevre tarafından ayıplanma ve kınanma korkusundan ötürü gizli yapmak isterler.¹⁸⁵ Fakat günah, ister gizli ister aşikâr yapılsın Allah bunların hepsini görüp bilmektedir ve karşılığını verecektir.¹⁸⁶

Allah, insanları yaratmadan önce nelerin iyi nelerin kötü olduğunu belirleyerek bunları melekleri aracılığıyla insana öğretmiştir.¹⁸⁷ Bu nedenle haramlar ve helâlaler kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılırlar. Emredilenlerin arasında tek bir kötü, yasaklananlar arasında da tek bir iyi bulunmamaktadır.¹⁸⁸ Helâl ve haramları işlerken özgür bırakılan insan, yaptığı hiçbir iyilik ve kötülüğün yok olmayacağını, bir gün

¹⁷⁸ Hatipoğlu, İbrahim, *İmam Nevevî Kırk Hadis -Tercüme ve Şerh-*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2012, s. 103.

¹⁷⁹ Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 18; Tirmizî, *Rada’*, 11, İmân, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 250, 472, 527.

¹⁸⁰ Akbaş, “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, s. 20.

¹⁸¹ Müslim, *Birr ve Sıla*, 15; Tirmizî, *Zühd*, 52; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 228.

¹⁸² Ürkmez, Ahmet, *Ahlâk Ekseninde Hadis*, TDV Yayınları, Ankara, 2010, s. 115.

¹⁸³ MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *MEB Dinî Terimler Sözlüğü*, Devlet Kitapları Döner Sermaye İşletmesi Müdürlüğü, Ankara, 2009. s. 108.

¹⁸⁴ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 133.

¹⁸⁵ Buga, Mustafa -Mistu, Muhyiddin, *İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, (Çev. M. Salih Ş.- M. Ziya G.) Dua Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 262.

¹⁸⁶ Mülk, 67/14.

¹⁸⁷ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 68.

¹⁸⁸ Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1977, I, 480.

muhakkak karşısına çıkacağını ve bedeli ne ise ödeyeceğini bilmelidir.¹⁸⁹ Allah kitabında “*Kim zerre kadar hayır işlemişse karşılığını görecektir, kimde zerre kadar şer işlemişse karşılığını görecektir*”¹⁹⁰ buyurmaktadır. Hz. Peygamber bu durumu şöyle ifade etmiştir. “*Âdemoğlunun bütün konuştuğu lehine değil, aleyhine olan da vardır. Lehine olanlar sadece iyiliği emretme, kötülüğe engel olmak ve Allah’ı zikretmek için söylediği sözlerdir.*”¹⁹¹

Allah’ın rahmeti ve kullarına lütfunun anlatıldığı yukarıda bahsi geçen hadiste,¹⁹² kulun iyilik yapmaya niyetlendiği andan itibaren sevap kazanmaya başladığı vurgulanmıştır. Yapamadığı takdirde, niyetinden dolayı sevap yazılacağı, yaparsa da kat kat sevap kazanacağı belirtilmiştir. Yine kötülüğe niyetlenip Allah’tan korkması nedeniyle yapmaktan vazgeçmesi de kişiye sevap kazandırmaktadır. Bunun yanı sıra kötülüğü işlediği takdirde, Allah’ın rahmeti sonucu ona tek bir günah olarak yazılmaktadır.¹⁹³ Bir kötülük yapmak isteyipte daha sonra bundan vazgeçen kimseye tam bir sevap yazılmasının sebebi, o kötülüğü yapabilecek güç ve imkân varken sırf Allah’tan korktuğu için bu kötülüğü yapmaktan vazgeçmesidir. Fakat kötülüğe niyetlenip o gücü bulamayan kimse için durum farklı olup, tasarladığı kötülüğü imkânı bulsaydı Allah’tan çekinmeden yapacağından ötürü sevap yazılmamaktadır.¹⁹⁴

Hz. Peygamber, işlenen kötülük ve günahların affını da iyilik yapmaya bağlamış, “*Kötülüğün ardından bir iyilik yap ki, o kötülüğü yok etsin*”¹⁹⁵ buyurarak günah işlendiğinde hemen istiğfar edilmesini veya ardından bir iyilik yapılmasını emretmiş, yapılan bu iyilik sayesinde kötülüğün günahının silineceğini haber vermiştir.¹⁹⁶ Yüce Allah da bu konuyla alakalı olarak, “*Bir kötülük yaptıklarında veya kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı hatırlayıp günahlarından hemen tövbe istiğfar ederler*”¹⁹⁷ buyurmuştur.

“Birr” yani iyilik değeri, hayır kapsamına giren her şeydir. İyilik, hayırda sınırsız olup, güzel davranış sergilemektir. İyilik yapmak, sevgi saygı, kardeşlik

¹⁸⁹ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 121.

¹⁹⁰ Zilzal, 99/7-8.

¹⁹¹ Tirmizî, Zühd, 62; İbn Mâce, Fiten, 12.

¹⁹² Buhârî, Rikâk, 31; Müslim, İmân, 207.

¹⁹³ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I, 481.

¹⁹⁴ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 69.

¹⁹⁵ Tirmizî, Birr ve Sıla, 55; Dârimî, Rikâk, 74; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 153,158.

¹⁹⁶ Hatipoğlu, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 102.

¹⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/135.

yardımlaşma gibi değerleri de beraberinde getiren önemli bir değerdir.¹⁹⁸ İyilik yapmak, öncelikle insanların Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmesidir. Müslümanların gerek kendi aralarında gerekse gayri Müslimlere karşı, güzellikle davranıp, adâletle hükmetmeleri, birbirlerinin yardımına koşmalarıdır.¹⁹⁹ Allah kitabında birri tarif ederken imanın ve İslâmın şartlarını yerine getirenleri, bolca sadaka verip, zorluklara karşı sabredenleri ve sadakat gösterenleri saymış, asıl takva sahiplerinin bunları yapanlar olduğunu vurgulamıştır.²⁰⁰

İyilik yapmak şükür değeri ile de yakından ilgilidir. İnsanın öncelikle karşılıksız olarak her türlü nimeti veren Rabbine karşı şükran duyması, sonra da kendisine iyilikte bulunan kimselere karşı teşekkür etmesi gerekir.²⁰¹ İyiliğe karşı şükürsüzlük ve yapılan iyiliği unutmak nankörlüktür ve nankörlük dinimizce yasaklanmıştır.²⁰² İyilik hareketi ödüllendirilmezse zamanla söner ve iyiliği örnek olarak gösterecek kimse kalmaz. Bu nedenle yapılan iyi davranışlar takdir edilerek ödüllendirilmelidir. Özellikle küçük yaştaki çocuklarda bu çok önemlidir.²⁰³

Kısacası iyilik yapmak, toplumun, huzur, güven ve düzenini sağlayan bir unsurdur ve temel değerlerden biridir. Yine insanlar arasındaki ilişkinin ve iletişimin olumlu yönde olmasını, aralarında sevgi, saygı, dostluk, kardeşlik gibi bağların kurulmasını, yardımlaşma dayanışma gibi sosyal sorumlulukların artmasını sağlayan bir değerdir. İyiliğin zıddı olan kötülük ise insanı hem bu dünyada hem de âhirette zarara uğratan olumsuz bir davranış modelidir.

İmam Nevevî eserinde iyiliği emretmek ve kötülükten men etmekle ilgili olarak da şu hadislerle yer vermiştir.

¹⁹⁸ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 132.

¹⁹⁹ Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, III, 553.

²⁰⁰ Bakara, 2/177.

²⁰¹ Altıkardeş, İsmet, "Birey ve Toplum İlişkilerinde Ahde Vefânın Önemi ve Hz. Muhammed (s. a.v) Örneği", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu (20-22 Nisân 2007)*, İslâmi İlimler Dergisi Yayınları, Çorum, 2007, s. 693-700, s. 695.

²⁰² "İnsan Rabbine karşı da nankördür." Âdiyât, 100/6.

²⁰³ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 130.

“Sizden her kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin. Eğer eliyle gücü yetmezse diliyle, buna da gücü yetmezse kalbiyle (buğzetsin). Bu ise imanın en zayıf noktasıdır.”²⁰⁴

“Her bir iyiliği emretmek sadakadır her bir kötülükten alıkoymak sadakadır.”

205

Ma’ruf; “iyilik, ihsan, hayır, rızık” gibi anlamlara gelmektedir.²⁰⁶ Nefsin hayır olarak bildiği ve mutmain olduğu bütün hususları veya Allah’a itaati, O’na yaklaşmayı ve insanlara yardımcı olmayı, onlara iyi davranmayı bildiren her davranışı veya her şeyi içine alan bir kelimedir.²⁰⁷ Münker; “dinin kınadığı ve yasakladığı kötü söz veya fil” demektir, ma’rufun karşıtıdır.²⁰⁸

“el-Emru bi’l-ma’ruf ve’n-nehyu ani’l-münker”, iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma yönünde kullanılan dinî, ahlâkî ve hukukî bir ifade ve değerdir. Bu değer, Kur’ân ve sünnetin temel ilkeleri üzerine kurulu, huzur ve mutluluğun hâkim olduğu erdemli bir toplum oluşturmaya yönelik temel ilkedir. İslâm toplumunda iyiliği emredip kötülükten uzaklaştırma, belirli bir zümrenin eline bırakılmamış, herkesin gücü nisbetinde, gördüğü kötülüğü düzeltmesi istenmiştir.²⁰⁹ Bu temel ilke fert ve toplum hayatına, inanç, değer ve yaşama tarzının hâkim kılınmasıyla, toplumda oluşabilecek dinî ve ahlâkî her türlü olumsuzluğun önlenmesi için, ferdî ve toplu gayretleri, siyasi ve sivil önlemleri ifade etmektedir.²¹⁰

Ma’rufu emir ve münkeri nehiy, Kur’ân’ın ele aldığı, hem ferdi hem de toplumsal tarafı olan çok önemli bir değerdir. İslâm’ın altın presibi olan bu emir, Allah’ın gönderdiği tüm peygamberlerine emrettiği görevdir. Allah peygamberlerini, uyarıcı olsunlar, iyiliği anlatıp uygulatsınlar ve kötülükten men edip uzaklaştırsınlar

²⁰⁴ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s 100. (Hadis No: 34). Nevevî, Müslim’in rivayetini esas almıştır. Müslim, İmân, 78, 79. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Ebû Dâvûd, Salât, 248, Melâhim, 17; Tirmizî, Fiten, 11; Nesâî, İmân, 17; İbn Mâce, İkametüs-Salât, 155, Fiten, 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 10, 49, 50.

²⁰⁵ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 83-84. (Hadis No:25). Nevevî bu hadiste Müslim’in rivayetini esas almıştır. Müslim, Salâtü’l-Müsafirîn, 84, Zekât, 53. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Ebû Dâvûd, Edeb, 172; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 167, 168.

²⁰⁶ Erkan, *el-Beyân*, s. 2169.

²⁰⁷ Dumlu, Ömer, *Kur’ân-ı Kerim’de İyi İnsan ve Yararlı İş*, Çağlayan Yayıncılık, İzmir, 2000, s. 46

²⁰⁸ Erkan, *el-Beyân*, s. 2222.

²⁰⁹ Güler, Zekerîya, *Hadis Günlüğü*, Damla Ofset Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 122-123.

²¹⁰ Çağrı, Mustafa, “Emri bil- Ma’ruf Nehy-i ani’l- Münker”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, s. 138-141, XI, 138-139.

diye göndermiştir. Bir toplumda huzur ve güvenin inşası için çok önemli olan bu prensip önemli görülmeyip, ihmal edilirse toplumda din zayıflar, cehalet artar fesad çoğalır.²¹¹

Hz. Peygamber, yukarıda da bahsedildiği üzere kötülüklerin el, dil ve kalple değiştirilmesini emretmiş ve tavsiye etmiştir. Hadiste, müslümanların ortaya çıkan kötülüklerle karşı sırasıyla aktif-fiili olarak, sözlü ikaz ve pasif psikolojik direniş şeklinde tepki göstererek mücadele etmeleri emredilmiş, dinen kötü olan bir iş veya söze şahid olan herkesi, o fenalığı ortadan kaldırmaya karşı mükellef kılarak vazifelendirmiştir. Lakin insanların sorumlu olduğu kısım sadece emir ve nehiy kısmıdır. Kişiyi zorla yaptırması veya men etmesi vazifesi değildir.²¹² Yine hadiste, engellenenin ölçüsünün, mü'min kimsenin imanının kuvvet derecesini tayin edeceğini de belirtmiştir.²¹³ Bir toplulukta günah işlemek alışkanlık haline geldiğinde, günahı işleyenleri uyardırmamak o günaha ortak olmak demektir. Hz. Peygamber “*Hangi toplumun içinde bir günah işlenir ve onlar onu değiştirmeye muktedir oldukları halde değiştirmezlerse, onlara toplu olarak bir azabın gelmesinden korkulur*”²¹⁴ buyurmuş, helakın günahı işleyenlerle sınırlı kalmayacağını, işlemeyenleri de içine alacağını bildirmiştir.

Kur’ân’da iyiliğin emredilmesi ve kötülüğün men edilmesinin önemine sık sık vurguda bulunulmuştur. Nitekim bir âyette “*Ey yavrum, namazı ikame et (namaz kıl)! Ma’ruf ile (irfanla, iyilikle) emret ve münkerden (kötülükten) nehyet (münkeri yasakla, mani ol). Ve sana isabet eden şeylere (musîbetlere) sabret. Muhakkak ki bu, azmedilen (mutlaka yapılması gereken) işlerdendir*”²¹⁵ buyrulmuştur. Şu halde iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, Kur’ân’ın önemseddiği hem ferdi hemde toplumsal yönü bulunan ahlâkî bir değerden ibarettir. “*Sizden hayra çağıran iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk bulunsun*”²¹⁶ âyetinde Allah, toplumdaki huzur ve güven için günahları hatırlatıp hayra davet eden grupların bulunmasını tavsiye etmiştir. Başka bir

²¹¹ Dumlu, *Kur’ân-ı Kerim’de İyi İnsan ve Yararlı İş*, s. 47.

²¹² Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I, 279.

²¹³ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 153.

²¹⁴ Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 17; Tirmizî, *Fiten*, 8, Tefsir, 6; İbn Mâce, *Fiten*, 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 2, 5, 7.

²¹⁵ Lokman, 31/17.

²¹⁶ Âl-i İmrân, 3/104.

âyetinde ise hayır işlerine koşmamızı tavsiye ederken,²¹⁷ “İyilikte yardımlaşın günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayın”²¹⁸ buyurmuştur. İyi ve güzel işleri yapmak mü’min olmanın bir vasfıdır. Zıddı olan iyilikten uzaklaşıp kötülüğü emretmek ise münafıklığın özelliğidir. Kâmil insan olmak, ancak iyilikleri yapıp kötülüklerden kaçınmakla ve başkalarının da iyi olması için tavsiye bulunmakla mümkündür.²¹⁹

İslâm dininde, yapılan iyiliklerin insanlar için birer sadaka yerine geçtiği de bildirilmiştir.²²⁰ Ayrıca Peygamberimiz, yapılan iyiliklerin mükâfatını Allah’ın katından misliyle vereceğini belirterek, “Her kim bir iyilik yaparsa ona, ondan yedi yüze kadar sevap yazılır”²²¹ buyurmuştur.

İyiliği emredip kötülükten alıkoymak İslâmi bir prensip ve değer olmasının yanısıra, insanların sevap kazanmasına yardımcı olan peygamber mesleğidir. İnsanların birbirlerine karşı sorumluluklarının içerisinde yer alan bu değer, inananların birbirlerine karşı iyi ve güzel davranışları yapmalarını ve kötülükte bulunmamalarını sağlayan önemli bir ilkedir.

Duygusal bir varlık olan insan her an doğru ve bilinçli hareket etmemekte, sonunu düşünmeden davranabilmektedir. İşte böyle durumlarda en yakınımızdakiler tarafından uyarılmak ve engellenmek, sonu kötü olabilecek olay ve davranışlardan bizleri korumaktadır. Dünya ve âhîret hayatına dair her konuda, birbirimize fikir danışarak, yardımcı olarak, tecrübelerimizden faydalanmalarını sağlayarak hataya düşmelerini engellemek dinî bir görev ve sorumluluktur. İnsanların en hayırlısının insanlara iyiliği emredip kötülükten uzaklaştırmaya çalışanlar²²² olduğunu söyleyen Hz. Peygamber, insanların birbirlerini hayır ve şer konusunda bilgilendirmesini istemiştir. Yine iyiliği ve hakkı tavsiye etme her müslümanın üzerine farz kılınmıştır. “Siz insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder kötülükten men edersiniz”²²³ âyetiyle Allah bizlerin görevlerini belirlemiş ve yapmamız halinde en hayırlı ümmet olacağımızı bildirmiştir.

²¹⁷ Bakara, 2/148.

²¹⁸ Mâide, 5/2.

²¹⁹ Dumlu, *Kur’ân-ı Kerim’de İyi İnsan ve Yararlı İş*, s. 40.

²²⁰ “Her iyilik sadakadır.” Buhârî, Edeb, 33; Müslim, Zekât, 53; Ebû Dâvûd, Edeb, 60.

²²¹ Müslim, İmân, 204.

²²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 432.

²²³ Âl-i İmrân, 3/110.

Birbirimize karşı sosyal görevlerimizin unutturulmaya çalışılması ve her bir bireyi yalnızlaştırma çabası içine girdirerek, kimsenin kimseye karışmak istememe fikrinin aşılması, insanların günah ve hatalar karşısında uyarıcı ve ikaz edici kontrol mekanizmasının çökmesine ve zamanla ortadan kaybolmasına neden olmakta, insanları, dünya ve âhîret felaketlerine karşı savunmasız bırakmaktadır. Bu nedenle müslümanların birbirine karşı hakkı, hukuku, sabrı, iyiliği, adâleti tavsiye etmesi ve her daim güzel ahlâkla yaşamasını hatırlatan bu değere çok ihtiyaç vardır. Günümüz problemlerinden olan, kötülöklere yönelme, sorgusuzca yaşama, etik değerleri önemsememe gibi dinî ve ahlâkî yozlaşmanın önüne geçebilmek için bu değerin daha küçük yaşlardan itibaren tüm bireylere kazandırılması tartışılmayacak bir öneme haizdir. Nitekim Hz. Peygamber de hayatı boyunca insanlara iyilik yapma alışkanlığı kazandırmaya çalışmış, kötülöklere yönelmemeleri hususunda daima uyarılarda bulunmuştur. Hz. Peygamber'in rol model alınması, iyiliği emretmek ve kötülökten men etmek değerini kazanmada ve içselleştirmede çok önemli katkılar sağlayacaktır.

1.3. Af

İlk insan Hz. Âdem ve eşinin hata yapmalarına bakıldığında, insanların hata etmesinin yaratılışlarında var olan bir gerçeklik olduğunu ortaya koymaktadır. Allah'ın affedici ve bağışlayıcı olduğunu ifade eden birçok ismi, açıkça kullarının hata edebileceklerine işaret etmektedir. Ancak Allah, istiğfar ve af dilemeleri durumunda kullarını bağışlayacağını da haber vermiştir. Allah affedici olduğunu pek çok âyetinde bizlere bildirmiş ve affedici olmamızı istemiştir. Bu bakımdan insanların hata etmeleri durumunda birbirlerine karşı affedici bir tutum sergilemeleri gerekmektedir. Bu sebeple affetmek de önemli bir ahlâki özellik ve değerdir. Nevevî, affediciliğin önemi üzerinde duran hadislerden bazılarını eserine almış, biz insanların yararına sunmuştur. Söz konusu hadisler her ne kadar Allah'ın affediciliğinde bahsetmiş olsada, dolaylı olarak insanların da affedici olması gerektiğine işaret etmektedir. Bu hadisler ise şunlardır:

“Ey kullarım siz gece ve gündüz hata işliyorsunuz. Bense günahları toptan bağışlarım. Benden bağışlanmayı isteyin sizi bağışlayayım”²²⁴

²²⁴ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 79-82. (Hadis No:24). Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, Birr ve Sıla, 55. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Tirmizî, Kıyamet, 49; İbn Mâce, Zühd, 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 154, 160, 177.

“Ey Âdemoğlu! Sen bana dua ettiğin ve benden ümit ettiğin müddetçe işlediğin günaha aldırmadan seni bağışlarım! Ey Âdemoğlu! İşlediğin günahlar gökteki bulutlara erişse bile, sonra benden af dilediğinde seni affederim. Ey Âdemoğlu! Sen bana hiçbir surette şirk koşmadığın sürece, yeryüzü dolusu günah ile gelsen, ben yine seni bağışlarım, sana yeryüzü dolusu mağfiretle gelirim.”²²⁵

Affetmek, sözlükte “çirkin bir şeyi veya kötülüğü görmezden gelme, yapılan bir suçtan ötürüyü suçluyu cezalandırmama, cezadan vazgeçme” demektir.²²⁶ Bireyin şahsına yapılan kusurlu, yanlış bir davranışa karşı kötülükle karşılık vermemeye affetme denir.²²⁷

İstiğfar etmek, affedici olma değerinin bir parçasıdır. Günahlar için istiğfar etmek, Allah’tan bağışlanma dilemektir. Bu, gece gündüz sürekli günah işleyen kulun, her şeyden çok muhtaç olduğu bir konudur. Allah, Kur’an-ı Kerim’de tevbe ve istiğfara çokça yer vermiş²²⁸ ve istiğfar edenleri överek affedeceğini bildirmiştir.²²⁹ Nevevî’nin eserinde yer verdiği “Ey kullarım siz gece ve gündüz hata işliyorsunuz. Bende bütün günahları affederim. Öyleyse benden af isteyin sizi affedeyim”²³⁰ şeklindeki hadis, hadislerin içinde en umut vericisi olmakta, günahların çokluğuna karşı mağfiretin sınırsızlığından bahsetmektedir. Fakat müslüman kimse buna aldanıp günahlara dalmamalıdır. Çünkü günah, insanı kuşatarak onunla mağfireti arasında bir engel oluşturmaktadır.²³¹

Müslümanlar bağışlamayı çok seven Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanmalı, adâlet ve iyiliğinin bir gereği olarak kullarını bağışlayan Allah’ı örnek almalıdır.²³² Allah Teâlâ “Sen affetme yolunu tut, iyiliği emret cahillerden uzaklaş”²³³ âyetiyle, Hz. Peygamber’in şahsında bizlere affetmeyi emretmiştir. Böylece Allah Teâlâ insanları,

²²⁵ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 79-82. (Hadis No: 42). Nevevî bu hadiste Tirmizî’nin sahih olarak rivayet ettiği hadisi esas almıştır. Tirmizî, Daavât, 99.

²²⁶ Ece, Hüseyin K., *İslâm’ın Temel Kavramları*, Beyân Yayınları, İstanbul, 2000, s. 31.

²²⁷ Hökelekli, Hayati, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanı Değerler*, DEM Yayınları, İstanbul, 2013, s. 297.

²²⁸ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 170.

²²⁹ Âl-i İmrân, 17/135.

²³⁰ Müslim, Birr ve Sıla, 55.

²³¹ Buga-Mistu, *İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, s. 467

²³² Özaşar, Mehmed Emin vd., *Hadislerle İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yayınları, Ankara, 2014, III, 321.

²³³ A’raf, 7/199.

yaptıkları hatalardan dolayı affettiğini, kullarının da merhamet sahibi olup, hatalı olanları affetmeleri gerektiğini ifade etmiştir.²³⁴

Hız. Peygamber affedici olmayı en üst noktada davranış haline getirmiş ve bizlere yaşayan bir örnek olmuştur. Mekke'den türlü eziyet ve işkencelere maruz kalarak çıkarılan Hız. Peygamber,²³⁵ Mekke'nin fethi sırasında, müşrikleri bağışlayarak, onlara canları ve malları konusunda güvence vermiştir.²³⁶ Yine Taif halkını İslâma davet üzere gitmesi sonucunda yaşadığı zulüm ve işkencelere karşı helak etmek üzere gönderilmiş olan Cebrail'e "*Hayır, Bilakis ben Allah'ın onların soyundan sadece kendisine kulluk edecek bir nesil çıkarmasını ümit ederim*"²³⁷ diyerek onları bağışlamıştır. Canına kasetmiş insanları dahi affeden²³⁸ Hız. Peygamber, affedicilikte sınır tanımayarak, bağışlamayı kendisine şiar edinmiştir. Hız. Âişe'nin ifade ettiği gibi "*Rasûlullah (s.a.), hayatta ne bir kadın dövmüştür, ne de bir hizmetçi.*"²³⁹ Bu da Allah Rasûlü'nün toplumun güçsüz kesimini oluşturan kadın ve hizmetçi gibi kimseleri hatalı davranışları karşısında fizikî bir cezalandırmada bulunmadığını ve onlara aflu yaklaştığını göstermektedir. Yine müslümanlara affedici olmayı tavsiye eden Hız. Peygamber, kabahatinden dolayı özür dileyenin özrünü kabul etmemeyi büyük bir vebal olarak görmüştür.²⁴⁰ Bu nedenle müslüman kimse hatalardan ötürü affetmede sınır tanımamalıdır. Bu konuya örnek olarak Hız. Peygambere gelip, hizmetçilerinin yaptığı hataların ne kadarını affedelim diye soran kimseye, önce sessiz kalıp ikinci ve üçüncü soruşunun ardından "*Onu günde yetmiş defa affediniz*"²⁴¹ buyurarak müslüman kimsenin affetmede sınırının olmamasını tavsiye etmiştir. Hız. Peygamber affedicilik özelliği sayesinde müslümanlar arasındaki kardeşlik bağlarını güçlendirmek istemiş, birbirlerine karşı kin, nefret, düşmanlık gibi duygulardan uzak durmalarını tavsiye etmiştir.²⁴² Allah'ın en nefret ettiği insanların

²³⁴ Sakallı, *Hadislerle İslâm'da Hoşgörü ve Kolaylık*, s. 51.

²³⁵ Tirmizî, *Menakib*, 68.

²³⁶ Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (thk. M. Abdulkâdir Atâ), Beyrût, 2003, VI, 56.

²³⁷ Buhârî, *Bed'ül-Halk*, 7.

²³⁸ Buhârî, *Hibe*, 28.

²³⁹ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 4.

²⁴⁰ İbn Mâce, *Edeb*, 23.

²⁴¹ Tirmizî, *Birr ve Sıla*, 31; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 123, 124.

²⁴² Buhârî, *Edeb*, 57.

kin ve husumette ileri giden ve intikam peşinde koşanlar olduğunu hatırlatmış,²⁴³ ölç alma fikrinden müslümanları uzaklaştırmak istemiştir.

Bireysel ve toplumsal pek çok faydası bulunan affedici olma değeri, kişinin özdeğer ve özsaygı duygularını yeniden kazanmasını sağlayarak, kişiye psikolojik ve manevî olgunluk kazandırmaktadır. Yine kaygı verici üzüntü, keder, öfke, kıskançlık gibi olumsuz dürtüleri ortadan kaldırarak kişinin gününü yaşama hazzına ulaşmasını ve yaşadığı andan lezzet almasını sağlar. Sağlıklı iletişim kuran bir birey, gerek aile içinde gerekse toplum içinde huzur ve sükûnete ererek, stres ve depresyon gibi ruh ve beden sağlığını tehdit eden unsurlardan uzaklaşır. Bu nedenle affeden insanlarda ruh beden ilişkisi daha dengeli olmaktadır. Psikososyal açıdan da önemli olan affedicilik değeri, bireyin suçu işleyen kimse ile ilişkisini tamir ederek daha sağlıklı iletişim kurmasını sağlar. İnsanlar affedici olmakla başkalarına da örnek olmakta, bu güzel hasleti başkalarının kazanmasını sağlamaktadırlar.²⁴⁴

Toplumun düzenini ve devamını sağlayan erdemlerden biri olan af, insan ruhunun merhametle yoğrulması, kin, düşmanlık, garaz, hased gibi kötü hastalıklardan arınmasını sağlayan bir değerdir. Affeden kişi merhamet sahibi kimsedir.²⁴⁵ İnsan psikolojik yönü olan toplumsal bir varlıktır. Bu nedenle toplum içinde yaşarken gerek yaşantı koşulları gerek psikolojik halleri, çevresindekilere karşı hata ve kusur yapmasına neden olabilmektedir. Böyle durumlarda çevresindeki insanların affedici olması, hata ve kusurları görmezden gelmesi gerekmektedir. Bu toplumsal huzur ve düzen için önemlidir.²⁴⁶

Toplumsal açıdan affedici olma değerinin rolü büyüktür. Kişilere saygınlık ve şeref kazandıran bu haslet toplumda kardeşlik duygularının oluşmasını sağlar. Toplumun düzen ve huzurunu sağlayan kardeşlik duygusu, diğer güzel ahlâk düsturlarının hâkim olmasını sağlayarak, saygı, sevgi ve hoşgörüyeye dayalı bir toplum inşa eder. Bunun yanı sıra, hatayı yapan kimseyle empati kurmasını sağlayarak, insanları bu davranışı yapmaya iten sebepleri öğrenir ve o yönde eksikliğin giderilmesi için çaba gösterir.

²⁴³ Buhârî, Ahkâm, 34.

²⁴⁴ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*, s. 304-305.

²⁴⁵ Sakallı, Talat, *Hadislerle İslâm'da Hoşgörü ve Kolaylık*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1996, s. 52.

²⁴⁶ *Hadislerle İslâm*, III, 322-323.

1.4. Doğruluk

Ahlâkî erdemlerin en önemlilerinden birisi doğruluk değeridir. İmam Nevevî, İslâmî bir düstur olan doğruluk ve dürüstlük değeriyle alakalı şu hadisleri eserine almıştır.

“Allah’a ve âhiret gününe inanan kişi, ya hayır konuşsun ya da sussun.”²⁴⁷

*Ebû Amr Süfyân b. Abdullah es-Sakaî (ra)’den demiştir ki: “Ya Rasûlallah! İslâm hakkında bana öyle bir söz söyle ki, senden başka hiç kimseye soru sormayayım, dedim. O da: Allah’a iman ettim de, sonra da dosdoğru ol” buyurdu.*²⁴⁸

Sözlükte “Doğruluk” manasına gelen “sıdk” kelimesi, “sözü yalansız, gerçek söylemek, gerçek sözlü olmak” anlamlarına gelmektedir.²⁴⁹ Doğruluk, Allah’ın emrine ve koyduğu kurallara uygun bir yol izleyerek, insanların hak ve hukukuna riâyet etmek olarak da tanımlanmıştır.²⁵⁰ Sıdk, her şeyde doğru olma söz ve fiillerinin birbirine uygun olması demektir. Bir insanın vaadini yerine getirmesi veya bir olayı aslına uygun olarak anlatması sıdkdır. Sıdk peygamberlerin vasfıdır.²⁵¹

Allah Teâlâ’nın Kur’ân’da Hz. Peygamber’e “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!”²⁵² emri, aynı zamanda Allah’ın müslümanlara karşı olan bir emridir. Allah inananlara kendisinden korkmalarını, sözlerinde olduğu kadar özlerinde de doğru olmalarını emretmektedir. Sözünde ve özünde doğru olanların cennette gireceğini müjdeleyen²⁵³ Allah, “Şüphesiz Rabbimiz Allah’tır deyip sonrada dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de..”²⁵⁴ buyurarak doğru olanlar için korku ve hüznün bulunmadığını bildirmektedir.

²⁴⁷ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 67. (Hadis No:15). Nevevî bu hadiste Buhârî ve Müslim’in rivayetini esas almıştır. Müslim, İmân 74, 77, 85; Buhârî, Edeb, 31. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Edeb, 4; Tirmizî, Birr ve Sıla, 43.

²⁴⁸ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 74. (Hadis No:21). Nevevî bu hadiste Müslim’in rivayetini esas almıştır. Müslim, İmân, 62. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Tirmizî, Zühd, 61; İbn Mâce, Fiten, 13; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 413, IV, 384.

²⁴⁹ Erkan, el-Beyân, s. 1510.

²⁵⁰ Hıdır, Hadis Deryasından İnciler, s. 83

²⁵¹ Tüzün, İdris, Âyet ve Hadislerle İslâm Ahlâkı, Altınbaşak Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 158.

²⁵² Hûd, 11/112.

²⁵³ Fussilet, 41/30.

²⁵⁴ Ahkâf, 46/13.

İslâm'ın temel prensiplerinden biri olan doğruluk değeri, tüm işlerimizde temel bir ilke kabul edilmiştir.²⁵⁵ Doğruluk, istikamet üzere olmayı, bütün söz ve amellerde isabet etmeyi ifade eder.²⁵⁶ Bu nedenle doğruluk her şeyde olmalıdır. Düşüncede, davranışta, niyette, sözde ve amelde, kısaca bütün hal ve harekette doğruluk üzere bulunmaya gayret edilmelidir.²⁵⁷ Nevevî'nin eserine aldığı Hz. Peygamber'in "*Allah'a iman ettim de, sonra da dosdoğru ol*"²⁵⁸ hadisi istikamet üzere olmayı emretmektedir. İstikamet ise, vahiy ve aklın yolu olan doğru yolda ilerlemektir.

İstikamet pek çok değerle ilişkilidir. Bunlardan itidalli olmak, insan davranışlarındaki istikameti göstermekte olup, ifrat ve tefritten uzaklaşarak dengeli bir hayat sürmedir.²⁵⁹ Bu itidal de zahirî ve batınî tüm iyi amelleri işlemeyi ve tüm yasaklardan uzak durmayı kapsamaktadır.²⁶⁰ Bu yönüyle iman değerini de içine almaktadır. Zira mü'minin hayatı, iman ile yönünü bulmakta ve toplumun istikamet üzere gidişatını insanlardaki iman belirlemektedir. İman ettikten sonra istikamet üzere olmak, mevcut halin sonuna kadar devam etmesi demektir.²⁶¹

Doğruluk bir diğer ifadeyle istikamet, bütün azaların doğru olmasını gerektirir. Zira bütün azaların bir istikameti vardır. Kalbin istikameti tevhid, dilin istikameti ise doğruyu söyleyip yalandan kaçınmaktır. Özü sözü bir olmak demek, kalb ve dilin aynı istikamette olması demektir.²⁶² Kalb ve dilin doğruluğu veya durumu birbirini etkilemektedir. Hz. Peygamber "*Bir kişinin kalbi dosdoğru olmadıkça imanı dosdoğru olmaz. Kişinin dili dosdoğru olmadıkça da kalbi dosdoğru hale gelmez*"²⁶³ buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber bu hususu, "*Her sabah bütün organların dile gelip, "Bizim hakkımız da Allah'tan kork. Biz sana bağlıyız. Sen doğru olursan biz de doğru oluruz. Sen eğri olursan biz de eğriliriz*"²⁶⁴ sözleriyle dile getirmiştir.

Ahlâklı olmanın temelinde, birinci derecede doğruluk ve dürüstlük yatmaktadır. En güzel ahlâka sahip olan Hz. Peygamber, peygamberlikten önce ve

²⁵⁵ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 516.

²⁵⁶ Buga-Mistu, *İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, s. 201.

²⁵⁷ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 84.

²⁵⁸ Müslim, İmân, 62; Tirmizî, Zühd, 61; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 413, IV, 385.

²⁵⁹ Demirci, Muhsin, *Lokman Sûresi ve Ahlâkî Öğütleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2012, s. 250.

²⁶⁰ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 91.

²⁶¹ Bursevî, *İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, s. 318.

²⁶² Buga-Mistu, *İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, s. 202.

²⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 198.

²⁶⁴ Tirmizî, Zühd, 61.

sonra dürüstlüğü ve güvenilirliği konusunda herkese örnek olmuş, dost-düşman O'nun bu halini onaylamıştır.²⁶⁵ Hz. Peygamber alışveriş ve ticaret hayatında doğruluk ve dürüstlükten ayrılmamayı tavsiye etmiş ve bu ilke ile yapılan satışların bereketli olacağını bildirmiştir.²⁶⁶ Buna örnek olarak, bir pazar yerinde buğday yığınının rastladığında, elini içine daldırıp ve parmaklarına ıslaklık dokunduğunda satıcıya “*Bu nedir*” diye sormuştur. Adamın ‘*Ona yağmur değdi*’ diye cevap vermesi üzerine Hz. Peygamber “*Halkın görmesi için ıslak olanı üst tarafına koysaydın ya, aldatan kimse benden değildir*”²⁶⁷ buyurmuştur. Başka bir hadisinde de Hz. Peygamber “*Bir kimse yalan söylemeyi ve yalanla iş yapmayı terk etmiyorsa, Allah'ın onun yemesini ve içmesini terk etmesine ihtiyacı yoktur*”²⁶⁸ buyurarak doğruluk olmadan ibadetlerimizin makbul olmayacağını belirtmiştir. Bu hadisler Allah Rasulü'nün, doğruluk ve dürüstlüğe verdiği önemi göstermiş, aldatma, haksızlık, düşmanlık ve sömürüye yol açan her türlü hileli alım-satım yapanın, kendisinin yolu ve ahlâkı üzere olmadığını vurgulamış ve ibadetlerinin kabulünü de olumsuz yönde etkileyeceğini bildirmiştir.²⁶⁹

Doğruluk, kişinin söz ve davranışları arasındaki tutarlılığı ifade eder. Bu nedenle bir kimse söz verdiğinde veya vaad ettiğinde yerine getirmelidir. Allah Teâla, verilen sözün ve vaadin yerine getirilmesini emretmiş,²⁷⁰ ahdi bozanların sadece kendisine zarar vereceğini bildirmiştir.²⁷¹ Hz. Peygamber ise, konuşunca yalan söylemeyi, söz verdiğinde sözünde durmamayı münafıklık özelliği olarak saymış, doğruluk ve dürüstlük değerinin önemini ortaya koymuştur.²⁷² Yine söz ve düşünce dışında yapılan işlerde sahtekârlık ve hileli iş yapmamak, yaptığı işe hakkını vermek, kendi çıkarları için başkalarının zarara uğramasına engel olmak gibi davranışlar da doğruluk ve dürüstlük değeriyle yakından alakalıdır. Bu değerlerin uygulanması

²⁶⁵ Buhârî, Tefsir, 2; Müslim, İmân, 355.

²⁶⁶ Nesâî, Buyu, 4; Dârimî, Buyu, 15.

²⁶⁷ Müslim, İmân, 164; Tirmizî, Buyu, 74; İbn Mâce, Ticaret, 36; Ebû Dâvûd, İcare, 50; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 242.

²⁶⁸ Buhârî, Savm, 8, Edeb, 51.

²⁶⁹ Güler, *Hadis Günlüğü*, s. 148.

²⁷⁰ İsrâ, 17/34.

²⁷¹ Fetih, 48/10.

²⁷² Buhârî, İmân, 24, Mezalim, 17, Cizye, 17; Müslim, İmân, 106; Tirmizî, İmân, 14; Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; Nesâî, İmân, 20.

insanlar arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkileyerek kişilerin zarara uğramasını engellemekte ve aralarında güven duygusunun oluşumuna zemin hazırlamaktadır.²⁷³

Doğruluk toplumsal bir kavramdır. Allah “*Doğrularla beraber olun*”²⁷⁴ âyetinde, kişinin doğru olmasının yanında doğruluktan ayrılmayan kimselerle iletişim halinde olunmasını emretmektedir. Doğru olmak ve bunu davranışlara yerleştirmek ise zordur. Allah Rasûlü bu sebeple bir hadisinde “*Tam olarak başaramazsınız, ama siz yine de doğru olun*”²⁷⁵ buyurarak doğru olmanın zorluğunu dile getirmiştir. Bu nedenle Müslüman kimse, sosyal hayatın akışı içinde olan her olaya karşı, yalan ve benzeri durumlardan uzak durmalı, hangi şartlarda olursa olsun doğruluk ve dürüstlükten ayrılmamalı ve doğruluğu ilke edinmiş kimselerle dostluk kurmalıdır.²⁷⁶

Doğruluk ve dürüstlük çocuklukta kazanılan bir özelliktir. Zira birey, çocukluktan başlayarak çevresindeki insanları taklit etme yoluyla, olumlu ya da olumsuz pek çok şey öğrenmektedir. Bunlardan biri de zor durumlarda gerçekleri olduğu gibi söylememe, ya da gerçekleri değiştirerek söyleme davranışı, kısaca yalan söylemedir.²⁷⁷ Bu bakımdan çocuğun doğruluk değerini davranış olarak kazanabilmesi için çevresindekilerin doğru örneklikler sergilemeleri oldukça önemlidir. Dolayısıyla sevgi, saygı ve güven ortamının sağlanması, doğruluk, açık sözlülük gibi duyguların kazandırılması çocuktaki doğruluk erdemini pekiştirecektir. Çocuğa verilen sözün yerine getirilmesi, çocuğun yalan aracı olarak kullanılmaması vs. çocuğun yalan gibi olumsuz davranışlardan uzak yetişmesini sağlayacaktır. Bu davranışı kazandırmanın en önemli yolu ise anne-babaların söz ve davranışlarında örnek model olmasıdır.²⁷⁸

Doğruluk ve dürüstlük, birey ve toplumun mutluluğu ve güvenliği açısından oldukça önemli bir değerdir. Doğruluk değerinden yoksun söz ve fiiller, kişiler arasında yalan ve fitne unsurunu ortaya çıkararak gerek ailede gerekse toplumda güven sorunu oluşturmakta, insanın her an tedirgin ve kaygılı yaşamasına, stresli bir hayat sürmesine neden olmaktadır. Ayrıca doğruluk ve dürüstlükten uzak olarak yapılmış her ürün ve iş, insanların gerek sağlığına gerekse maddî olarak zarar görmesine neden olmakta, hatta daha ileri seviyeye giderek hayatına mal olabilmektedir. Yine toplumun

²⁷³ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*, s. 165-166.

²⁷⁴ Tevbe, 9/119.

²⁷⁵ İbn Mâce, Tahâret, 4; Dârimî, Vudû, 2.

²⁷⁶ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 85.

²⁷⁷ Yavuzer, *Haluk, Ana, Baba ve Çocuk*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 267.

²⁷⁸ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*, s. 174-176.

hukuk temelini oluşturan adâlet değeri, doğrulukla yerini bulmaktadır. Doğru verilmeyen her bir karar insanlara yapılan bir zulümdür. Sonuç olarak Nevevî'nin doğrulukla ilgili bu hadislere yer vermesinin arkasında, bu değerlerin toplum için ne kadar önem ifade ettiği fikrinin bulunduğu ve eserinde bunları gözettiği anlaşılmaktadır.

Bu arada doğruluk değerinin gözetilmemesi durumunda, bunun yerini toplum için sorun teşkil eden diğer olumsuz bazı davranışlar ve huylar almaktadır. Kısaca bunlara da değinmek yerinde olacaktır.

4.1. Doğruluk Değerinin Yoksunluğunda Ortaya Çıkabilecek Bazı Sorunlar

Allah'ın emirlerine ve yasaklarına uygun bir yol izleme, insanların haklarını gözetme, söz, iş ve davranışlarında gerçeği gözetme olan doğruluk değeri, insan davranışlarında yetersiz kaldığı durumlarda bazı kişilik sorunlarına yol açmaktadır. Bunlar yalan, iftira, zan gibi ahlâkî kusurlardır.

4.1.1.Yalan

Doğruluk değerinin zıddı olan yalan; “*aldatmak amacıyla gerçeğe aykırı olarak söylenen söz*” demektir. Kişinin doğruyu bildiği halde aksini söylemesi yalancılıktır ve İslâm dininde yalan söylemek yasaklanarak büyük günahlardan sayılmıştır.²⁷⁹

Hz. Peygamber, yalan söylemeyi münafıklık alameti olarak saymış ve yalandan uzak kalmamızı emretmiştir.²⁸⁰ Yine yalanın küçüğü ve büyüğünün olmadığını vurgulamış, şaka dahi olsa yalanı yasaklayarak,²⁸¹ anne- babaların çocuklarına karşı söylemiş oldukları sözlerde yalan ve aldatma olmamasını emretmiştir. Çocuklarını kandırıp aldatmaları halinde, yalan hükmüne geçtiğini, suç ve günah kazandıklarını belirtmiştir.²⁸² Yine yalan yere yemin etmek,²⁸³ yalancı şahitlik yapmak,²⁸⁴ malın kusurunu örterek yalanla satış yapmak ve insanları aldatmak,²⁸⁵ gibi hususlar Hz.

²⁷⁹ MEB, *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 388.

²⁸⁰ Buhârî, İmân, 25; Müslim, İmân, 25.

²⁸¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 80.

²⁸² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 452.

²⁸³ Buhârî, Diyat, 2, Eymân, 16.

²⁸⁴ Buhârî, Şehâdet, 10, Edeb, 6, İsti'zan, 35; Müslim, İmân, 143.

²⁸⁵ Müslim, İmân, 164.

Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Yalan, kişinin psikolojik yönden olumsuz etkilenmesine de neden olan bir durumdur. Çünkü doğru sözlü olmak insanın fitratında bulunan bir özelliktir. Bu nedenle kişi yalan söylerken bu durumdan farkında olmadan olumsuz yönde etkilenmektedir. Ayrıca yalan söylemek, kişinin vicdanını rahatsız eden bir durumdur. Kişiyi doğruluktan uzaklaştırarak şüphede bırakan yalandan uzak durmayı tavsiye eden Hz. Peygamber ²⁸⁶ şöyle buyurmuştur: “*Şüphesiz ki sözde ve işde doğruluk hayra ve üstün iyiliğe yöneltir. İyilik de cennete iletir. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında siddîk (doğrucu) diye kaydedilir. Yalancılık, yoldan çıkmaya (fücûr) sürükler. Fücûr da cehenneme götürür. Kişi yalancılığı meslek edinince Allah katında çok yalancı (kezzâb) diye yazılır.*”²⁸⁷ Hadiste geçen fücür kelimesi, her türlü şer ve fesada meyledip işlemeyi kasetmektedir. Yine doğrucu olmanın her hayrı içine aldığı, hayırla meşgul olmanın doğruluktan geçtiği de hadisten çıkarılan hükümler arasında yer almaktadır.²⁸⁸

İnsanın söz ve davranışlarında yalandan kaçınması, dinî dünyası ve ahlâkı için önemlidir. Fert ve toplumun huzurlu mutlu, yolunda giden bir yaşam sürebilmesi için sağlıklı iletişime ihtiyacı vardır. Bu ise yalandan arınmış söz ve davranışlar sayesinde mümkün olmaktadır. Zira bir toplumda yalanın hâkim olması, dedikodu, iftira, kin, nefret, düşmanlık gibi kötü hasletlere sahip bireylerin bulunması demektir. İnsanların ayrıştığı ve birbirine kötü nazarla baktığı toplumlarda, güven ve emniyet sorunu ortaya çıkmakta ve yaşamak imkânsız hale gelmektedir. Böyle durumların oluşmaması için yalandan sakınmak çok önemlidir. Bireyin ve toplumun huzur ve güveni, yalandan uzak durmayı başaran toplumların inşası ile mümkün olmaktadır.²⁸⁹

Doğruluk İslâm dininde en çok değer verilen ilkelerden biri olmasına rağmen, bazı özel haller karşısında kişinin doğruyu gizleyip yalanı söylemesine izin verilmiştir. Bu durumu Hz. Peygamber şöyle açıklamıştır. “*Ara düzeltmek gayesiyle (asılsız) söz söyleyip de insanların arasını düzelden kimseyi; (düşmanı mağlup etmek için) harpte (yalan) söyleyeni; (ara düzeltmek gayesiyle) karısına (yalan) söyleyeni, kocasına*

²⁸⁶ “*Seni şüphelendireni bırak, şüphelendirmeyene bak. Çünkü doğruluk kalbin huzura ermesidir. Yalancılık ise şüpheden ibarettir.*” Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyame, 60.

²⁸⁷ Buhâri, Edeb, 69; Müslim, Birr ve Sıla, 103, 105. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Edeb, 80; Tirmizî, Birr ve Sıla, 46; İbn Mâce, Mukaddime, 7, Duâ, 5.

²⁸⁸ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XII, 146.

²⁸⁹ *Hadislerle İslâm*, III, 398.

(yalan) söyleyen kadını ben yalancı saymam.”²⁹⁰ Bu hadise istinaden toplumsal içerikli problemlerde veya aile içi ilişkilerde yalana izin verilerek aile, toplum ve vatanın huzurunu koruma esas alınmıştır.

İnsan tabiatı gereği doğruluğa ve dürüstlüğe meyillidir. Fakat zamanla gerek aile gerek çevre çocuğun şekillenmesine ve bu erdemlerin yer değiştirmesine etki etmektedir. Arkadaş çevresinde, sık sık yalana başvuran bireylerin çokluğu, kişiyi zamanla yalan söylemeye alıştıran yalananın yaygınlaşmasına sebep olmaktadır.²⁹¹ Çocukların yalana alışmaması veya yalan söylememesi için çevresinde doğru sözlü ve doğru davranışlar sergileyen insanların bulunmasına ihtiyaç vardır. Yalan söylemek psikolojik bir durumdur. Bireyleri yalan söylemeye iten bazı sebepler vardır. Bunlardan bazıları, suçluluk, aşağılık ve intikam duygusu, kin, kıskançlık, korku, övünme, ailenin davranışlarındaki olumsuzluklar, birinin gözüne girme isteği, güvensizlik, yalan söylemeyi önemsiz görme gibi sebeplerdir. Bu maddelere ilave olarak kişinin şaka amacıyla söylediği yalanı da katabiliriz.²⁹²

Kısacası yalandan uzak durmanın önemli bir değer ve yalana başvurma kötü bir davranış olduğu çocuğa öğretilerek yalana başvurmaya neden olacak psikolojik veya bedensel bir durumla karşı karşıya bırakılmamalıdır. Bu nedenle çocuğun yalana başvurabileceği tüm durumlar ortadan kaldırılmalıdır. Örneğin çocuğa, kaldıramayacağı kadar büyük sorumluluklar verilmemelidir. Zira çocuk görevini yerine getiremediğinde, sonunda psikolojik veya fiziksel şiddetin bulunduğunu düşünerek yalana ve hile yöntemine başvuracaktır. Yine çocuğa verilen sözler tam zamanında yerine getirilmeli, yerine getirilmediği takdir de açıklama yapılmalı ve sebepleri belirtilmelidir.

4.1.2. Zan

Kişiyi doğru düşünmekten ve davranmaktan alıkoyan bir diğer husus da zandır. “Şüph, tereddüt, sanma, sanı” anlamlarına gelen zan; “doğruluğu ya da yanlışlığı kesin olarak kanıtlanmayan şey demektir.”²⁹³ Bir kimsenin kesin bilgisi olmamasına rağmen, başka biri hakkında iyi kanaat beslemesine hüzn-i zan, kötü kanaata sahip

²⁹⁰ Buhârî, Sulh, 2; Müslim, Birr ve Sıla, 101; Ebû Dâvûd, Edeb, 50.

²⁹¹ Altın, *Mevlana'nın Eserlerinde Dostluk ve Samimiyet Değerlerinin İşlenişi*, s. 31.

²⁹² Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*, s. 169-170.

²⁹³ MEB, *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 396.

olmasına ise sû-i zan denilmektedir.²⁹⁴ Kur'ân bu hususu şöyle ifade etmektedir: “*Ey Müslümanlar! Zannın çoğundan sakınınız, çünkü zannın bir kısmı günahtır.*”²⁹⁵ Âyetle yasaklanan mü'minler hakkında beslenen su-i zandır. Mü'minlerin birbirleri hakkında hüsn-i zan beslemeleri ve iyi niyet sahibi olmaları istenmiştir. Zira sû-i zan, bireye zarar veren bir durumdur. Bu olumsuz davranışın bulunduğu yerde gerçekliği ispatlanmamış bilgiler, Müslüman kardeşine zarar vererek, yalan ve iftiraya uğramasına neden olabilmektedir.²⁹⁶

Kişi ağzından çıkan her sözden sorumlu tutulmuş, kötü zan beslemeden önce göz, kulak ve vicdanla konuya iyice hâkim olması istenmiştir.²⁹⁷ Allah bu durumu bir âyetinde şöyle belirtmiştir. “*Bilmediğin bir şeyin ardına düşme. Doğrusu kulak, göz, kalp, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur.*”²⁹⁸ Yine kötü zan toplumsal açıdan da yıkımlara neden olmaktadır. Toplumun birlik ve beraberliğini zedeleyerek, düzen ve huzuruna zarar vermekte, insanların birbirlerinden uzaklaşmasına neden olarak, yardımlaşmasını ve hoşgörü sahibi olmasını engellemektedir.²⁹⁹ Müslümanların birbirine kötü zan beslemesinin yasaklanması gibi, birbirini zanda bırakacak davranışlar segilemesi de yasaklanmıştır. Kişi, çevresindekileri sû-i zanna süreleyecek hareketlerden uzak durmalı, toplum içinde merak uyandıracak hareketlerden kaçınmalıdır.³⁰⁰ Bu nedenle Hz. Peygamber, “*Üç kişi iseniz ikiniz diğerini bırakıp aranızda fısıldaşmayın, çünkü bu onu üzer*”³⁰¹ tavsiyesinde bulunmuş, sû-i zanna neden olmamalarını, kardeşlik hukukunu bozacak söz ve fiillerden uzak durmalarını istemiştir.

İnsan konuşmalarında dikkatli olmalı her düşündüğünü ve duyduğunu dile getirmemelidir. Zira böyle durumlarda zan ve yalan şüphesi bulunmaktadır. Hz. Peygamber bu konu hakkında “*Her duyduğunu söylemesi, kişiye yalan olarak yeter*”³⁰² buyurmaktadır. İslâm dini, kişiye isnat edilen suç veya kötülüğü kanıtlanana kadar

²⁹⁴ Karaman Fikret, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, “Zan”, DİB Yayınları, Ankara, 2006, s. 706.

²⁹⁵ Hucurât, 49/12.

²⁹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII, 207.

²⁹⁷ Tüzün, *Âyet ve Hadislerle İslâm Ahlâkı*, s. 111

²⁹⁸ İsrâ, 17/36.

²⁹⁹ Yılmaz, K. Musa, “İslâm'da Kardeşlik ve Bunu Yıkan Amiller”, *Din Öğretimi Dergisi*, Meb Yayınları, Mart, 1990, Sayı 22, s. 83.

³⁰⁰ *Hadislerle İslâm*, III, 474.

³⁰¹ Buhârî, İsti'zan, 47; Müslim, Selâm, 38.

³⁰² Ebû Dâvûd, Edeb, 80.

haklarında iyi düşünmeyi emretmektedir. Bu nedenle kişi söyleyeceği sözlerden emin olmalı, zannı ile hareket etmemelidir.³⁰³

Hüsn-i zan önemli bir değer olup, güzel ahlâktan kaynaklanan, dinen yasak olmayan zan demektir. İftira, yalan, gıybet, gibi kötü niyetlerden arındırılarak başkaları hakkında iyi şeyler düşünmedir.³⁰⁴ Hz. Peygamber, kudsi bir hadiste, “*Kulum benim hakkımda nasıl düşünüyorsa, ben öyleyim! Eğer zannı hayır şeklinde ise, onun mükâfaatı da hayır olur. Eğer zannı şer ise onunla karşılaşır*”³⁰⁵ buyurarak, önce Allah’ın rahmetine, affediciliğine karşı, sonra da “*Zandan sakının. Çünkü zan yalanın ta kendisidir*”³⁰⁶ buyurarak müslüman kardeşlerine karşı hüsn-i zan beslemeyi emretmiştir.

Kısacası doğruluk değerinin oluşumu ve devamı için zannın kötüsünden uzak durmak oldukça önemlidir. Çünkü zan temelsiz, dayanaksız bir tahminden ibarettir. Çoğu zaman konunun aslı ile ilgisi olmayan önyargıdan ibarettir. Kalpte bulunan bazı olumsuzlukları tetikleyen bir iç sezgidir. Doğruluğu ve güvenilirliği ispatlanmamış her söz zanna girmekte ve söyleyen kimseyi sorumluluk altına almaktadır. Bu nedenle maddî-manevî, bireysel-toplumsal zararların oluşmaması için çevremizdekilere karşı güzel duygu ve düşünceler beslemeli ve öyle davranmalıdır.

4.1.3.İftira

Sözlükte, “*yalan söylemek uydurmak, asılsız isnatlarda bulunmak*” gibi anlamlara gelen iftira “*bir kimseye asılsız olarak suç, günah yahut kusur sayılan bir söz, davranış veya nitelik isnat etmek*” anlamında kullanılmaktadır.³⁰⁷

İftirada doğru ve dürüst davranmamak söz konusudur. Başkalarına doğru olmayan söz ve davranışlar nispet edilmiş olmaktadır. Her yönden kötü ve çirkin bir davranıştır. Bireyler arasında sevgi ve saygı bağlarını yok eden, nefret ve düşmanlıklara sebep olan büyük bir günahdır.³⁰⁸ Allah Kur’ân-ı Kerîm’de, bir değerlendirme yaparken, aslını araştırmayı, yalan ve zandan uzak kanaate varmayı, göz, kalb, kulak gibi bütün organlarla konuya hâkim olmayı öğütlemiş, insanların

³⁰³ *Hadislerle İslâm*, III, 398.

³⁰⁴ Yılmaz, “İslâmda Kardeşlik ve Bunu Yıkan Amiller”, s. 83.

³⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 391.

³⁰⁶ Buhârî, Edeb, 57; Müslim, Birr ve Sila, 28.

³⁰⁷ Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, “İftira”, s. 298.

³⁰⁸ *Hadislerle İslâm*, III, 467.

haksız yere ithama uğramasını, onlara atılan birer iftira olduğunu bildirmiştir.³⁰⁹ Özellikle iffetli insanların namusuna yönelik atılan iftira, çok büyük günah sayılmış, bu günahı işleyenlerin dünya ve âhirette lanetlenip, mahşer gününde dil, el ve ayaklarının aleyhinde şahitlik yapacağı vurgulanmıştır.³¹⁰ Nitekim ifk hadisesinde Hz. Aişe'de böyle bir iftiraya maruz kalmış, başta Hz. Aişe olmak üzere, Hz. Peygamber ve tüm müslümanlar bu durumdan etkilenmişlerdir.³¹¹

İftira, kişilerin, şan ve şerefine zarar vermek, psikolojisini bozmak ve elindeki iyi imkânların gitmesine neden olmak amacıyla yapılmaktadır. İftira edilen şey, ister büyük ister küçük olsun dinen yasaklanmıştır. Yine ne sebeple yapılırsa yapılsın her türlü iftira büyük günah sayılmıştır. Çünkü her iftiranın amacı aynıdır.³¹² Bu nedenle iffetli bir kimseye zina isnadının yanında işlediği bir suç başkalarının üzerine atmakta iftira kabul edilmiş ve dinen yasaklanmıştır.³¹³ Yine hased duygusuna kapılarak başarısını kıskandığı kimselere iftira atmak da iftira sebepleri arasındadır. Bu durum, genellikle yakın ve iş çevresinde başarısı kıskanılan kişilere karşı yapılmakta, kıskançlık duyguları sonucunda iftira atarak, şahsiyetini, şan ve şöhretini yok etme arzulanmaktadır.³¹⁴

İftira münafıkların göstermiş olduğu bir davranıştır. Çünkü iftira yalan içermektedir. Bireydeki ahlâkî erdemleri teker teker yok eden iftira atma davranışı, insanlardaki dürüstlük eksikliğinden ve hased duygusundan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple insanın, söz ve davranışlarında doğruluk ekseninden ayrılmamasının dinî, dünyevi ve ahlâkî açıdan büyük bir önemi bulunmaktadır.

Namus gibi konularda, özellikle aile kurumuna zarar veren ve yok eden iftira, iftiraya uğrayanları, maddî-manevî yıpratmakta, çevresinin gözünde küçük düşmesine neden olmaktadır. Yine iftiraya uğrayanın yakın ve uzak çevresine de zarar vermektedir. İftira, insanlarda su-i zannın oluşmasına, davranışlarında aşırıya kaçıp fiziksel tepkide bulunmasına, hatta daha ileri boyuta giderek cinâyetlere kapı

³⁰⁹ Nûr, 24/11-20.

³¹⁰ Nûr, 24/23-24.

³¹¹ Buhârî, Tefsîr, 7, Megâzî, 35.

³¹² Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sade. İsmail Karaçam vd.), Zehraveyn Yayıncılık, İstanbul, 1992, III, 81-82.

³¹³ Nisâ, 4/112.

³¹⁴ *Hadislerle İslâm*, III, 465-466.

aralamaktadır. Bu durumdan en fazla çocuklar etkilenmekte, taraflar arasında kalarak sevgi, şefkat ve merhametten yoksun bir halde büyümeye itilmektedir.

Ferd ve toplumun sağlıklı bir hayata sahip olması, ilişkilerinin güçlü olması, dürüstlük esasına bağlı kalmalarıyla mümkün olmaktadır. Maddî-manevî huzur ve sükûnet, bu değerlerin yeni yetişen nesillere ve toplumun bireylerine kazandırılması ile mümkün olmaktadır. Sonuç olarak doğruluk, güzel ahlâkın bütün erdemleriyle ilişkili olup, yalan, su-i zan ve iftira gibi kötü ahlâka ait her türlü durum ve davranıştan uzaklaşmakla kazanılabilecek bir değerdir.

1.5. Dostluk ve Kardeşlik

İmam Nevevî'nin eserinde dostluk ve kardeşlik değerine ilişkin hadisler de bulunmaktadır. Bunlar arasında şu hadisleri belirtmek mümkündür.

“Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz. Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez. Onu yardımsız bırakmaz. Ona yalan söylemez. Onu hakir görmez. (Üç kere göğsüne işaret ederek) takva işte buradadır. Kişiye günah olarak Müslüman kardeşini hakir görmesi yeter. Müslümanın her şeyi kanı, malı, urzu Müslümana haramdır.”³¹⁵

“Sizden biriniz kendisi için sevdiğini/istediğini kardeşi için de sevmedikçe/istemedikçe (hakkıyla) iman etmiş olamaz.”³¹⁶

Dost, *“arkadaş, sevilen kimse, birbirinin iyiliğini isteyen onu gönülden seven kimse”* demektir.³¹⁷ Dost, insanın kendisine yakın hissettiği, duygu ve düşüncelerini paylaştığı, bir arada bulunduğu mutluluk duyduğu kişidir.³¹⁸ Kardeşlik, dostluk kelimesi ile aynı anlamı taşıyan bir terimdir. Sözlükte kelime anlamı olarak, *“kardeş olma durumu, uhuvvet, kardeş kadar yakın sayılan kimse, yakın dost, birlik ve beraberlik”* anlamlarına gelmektedir.³¹⁹

³¹⁵ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 101-102. (Hadis No:35). Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, Birr ve Sıla, 32. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 260, 277.

³¹⁶ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 65. (Hadis No:13). Nevevî bu hadiste Buhârî ve Müslim'in rivayetini esas almıştır. Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Tirmizî, Sıfatü'l-Kiyame, 60; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Nesaî, İmân, 13, 19; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 176, 251, 272, 289.

³¹⁷ TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/index.php>.

³¹⁸ Altın, *Mevlana'nın Eserlerinde Dostluk ve Samimiyet Değerlerinin İşlenişi*, s. 16-17.

³¹⁹ TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/index.php>.

Dostluk ve kardeşliğin temeli îsârdır. Ahlâki kavram olarak îsâr; “*Kişinin kendisi ihtiyaç içindeyken sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak için kullanması, başkalarının yararı için fedakârlıkta bulunması.*” anlamlarına gelmektedir.³²⁰ Kur’ân’da “*Kendileri için ihtiyaç içerisinde olsalar bile diğer kardeşlerini kendilerine tercih ederler*”³²¹ buyrulmuştur. Îsâr, dostluk, kardeşlik, infak, cömertlik gibi ahlâki erdemlerin üst noktasıdır. Îsâr, mal ile yapılabildiği gibi can ile de yapılabilmektedir.³²² Zira Hz. Peygamber’i korumak amacıyla kendi bedenlerinin siper eden sahabeler, can ile îsârın en güzel örneğini sergilemişlerdir.³²³ Şu halde îsâr, kişinin yardımda bulunarak özverili davranması, diğergamlılık yapması, onları kendisine tercih ederek başkalarını düşünerek onların dertleriyle dertlenmesidir.³²⁴

Kardeşlik, biri kan ve süt bağı yoluyla oluşan kardeşlik, diğeri de din kardeşliği olmak üzere ikiye ayrılır. İslâm dininde inanan insanların arasındaki ilişki din kardeşliğine dayanmaktadır.³²⁵ Allah kitabında “*Mü’minler ancak kardeşdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Ve Allah’a karşı takva sahibi olun. Umulur ki, böylece siz rahmet olunursunuz*”³²⁶ buyurarak müslümanların kardeş olduklarını ilan etmiştir. Müslüman her daim din kardeşini gözetmeli, yardımcı olmalı, üzüntüsünü ve sevincini paylaşmalıdır. Allah Rasulü, din kardeşini kendisinden ayrı tutanların tam olarak iman etmediğini şu hadisiyle ifade etmiştir. “*Hiçbiriniz kendisi için istediğini mü’min kardeşi için istemedikçe gerçek iman etmiş olamaz.*”³²⁷ İslâmiyet mü’minlerin arasındaki kardeşliğe büyük önem vermiş, dostluk ve kardeşliği müslüman olmanın ve müslümanca yaşamının gereklerinden biri olarak saymıştır. Bir kimsenin kendisi için iyi gördüğünü din kardeşi içinde istemesi veya kötü gördüğünü onun içinde kötü görmesi, imanının kemale ulaştığının göstergesi sayılmıştır.³²⁸ Allah âyetinde, mü’minlerin kardeş olduklarını ilan ederek,³²⁹ müslümanlar arasındaki ilişkinin

³²⁰ Karaman, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, “İsar”, s. 322.

³²¹ Haşr, 59/9.

³²² Karaman, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, “İsar”, s. 322.

³²³ Buhârî, Cihad, 80; Menakibü’l-Ensar, 18.

³²⁴ Tüzün, *Âyet ve Hadislerle İslâm Ahlâkı*, s. 122.

³²⁵ Sancaklı, Hz. Peygamber’in Mesajlarında Örnek Toplum, s. 78.

³²⁶ Hucurât, 49/10.

³²⁷ Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71; Tirmizî, Sıfatü’l-Kıyame, 60; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Nesaî, İmân, 13, 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 176, 251, 272, 289.

³²⁸ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, I, 268.

³²⁹ Hucurât, 49/10.

kardeşlik bağı olduğunu hatırlatmakta, aralarında meydana gelebilecek dargınlık ve kırgınlıklara yer olmadığını bizlere göstermektedir.³³⁰ Yine kardeşlik hukukuna dikkat etmeyi emreden Allah Rasulü, müslümanların birbirleriyle kırııcı konuşmamasını, tartışmaya girmemesini ve tutamayacağı sözü vermemesini istemiştir.³³¹

İslâm tarihinde dostluk, kardeşlik, isar, diğergam olma gibi değerlerin en yüksek seviyede yaşandığı, ensar ve muhacir kardeşliği, günümüz insanları için en büyük örnek olma özelliği taşımaktadır. Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de, yurtsuz kalan Mekkeli müslümanlara yardım edip, onların ihtiyaçlarını karşılayan Medine halkını yardımsever (ensâr) olarak nitelendirip övmüştür.³³² Bu konu hakkında Hz. Peygamber, müslümanların kardeş olduğunu ilan etmiş, kardeşliğe zarar verici durumları yasaklamış, her kişinin can, mal ve ırzını koruma altına almıştır.³³³

Dostluk ve kardeşlik değeri, sevgi, saygı, yardımlaşma, hoşgörölü ve diğergam olma, şefkat ve merhamet gösterme gibi pek çok ahlâkî erdemi içine almaktadır. Zira bu değerler dostluk ve kardeşliğin hâkim olduğu ortamlarda oluşmaktadır. Mal, makam, akrabalık yönünden ziyade, iyi huy ve güzel ahlâk gibi nedenlerden oluşan sevgi, Allah için olan sevgidir. Mü'minlerin ilişkilerinde bu sevgi şekli kullanılmalı, sevdiğini Allah için sevip nefret ettiğinden Allah için nefret etmelidir.³³⁴ Allah Rasulü, Allah için sevip nefret etmenin önemine dikkat çekmiş, Allah için seveni, Allah'ın da seveceğini bildirmiştir.³³⁵ Bir başka hadisinde ise, "*Mü'min diğer bir mü'min için, parçaları birbirine sımsıkı kenetlenmiş bir bina gibidir.*"³³⁶ buyurmuş, mü'minlerin sevgi ile örülen kardeşliğini binanın tuğlalarına benzetmiş, ellerini birbirine kenetleyerek, inananlar arasındaki toplumsal yardımlaşmayı misal göstererek anlatmıştır.³³⁷ Yine müslümanlar arasında kardeşliğin temellerinden bir olan diğergamlılık, insanlardaki empati yeteneğini geliştirerek, karşılaştıkları pek çok sorunu çözmelerine yardımcı olmaktadır. Kişinin, çevresindeki insanlara karşı şefkat ve merhamet duygularını harekete geçirerek, zor anlarında yardımına koşmasına, hastalandığında ziyaret etmesine, ölüm gibi ruhsal çöküntülerden kurtulmasına

³³⁰ Yılmaz, "İslâm'da Kardeşlik ve Bunu Yıkan Amiller", s. 75.

³³¹ Tirmizî, Birr ve Sıla, 58.

³³² Tevbe, 9/100, 117; Haşr, 59/9.

³³³ Müslim, Birr ve Sıla, 32; İbn Mâce, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 260, 277.

³³⁴ İSAM, *İslâm ve Toplum İlmihali*, II, 532.

³³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 386.

³³⁶ Buhârî, Salât, 88, Mezalim, 5; Müslim, Birr ve Sıla, 65; Tirmizî, Birr ve Sıla, 18; Nesâî, Zekât, 67.

³³⁷ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XII, 135.

psikolojik yönden destek olmasını sağlar.³³⁸ Yine dostluk ilişkilerinin kurulmasında ve devam etmesinde güven duygusunun etkisi büyüktür. İnsanlar, güven duydukları bireyleri kendilerine yakın görür ve onlarla etkileşime geçer. Sonuç olarak paylaşmanın temelinde de güven duygusu bulunmaktadır.³³⁹

Dostluk ve arkadaşlık, insanların sahip olması gereken önemli ahlâkî değerlerdir. Bu iki kavram arasında fedakârlık ve diğergam olma noktasında fark bulunmaktadır. Arkadaşlık, karşılıklı saygı, sevgi ve anlayış ortamında, güven duygusuna dayanan bir ilişkidir. Dostluk ise; sevgisinde samimi olan, iyi ve kötü günlerinde arkadaşının yanında olup, onun daima iyiliğini isteyen, onu kötülüklerden korumaya çalışan kişidir. Dostluğun arkadaşlıktan farkı; dostluk bağının arkadaşlık bağından daha kuvvetli olması ve samimiyetin ön planda tutulmasıdır. Dostluk, sevgisinde samimi, içten olan insanların menfaatten uzak ilişkileridir. Dostluk kavramının içinde, bencil olmamanın yanı sıra, çıkarları uğruna dostluğunu bitirmemek, hatta dostu için menfaatlerinden vazgeçip fedakârlık yapmak da vardır. Bütün bunlarla dostluk anlam kazanır. Aksi takdirde ilişki dostluktan ziyade menfaat birlikteliğine dönüşür.³⁴⁰

Dostluk ve kardeşlik değeri, toplumsal sorunlara karşı duyarlı olmayı, insanlarla birlikte çözüm arayışı içine girmeyi zorunlu kılar. Yine, yapılan hata ve kusurlara karşı, kardeşliğin bir gereği olarak, insanların birbirini affetmesini ve pek çok toplumsal sorunun büyümeden çözülmesini sağlar.³⁴¹

Dostluk değerini kazanma, genellikle ilk sosyalleşme dönemi olan çocuklukta başlamaktadır. Zamanla okul hayatı ve sosyal çevre edinme sonucunda çeşitli arkadaş gruplarına girerek, bu duyguyu ve beraberinde getirdiklerini yaşamaya başlar. Bu nedenle birey, arkadaş gruplarını doğru seçmeli, gayri ahlâkî durum sergileyenlerden uzak durmalıdır. Zira arkadaş grubu, bireyin çevresine ve topluma karşı davranışlarının tümünü etkilemektedir.³⁴² Kur'ân-ı Kerîm'de "Mü'minlerden ayrılıp

³³⁸ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yöntüyle, İnsanî Değerler*, s. 248-249.

³³⁹ *Hadislerle İslâm*, III, 354.

³⁴⁰ Altın, *Mevlana'nın Eserlerinde Dostluk ve Samimiyet Değerlerinin İşlenişi*, s. 16-17.

³⁴¹ *Hadislerle İslâm*, III, 356.

³⁴² Aydın, M. Zeki "Ailede Ahlâk Eğitimi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2003, Sayı 2, VII, 137.

*kâfirleri dost edinmesinler. Bunu her kim yaparsa Allah'la ilişini kesmiş olur*³⁴³
âyeti de arkadaşlığın, dînî inanç ve tutum konusundaki etkisine işaret etmektedir.
Hadis-i şeriflerde de bu durum şöyle özetlenmiştir: “*Kişi yakın dostunun dinî üzeredir.
Artık sizden biriniz kiminle dostluk kuruyorsa ona dikkat etsin.*”³⁴⁴

Dostluk, kalıcı değerlerin yaşandığı bir birlikteliktir. Dostluğu anlamlı kılan ve topluma faydalı olan şey, aynı amaç uğrunda birleşmektir. Bu amaç ise; günlük, gelip geçici menfaatler dışında, Allah rızasını kazanmaya dönük olmalıdır. Allah bütün inanları kardeş ilan etmiş, iyi ve kötü günlerinde birbirlerine yardımcı olmalarını emretmiştir.

Dostluk değeri pek çok değere kaynaklık etmekte, bu değerlerin oluşması için ortam oluşturmaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi kardeşliği oluşturan bazı unsurlar bulunmaktadır. İnsanlar birbirini sevip saydığı, düğün, bayram, gibi mutlu anlarını paylaştığı, kaza, ölüm, boşanma gibi kederli anlarda birbirine destek olduğu, kusur ve ayıplarını görmezden gelip, yapılan iyilikleri yücelttikleri müddetçe kardeşlik bağı oluşur ve kuvvetlenir.

Dostluk ve kardeşliğin hâkim olmadığı ortamlarda, güvenden, huzurdan, yardımlaşmadan bahsedilemez. Bu nedenle insanlar, dostluk değerine önem vermelidir. Dostluk konusunda dikkat edilmesi gereken bir diğer hususta riyakâr, ikiyüzlü, samimiyetsiz kişileri dost edinmemedir. Dostluğu sağlam temeller üzerine oturtan güven duygusunu yerle bir eden ikiyüzlülük, dostluğu da sona erdirmektedir. Yine kötü özelliklere sahip kimselerle kurulan arkadaşlıklar kişiye zarar vermekte, ahlâkî çöküş yaşatarak, ruhsal sorunlara neden olmaktadır.

Dostluk ve kardeşlik değeri, küçük yaşlardan itibaren çocuğa verilmeli, dostluk ve kardeşliğin sahip olduğu diğer ahlâkî erdemleri davranışlarına yerleştirmesine yardımcı olunmalıdır. Dostluk ve kardeşliğin temeli ailede atılmaktadır. Anne-babaların çevresiyle olan iletişimi, çocuk için ilk dostluk örneğidir. Bunun yanı sıra okul çağındaki çocuklara değerler eğitimi sayesinde bu düstur verilmeli ve bu değere karşi farkındalık oluşturacak sosyal yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerine katılmaları sağlanmalıdır.

³⁴³ Âl-i İmrân, 3/28, 118.

³⁴⁴ Tirmizî, Zühd, 44.

1.6. Hayâ ve İffet

İffet ve hayâ önemli bir değerdir. Bir insanda bulunması gereken, kişinin her düşündüğünü söylemesini ve her davranışı yapmasını engelleyen, onu her türlü aşırılıklardan koruyan önemli bir erdemdir. İmam Nevevî, her müslümanın vasfı olan iffet ve hayâ değeri ile alakalı hadisi eserine alarak, doğuştan var olan bu hasletin korunmasını ve önemini belirtmek istemiştir. İffet-hayâ değeriyle alakalı hadis şöyledir:

*“Rasulullah şöyle buyurmuştur: İlk peygamberlik sözlerinden insanların hatırında kalan: “Utanmazsan dilediğini yap” buyurmuştur.*³⁴⁵

Kelime anlamı olarak hayâ “*utanma, arlanma*” demektir.³⁴⁶ Hayâ, kötü olacağı beklenen veya terkedilmesi, işlenmesinden daha hayırlı sayılan, yapılacağı anda kişinin yüz ifadesine sirayet eden bir incelik olarak tarif edilmiştir.³⁴⁷ Bir müslümanda bulunması gerekli en güzel huylardan biri hayâdır. Hayâ, nefsi ayıp olan şeyleri yapmaktan engellemek, akabinde yerilme olacağı korkusuyla bir şeyi yapmaktan veya terk etmekten sakınmaktır.³⁴⁸ Halkın, ya da Allah’ın hoş görmeyeceği bir davranıştan nefsin mahcubiyeti, edebe uygun düşmeyen bir söz veya hareketten dolayı kalbin ince bir ızdırab diye huzursuz olması da hayâ kapsamına girmektedir.³⁴⁹ Hayâ değeri, özü fitratta olan, insana imanla birlikte verilen, iman arttıkça etkisi artan, iman azaldıkça, kendisi ve etkisi de azalan manevî bir haslettir. Hayâ, insanı insan eden, insanı olgunlaştıran bir duygudur. Hayâ, insanın manevî süsü olup Allah’ın insanda görmek istediği en güzel değerdir. Hayâ, insanı birçok batıl iş ve davranıştan korur.³⁵⁰

Başta Kur’ân-ı Kerîm ve hadisler olmak üzere İslâmî kaynaklarda olgun müslüman sayılmak için sadece iman edip, dinin bazı formel kurallarını yerine getirmek yeterli görülmemiş, insanın iffet, hayâ, edep gibi ahlâki erdemlerle

³⁴⁵ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 73. (Hadis No:20). Nevevî bu hadiste Buhârî’nin rivayetini esas almıştır. Buhârî, Enbiya 54. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Ebû Dâvûd, Edeb, 6; İbn Mâce, Zühd, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 121, 122, V, 273.

³⁴⁶ Erkan, *el-Beyân*, s. 1052.

³⁴⁷ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, X, 102.

³⁴⁸ Buga-Mistu, *İmam Nevevî Kırk Hadis -Tercüme ve Şerh-*, s. 192.

³⁴⁹ Karahan, Abdulkadir, *Müslümanlığın Temel Bilgileri*, Oğul Matbaacılık, İstanbul, 1986, s. 103.

³⁵⁰ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 107.

donanması ve değer ölçüleri içinde yerini alması emredilmiş, ayıp ve kötü sayılan tutum ve davranışlardan uzak kalmasının gerektiği vurgulanmıştır.³⁵¹

Hayâ iki çeşittir. Fıtrî hayâ doğuştan gelen hayâdır, ikincisi ise kesbi yani sonradan kazanılan hayâdır. Hayâlî olan kötü ahlâktan çirkinlikten uzak durarak günah işlemekten kaçınır.³⁵² Doğuştan gelen veya kazanılan hayâ insandan alınır, kişinin, çirkin işleri ve aşağılık kimselerin yaptıklarını yapmada bir engeli kalmamış olur.³⁵³ Bu nedenle hayâ ve iman arasında sıkı bir bağ vardır. İmanın zayıflamasına sebep olan etkenler hayâyı da yok eder.³⁵⁴ Bu nedenle Hz. Peygamber, “*Hayâ imandan bir şubedir*”³⁵⁵ buyurmuştur.

İmam Nevevî'nin eserine aldığı “*Utanmazsan dilediğini yap*”³⁵⁶ hadisi, az söz ile çok mana ifade eden bir hadis olarak anılmış, edebî ve ahlâkî bir değer olduğu vurgulanmış, toplum ve ahlâk bilimciler tarafından önem arz etmiştir.³⁵⁷ Yine ahlâk bilimciler bu hadisten iki anlam çıkarmıştır. Birinci anlamı, kişiye kınama ve yasaklama anlamındaki emirdir. Kişide hayânın olmayışını, istediğini yapabileceğini fakat karşılığında bir cezasının olduğunu vurgulamaktadır. İkincisi ise; hadiste geçen utanmazsan dilediğini yap emridir. Yapacağın işin, Allah'tan ve kullarından utanılacak bir şey olmaması halinde yapabilirsin iznini vermektedir.³⁵⁸

Hayâ, halkın ayıplamasından korkarak sıkılmaya neden olan bir durumdur. Fıtrî bir hal olan hayâ, utanma duygusu vererek ruhî bir hal alır. İmanî düsturlar arasında sayılan bu değer, insana hayrı ve saadeti getiren bir unsurdur.³⁵⁹ Bu nedenle Hz. Peygamber, “*Hayâ hayırdan başka bir şey getirmez*”³⁶⁰ buyurmuş, hayâlî kimsenin Allah'tan utanarak, bile bile hata yapmayacağını söylemiştir. Ayrıca hayâlî olma, önceki peygamberlerden gelen şeriatlardan neshedilmeyerek kalan bir

³⁵¹ Karaman, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, “Hayâ”, s. 246.

³⁵² Buga-Mistu, *İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, s. 195.

³⁵³ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, s. II, 78.

³⁵⁴ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 107.

³⁵⁵ Buhârî, İmân, 9; Müslim, İmân, 57, 58; Nesaî, İmân, 16; İbn Mâce, Mukaddime 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 442.

³⁵⁶ Buhârî, Enbiya, 54; Ebû Dâvûd, Edeb, 6; İbn Mâce, Zühd, 17.

³⁵⁷ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XII, 151-152.

³⁵⁸ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 72, 79.

³⁵⁹ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XII, 150.

³⁶⁰ Müslim, İmân, 60, 61.

hükümdür. İnsanlarda bu hükmü yaşatmışlar ve peygamberlerden miras olarak almışlardır.³⁶¹

Hayâ değeri, İslâm dininin en önemli özelliklerinden biridir. Hz. Peygamber, bu konu hakkında, “*Her din için (belirli) bir huy vardır. İslâm’ın (diğer dinlerden mümtaz olduğu) huyu da hayâdır*”³⁶² buyurmuştur. İslâm bütün emir ve yasaklarında hayrı ve hakkı bina etmeyi esas alarak ayıp olan ve kınanan her şeyi terk etmeye davet etmiştir. Hayâsızlık, şerre dalmayı kolaylaştırıp, yaptığı davranışın yerilip ve kınanmasına aldırış etmemeye sevk eder. Bu sebeple insanlar, hayâsızlığı, eksiklik ve ayıp olarak kabul etmişlerdir.³⁶³ Açıkça yapmaya çekindiğimiz iş ve davranışları yalnızken de yapmamalıyız. Buna “Mürüvvet” denirki, açıkta işlemekten hayâ ettiğin bir şeyi gizli olarak da işlememektir. “*Günahın gizlisinde de açığından da uzak durun*”³⁶⁴ âyeti tefsir edilirken, İslâm âlimlerinin, günahın her türlüşünden kaçınmayı dine ve ahlâkta kemale ulaşmanın şartı olarak gördüklerini işaret etmiştir.³⁶⁵

Hayâlî olma, bazı durumlarda çekingenlik olarak kendisini göstermekte ve kişinin sorumluluklarını yerine getirmesine, ilim öğrenmesine, iyilik yapmasına, hakkını aramasına engel bir durum gibi gözükmektedir. Fakat bu durum hayâ anlayışıyla bağdaşmayan bir durumdur. Hz. Âişe bu konu hakkında Medine kadınlarını takdir ederek, utanma duygularının onları ilim öğrenmekten alıkoymadığını belirtmiştir.³⁶⁶ Bu nedenle özellikle kadınların, ilim öğrenme, hakkını arama, iyilik yapma gibi konularda utanma duygusu ile hareket etmemeleri tavsiye edilmiştir.³⁶⁷

Müslüman kişi için hayâ değeri, onu daima iyiyi ve güzeli yapmaya sevk eden ahlâkî bir erdemdir. Edep ve ahlâkın temelini oluşturan bu haslet, toplumumuzda da nesillerden beri üstün ahlâkî özellik olarak kabul edilmiş ve çocuklarına hayâlî olmayı öğretmeye çalışmışlardır. Ancak, günümüz de bu durum değişmekte diğer ahlâkî değerlerin zayıflaması gibi hayâ değeri de zayıflamakta hatta yok olmaktadır. Önceleri hayâlî ve iffetli olan kimseler övülüp yüceltilirken, şimdilerde bir utanç ve eksiklik sebebi halini almıştır. Hayâ ve edepden uzak şekilde, büyüklerine karşı her sözü

³⁶¹ Buga-Mistu, *İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, s. 194.

³⁶² İbn Mâce, *Zühd*, 17.

³⁶³ Buga-Mistu, *İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, s. 193-197.

³⁶⁴ En’am, 6/120.

³⁶⁵ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 80.

³⁶⁶ Müslim, *Hayız*, 61.

³⁶⁷ *Hadislerle İslâm*, III, 221-222.

söyleyebilmenin adı özgüven ve cesaret olmuş, saygı da sınır tanımama, söz ve davranışlarda aşırıya kaçma, bireyin özgürlüğü olarak adlandırılmıştır. Toplumsal yaşamın en temel kurallarından biri olan saygı değeri, hayânın kalmadığı yerlerde ortadan kalkmakta, büyük küçük arasındaki sevgi bağlarının kopmasına ve ilişkilerinin bozulmasına neden olmaktadır. Netice de hayâdan yoksun kişilere karşı toplum tarafından dışlanma ve saygınlığını elinden alma yaptırımı uygulanmakta, şerefini kaybetmesine ve değersizleşmesine yol açmaktadır.³⁶⁸

Hayânın semerelerinden biri de iffettir. Kötülüğü emreden nefsin haramdan korunması olan iffet, güzel ahlâk ve iyi hasletlerin temelidir. İmanın şubelerinden biri olan hayâ sıfatı, iffetten doğar. İnsanların içinde iffet abidesi olan Hz. Muhammed, “Allah’ım senden hidâyet takva, iffet ve zenginlik dilerim”³⁶⁹ diye dua ederek, Müslümanlara, iffetin istenmesi gereken bir erdem olduğunu hatırlatmaktadır.³⁷⁰ Ayrıca Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de, Hz. Yusuf’un,³⁷¹ Hz. Meryem’in³⁷² ve Hz. Yahya’nın³⁷³ iffetlerinden örnekler vererek, müslüman kadın ve erkeklerin iffet değeri ile zinetlenmelerini istemiştir.

İffet, “haramdan uzak durmak, helal ve güzel olmayan söz ve davranışlardan uzak durmak” gibi anlamlara gelmektedir. Ahlâki bir terim olarak iffet, “kişiyi bedeni ve maddi hazlara karşı aşırı düşkünlükten koruyan erdem” demektir.³⁷⁴ İffet, ahlâki kötülük ve çirkinliklerden kaçınmayı ve kendini korumayı, namuslu bir hayat yaşamayı sağlayan yüksek manevî bir değerdir. İffet erdeminin temelinde utanma duygusunun önemli yeri vardır.

Dilimizde de iffet değeri, namuslu, şerefli ve ahlâklı olma halini ifade etmek için kullanılır.³⁷⁵ İslâm ahlâkçıları, insanların aşırı zevklerinden uzak kalabilmelerinin erdem ve iffet sayılabilmesi için bu tutumun, bilinçli bir tercihe dayanması ve güçlü bir iradeye dayanarak çaba sarf etmeyle olması gerektiğini vurgulamışlardır.³⁷⁶ Allah müslümanların iffetlerini korumalarına büyük önem vermiş zina ve fuhşu

³⁶⁸ *Hadislerle İslâm*, III, 222-223.

³⁶⁹ Müslim, Zikir, 72.

³⁷⁰ Güler, *Hadis Günlüğü*, s. 183.

³⁷¹ Yusuf, 12/23, 33.

³⁷² Âl-i İmrân, 3/42; Meryem, 19/23; Tahrim, 66/12.

³⁷³ Âl-i İmrân, 3/39; Meryem, 19/13.

³⁷⁴ Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, “İffet”, s. 295

³⁷⁵ Tüzün, *Âyet ve Hadislerle İslâm Ahlâkı*, s. 115.

³⁷⁶ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, (Trc: Ali Arslan) Arslan Yayınları, İstanbul, 1993, III, 105.

yasaklamıştır.³⁷⁷ Bu nedenle iffet, kadın-erkek, evli-bekar, genç-yaşlı herkeste bulunması gereken bir fazilet sayılmıştır. İffetli kişinin özelliği, kendini muhafaza etmesidir. Allah Kur’ân-ı Kerîm’de, iffetli kadınların özelliklerinde, zina yapmayıp, gizliden dost edinmemeyi saymış³⁷⁸ ve onları “*ırzlarını muhafaza edenler*”³⁷⁹ olarak nitelendirmiştir. Başka bir âyette ise, bekâr olup da evlenme vakti gelmiş olanları evlendirmeyi öğütledikten sonra, evlenemeyenler için “*evlenme imkânı bulamayanlar ise Allah lütfu ile kendilerini yeterli imkâna kavuşturuncaya kadar iffetlerini korusunlar*” buyurmuştur.³⁸⁰ İffetin, Kur’ân’da geçen başka bir anlamı ise, erdemli davranma ve tok gözlülüktür. Mal yardımı yapılmasına en çok layık olan yoksulların özellikleri sayılırken “*Durumları hakkında bilgisi olmayanlar iffetli davranışları sebebiyle onları zengin zanneder*”³⁸¹ denilmekte ve bu insanların muhtaç olmalarına rağmen dilenmediklerini dile getirmektedir. Hz. Muhammed iffetli yoksulu överek, “*Allah, yoksul olmasına rağmen iffetlerini korumaya çalışan müslümanları sever*”³⁸² buyurmuş, yoksul olduğu halde ihtiyaçlarını başkalarına arz etmeyenleri yüceltmıştır.

Kısacası hayâ ahlâkî değeri, İslâm toplum ahlâkının baş unsurudur. Kişi bu değer sayesinde edebli davranmakta, saygı ve hürmette kusur etmeyerek, güzel davranışlar sergilemektedir. Bir toplumda hayâlî bireylerin çok olması, o toplumun erdemli bir toplum olduğunun göstergesidir. Zira o toplumda kötü sözler konuşulmaz, hakaret edilmez, büyüklere karşı saygısız davranışlarda bulunulmaz. Yine hayâ duygusu sayesinde dilenme, nefse düşkünlük, zina gibi iffetsiz hareketlerden kaçınarak, şeref ve saygınlığını koruma altına alır. Netice olarak, kişi hayâ duygusu sayesinde, Allah’a ve topluma karşı tenkit edilecek her söz ve fiilden kaçınır, imanlarını koruyarak, dünya ve âhiret saadetine ulaşır.

Kur’ân’da ve hadislerde övülmüş olan iffet, mü’minlerin en bariz özelliği sayılmış, insanların sahip olması gereken ahlâkî erdemler arasında yerini almıştır. İnsan iffetli olma ile saygınlığını, şerefini, değerini muhafaza etmekte, insanlar tarafından yüce meziyetli olarak görülmektedir. Yine iffet değeri sayesinde, kişinin dinen yasaklanmış davranışlardan uzak durması sağlanmakta, insanların arasındaki

³⁷⁷ Nûr, 24/32.

³⁷⁸ Mâide, 5/5.

³⁷⁹ Meâric, 70/29.

³⁸⁰ Bakara, 2/273; Nisâ, 4/6.

³⁸¹ Bakara, 2/273.

³⁸² İbn Mâce, Zühd, 5.

güven duygusu korunmaktadır. Toplumu oluşturan ailelerin huzur ve devamı, aile bireylerinin iffetli hareket etmesi ile mümkün olmaktadır. Bu bakımdan hayâ değerinin eksikliğinde oluşan iffetsizlik, toplumda derin yaralar açan ve tamiri zor hasarlar veren bir durumdan ibarettir.

Günümüz problemlerinden biri haline gelmiş olan hayâdan yoksunluk, yeni yetişen nesillere yerleşmekte, bunun sonucunda pek çok bireysel ve toplumsal sorun oluşmaktadır. Gerek teknoloji ve bilimin ilerlemesi gerek insanların dünya milletleri ile kolayca iletişim kurabilmesi ve farklı kültürlerle çabuk etkileşmesi, bu durumu hızlandırmakta, nesillerin hayâ değerinden yoksun yetişmesine neden olmaktadır.

1.7. Kolaylık

İslâmiyet gerek dinî gerek dünyevi işlerinde insanlara kolaylık sağlamıştır. Nevevî'nin eserinde kolaylık değerine ilişkin hadislerin de yer aldığı görülmektedir.

*“Kim bir fakire kolaylık sağlarsa Allah da ona dünya ve âhirette kolaylık sağlar.”*³⁸³

Rıfk, sözlükte “yumuşak davranmak, iyi muamele etmek” anlamına gelmektedir.³⁸⁴ Rıfk, söylenen sözde, yapılan işte, gösterilen her türlü davranış ve tutumda insanlara kolay olanı tercih ettirmek, nazik ve yumuşak davranmaktır. Rıfk ile davranmak güzel ahlâkın önemli bir parçasıdır. Allah rıfk sahibidir ve kullarının da birbirlerine karşı rıfk ile muamelede bulunmalarını ister. Bu konuda Hz. Peygamber, *“Allah Teâlâ kullarına karşı lütfkârdır. Onlara her işte kolaylık gösterilmesine memnun olur”*³⁸⁵ buyurmuş bir başka hadisinde ise başarı ve sevabı kolaylık gösterenlere vereceğinin bildirmiştir.³⁸⁶ Hz. Peygamber bu iki hadiste de Allah'ın kullarına kolaylık gösterdiğini ve onların kolayı tercih etmelerini istediğinin bildirmektedir. Yine Allah'ın bütün emir ve yasaklarının kulların kolayca yapabileceği

³⁸³ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 103-104. (Hadis No:36). Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, Zikir, 38. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Buhârî, Mezalim, 3, İkra, 7; Ebû Dâvûd, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 2, Kıraat, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 252, 407.

³⁸⁴ Karaman, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, “Rıfk”, s. 553.

³⁸⁵ Buhârî, İstıtabe, 4, İsti'zan, 22, Edeb, 35; Müslim, Birr ve Sıla, 48, Selâm, 10.

³⁸⁶ Müslim, Birr ve Sıla, 77; Ebû Dâvûd, Edeb, 10; İbn Mâce, Edeb, 9.

tarzda olması ve işe yarayıcı unsurların emredilmesi, Allah'ın kolay olanı tercih ettiğini göstermektedir.³⁸⁷

İslâm dini kolaylık dinidir. Ferdlerin bireysel farklılıklarını gözeterek kaldıramayacağı yükü yüklememektedir. “Allah katında en sevgili din, kolaylık ve müsâmahakârlık üzere olan Hanif (İslâm) dinidir”³⁸⁸ buyuran Hz. Peygamber, kendisine gelenlere, yapabilecekleri oranda tavsiyelerde bulunmuştur. Buna örnek olarak cehennemden uzaklaştırıp cenneti kazandıracak ameller sorulduğunda nasihat isteyenin durumuna göre değişik öğütlerde bulunmuş, birisine “Kızma”³⁸⁹ derken, diğerine, “Allah’a ibadet et, O’na ortak koşma, zekâtını ver, namazını kıl,³⁹⁰ buyurmuş, başka birine ise “Allah’a inandım de ve dosdoğru ol”³⁹¹ tavsiyesinde bulunmuştur.

Kolaylık değeri, ibadet, hukuk, alışveriş, âile, komşuluk ilişkisi gibi her konuda olmalıdır. Eşler birbirinin eksikliklerini gidermeli, en küçük şeyleri sorun etmemelidir. Müslümanlar birbirine karşı anlayışlı davranmalı ticari ilişkilerinde birbirlerine kolaylık sağlamalıdır. Hz. Peygamber, özellikle yeni Müslüman olan kimselere azami oranda kolaylığı ve ruhsatları göstermiş, insan kazanma yolunu tercih etmiştir.³⁹²

Kolaylık değeri, her kesime karşı olmalıdır. Özellikle fakir, muhtaç ve yaşlılara kolaylık sağlanmalıdır. Allah Rasulü bir hadisinde fakirlere kolaylık sağlanmasını “Kim bir fakire kolaylık sağlarsa Allah da ona dünya ve âhirette kolaylık sağlar”³⁹³ sözleriyle ifade etmiştir. İmam Nevevî’nin eserinde de geçen bu hadis, sosyal hayatta insanlar için büyük önem arz etmektedir. Yardım etme duygusunun yanında, kişinin dünya ve âhîret saadeti Müslüman kardeşine kolaylık sağlamasıyla elde edeceğini belirtmiştir.³⁹⁴

³⁸⁷ Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzü’s-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, III, 574-575.

³⁸⁸ Buhârî, İmân, 29; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 236.

³⁸⁹ Buhârî, Diyat, 6; Müslim, Kasame, 25, 26; Ebû Dâvûd, Hudûd, 1; Tirmizî, Hudûd, 15; Nesaî, Tahrim, 5, 11, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 61, 63, 65, VI, 181, 214.

³⁹⁰ Buhârî, İmân, 3, Savm, 1; Müslim, İmân, 8, 9.

³⁹¹ Müslim, İmân, 62; Tirmizî, Zühd, 61 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 413, IV, 385.

³⁹² Sakallı, *İslâm’da Hoşgörü ve Kolaylık*, s. 86.

³⁹³ Müslim, Zikr ve Dua, 38, Birr ve Sıla, 58; Buhârî, Mezalim, 3, İkraah, 7.

³⁹⁴ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 151.

Hız. Peygamber “*Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz*”³⁹⁵ buyurarak dinin, insan hayatını kolaylaştıran, sevindiren, müjdeleyen bir hadise olduğunu vurgulamıştır. Bu metod, sosyal ve psikolojik açıdan insanı rahatlatmakta, hem insan kazanmada hem de inanan insanların dünya ve âhiretini kazanmasında önemli bir unsur olmuştur.³⁹⁶ Bir başka hadiste ise, dinin kolaylık dini olduğu ve Müslümanların kendilerine orta yolu tutması gerektiğini söylediğini görmekteyiz. “*Din kolaylıktır. Dini aşmak isteyen kimse, ona yenik düşer. O halde, orta yolu tutunuz, en iyiyi yapmaya çalışınız, o zaman size müjdeler olsun; günün başlangıcından, sonundan ve bir miktar da gecedен faydalanınız.*”³⁹⁷

Dindeki kolaylaştırmanın ölçüsü, dinin ana sınırını aşmadan, haramı helâl, helâli haram saymadan kolaylık göstermektir. “*Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez*”³⁹⁸ âyetinde, bu sınırlar aşılmadan insanın kendisine en kolay geleni yapması emredilmiştir. Buna örnek olarak namazı verebiliriz. Kişi namaz zor geliyor diye kılmama gibi bir kolaylık gösteremez. Namazı kılarken sadece farzları kılma veya kısa sureleri okuma gibi kolaylıkları seçebilir. Yine hastalık anında teyemmümle oturarak namaz kılma gibi durumlarda Hız. Peygamber “*Allah Teâlâ kullarına verdiği ruhsatların kullanımından hoşlanır*”³⁹⁹ buyurmuş ve kişinin kendisini zorlamasına gerek olmadığını bildirmiştir.⁴⁰⁰ Yine kendisine, bir imamın, cemaatten bazılarının namazı terk etmesine sebep olacak kadar namazı uzattığı şikâyeti geldiğinde, öfkelenerek namazı hafif kıldırmasını emretmiştir.⁴⁰¹

Hız. Peygamber, iki seçenektен birini tercih etme konusunda günah olmadıkça kolay olanı tercih ederdi.⁴⁰² Bu husus insanlara karşı davranışlarında da aynıydı. Bir hadisinde Mescid-i Nebî’ye bevleden bir bedeviye karşı çıkan sahabeye, “*Siz ancak ve ancak kolaylaştırıcılar olarak gönderildiniz. Zorlaştırıcı olarak değil*” buyurarak, bedevinin bevlettiği yere biraz su dökülmesini emretmiştir.⁴⁰³ Yine “*Din kolaylıktır.*

³⁹⁵ Buhârî, İlim, 11, Cihad, 164; Müslim, Cihad, 5; Ebû Dâvûd, Edeb, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 239, 283, IV, 399, 412.

³⁹⁶ Sakallı, *İslâm’da Hoşgörü ve Kolaylık*, s. 76.

³⁹⁷ Buhârî, İmân, 29; Nesâî, İmân, 28.

³⁹⁸ Bakara, 2/185.

³⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 108.

⁴⁰⁰ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 162-163.

⁴⁰¹ Müslim, Salât, 182.

⁴⁰² Buhârî, Menakıb, 23, Edeb, 80, Hudûd, 10; Müslim, Fezâil, 77-78; Ebû Dâvûd, Edeb, 4.

⁴⁰³ Buhârî, Vudu’, 58, Edeb, 80; Müslim, Tahâret, 98, 100; Ebû Dâvûd, Tahâret, 136; Tirmizî, Tahâret, 112, İbn Mâce, Tahâret, 78.

Dini aşmak isteyen kimse, ona yenik düşer. O halde, orta yolu tutunuz” ⁴⁰⁴ buyuran Hz. Peygamber dinde orta yolu tutmanın gerekliliğinden bahsetmiş, ibadette kişinin kendisini zorlamamasını, gücünün yettiği kadarını yapmasını emretmiştir. Yine ibadetin az fakat devamlı olmasının kıymetli olduğunu bildirerek, Allah’ın en çok sevdiği ibadetin, sahibinin devamlı yaptığı ibadet olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁵

Kolaylık sadece Allah ve Rasulünün üzerine değildir. Bu dine inanan tüm insanlar, kolaylık değerini uygulamak ve uygulatmakla sorumlu tutulmuşlardır. Hz. Peygamber, *“Nerede yumuşak huyluluk ve kolaylık varsa, orada güzellik vardır. Rıfkın bulunmadığı her şey çirkindir, utanma sebebi olur”* ⁴⁰⁶ buyurmuş, insanları gerek dinî gerek toplumsal meselelerde zora koşmayarak, nefret ettirmeyerek yapılmasını emretmiştir. Bir başka hadisinde ise *“Cehennemde yanmayacak kimseleri haber vereyim mi? Cana yakın olan, herkesle iyi geçinen, insanlara her işlerinde kolaylık gösteren kimseleri cehennem yakmaz”*⁴⁰⁷ buyurmuş ve rıfk ile yani yumuşak huylulukla karşımızdakine davranıp, kolaylık sağlayanları cehennem ateşinin yakmayacağını müjdelemiştir.

İnsanlar gerek dinî konularda gerekse özel yaşantılarında kolay olanı tercih etmeli ve ellerinden gelen her türlü kolaylığı din kardeşine sağlamalıdır. Özellikle iş ve ticaret hayatında karşılaşılan zorluklar da birbirine yardımda bulunulmalı, kardeşlik, dayanışma gibi değerler yaşatılmalıdır. Aile hayatında eşler birbirine iş ve çocuk terbiyesinde yardımcı olmalı ve aile hayatının zorluklarıyla birlikte başa çıkmalıdır. Yine yoğun çalışan eşlerin birbirine karşı hoşgörülü olması ve sorumlulukları ölçüsünde birbirine kolaylık sağlaması, aile huzurunun korunması için önemli görülmüştür. Toplumda bulunan fakir, yoksul, yaşlı kişilere karşı merhametle yaklaşp, ihtiyaçlarını gidermekte onlara kolaylık sağlanması istenmiştir. Böyle kimselerin maddî ve manevî destekte bulunarak ihtiyaçlarının karşılanması toplumda eşitliğin sağlanmasına, huzur ve güven ortamının oluşmasına yardımcı olur.

1.8. Sabır

Sabır insanın zorluklarla başa çıkmasında insana yardımcı olan ve psikolojisini koruyan önemli bir değerdir. Kur’ân ve sünnet, mü’minleri, her zaman ve her yerde

⁴⁰⁴ Buhârî, İmân, 29; Nesâî, İmân, 28.

⁴⁰⁵ Buhârî, İmân, 32, Teheccüd, 18; Müslim, Müsafirîn, 221.

⁴⁰⁶ Müslim, Birr ve Sila, 78; Ebû Dâvûd, Edeb, 10.

⁴⁰⁷ Tirmizî, Kıyamet, 5.

sabra davat etmiştir. Nevevî'nin seçtiği hadisler arasında sabır değeri de yer almaktadır. Bu bağlamda bir hadisinde de yer aldığı gibi Hz. Peygamber:

*“Sabır ziyadır (aydınlıktır)”*⁴⁰⁸ buyurmuştur.

Arapça bir kelime olan sabır; *“musibet ve belalara dayanmak, kendini bir şeyden alıkoymak, kaçınmak, nefsinin tutmak”* gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰⁹ Sabır, kalbi davranış olmanın yanında salih ameldir. Sabır değeri, nefsin istek ve tepkilerine hâkim olma alışkanlığını, problemler karşısında dayanma ve nefsi frenleme gücüdür. Sabır değeri olmasaydı, insan başına gelen sıkıntılara dayanamaz, ahlâkî değerleri inkâr eder, hatta bizzat şer unsuru kendisi olurdu.⁴¹⁰ Tahammülü zor ve nefse ağır gelen şeylere tahammül, sadece sabır ile olmaktadır.⁴¹¹ Allah bir âyetinde bu durumu şöyle açıklamıştır. *“Onlar, Allah’ı zikrettikleri zaman kalpleri titreyenlerdir (Allah’tan gelen bir cereyanla kalpleri ve vücutları sarsılanlardır). Onlara isabet edenlere (musibetlere) sabredenlerdir ve salâtı (namazı) ikame edenlerdir. Ve onlar, onları rızıklandırdığımız şeylerden infâk ederler.”*⁴¹²

Sabır, sıkıntı karşısında eli kolu bağlı kalmak, başa gelene tam bir teslimiyet göstermek şeklinde anlaşılmalıdır. Kur’ân-ı Kerîm, bizlerden istenen sabrın tarifini, Allah’ın yardımına güvenerek sıkıntı ve zorluklara metanetle karşı koyma olarak yapmıştır.⁴¹³ İman sahibi insan, sabretmeyi, yalnızca zorluklarla, sıkıntılara göğüs germek şeklinde kısıtlı olarak değerlendirmez. Sabır; hem zorluklara karşı tahammülü hemde hayırlı işlerde ısrar etmeyi kapsamaktadır.⁴¹⁴ Bu konuda Allah Teâlâ *“Sabır ve namaz ile yardım dileyiniz”*⁴¹⁵ buyurmuştur.

Dinde övülmüş olan sabrın çeşitleri vardır. Bunlar Allah’a itaat yolunda sabır, günah işlememe hususunda sabır, Allah’ın takdirine karşı sabır gibi hususlardır.⁴¹⁶ İnsan nefsin kötü isteklerine, ahlâk dışı davranış ve eğilimlerine ancak sabırla karşı

⁴⁰⁸ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 77-78. (Hadis No:23). Nevevî bu hadiste Müslim’in rivayetini esas almıştır. Müslim, Tahâret, 1. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Tirmizî, Daavat, 91; Nesâî, Zekât, 1; İbn Mâce, Tahâret, 5; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 342, 343.

⁴⁰⁹ Erkan, el-Beyân, s. 1502.

⁴¹⁰ Dumlu, Kur’ân-ı Kerim’de İyi İnsan ve Yararlı İş, s. 81.

⁴¹¹ Tüzün, Âyet ve Hadislerle İslâm Ahlâkı, s. 153.

⁴¹² Hacc, 22/35.

⁴¹³ Bakara, 2/249-250.

⁴¹⁴ Sağlam, İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi, s. 115.

⁴¹⁵ Bakara, 2/45.

⁴¹⁶ İbn Receb, Hadislerle İlim ve Hikmet, II, 144-145.

koyabilir. Yine insanın Allah'a karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmede, Allah'ın bizim için takdirine razı olmada sabra ihtiyacımız vardır. Ayrıca sabır, insanın başına gelen hastalık, ölüm, zarar karşısında metin olmasını sağlayan ve onu isyandan uzak tutan en büyük erdemdir.⁴¹⁷

Sabırlı olma değeri, peygamber ahlâkı olup, başa gelen maddî ve manevî zorluklarla mücadele etmedir. Azim ve irade konusunda bizlere örnek olan peygamberler,⁴¹⁸ derdi olan her insana güç vermiş ve moral kaynağı olmuştur. Hz. İsmail'in kendisini kurban etmek isteyen babasına karşı teslimiyet göstermesi,⁴¹⁹ Hz. Yusuf'u kaybeden Hz. Yakub'un tesellisi,⁴²⁰ Hz. Eyyüb'ün vücuduna intisab eden hastalığa karşı direnmesi⁴²¹ sabırla mümkün olmuştur. Yine son nebi olan Hz. Peygamber, hayatında pek çok zorluklarla karşılaşmış ve bunlara sabırla cevap vermiştir. Doğmadan önce babasını, altı yaşında annesini, en zor zamanında eşi Hz. Hatice'yi, ardından Hz. Fatıma dışında tüm çocuklarını kaybetmiş, hepsinin acısını yaşamıştı. Peygamberlik konusunda çok zulüm gören Hz. Peygamber, hicret etmeye zorlanmış, yurdundan çıkarılmıştı.⁴²² Yaşadığı tüm zorluklara sabırla tahammül eden Hz. Peygamber Müslümanlara sabrı tavsiye etmiştir.⁴²³

Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de Müslümanları çeşitli olaylarla sınadığını bildirmiş ve buna sabırla karşılık verenleri övmüştür. *“Muhakkak ki, sizi biraz korku, biraz açlık, biraz mal, cari ve ürün eksiltmesi ile deneriz. Sabredenleri müjdele. Ki onların başlarına bir musibet geldiğinde; “Biz Allah için varız ve yine O'na döneceğiz” derler. İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlarıdır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır.”*⁴²⁴ İnsan karşılaşmış olduğu her türlü sıkıntıya karşı, insan olma vasfından bir şey kaybetmeksizin mücadele edebilirse, sabırlı bir insan olarak mutluluğa erişir ve cenneti kazanır.⁴²⁵

⁴¹⁷ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâkî Öğütleri*, s. 244.

⁴¹⁸ Ahkaf, 46/35.

⁴¹⁹ Saffat, 37/102.

⁴²⁰ Yusuf, 12/18.

⁴²¹ Enbiya, 21/83-84.

⁴²² *Hadislerle İslâm*, III, 211.

⁴²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 319.

⁴²⁴ Bakara, 2/155-157.

⁴²⁵ Tutar, Âdem, “Hz. Muhammed ve Sabır”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, Elazığ, 1999, s. 137-144, s. 138-139.

Güzel ahlâk sürekli çaba harcadığında ortaya çıkar. Güzel ahlâka samimi iman sahipleri ulaşabilir. Bu nedenle de sabır imanlı kimsenin tüm yaşamını kapsayarak tüm hareket ve davranışlarını etki altına alır. Bundan dolayı “*Allah, hayrını dilediği kişiyi sıkıntıya sokar*”⁴²⁶ buyuran Hz. Peygamber, iman etme sonucu oluşan zorluklara sabır ile göğüs germeyi ve sebat etmeyi tavsiye etmiştir. Nitekim insanlık tarihi boyunca Allah yolunda ilerlemenin zorluklarına karşı inananlar, sabırla karşılık vermiş, bildikleri hak yoldan dönmeyerek, dünya ve âhîret mutluluğuna ulaşmaya çalışmışlardır.⁴²⁷ İbadetler konusunda sabır değeri sayesinde kulluk görevi yerine getirilmektedir. Oruç tutmada kişinin nefesine hâkim olması, namaz kılmada sürekliliği, hatta insanlara zarar vermekten kaçınmasını sağlayan sabır değeridir. Sabır kişinin Rabbi ile bağına güçlendiren bir değerdir.⁴²⁸

Sabır, iffet değeriyle de yakından ilgilidir. İslâm dini mecbur kalmadıkça kimseden bir şey istememeyi erdemli bir davranış saymış, elindeki ile yetinmeyi, kanaatkâr olmayı teşvik etmiştir. Bu nedenle insanın şerefini, saygınlığını korumasına yardım eden, dilencilik, fuhuş, hırsızlık gibi aşağılayıcı durumlara düşmesini engelleyen sabır değeridir.⁴²⁹ Allah, sabredip ahlâkî kötülüklerden kaçınanlara karşı yardımının geleceği müjdelemiştir.⁴³⁰

Sabır, ölüm, yokluk gibi psikolojik yıkımlarla başa çıkmanın yoludur. İnsanların yakınlarını kaybettikleri anda isyan edip, kendilerini hırpalamalarını engelleyen bir erdemdir. Yakını ölmüş bir kadını mezarın başında ağlarken gören Hz. Peygamber “*Allah’tan kork ve sabret*” buyurmuştur. Kadın Hz. Peygamber’i tanımayarak O’nu terslemiş, Hz. Muhammed olduğunu öğrendiğinde evine giderek özür dilemiştir. Hz. Peygamber ise sabrın başa geldiği ilk anda gösterilmesi gerektiğini kadına hatırlatmıştır.⁴³¹ Yine hayatın küçük ve büyük zorluklarında insana yol gösterici olmakta, sabırla davranmak daha büyük sıkıntıların oluşmasını engellemektedir. Toplumsal ilişkilerde de önemli olan bu değer, insanlarla olan ilişkilerde, hoş gitmeyen söz ve davranışlar karşısında, çabuk kızıp öfke ile hareket

⁴²⁶ Buhârî, Merdâ, 1.

⁴²⁷ Buhârî, Menakıbu'l-Ensar, 29, İkra, 1.

⁴²⁸ *Hadislerle İslâm*, III, 207-208.

⁴²⁹ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 107.

⁴³⁰ “*Sabredenlere ihsanımı müjdele!*” Bakara, 2/155.

⁴³¹ Buhârî, Cenaiz, 31.

etmemeyi insana öğretmektedir.⁴³² Bir başka açıdan ise ifk hadisesinde Hz. Aişe'nin gösterdiği sabrı gösterip, “*Artık bana düşen güzel bir sabırdır*”⁴³³ diyen Hz. Yakub'un duasıyla karşılık verip, yapılan haksızlıklar ve iftiralara sabırla karşılık verip, Allah'ın ihsanını artırıp, temize çıkarmasını ve yüceltmesini beklemelidir.⁴³⁴

İmanın bir gereği olan sabır değeri, felaketin geldiği ilk anda gösterilen metanettir. Olgun bir müslümana yakışan davranış Allah'ın takdirine razı olarak teslim olmasıdır. Sabır günahlardan korunma konusunda, nefse hâkim olmayı, hayırlı amelleri yapmada sebat etmeyi, başa gelen zorluklarda ise tevekkül edip, şükretmeyi sağlayan bir değerdir. Allah'ın göndermiş olduğu bütün peygamberler, sabırla imtihan olmuşlar ve sabrı ümmetlerine tavsiye etmişlerdir. Son Peygamber olan Hz. Muhammed, başına gelen çeşitli olay ve imtihanlar karşısında sabırla davranmış, yeni iman etmiş olan Müslümanlara da çektikleri meşakkatler karşısında sabırlı olmalarını öğütlemiştir.

Aile hayatında sabrın önemi çok büyüktür. Farklı ortam ve şartlarda yetişen bireylerin bir araya gelmesi ile oluşan aile kurumu, yeme, içme, giyinme, fikir gibi ayrılığa düştükleri konularda birbirlerine karşı hoşgörülü davranmaları, zamanla bu hususların ortadan kalkacağı düşüncesiyle hareket etmeleri ve sabırla karşılık vermeleriyle ayakta kalmaktadır. Yine aile içinde öfke kontrolü sabır değeri ile mümkün olmaktadır. Çocukların yaptıkları hatalara karşı affedici olmaları ve onlar hakkında sağlıklı karar alabilmeleri için sabırla hareket etmeleri şarttır.

Sabır değeri, insanın psikolojisini rahatlatan ve ona metanet kazandıran bir değerdir. Başa gelen sıkıntılara karşı direnç gösterme olan sabır değeri, inananların hayatları boyunca ihtiyaç duydukları önemli bir erdemdir. Ölüm, hastalık, kaza, fakirlik, yaşlılık gibi konularda insana destek olarak, Allah'a karşı isyan etmekten korumaktadır. Yine dilencilik, hırsızlık, fuhuş gibi davranışlardan uzak tutarak, insanın iffetini koruyan bir erdemdir. Sabır bu yönüyle ruhun güç kaynağıdır. İnsan hayatında dayanılması güç olan bütün sorunlara katlanmak, nefsin hoşlanmadığı bütün meşakkatlere göğüs germek, ancak onun sayesinde mümkün olmaktadır.

⁴³² *Hadislerle İslâm*, III, 209-211.

⁴³³ Yusuf, 12/18.

⁴³⁴ Nûr, 24/11-19.

Toplumsal ilişkilerin sorunsuz bir şekilde yürümesi, ticaret hayatının aksamaması, gibi durumlarda sinir ve öfkeden uzak durma, sabır erdemini kazanma sayesinde mümkün olmaktadır. Sabır ve tevekkülle hareket etmede daha pozitif kararlar alarak ve akılcı yaklaşımlar sergileyerek, sonucu daha kötü ve tehlikeli olan sorunlardan uzak durmamız sağlanmaktadır.

Çocuğun aile hayatı ve ilkokul çağı, onun sosyalleştiği, iletişim kurduğu ve zorluklarla karşılaştığı ilk yıllardır. Çocuğa sabır değeri verilerek gerek akranları gerekse büyükleri ile iletişimde bu değere uygun hareket etmesi öğretilmelidir. Zira sabrın olmadığı ortamlarda hırçınlık ve öfke ortaya çıkmakta, fiziksel şiddet ve ruhsal bunâlim gibi tehlikeli sonuçlara neden olabilmektedir. Bu tür sorunlarla karşılaşmamak için çocuklarımıza sabır eğitimi verilmeli ve iletişimde bu değere uygun hareket etmesi istenmelidir.

1.9. Temizlik

Temizlik, Müslüman olmanın bir gereğidir. Bu değer, dinî ve dünyevi işlerde kişileri pislikten arındırmış, maddî ve manevî kirlilerden kurtulmayı amaç edinmiştir. Bu nedenle pek çok âyet ve hadiste, Müslümanların günahlardan arınma, yeme-içme-giyinme- gibi maddî ve manevî temizliklerine dikkat etmeleri istenmiştir. Nevevî'nin kitabına aldığı şu hadislerde temizlik değerine de yer verildiği görülmektedir.

“Allah temizdir, ancak temiz olanı kabul eder. Şüphesiz Allah mü'minlere neyi emretti ise onu Peygamberlere de emretmişti ve (Allah peygamberlere): “Ey peygamberler, temiz ve helâl olanlardan yeyin ve salih amel işleyin” (Allah mü'minlere de): “Ey mü'minler size rızık olarak verdiğimiz temiz ve helâl olanlardan yeyiniz”⁴³⁵ buyurdu. Sonra Peygamber (sav) uzun yolculuğa katlanan, saçları birbirine karışan, toz toprak içinde kalan bu haliyle ellerini gökyüzüne açan ve Ya Rab! Ya Rab! Diye (yalvaran) birini hatırlattı ve hâlbuki onun yediği haram, içtiği haram, giydiği haram. Haramla beslenmiş. Bunun duası nasıl kabul olunur” buyurdu.⁴³⁶

⁴³⁵ Mü'minun, 23/51.

⁴³⁶ Nevevî, el-Erba'ûne'n-Nevevîyye, s. 61-62. (Hadis No:10). Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, Zekât, 65. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Tirmizî, Tefsir, 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 328.

“Temizlik imanın yarısıdır.”⁴³⁷

Arapça’da “tayyib” kelimesi, “temiz, helâl, iyi, hoş, güzel ahlâklı, fazilet sahibi”, gibi anlamlara gelmektedir.⁴³⁸ İslâm kaynaklarında temizlik genellikle “tahâret” kelimesiyle ifade edilir.⁴³⁹ Ayrıca zekât kökünden çeşitli kelimeler, “maddî ve manevî temizlenme, temizleme, arıtma, temize çıkarma” anlamlarında kullanılır.⁴⁴⁰

Müslüman kimse, Allah’ın huzuruna hem madden hem de manen temiz çıkabilmek için, kötülük ve pislikleri kendisinden uzaklaştırmalıdır. “Allah tevbe edenleri ve temizlenenleri sever”⁴⁴¹ âyetinde belirtildiği gibi Allah’ın sevgisinin vacip olacağı kimseler, kalbi ve bedeni temiz olanlardır. Bu durumda temizlik değeri iç ve dış temizlik olarak iki kısma ayrılmaktadır.⁴⁴²

İslâm dini beden temizliğinin yanı sıra kalb temizliğine de önem verir. Kur’ân-ı Kerîm, bazı ayetlerde kalbi günahlardan arındırma olarak manevî temizlikten bahseder.⁴⁴³ Fakat pekçok ayette bu iki temizlik birbirinin tamamlayıcısı olarak zikredilmiştir. Allah’ın Hz. İbrahim ve İsmail’e kendi evini (Kabe) temiz tutmalarını emretmesi,⁴⁴⁴ hem maddî hem de manevi temizliği içine almaktadır. Kabenin içinin ve dışının put, dikili taş, gibi şeytan işi pislik⁴⁴⁵ olarak adlandırılan her türlü şirk unsurundan temizlenmesini isteyen Allah, aynı zamanda hac için Kabe’yi ziyarete gelenlerin daha rahat ibadet edebilmeleri için temiz tutulmasını emretmiştir.⁴⁴⁶ Yine “Elbiseni temiz tut, günahlardan uzak dur.”⁴⁴⁷ “Allah tevbe edenleri ve temizlenenleri sever”⁴⁴⁸ gibi pek çok ayette maddi ve manevi temizlik bir arada geçmektedir. Bu âyetler bizlere, İslâm’ın maddî-manevî temizliğe verdiği önemi, iç ve dış temizliğin birlikte olması gerektiğini göstermektedir. Bir başka açıdan bakıldığında, temizliğin imanın yarısı olması, iyiliğe götürmesinden kaynaklandığı söylenmektedir. İmanın

⁴³⁷ Nevevî, el-Erba’üne’n-Neveviyye, s.77-78. (Hadis No:23). Nevevî bu hadiste Müslim’in rivayetini esas almıştır. Müslim, Tahâret, 1. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Tirmizî, Daavat, 91; Nesâî, Zekât, 1; İbn Mâce, Tahâret, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 342, 343.

⁴³⁸ Erkan, *el-Beyân*, s. 1597.

⁴³⁹ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 121.

⁴⁴⁰ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 114.

⁴⁴¹ Bakara, 2/222.

⁴⁴² Buğa-Mistu, *İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, s. 220.

⁴⁴³ Kehf, 18/28.

⁴⁴⁴ Hac, 22/26.

⁴⁴⁵ Mâide, 5/90.

⁴⁴⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, V, 484.

⁴⁴⁷ Müddesir, 74/4-5.

⁴⁴⁸ Bakara, 2/222.

hasletleri arasında bulunan bütün ameller ve sözler kalbi temizler ve arındırır. Bu durumda imanın hasletleri iki kısma ayrılır. Biri dışı yani zahiri, diğeri de içi yani batını temizlemektedir. Bu açıdan bakıldığında iki temizlikte birbirini tamamlamaktadır.⁴⁴⁹

İslâmiyette temizlik değerinin önemi çok büyüktür. Temizlik denilince akla önce beden ve elbise temizliği gelir. Su ile yapılan temizlik özellikle bedenin temizliği ve arındırılmasına yöneliktir.⁴⁵⁰ Ardından yaşadığımız yerleri yani çevremizi temiz tutmak gelir. Müslümanlar, evlerini ve camilerini pis ve necis şeylerden arındırarak temiz tutmak zorundadırlar.⁴⁵¹ Bu nedenle Hz. Peygamber insanların yaşadığı, gezip dolaştığı yerlerin temiz olmasını emretmiş ve o mekânların korunmasını istemiştir.⁴⁵² Yine başka bir hadisinde “*Namazın anahtarı temizliktir*”⁴⁵³ buyurarak, müslümanın ibadet edeceği mekânın düzenli ve temiz olmasını emretmiştir.⁴⁵⁴

Her konuda bize örnek olan Allah Rasulü temizlik değerini kazanma ve yaşama konusunda da örneklik teşkil etmiştir. Hz. Peygamber genel olarak beden ve sağlık konularına önem verirdi. Ağız, diş,⁴⁵⁵ saç ve sakal tarama gibi kişisel temizliğine dikkat eder,⁴⁵⁶ özellikle Cuma ve Bayram günlerinde yıkanır, temiz ve güzel elbise giyer, hoş koku sürünürdü.⁴⁵⁷ Birisinin karşısına çıkacağı zaman elini yüzünü yıkar, aynaya bakarak saçlarını tarar, giysilerini düzeltir ve öyle çıkardı.⁴⁵⁸ Bu nedenle Hz. Peygamber, çevresindeki insanlara temizlik alışkanlığı kazandırmaya çalışmış, kılık kıyafet temizliğine dikkat çekmiştir.⁴⁵⁹ Aynı zamanda beden ve çevre temizliği ile alakalı davranışlar, Allah ve Rasulü tarafından tüm müslümanlara emredilmiştir.

⁴⁴⁹ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 129-130.

⁴⁵⁰ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 129-130.

⁴⁵¹ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 114.

⁴⁵² Tirmizî, Edeb, 41.

⁴⁵³ Ebû Dâvûd, Salât, 73; Tirmizî, Tahâret, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 123.

⁴⁵⁴ Tirmizî, Cum’a 64; Ebû Dâvûd, Salât, 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 279.

⁴⁵⁵ “*Ümmetime ağır gelmeyeceğini bilsem namazlarının arasında misvakı şart koşardım*”.⁴⁵⁵ Buhârî, Cum’a, 8.

⁴⁵⁶ Buhârî, Rikâk 1, Libas, 64, 74; Müslim, Tahâret, 56, 54; Ebû Dâvûd, Tereccül, 3.

⁴⁵⁷ Buhârî, Cum’a, 2, 6, 13; Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.

⁴⁵⁸ Ebû Dâvûd, Tahâret, 16.

⁴⁵⁹ Ebû Dâvûd, Libas, 17.

Bunları tavsiye noktasında ödül olarak sevap konularak insanların bu davranışları hayatlarına geçirmesi istenmiştir.⁴⁶⁰

Temizlik değerinin bir diğer yönü ise kalb temizliğidir. Hz. Peygamber “*Allah sizin dış görünüşlerinize veya yüzlerinize bakmaz. Fakat kalplerinize bakar*”⁴⁶¹ buyurarak asıl temizliğin manevî temizlik olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber Allah’a duasında, günahlarını affederek kalbini temizlemesini,⁴⁶² nefesine takva verip ruhunu arındırmasını,⁴⁶³ beyaz elbisenin kirden arıtıldığı gibi kendisinin de hata ve günahlardan temizlenmesini⁴⁶⁴ istemiştir.

Allah bazı âyetlerinde, emirlerinin insan için arıtıcı ve temizleyici olduğuna vurgu yapmaktadır.⁴⁶⁵ Allah’ın insanlara iffetli olmalarını, ibadet etmelerini, kendisine ve Peygamber’ine itaat etmelerini emretmekle, onları, günah kirlerinden arıtp temizlemeyi murad ettiğini,⁴⁶⁶ abdest, gusül ve teyemmümü emretmekle onları günahlardan temizlemek ve üzerlerindeki nimeti tamamlamak istediğini,⁴⁶⁷ helâl ve temiz kazançtan sadaka vermenin, insanları günahlardan arındırdığını⁴⁶⁸ bildirmektedir. Açıklamasını yaptığımız hadise göre Allah, bir ameli ancak onu ifsat eden bütün eksikliklerden arınmış ve temiz olması durumunda, mal ile yapılan ibadetleri de ancak helâl ve temiz olması şartıyla kabul etmektedir. Çünkü temiz kelimesi hem ameller hem sözler hem de inançlar için kullanılır. Buna göre kişi her şeyi ile temiz olmalıdır.⁴⁶⁹

Temizlik değeri, bir müslümanın içiyle ve dışıyla sahip olması gereken bir erdemdir. Allah emrettiği ibadetlerin yapılmadan önce beden, elbise ve çevre temizliğine dikkat edilmesini emretmiş, kalbin temizliğiyle de bu ibadetlerin kabul olacağını bildirmiştir. Hz. Peygamber gerek maddî temizlik gerekse manevî temizlik konusunda bizlerin rol modeli olmuş ve müslümanlara bu konuda uyarılarda bulunmuştur.

⁴⁶⁰ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 114.

⁴⁶¹ Müslim, *Birr ve Sıla*, 33; İbn Mâce, *Zühd*, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 285, 539.

⁴⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 257.

⁴⁶³ Müslim, *Zikir*, 73; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 371.

⁴⁶⁴ Müslim, *Salât*, 204; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 354.

⁴⁶⁵ Bakara, 2/232; Nûr, 24/28, 30.

⁴⁶⁶ Ahzâb, 33/33.

⁴⁶⁷ Mâide, 5/6.

⁴⁶⁸ Tevbe, 9/103.

⁴⁶⁹ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, I, 319-320.

Ahlâkî düsturların hepsi, insanın kalp temizliği içine girmekte, bireyde bulunan kötü duygu ve davranışları yok etmeye çalışmaktadır. Manevî temizlik, bireyin ruh dünyasını, inançsızlık, şirk, kin, nefret, kibir, kötü söz, yalan, gıybet gibi menhiyyattan temizlemesidir. Bu duygu, düşünce ve davranışlar kişinin hem dünyasına hem de âhiretine zarar verir. Müslüman kimsenin iç temizliğine dikkat etmesi, şahsiyetinin gelişmesine, aile huzuruna, insanlarla olan ilişkilerine olumlu katkı sağlar. Bunun zıddı durumda ise, birey ve toplumun hayatını sarsıcı sorunlar oluşturarak, düzenin ortadan kaybolmasına neden olur. Kısacası müslüman temiz olan insandır. Hem beden hem ruhen sağlıklı olabilmek için temizlik değerinin küçük yaşlardan itibaren bireylere kazandırılması şarttır.

1.10. Sevgi

Her işin başı sevgidir. Sevgi olmadan hiçbir canlı yaşayamaz. İmam Nevevî'nin eserini seçtiği hadisler arasında sevgi değeriyle ilgili şu hadisler de yer almıştır.

“Sizden biri kendisi için arzu ettiğini (mü'min) kardeşi için de arzu etmedikçe (hakkıyla) iman etmiş olmaz.”⁴⁷⁰

“Bir adam Rasulullah (sav) 'a geldi ve şöyle dedi: - “Ya Rasulullah, bana bir amel göster ki onu yaptığımda beni hem Allah sevsin, hem de insanlar sevsin.”

Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: “Dünyaya gönül verme seni Allah sevsin. İnsanların elindekine göz dikme seni insanlar sevsin.”⁴⁷¹

İmam Nevevî'nin eserine almış olduğu dostluk ve kardeşlikle alakalı tüm hadisler sevgi değerini de içermektedir. Sevgi Allah'ın insanlara bir lütfudur.⁴⁷² Yardımlaşma, dayanışma, ikram, saygı, hürmet, sadaka gibi değerleri, çevresindekilere karşı yaptırılan temel unsur içimizdeki sevgidir. İnsan sevdiği için her iyiliği yapar. Bu nedenle İslâm dini, müslümanı müslümanın kardeşi ilan etmiş ve arada sevgi bağlarını kurdurmuş, kendisi için istediğini, kardeşi için de isteme

⁴⁷⁰ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 65. (Hadis No:13). Nevevî bu hadiste Buhârî ve Müslim'in rivayetini esas almıştır. Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân, 71. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Tirmizî, Sıfatü'l Kıyame, 60; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Nesaî, İmân, 13, 19; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 176, 251, 272, 289.

⁴⁷¹ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 96. (Hadis No:31). Nevevî bu hadiste İbn Mâce'nin hasen senedli rivayetini esas almıştır. İbn Ma'ce, Zühd, 1.

⁴⁷² İbrahim, 14/34.

zorunluluğu getirmiştir. Buna binaen Hz. Peygamber “Sizden biri kendisi için arzu ettiğini (mü’min) kardeşi için de arzu etmedikçe (hakkıyla) iman etmiş olmaz”⁴⁷³ hadisini söylemiştir. İnananları birbirlerinin dostları ve kardeşleri olarak ilan eden Kur’ân-ı Kerîm, müslümanların arasındaki nefreti kaldırıp sevgiye dayanan bir bağ kurmayı amaçlamıştır. Aralarında sevgi bağı güçlü olan insanlar birbirlerine karşı hoşgörülü davranır, kendilerini oldukları gibi gösterir, başkalarını da oldukları gibi kabul ederler.⁴⁷⁴

Sevgi değeri, insanların birbirlerine karşı zararlı davranışlarını da engeller. Bu nedenle Hz. Peygamber, toplumdaki asayişin sağlamasını ve sevgiyi artırmak için başkasının malına göz dikmeyi yasaklamıştır. İnsanlardan bir şey istemeyip, ihtiyaçlarını onlara arz etmemeyi, iffetli ve tok olmayı öğütleyen Hz. Peygamber başkasının malına karşı zühd sahibi olmayı emretmiş ve “Dünyaya gönül verme seni Allah sevsin. İnsanların elindekine göz dikme seni insanlar sevsin”⁴⁷⁵ buyurmuştur. Yine buna benzer pek çok söz söyleyen Hz. Peygamber, bu hadisinde başkalarına ait olana tamah edilmemesiyle insanların birbirine karşı muhabbetin artacağını belirtmiştir.⁴⁷⁶ Bu nedenle İmam Nevevî, konuyla alakalı olan ve toplumsal açıdan önemli bir kural olan bu hadisi eserine almıştır. İnsanlar, genellikle mal ve mülküne meyledenleri sevmez ve nefret ederler. Zamanla bu düşmanlığa kadar ilerler. Herkes kendi kazandığına malik olmalı, başkalarının mallarına göz dikmemeli ve kıskanmamalıdır.⁴⁷⁷ Aynı zamanda bu hadis, insanın kendisine yetecek kadarıyla yetinmesini, aşırısından uzak durmasını da emretmektedir.⁴⁷⁸

İnsan hayatına saygı ve ihtiram sonucu sevgi değeri oluşmaktadır. Her insan saygın bir varlıktır ve hürmete layıktır. Dolayısıyla onun elindekini almamalı, onu kullanmamalı, onu sömürmemeli, onun hakkını yememeli ve ona saygısızlık

⁴⁷³ Buhârî, İmân, 7; Müslim, İmân, 71; Tirmîzî, Kıyamet, 59; Nesaî, İmân, 13, 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 176, 272.

⁴⁷⁴ Altın, *Mevlana'nın Eserlerinde Dostluk ve Samimiyet Değerlerinin İşlenişi*, s. 42.

⁴⁷⁵ İbn Mâce, Zühd, 1.

⁴⁷⁶ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 418-419.

⁴⁷⁷ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 147.

⁴⁷⁸ Ünal, Harun, *İmam Nevevî Kırk Hadis (Derleme ve Açıklama)*, Alya Yayınları, İstanbul, 2010, s. 171.

yapmamalıdır. Bunlara dikkat edildiği takdirde, kişi karşısındakine karşı sevgi ve saygı duyar, muhabbet besler.⁴⁷⁹

Sevgi değeri, insanları birbirine yaklaştırıp bağlayan doğal bir ruhsal eğilim, etkin bir güçtür. Güven, dostluk, bağlanma, sempati, şefkat gibi duygu ve eğilimlerin temelinde de sevginin büyük rolü vardır. Sevgi değerinin zıddı ise nefrettir. Nefret, bir kişiye duyulan, kin, öfke, düşmanlık, kıskançlık gibi duygu ve eğilimlerden oluşur. Nefret hissi, sevgisizlik durumudur ve insanları birbirinden koparıp uzaklaşmasını sağlayan bir unsurdur.⁴⁸⁰ Bu nedenle bireysel ve toplumsal hastalıklardan kurtulmanın yolu sevgiden geçmektedir. Mü'minler birbiri arasında sevgi ve saygıyı yaygınlaştırdıkları takdirde, birbirlerinin sorunlarıyla sıkıntılarıyla daha yakından ilgilenmeye başlayacaklardır. Zira tek vücut gibi birbirinin acısını ve ızdırabını her nerede olursa olsun duyma ve kardeşine yardım etme Müslüman olmanın gereğidir. Hz. Peygamber, bu durumu şu şekilde özetlemiştir. *“Mü'minler birbirini sevmekte ve birbirine acımakta birbirini korumakta bir vücuda benzerler. Vücutun bir organı hastalandığında diğer organlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar (rahatsız olurlar).”*⁴⁸¹ Hz. Peygamber bir başka hadisinde ise mü'minleri bir binanın taşlarına benzeterek,⁴⁸² aralarındaki dayanışmayı belirtmiştir. Sevgi değerinin Müslümanların hasletine yerleşmesi, dostluk, kardeşlik, yardımlaşma, kusur örtme gibi değerleri de beraberinde getirecektir. Allah Rasulü bir hadisinde din kardeşlerinin, birbirlerinin hatalarını hoş görmekle beraber bunları açığa vurmaktan da sakınmaları gerektiğini söylemiştir.⁴⁸³ İnsanın hoşgörü sahibi olabilmesi için önce kendini bütün yönleriyle tanıması, kendinde normal gördüğü davranışları başkalarında da normal görmesi gerekmektedir. İnsanlara bu değerleri kazandıran sevgi sonucunda, mutlu insanlar, sorunsuz bireylerden oluşan toplumlar ortaya çıkacaktır.⁴⁸⁴

Sevgi Allah için olmalıdır. Herhangi bir menfaat gözetmeyen sevgi en yüksek derecedeki sevgidir. Böyle bir sevgide, kişiler arasında muhabbet gelişerek

⁴⁷⁹ İnam, Ahmet, “Değerler Hayatımızın Kendisidir. Değerler Biziz”, *DEM Dergi*, Yıl 2, Sayı 5, s. 82-93, s. 93.

⁴⁸⁰ Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 253.

⁴⁸¹ Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr ve Sıla, 66.

⁴⁸² Buhârî, Salât, 88.

⁴⁸³ Buhârî, Mezalim, 3; Müslim, Birr ve Sıla, 59.

⁴⁸⁴ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 136-137.

birbirlerinin değer verdikleri her şeyi severler ve kardeşlik ortamını oluştururlar.⁴⁸⁵ Hz. Peygamber inananlara, sevdiklerini yalnızca Allah için sevmeleri gerektiğini söylemiş ve bu kimselerin imanın tadına vardıklarını vurgulamıştır.⁴⁸⁶ Çünkü imân, sevgi ürünüdür. Ayrıca sevdiğimizi söz ve davranışlarımızla belirtmemizi istemiştir. “*Seni sevene sende sevgini açıkla. Çünkü seni sevene sevdiğini söylemen, aranızdaki sevginin devamına sebep olur*”⁴⁸⁷ buyurmuştur.

Sevgi çocukların yetişmesinde zorunlu bir ihtiyaçtır. Ailede çocuğa sevgi ve şefkat göstermek onun her yönde gelişimi için çok önemli sayılmıştır.⁴⁸⁸ “*Büyüklerimize saygı duymayan küçüklerimize merhamet etmeyen kimse benim ümmetimden değildir*”⁴⁸⁹ buyuran Hz. Peygamber, çocuklara göstereceğimiz ilgi ve şefkatin önemini belirtmiştir. Yeteri kadar sevgi ve ilgi görmeyen çocuklar itimad duygusunu geliştiremeyip, büyüklere karşı düşmanca davranan haşin, kavgacı ve yalancı kişiliklere sahip oldukları gözlenmektedir. Bu gibi çocuklar ileriki dönemlerde suça ve ahlâkî yoksunluklara karşı daha fazla meyilli olmaktadır.⁴⁹⁰ Ayrıca sevgi, karşılık buldukça gelişip pekişen, karşılık görmediğinde ise sönmeye yüz tutan bir değerdir. Bu nedenle sevdiğini açıkça söyleyerek, özel anları paylaşarak, hediyeleşerek, selâm verip tebessüm ederek, zor anlarında destek olarak sevgi değeri beslenmeli, her an toplumsal birliktelik ruhu canlı tutulmalıdır.⁴⁹¹

Sonuç olarak sevgi kişilik özellikleri yerleşirken diğer erdemleri kazanmayı sağlayan değerdir. Sevgi saygıyı, saygı ilgiyi, ilgide iyilik yapmayı gerektirir. Kişiyi yalnızlık ve ayrılık duygularından uzaklaştırarak, kendi varlığıyla başkalarının varlığını bütünleştirir ve kendisi için istediğini diğer insanlar içinde istemeye başlar. İnsanlar arasında saygı, barış, uzlaşma, hoşgörü, merhamet etme, yardımlaşma, fedakârlık gibi olumlu değer ve davranışların gelişmesine kaynak oluşturur. Mü'minler sevgi sayesinde kardeşlik bağlarını güçlendirecek davranışlar sergilemeli, Müslüman kardeşinin her an yanında olduğunu göstermeli, takdir ve beğenilerini sunmalı, her zaman hatırlarını sorup ziyarette bulunmalıdır. Yine İslâm kardeşliği

⁴⁸⁵ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, II, 422.

⁴⁸⁶ Buhârî, *İmân*, 9; Müslim, *İmân*, 67.

⁴⁸⁷ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 122.

⁴⁸⁸ Çağrı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 211.

⁴⁸⁹ Tirmizî *Birr ve Sıla*, 73; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 323.

⁴⁹⁰ Sakallı, *Hadislerle İslâm'da Hoşgörü ve Kolaylık*, s. 19.

⁴⁹¹ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yoluyla, İnsani Değerler*, s. 35.

sonucu oluşan sevgi değeri, öfkelenme, zulmetme, kin, hased, kıskançlık besleme, malına-ırzına göz dikme gibi kötü hasletleri ortadan kaldırmaktadır.

Sevgi değerini kazanma anne karnında başlar. İlk olarak anne-babasinda bu duyguyu tadan çocuk, karşılık vererek sevgi göstermeyi öğrenir. Zamanla, bir ihtiyaç olan sevginin ruh dünyası için önemli olduğunu ve iletişimdeki gücünü kavrar ve çevresiyle olan sosyal ilişkilerini bu temele dayandırır. Sevgi karşılıklı oluşan bir duygudur. Bu nedenle, anne, baba, çocuklar, öğretmenler, öğrenciler, arkadaş grupları birbirlerinin sevgi ihtiyacını karşılamak zorundadır. Toplumun bireylerinin şefkat ve merhamet sahibi bireylerden oluşmasını istiyorsak, çocuklarımıza sevgi ile yaklaşım, bu değeri kazandırmalı, yaratılan tüm varlıkları sevmesi gerektiği öğretilmelidir. Aksi halde her şeyden nefret eden memnuniyetsiz, sorunlu kişilikler ortaya çıkacak ve toplumsal yıkımlara yol açacaktır.

1.11. Yardımlaşma ve Dayanışma

Yardımlaşma yüksek ahlâkın bir göstergesidir. Allah ve Rasulü her durumda Mü'minlerin birbirlerine karşı yardımda bulunmalarını emretmiştir.⁴⁹² Ensar ve muhacir kardeşliğiyle yardımlaşmanın ve paylaşmanın son noktasını gösteren Hz. Peygamber bizlere örneklik teşkil etmiş ve ümmetine bu konuda çokça tavsiyelerde bulunmuştur. Pekçok ahlâkî ve dinî değerle bağlantılı olan bu değer hakkında Nevevî eserine şu hadisi almıştır.

*“Her kim mü'minin dünya sıkıntılarında birini giderirse Allah da onun âhiret sıkıntılarında birisini giderir”*⁴⁹³

*“Kul kardeşinin yardımında oldukça, Allah da o kula yardım eder.”*⁴⁹⁴

Sözlükte “dayanmak, yaslanmak” anlamlarına gelen “tesânüd”, toplumdaki bireylerin yardımlaşma ve dayanışma içinde olmasını, birbirine güç ve destek sağlamasını ifade eden ahlâk terimi olarak kullanılmaktadır.⁴⁹⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de tesânüd kelimesi geçmemekle birlikte, mü'minlerin kardeş olduğu ilkesi

⁴⁹² Bakara, 2/143.

⁴⁹³ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 103-104. (Hadis No:36). Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, Zikir, 38. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Buhârî, Mezalim, 3, İkrâh, 7; Ebû Dâvûd, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 2, Kıraat, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 252, 407.

⁴⁹⁴ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 103-104. (Hadis No:36). Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, Zikir, 38. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Buhârî, Mezalim, 3, İkrâh, 7; Ebû Dâvûd, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 2, Kıraat, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 252, 407.

⁴⁹⁵ Demir, Osman, “Tesânüd”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, s. 526-527, XXXX, 526.

vurgulanmış⁴⁹⁶, paylaşımcı olmanın, ihtiyaç gidermenin, yardıma koşmanın, psikolojik ve ahlâkî zemini oluşturulmuş, bu değerlerin, sosyal ve insani açıdan önemi üzerinde durulmuştur.⁴⁹⁷

Âyetlere göre din kardeşliğinin ilk şartının başkalarına karşı kötü duygular beslemekten ve zararlı davranışlardan sakınmak, ikinci şartının ise, din kardeşlerine karşı iyi duygular beslemek ve sıkıntılarını paylaşmak olduğu görülür.⁴⁹⁸ Hz. Peygamber, Mü'minler topluluğunu, tuğlaları birbirini tutan binaya benzetmiş ve parmaklarını birbirine kenetleyerek, mü'minlerin yardım ve dayanışma konusundaki münasebetini sahabeye gösterdiği bildirilmiştir.⁴⁹⁹ Nitekim O, "*Mü'minler birbirini sevmekte, birbirine acımakta ve himaye etmekte bir organı hasta olduğunda, diğerleri de acı çekip uykusuz kalan bir bedenın organları gibidir*"⁵⁰⁰ buyurmuştur. Hz. Peygamber, Medine'ye hicretin hemen sonrasında selâmlaşmayı yaygınlaştırmış, açların doyurulmasına teşvik etmiş, Ensar ve Muhaciri kardeş kılması gibi kardeşlik içeren sosyal konulara dair uygulamaları ön plana çıkarmış ve yardımlaşmadaki ölçüyü bizlere göstermiştir. Yine ana-babaya saygı, sıla-i rahim, yetim ve öksüze himaye, komşu hakları, sadaka, infak, ihsan, birlik ve kardeşlik, hediyeleşme ile ilgili hadisler, aynı zamanda yardımlaşma ve dayanışma değerlerindeki içermekte, her konuda Müslümanların birbirine karşı yardımda bulunmasını vurgulamaktadır.⁵⁰¹

İmam Nevevî'nin eserine almış olduğu "*Her kim mü'minin dünya sıkıntılarında birini giderirse Allah da onun âhıret sıkıntılarında birisini giderir*"⁵⁰² hadisi, sosyal hayatta insanlar için büyük önem arzeden, yardım ve yardımlaşma duygusu ile alakalı ahlâkî ilke ve kaideleri barındıran önemli bir hadistir. İnsanların ihtiyaçlarını gidermek, sıkıntılarını paylaşmak, yaralarını sarmak konusunda dinimizce pek çok teşvik vardır. Ayrıca bir insana yardım etmek için onun insan olması

⁴⁹⁶ Bakara, 2/220; Âl-i İmrân, 3/103; Hucurât, 49/10.

⁴⁹⁷ "Teavün", Mâide, 5/2; "Tezahür", Bakara, 2/85; Kasas, 28/48; Tahrir, 66/4; "Ülfet", Âl-i İmrân, 3/103; Enfâl, 8/63.

⁴⁹⁸ Enam, 6/151-153; İsrâ, 17/23, 38; Hucurât, 49/3-9.

⁴⁹⁹ Müslim, Birr ve Sıla, 66.

⁵⁰⁰ Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr ve Sıla, 66; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 270.

⁵⁰¹ Demir, "Tesânüd", *DİA*, XXXX, 526.

⁵⁰² Müslim, Zikir, 38; Ebû Dâvûd, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 2, Kıraat, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 252, 407.

yeterli sayılmış, bunun dışındaki özelliklerine bakılmaması gerektiği vurgulanmıştır.

503

Yardımlaşmanın ve yardımda bulunmanın, belli kural ve kaideleri bulunmaktadır. Yapılan yardımlar riyâ ve gösterişten uzak olmalı, karşıdaki kişiyi rencide edecek şekilde, toplum içinde, fiili veya sözlü olarak ezici tavırlarla yapılmamalıdır. Riyâ ve sum'a (duyurma) gibi tutumlarla yapılan yardımlar, Allah Rasulü tarafından yasaklanmış ve şöyle buyurmuştur. *“Kim işlediği hayrı şöhret kazanmak için halka duyurursa, Allah onun gizli işlerini açığa çıkarır. Kim de işlediği hayrı halkın takdirini kazanmak için başkalarına gösterirse, Allah da onun bu riyakârlığını açığa vurur.”*⁵⁰⁴

Yaşadığı topluma ve dünyadaki din, dil, ırk fark etmeksizin bütün insanlara karşı sorumluluk sahibi olan Müslüman kimse, gördüğü olumsuzluklara gücü nisbetinde müdahale etmeli ve onları ortadan kaldırmak için elinden gelen tüm çabayı sergilemelidir. Allah Müslümanları sadece birbirlerine karşı değil tüm insanlığa karşı sorumlu tutmuş, dünyada aç olan, açıkta kalan ve zulme uğrayan her kesime yardım etmeyi emretmiştir.⁵⁰⁵ Allah, iyilik yapmak, yardımlaşmak, kardeş olmak, eziyetlere engel olmak gibi güzel ahlâka sahip olmasını istediği Müslümanların, toplumlarla olan iletişimlerini ve ilişkilerini, bu ölçütlere göre ayarlamıştır.⁵⁰⁶

Yardımlaşma ve paylaşımcı olma değerleri cömertlik, empati, şefkat gibi değerleri içine almaktadır. Çocuğun vermeyi ve paylaşmayı öğrenmesi, muhtaçları anladığının, onlara şefkatle yaklaştığının bir göstergesidir. Bu duygular, ilişkilerin güçlenmesine ve insanların birbirlerini sevmelerine neden olmaktadır. Ayrıca sahip olduklarının belli bir kısmını başkaları için harcaması, onlarla paylaşması, kişiyi yardımsever olma erdemine ulaştırır. Bu erdem kişinin bilinçaltına etki ederek bireyin, hem kendinin hemde başkalarının kazandığı duygusuna sahip olmasına, bencillik, cimrilik, yalnızlık psikolojisi gibi hastalıklardan kurtulmasına yardımcı olur.⁵⁰⁷

⁵⁰³ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 152.

⁵⁰⁴ Buhârî, Rikâk, 36; Müslim, Zühd, 47, 48.

⁵⁰⁵ Bakara, 2/143.

⁵⁰⁶ *Hadislerle İslâm*, IV, 321.

⁵⁰⁷ Tarhan, Nevzat, *Değerler Psikolojisi ve İnsan, Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 166-167.

Yardımlaşma ve paylaşımcı olma değerleri doğuştan gelen kişilik özellikleri değildir. Paylaşıp paylaşmama tutumunun temelleri ailede atılmaktadır. Çocukluk dönemlerinde kazanılan bu erdemler, ilk olarak anne-baba tutum ve davranışlarıyla öğrenilir, kardeş iletişimleri sayesinde güçlenir ve davranış halini alır. Çocuğun her olumlu davranışı desteklendiği gibi yaptığı yardımlar ve paylaşımlar da övülmeli ve ödüllendirilmelidir.⁵⁰⁸

Yardımlaşma kişinin sahip olduğu olanakları başkalarının yararına sunarak, sıkıntı ve sorunlarını yok etmesine destek olmasıdır. Sadaka, zekât, bağış, cömertlik, dayanışma, hayırseverlik, fedakârlık, iyilik yapma gibi değerlerle ilişkili olan bu değer, insanı bencillik, cimrilik, vurdumduymazlık, çıkarıcılık gibi gayri ahlâkî davranışlardan koruyan önemli bir erdem olma özelliğine sahiptir. Yardımlaşma değeri, güzel ahlâkın bir parçası olup insanların kazanması gereken bir davranıştır.

Yardımlaşma değerinin yaşatılması, birlik ve beraberlik duygularını geliştirmekte, kardeşlik anlayışının hâkim olmasını sağlamakta, sevgi ve dostluğu pekiştirmektedir. Yine insanlar arasındaki iletişimin sorunlu olmasından kaynaklanan, kin, nefret, kıskançlık gibi kötü hasletlerin oluşmasını engellemektedir. Allah, yukarıda zikredildiği gibi pek çok âyetinde yardımlaşmayı emretmiş, bunu gönderdiği peygamberlerinin hayatlarında bizlere örnek olarak göstermiştir. Yine zekât, fitr sadakası gibi ibadetleri emrederken bu değeri müslümanlara kazandırmak istemiş, Cuma, Bayram, Teravîh namazları gibi bazı ibadetleri, toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı artırması, din kardeşliğini güçlendirmesi ve sosyal iletişimi artırması için cemaat halinde yapılmasını istemiştir.

Yardımlaşma, İslâm kardeşliğinin temel taşıdır. Dünyadaki tüm müslümanlar, dili, rengi, ırkı, yaşadığı coğrafyası farklı olsada birbirinin kardeşi sayılmış, birbirlerinin yardımlarına koşmaları, ellerindeki imkânları paylaşmaları emredilmiştir. Günümüzde kurulmuş olan pek çok dernek ve faaliyetler bunun ispatıdır. Dünyanın neresinde olursa olsun, zulüm altında olan, açlık ve susuzlukla boğuşan, hastalık, depresyon, sel gibi felaketlere maruz kalan tüm insanlara karşı müslüman bireyler yardımda bulunmak için seferber olmaktadır.

⁵⁰⁸ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 259.

Yardımlaşma ve dayanışmanın temeli olan paylaşımcı duygulara sahip olma, ilk çocukluk yıllarında ortaya çıkmakta ve aile içinde, özellikle kardeşlere karşı davranışlarda kazandırılmaya çalışılmaktadır. Daha ileriki yıllarda okul hayatının başlaması ile bu duygular pekişmekte, arkadaşlar arasında paylaşımcı ve yardımsever olma davranışları kendini göstermektedir. Kalıcı bir ahlâk eğitiminin oluşmasını isteyen her anne-baba, yaptıkları yardımlarla çocuklarına örnek olmalı, çocuklarının paylaşımcı olduğu ve yardımda bulunduğu her davranışı ödüllendirmeli ve sonuçlarını birlikte analiz etmelidir. Ayrıca çocuğun çevresindeki yetişkinlerin rehber modunda olduğu unutulmamalı ve bu değerleri kazanmış bireylerle iletişim kurması sağlanmalıdır.

Paylaşımcı ve yardımseverlik değerlerinden yoksun olarak yetişmek, ilerde psikolojik birer sorun olarak karşımıza çıkacaktır. Küçük yaşta kazanıldırılmamış bu değerler çocuğun bencil olarak yetişmesine ve ileriki yaşantısında yalnızlık yaşamasına neden olacaktır. Bencil ve yalnızlık psikolojisi içerisinde bulunan yetişkinler, topluma karşı ödev ve sorumluklarını yerine getirmeyerek, kendisi için yaşamayı ve zamanla yalnızlaşmayı tercih etmekte ve toplumdaki soyutlanmaktadır. Bu durumların oluşmaması için bireylere ilk çocukluk yıllarından itibaren bu değerler kazandırılmalıdır.

1.12. Güzel Söz Söylemek

Mü'min, ağzından güzel söz çıkan, başkalarını incitmeyen, sözlerinde yalan, aldatma ve sahte sözcükler bulunmayan kimsedir. Dilden dökülecek her sözcük, insanların şahsiyetini, karakterini, dünya ve âhiret yaşantısını etkileyecek birer unsurdur. Çünkü dil, yalan, gıybet, ara bozma, alay etme gibi hasletlerin kaynağı olup insanların pekçok günahı rahatça işleyebileceği bir organ olma özelliği taşımaktadır. Bu nedenle Hz. Peygamber, güzel söz söyleme üzerinde önemle durmuş, sarfedilecek her kelimeye karşı Müslümanları uyarmıştır. İmam Nevevî, güzel söz söylemek ile ilgili şu hadisleri eserine almıştır.

“Allah’a ve âhiret gününe inanan kişi, ya hayır söylesin yahut sussun!”⁵⁰⁹

⁵⁰⁹ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 67. (Hadis No:15). Nevevî bu hadiste Buhârî ve Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, İmân 74, 77, 85; Buhârî, Edeb, 31; İbn Mâce, Edeb, 4; Tirmizî, Birr ve Sıla, 43.

“*Kelime-i Tayyibe (güzel söz) sadakadır.*”⁵¹⁰

“*Bütün bunların özünü de sana haber vereyim mi? Ben- “Evet ya Rasulullah” dedim. Dilini eliyle tuttu ve “Buna sahip ol” buyurdu. Bende: Ey Allah’ın Rasulü! Konuştuklarımızdan dolayı da sorgulanacak mıyız? Dedim. Buyurdu ki: “Hay anası seni kaybedesice! İnsanların yüzüstü yahut burunları üzeri cehenneme sürüklenmelerinin sebebi dilleriyle kazandıklarından başka bir şey midir ki?”*”⁵¹¹

İnsanı diğer varlıklardan ayıran en belirgin özelliği konuşma yeteneğidir. Bu nedenle bazı âlimler insanı konuşan hayvan olarak nitelendirmektedir. İnsanlar konuşabilmeleri sayesinde, birbirlerine duygu ve düşüncelerini, istek ve arzularını en mükemmel şekilde antabilirler. Allah’ın insanoğluna vermiş olduğu bu güzel nimeti hayır ve güzel konuşarak, sözün en faydalısını söyleyerek kullanması gerekir.⁵¹² Ancak ağızdan dökülen her bir sözcük kişilerin karakterini belirlediği gibi, muhatapları üzerinde olumlu ya da olumsuz tesirler bırakmaktadır. Ayrıca insanlar arasındaki dostluk ve kardeşliği ya pekiştirmekte ya da ortadan kaldırmaktadır. Bundan yola çıkarak dil unsurunun, toplumdaki sevgi, barış, huzur, birlik ve beraberlik ortamını sağladığını veya bozduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.⁵¹³ Bu nedenle Hz. Peygamber “*Kelime-i Tayyibe (güzel söz) sadakadır*”⁵¹⁴ buyurmuş ve bizlere güzel söz söylemeyi tavsiye etmiştir. Yine hadisten anlaşılacağı üzere iyi ve faydalı konuşma, Allah katında sadaka olarak kabul edilmiştir. Konuşulmasında hayır bulunmayan sözleri söylemeyip susmak, konuşmaktan daha faziletli görülmüştür.

Hz. Peygamber “*Ağzı bozukluk kabalıktan gelir, kabalık ise cehennemdedir*”⁵¹⁵ buyurarak çevremizdeki kişilerle iletişimde kabalıktan, bağırarak konuşmaktan ve boş işlerle uğraşıp ağza geleni söylemekten bizleri men etmiştir.⁵¹⁶ Yine Hz. Peygamber “*Kim Allah’a ve âhiret gününe iman ediyorsa ya hayır söylesin yahut sussun*”⁵¹⁷

⁵¹⁰ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 85-86. (Hadis No:26). Nevevî, Buhârî ve Müslim’in tahrir ettiği hadisi esas almıştır. Müslim, Zekât, 56; Buhârî, Sulh, 11, Cihad, 72.

⁵¹¹ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 91-93. (Hadis No:29). Nevevî bu hadiste Tirmizî’nin rivayetini esas almıştır. Tirmizî, İmân, 8. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Fiten, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 230, 236, 237, 245.

⁵¹² Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, 147.

⁵¹³ Yılmaz, “İslâmda Kardeşlik ve Bunu Yıkan Amiller”, s. 90.

⁵¹⁴ Buhârî, Sulh, 11, Cihad, 72; Müslim, Zekât, 56.

⁵¹⁵ İbn Mâce, Zühd, 17, Tirmizî, Birr ve Sıla, 65.

⁵¹⁶ Tüzün, *Âyet ve Hadislerle İslâm Ahlâkı*, s. 108.

⁵¹⁷ Buhârî, Edeb, 31; Müslim, İmân, 74, 77, 85; İbn Mâce, Edeb, 4; Tirmizî, Birr ve Sıla, 43.

buyurmuş ve hayır olan sözleri söyleyip bunun dışındaki sözlerden sakınmayı emretmiştir.

Sözcüklerle kendini ifade edebilme, meramını söyleme, sohbet edebilme, sevdikleriyle iletişim kurabilme gibi pekçok şey Allah'ın insana verdiği söz söyleme yetisiyle alakalıdır. Bu nedenle konuşma kaidelerine dikkat etmeli bu kurallara riâyet ederek konuşmalıdır.⁵¹⁸ Toplumsal bir değer olan güzel söz söyleme ahlâkının kuralları, Allah tarafından belirlenmiş, âyetlerde insanlara nasıl konuşulacağı öğretilmiştir. İnsanların birbirine karşı kırıcı davranması, yüksek sesle hitab etmesi, küçümseyici ve alaylı tavırlar sergilemesi, dalga geçmesi, birbirini çekiştirmesi gibi olumsuz davranışlar yasaklanmıştır.⁵¹⁹ İnsanın ağzından çıkan her söz amel defterine yazılmakta ve mahşer günü hesabı sorulacaktır. Bu durumu Hz. Peygamber şu şekilde dile getirmiştir. *“Bütün bunların özünü de sana haber vereyim mi? Ben- “Evet ya Rasululah” dedim. Dilini eliyle tuttu ve “İşte bunu tut” buyurdu. Bende: Ya Rasulullah, biz söylediğimiz şeylerle mi hesaba çekileceğiz? Dedim. O’da: “Annesini kaybedesice insanları yüz üstü yahut burunları üzerinde cehenneme sürükleyen ancak dillerinin ekip biçtiğidir.”*⁵²⁰ İmam Nevevî'nin Kırk hadis eserinde yerini almış olan bu hadis, insanın başına ne gelirse dilinden dolayı geldiğini göstermektedir. İnsanların cehenneme girmesinde en büyük etken dilleridir. Dil ile işlenen günahlar arasında şirk ifade eden sözler, Allah katında günahların en büyüğü sayılmıştır. Yalan yere şahitlik, gıybet, iftira, alay etme gibi büyük ve küçük günahlar dil ile işlenmektedir. Yine fiili olarak işlenen diğer günahlarda çoğunlukla dilin yardımıyla işlenmektedir.⁵²¹ Hz. Peygamber, dilin günahları işlemedeki rolünü *“Ağız, dil ve cinsel organ, çoğunlukla insanların cehenneme girmesine neden olan iki organdır”*⁵²² şeklindeki sözleriyle açıklamıştır.

Güzel ahlâkın bir parçası olan güzel konuşmayla alakalı olarak Allah âyetinde, doğru sözlü olup yalandan kaçınmayı emretmiş,⁵²³ arkadan kaş göz işareti yapıp, alay edenleri uyarmıştır.⁵²⁴ Hz. Peygamber de, acı dahi olsa doğruyu söylemeyi

⁵¹⁸ *Hadislerle İslâm*, III, 374.

⁵¹⁹ Hucurât, 49/1-12.

⁵²⁰ Tirmizî, İmân, 8; İbn Mâce, Fiten, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 230, 236, 237, 245.

⁵²¹ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 335.

⁵²² Tirmizî, Birr ve Sıla, 62; İbn Mâce, Zühd, 29; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 291, 392, 442.

⁵²³ Ahzâb, 33/70.

⁵²⁴ Hümeze, 104/1-2.

emretmiş,⁵²⁵ güzel ahlâkı ile müslümanlara örnek olmuş, hayatı boyunca çirkin söz söylememiş, ahlâkî değerlere ters konuşmalarda bulunmamış, bu tarz konuşmaları da hoş karşılamamıştır.⁵²⁶ Ayrıca Müslüman kardeşini incitici söz ve şakalardan kaçınmayı emreden Allah Rasulü, kişinin şahsiyetinin, kardeşlik müessesesinin ve toplumsal düzenin korunmasına dikkat edilmesini istemiştir.⁵²⁷

Güzel konuşma önemli bir değerdir. Bununla birlikte, İslâm dini muhatabın ihtiyaçlarını gözetmek ve bu eksiklikleri gidermek için konuşmak kadar dinlemeye de önem vermiş ve dinlemeyi de bir değer olarak saymıştır.⁵²⁸ Hz. Peygamber mescidde sahabe ile oturur, onların şiiirlerini ve cahiliye devrinde olan bazı işlerden bahsetmelerini dinler, zaman zaman da onlarla gülümserdi.⁵²⁹ Hz. Peygamber'in iletişim için kullandığı bir diğer yöntem ise tebessüm etmesidir. Zira güzel konuşmada beden dilinin en güzel örneği karşıdakine tebessüm etmedir. İnsan gülümsemesiyle kendi iç dünyasını, samimiyetini, niyetini açıkça ifade eder. Böylece karşıdaki insanda güven duygusu oluşturur. Ayrıca tebessüm karşıdaki kişiyi fark ettiğini, onu önemseydiğini gösterir. İçten bir gülümseyiş çevredeki diğer insanları da etkileyerek olumlu duygular oluşturur.⁵³⁰ Hz. Peygamber *"Kardeşini güler yüzle karşılamak dahi olsa hiçbir iyiliği küçük görme"*⁵³¹ buyurmuştur. Ayrıca sahabelerden biri şöyle demiştir. *"Ben Rasulullah'dan daha çok tebessüm eden hiçbir kimse görmedim."*⁵³²

Güzel söz söyleme değeri, sadece insanların hoşuna gidecek şeyleri söylemek değildir. Hoşlarına gitmesede incitmeden nazik bir şekilde iyiliği emredip kötülükten uzaklaştırmakta güzel ve faydeli konuşmanın içine girmektedir. Hz. Peygamber zâlim yönetici karşısında dahi doğruluktan ayrılmamayı emretmiş,⁵³³ Hz. Musa ve Hz. Harun'un da tebliğ metodu olan, yumuşak şekilde anlatma ve ikna etmeye çalışma yolunu kullanmış ve bizlere bu konuda örneklik teşkil etmiştir.⁵³⁴ Peygamber metodu

⁵²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 160.

⁵²⁶ Buhârî, *Fedail-û Ashabı'n-Nebi*, 27.

⁵²⁷ Tirmizî, *Birr ve Sıla*, 58.

⁵²⁸ *Hadislerle İslâm*, III, 390.

⁵²⁹ Tirmizî, *Edeb*, 70.

⁵³⁰ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, 149.

⁵³¹ Müslim, *Birr ve Sıla*, 144; Davud, *Libas*, 24; Tirmizî, *Et'ime*, 30.

⁵³² Tirmizî, *Menakıb*, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 190.

⁵³³ Tirmizî, *Fiten*, 13; Nesâî, *Biat*, 37.

⁵³⁴ *Âl-i İmrân*, 3/159; *Ta-Ha*, 20/42-44.

olan bu yöntem, günümüz eğitim sisteminde, bireylere doğru olanı göstermekte ve güzel ahlâkı aşılacaktır.⁵³⁵

Güzel söz söyleme değeri, insan olmanın en büyük özelliği ve ayrıcalığı olan konuşma yeteneği ile alakalı bir durumdur. Allah konuşmanın kural ve kaidelerini belirlemiş, kullarının bunlara dikkat etmesini istemiştir. Bu kurallar, insanların birbirleri ile olan iletişimlerinde önemli tutulmuş, emir ve yasakları anlatmada, güzel ahlâkı öğretmede, bilim ve tekniğin eğitiminde metod olarak kullanılmıştır. Yine pekçok hadiste Müslümanların kendisini kontrol etme yeteneği kazanması, ağızlarından güzel sözlerin dökülmesi, hayırlı ve faydalı şeylerin söylenmesi istenmiştir.

İnsanın, sözlerinin sonunu düşünerek konuşması, konuşurken karşıdakini rencide edici sözlerden kaçınması, son derece önem arz etmektedir. İnsan sözlerinde olduğu kadar söyleme tarzıyla da sorumlu tutulmuş, yumuşak ve nezaket kuralları içerisinde davranmaları istenmiştir. İnsanlarla sözlü iletişimde güzel söz söylemenin yanında dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise, karşıdakini dinlemesidir. Güzel konuşma becerilerinin yanında dinleme becerilerini kazanma, muhataba değer verdiğini göstererek, onun tarafından faydalı sözlerin anlamlı hale gelmesini ve anlaşılmasını sağlar. Özellikle toplumun yönetici kesimi olan, idareci, anne-baba, öğretmen konumunda bulunanların bu özelliğe sahip olmaları gerekmektedir. Çünkü bu kural eğitimin etkin bir parçası olup, insanlar üzerinde etkili olmayı ve kazanımı sağlar. Tek yönlü konuşmalarda, bireyin, inanç, fikir ve düşünceleri dikkate alınmadığı için, verilmesi gereken değer ve erdemler tam olarak anlaşılabilir ve kabul görmez.

Mü'minlerin kardeş ilan edildiği Kur'an'la sabittir. Bu yüzden İslâm kardeşliğine zarar verici hallerden sakınılması gereği ayrıca zikredilmiştir. Bu yasakların uygulanmasında dikkat çekilen husus, genellikle dile ait olan zararların bildirilmesidir. Alay, ayıplama, kötü lakap takma, su-i zan, gıybet etmek neseble övünmek gibi mane'vi hastalıklar dilin afetleri sayılmış ve Müslümanlar bu kötü ahlâktan men edilmişlerdir.⁵³⁶ Dilin yapmış olduğu ve günah kabul edildiği bazı davranışlar vardır. Aşağıda onlara da kısaca değinilecektir.

⁵³⁵ *Hadislerle İslâm*, III, 385-386.

⁵³⁶ *Gazâlî, İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, III, 150.

Sosyal vasıflı ve manevî hastalıklardan biri *gıybettir*. Kur’ân gıybeti ağır bir darb-ı meselle şu ifadelerle yasaklamıştır. “*Kiminiz kiminize arkasından gıybet etmesin. Sizden herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah’ tan korkun.*”⁵³⁷ Allah bu ayetiyle gıybetin ne derece kötü bir şey olduğunu bildirmiş ve dedikodu yapan kimseleri vahşilik, canilik, canavarlık gibi vasıflarla nitelendirmiştir. Yine bu ayetle, Müslüman kardeşinin arkasından onun şerefine zarar verici konuşmalar yapmayı da yasaklamış, kişilik hakkını ve itibarını korumuştur.⁵³⁸

İnsanların yüzlerine karşı konuşurken gösterilen hassasiyetler arkasından konuşmalarda da gösterilmelidir. Bir kimsenin duyduğunda üzüleceği bir şeyi yokluğunda konuşmamalı ve ayıplamamalıdır. Zira bu durum gıybet olarak nitelendirilmiş ve Müslümanların bu davranışları sergilemesi yasaklanmıştır. Hz. Peygamber bir gün ashabına “*Gıybet nedir, bilir misiniz?*” diye sormuştur. Sahabe ise, “*Allah ve Resülü daha iyi bilirler*” diyerek cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “*Müslüman kardeşini hoşlanmayacağı bir şeyle zikretmendir.*” buyurmuştur. Ardından “*Ya söylediği kardeşinde varsa?*” diye soru soran sahabeye; “*Eğer söylediğin onda varsa, onu gıybet etmiş olursun. Eğer yoksa bühtan ve iftira etmiş olursun*” buyurmuştur.⁵³⁹ Burada dikkat edilecek önemli hususlardan biri, söylenen şeyin doğru olduğu takdirde gıybet olmayacağının tahmin edilmesidir. Bu durum insanların en zayıf tarafını oluşturmaktadır. Hadisten de anlaşılacağı üzere, bir kimsenin hakkında hoşlanmayacağı bir şeyi gıyabında söylemek, doğru olsa gıybettir; yalan olsa hem gıybettir hem iftiradır. Böylece iki katlı çirkin bir günah işlenmiş olunmaktadır.⁵⁴⁰ Bu nedenle Allah kitabında hakkında kesin bilgimiz olmayan bir şeyin peşine düşmemizi yasaklanmıştır.⁵⁴¹ Yine toplum içinde fısıldaşma ve kendi arasında konuşma, başkalarını yok sayma, dışlama veya merak uyandırıp su-izanna sebebiyet vermeden ötürü yasaklanmıştır.⁵⁴² Kötü konuşmak kadar, söyledikleri duyulmasa bile başkalarının hak ve hukukunu çiğnemek, rahatsızlık oluşturacak şekilde konuşmak dinen hoş karşılanmamış, insanların saygılığını korumak için bu

⁵³⁷ Hucurât, 49/12.

⁵³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII, 210.

⁵³⁹ Müslim, Birr ve Sıla, 70.

⁵⁴⁰ Yılmaz, “İslâmda Kardeşlik ve Bunu Yıkan Amiller”, s. 86.

⁵⁴¹ İsrâ, 17/36.

⁵⁴² Müslim, Selâm, 36.

durumlardan kaçınma öğütlenmiştir.⁵⁴³ Yine insanların, duyulmasını istemediği özel konuşmalarını gizlice dinleme, özel hayatın gizliliğine ve yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermeden ötürü Hz. Peygamber tarafından yasaklanmış ve şöyle buyurmuştur. “*Kim bundan hoşlanmadıkları ya da kendisinden uzaklaştıkları halde bir grubun konuşmalarına kulak kabartırsa, kıyamet günü kulağına kurşun dökülür.*”⁵⁴⁴ Yine Hz. Peygamber, Allah’ın hoşlanmadığı amellerden bahsederken dedikoduyu saymış ve bu kötü hasletten Müslümanları men etmiştir.⁵⁴⁵

Gıybet ve dedikodu, bir erdemsizlik hali olup, bireyi ve toplumu etkileyen bir durumdur. İnsan toplumsal yönlü bir varlıktır. Toplumsal yıkım hastalığı olan gıybet, insanlar arasındaki güven ve samimiyeti yok eden, dostluk ve kardeşliği olumsuz etkileyen, aradaki sevgi bağlarını kopartan bir durumdur. Ayrıca gıybeti yapılan kimsenin, insanların nazarında küçük düşmesine neden olan, şahsiyetine, şan ve şerefine zarar veren bir davranıştır. Gıybet, tehlikeli bir boyuta daha girmektedir. Konuşulan özellik kişide varsa dedikodu, yoksa iftiraya girmekte olup kişilerin maddî hayatında zorlukların yaşanmasına, psikolojik yönden ise, ruh halinin çökmesine neden olmaktadır. Ayrıca bu durum sadece gıybeti yapılan şahsı etkilemekle kalmayıp, ailesini ve çevresini de etkisi altına almakta, onları da maddî-manevî sıkıntıya sokmaktadır. Bu nedenle bu iki durumda İslâm dininde yasaklanmış, dostluk ve kardeşlik temellerinin zarar görmesi engellenmiştir.

Dil ile yapılan bir diğer kötü davranış ise *alay etmedir*. Alay etme hakkında Allah şöyle buyurmaktadır: “*Ey İman edenler! Bir kavim diğer bir kavim ile alay etmesin. Olur ki onlar kendilerinden daha hayırlıdırlar. Kadınlar da kadınları alaya almasın. Olur ki onlar kendilerinden daha hayırlıdır.*”⁵⁴⁶ Kişinin değer verdiği özel saydığı şeylere yönelik alaylı davranışlar, onun onurunu rencide eder. Oysaki dinen her ferdin haysiyet ve şerefi dokunulmaz sayılmış, gerek bedensel özelliklerde gerekse konuşma tarz ve üslupta kişilerin alaya alınamayacağı bildirilmiştir. Hz. Âişe’nin bir kişinin taklidini yaparak bahsetmesi karşısında, Hz. Peygamber, “*Karşılığında bana dünyayı verseler bile, kimsenin taklidini yapmam ve bu durumdan hoşlanmam*”⁵⁴⁷ buyurmuştur. Yine Hz. Safiyye’nin boyunu kasederek eliyle işaret yapması

⁵⁴³ *Hadislerle İslâm*, III, 387.

⁵⁴⁴ Buhârî, Ta’bir, 45; Ebû Dâvûd, Edeb, 88.

⁵⁴⁵ Buhârî, İstikraz, 19.

⁵⁴⁶ Hucurât, 49/11.

⁵⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 127.

karşısında “*Öyle bir söz ettin ki, o söz denize karıştırılırdı denizin suyu değişirdi*”⁵⁴⁸ diyerek uyarması bu konunun ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Zira fiziksel özellikler Allah’ın takdiri olup insanların elinde olan bir durum değildir.⁵⁴⁹

Dinî değerlerle alay etmeyi yasaklayan İslâm dini, gerek kendi, gerekse diğer dinlerle alakalı istihzalı konuşmalardan inananları men etmiş ve geçmişte yaşayan kavimleri örnek göstererek helak olma nedeni olarak saymıştır.⁵⁵⁰ Allah âyetinde bu durumu kesin bir şekilde reddedmiş ve alaycı takınan inkârcılara kendisinde istihzalı davranacağını, onları alçaltıp, gülünç duruma düşüreceğini bildirmiştir.⁵⁵¹ Bu durum Hz. Peygamber’in de başına gelmiş, müşrikler daha önceki inkârcıların yaptığı gibi gelen âyetleri alaya almış ve eğlence konusu yapmışlardır.⁵⁵² Yine gerek Hz. Peygamber’le gerekse Müslümanlarla dalga geçmiş, onların, kişiliklerini, ibadet yaşantılarını, itikad ve değerlerini sürekli olarak alaya almışlardır.⁵⁵³ İslâm toplumu içerisinde dinî değerlerle ve inanalarla alay etme münafıklık özelliği olarak sayılmış,⁵⁵⁴ şaka yollu dahi olsa bu değerlerle dalga geçilmesi ve alay konusu yapılması yasaklanmıştır.

Alay etme de dil ile yapılan günahlardan biridir. Müslüman kimse bu hasletten de uzak durmalı, başkalarının gerek fiziksel gerekse davranışsal yönlerini alaya almamalıdır. Dinen yasaklanan bu durum bireyin şahsiyetine zarar vermekte, kişiliğinin yok olmasına ve toplumdaki soyutlanmasına neden olabilmektedir. Yine kişinin ruhsal çöküntü yaşamasına neden olan bu durum, kardeşlik duygularının zedelenmesine, toplumsal sorunların ortaya çıkmasına, birlik ve beraberliğin bozulmasına neden olmaktadır. Bu nedenle bu davranıştan uzak durmalı, küçük yaşlardan itibaren çocuklarımıza bu davranışın kötü olduğu anlatılmalı ve yapmalarına fırsat verilmemelidir. Genellikle bu haslet ilk çocukluk yıllarında ortaya çıkmakta, yine bu yıllarda çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bu nedenle özellikle okullarda, arkadaşlarının fiziksel durumu veya yaşadığı olaylara karşı alaycı

⁵⁴⁸ Tirmizî, Sıfatü’l-Kiyame, 51.

⁵⁴⁹ *Hadislerle İslâm*, III, 454-455.

⁵⁵⁰ Yasin, 36/30.

⁵⁵¹ Bakara, 2/15; Mudaffifin, 83/29-36.

⁵⁵² Sa’d, 37/14.

⁵⁵³ Mâide, 5/57-58; Saffat, 37/12.

⁵⁵⁴ Bakara, 2/14.

konuşanlara, bu davranışın kötü olduğu hatırlatılmalı, kendisinin de başına gelebileceği söylenmelidir.

İslâm dini kişilik ve şahsiyeti koruma konusunda hassas davranmış, bireyin, toplum içinde küçük düşmesini ve alay konusu olmasını engelleyecek yasaklar koymuştur. İşte bu yasaklardan biri de lakap takma olup, Müslümanların birbirlerine çirkin sözlerle hitap etmeleri, alay edilecek lakaplar takmaları hoş karşılanmamıştır.⁵⁵⁵ Allah kitabında “*Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayınız*”⁵⁵⁶ buyurmuş, mü’minlerin, kötü lakaplarla birbirlerini çağırmasını yasaklamıştır. Allah Rasulü de güzel söz söylemeyi, insanların şahsiyetine, fiziki özelliklerine müdahale etmemeyi emretmiş, Müslümanı, elinden ve dilinden yana güvende olunulduğu kimse olarak nitelendirerek, kırıcı ve çirkin şekilde hitap etmeyi yasaklamıştır.⁵⁵⁷

Sonuç olarak güzel söz söyleme değerinin önemi ve bu değer yokluğunda oluşabilecek sorunlara kısaca değindikten sonra şunları söyleyebiliriz. Müslüman kimse, kötü söz ve espirilerden, kırıcı şakalardan, gıybet, alay etme gibi kötü davranışlardan kaçınmalı, dostluk, kardeşlik gibi birliktelik ruhunu korumalı, toplumsal birlik ve beraberliği sağlayarak huzurlu ve yaşanabilir toplumlar inşa etmelidir.

1.13. İlim Öğrenmek

İlim öğrenmek İslâm dininin en temel ögesidir. Allah, kullarının her daim düşünen, akleden kimseler olmasını istemiş ve âyetlerinde bu durumu sıkça hatırlatmıştır. İlim olmadan din, bilim, teknoloji, güzel ahlâk gibi kavramlardan söz edilemez. Bu nedenle Hz. Peygamber ilim öğrenmeye çok büyük önem vermiş ve birçok hadisinde bu konuya dair tavsiyelerde bulunmuştur. Hz. Peygamber’in hadislerinden kırk hadis derleyen İmam Nevevî, ilim öğrenme ile ilgili şu hadisi eserine almıştır.

“Kim bir ilim için yola düşerse, Allah onunla o kimse için cennete giden yolu kolaylaştırır. Bir topluluk, Allah’ın evlerinden bir evde toplanarak, Allah’ın kitabını okur ve kendi aralarında onu müzakere ederlerse, mutlaka üzerlerine sekinet (huzur)

⁵⁵⁵ *Hadislerle İslâm*, III, 455.

⁵⁵⁶ Hucurât, 49/11.

⁵⁵⁷ Buhârî, İmân, 4; Müslim, İmân, 65.

iner, Allah'ın rahmeti onları kaplar, melekler etraflarını kuşatır ve Allah da onları kendi katındakiler arasında anar."⁵⁵⁸

Hız. Peygamber'in bu hadisi, ilim öğrenmenin ne derece önemli olduğunu ortaya koyarak cennet yolunun ilim yolundan geçtiğini, ilim meclislerine, Allah'ın rahmetinin ineceğini ve orada bulunanları mağfiretle mükâfaatlandıracağını müjdelemektedir.⁵⁵⁹

*"Bilgi, bilim, marifet, haber" gibi anlamlara gelen İlim; "insanın duyu organlarıyla elde ettiği veya Allah'ın vahiy yoluyla doğrudan doğruya gönderdiği ve kesinliği konusunda hiç şüphe barındırmayan bilgilerdir."*⁵⁶⁰

İslâm dini, insana doğru ve yanlış öğreten ilme çok büyük önem vermiştir. Allah Rasulü, kıyamet gününde ilimle amel etmenin kişiye sorulacağını bildirmiş, ilim öğrenme ve öğretmenin faziletini ortaya koymuştur.⁵⁶¹ Zira ilim öğrenme değeri, ilim tahsil edenin hareketlerini güzelleştirdiği gibi, başkalarına örnek olması açısından da önemlidir. Yine çevresindekileri, bilgilendirmesi de ilim öğrenenlerin sorumluluğu arasında zikredilmiştir. Bu nedenle, dünyada iken öğrenilen ilim ile amel edilmeli, başkalarına aktarılmalıdır.⁵⁶²

İlim hak ile batılın, doğru ile yanlışın tesbitinde çok önemlidir. Öğrenilmiş faydalı ilim, öğrenen ve çevresindekiler için rahmet kaynağıdır. Faydalı ilim insanın dünyasına, maddî- manevî katkı sağlar. Fayda vermeyen ilim ise; insana külfet olmaktan başka bir işe yaramaz.⁵⁶³ Bu nedenle Hz. Peygamber fayda vermeyen ilimden Allah'a sığınmıştır.⁵⁶⁴

İlmi değerleri, yalnızca Allah'ın rızasını kazanıp, hayırlı işler yapmak için öğrenmelidir. Allah Rasulü, bu durum hakkında *"Kim Allah'tan başka bir gaye için ilim öğrenir veya onunla Allah'tan başka bir maksat peşinde olursa, cehennemdeki*

⁵⁵⁸ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 103-104. (Hadis No:36). Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, Zikir, 38. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Ebû Dâvûd, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 2, Kıraat, 12; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 252, 407.

⁵⁵⁹ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 164.

⁵⁶⁰ MEB, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 165-166.

⁵⁶¹ Tirmizî, Kıyamet, 1.

⁵⁶² Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, III, 63.

⁵⁶³ Güler, *Hadis Günlüğü*, s. 72.

⁵⁶⁴ Müslim, Zikir 73; Ebû Dâvûd, Vitir, 32; Tirmizî, Deavat, 68; Nesâî, İstiaze, 13; İbn Mâce, Mukaddime, 23; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 167.

yerine hazırlansın”⁵⁶⁵ buyurmuş ve ilmi kendi çıkarlarına alet etmemelerini söylemiş, aksi durumda bu kişilerin yerinin cehennem olacağını bildirmiştir. İlim öğrenmede ve öğretmede amaç, makam, mal, üstünlük ve şeref elde etmek veya insanların “âlim kimse” demelerini sağlamak olmamalıdır. Yine insanlara tepeden bakıp küçümseme veya kendisi gibi âlimlerle rekabet etmek için ilim öğrenilmemelidir. İlim talep ederken ihlaslı olmalı, niyetinde dinini muhafaza edip insanlara öğretmeyi onlara faydalı olmayı bulundurmalıdır. ⁵⁶⁶

Allah’ı bilmenin, O’ndan hakkıyla korkmanın ve ona hürmet etmenin yolu ilimdir. İlim insanları günahahtan koruyan men edicidir.⁵⁶⁷ İlimden yoksun kimselerin hata etme ihtimali daha yüksektir. Bu sebeple Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’tan ilim talep etmemiz istenmiş ve “*Rabbim benim ilmimi artur*”⁵⁶⁸ diyerek dua etmemiz emredilmiştir.

İslâm medeniyetini ilim medeniyeti haline getiren baş unsur, Kur’ân’ın ilim görüşüdür. Bu görüşün tam manasıyla anlaşıldığı dönemlerde İslâm, insanlığın ilim kapısı, medenileştirici gücü olmuş, yanlış ve eksik anlaşıldığı dönemlerde ise, Müslümanların fikri ve fiili darmadağın hale gelmiştir. Kur’ân’ın ilim ve hikmet konuları, ilk olarak Hz. Peygamber’in hayatında tatbik olmuş, daha sonra Müslümanlara tebliğle insanlığa ulaşmıştır. İslâm’ın gelişiyle insanların ilimle tanışıp buluşması ve önceki dönemin “cahiliye dönemi” olarak adlandırılması ilme verilen değeri bize göstermektedir. ⁵⁶⁹

İslâm dini ilim öğrenmeyi ve öğretmeyi teşvik etmiştir.⁵⁷⁰ Bu nedenle ilk emri “*Oku!*” olmuştur.⁵⁷¹ Hz. Peygamber de her durumda cahillikle mücadele etmiş, ilim öğrenip öğretmeye çok önem vermiştir. İlim öğrenip-öğretenler için, “*İki kişiye imrenilir. Allah’ın verdiği ilim ve hikmetle yerli yerince hükmeden ve onu başkalarına*

⁵⁶⁵ Tirmizî, İlim, 6.

⁵⁶⁶ Buğa-Mistu, *İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, s. 397.

⁵⁶⁷ Gazâlî, *Abidler Yolu*, (Çev. Ali Bayram- Sadi Çöğenli), Çelik Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 32-33.

⁵⁶⁸ Tâha, 20/114.

⁵⁶⁹ Aydın, Mehmed, “İslâma Göre İlim”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1986, Sayı 3, s. 1-18, s. 2.

⁵⁷⁰ “*Öyleyse onların her kesiminden bir grupta, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya!*” Tevbe, 9 /122.

⁵⁷¹ Alak, 96/1.

öğreten kimse”⁵⁷² buyurmuş ve ilimle meşgul olup başkalarına öğreten kimseleri yüceltmıştır.

İlim öğrenme, önemli bir değer olup, kadın ve erkek üzerine farz kılınmıştır.⁵⁷³ Kadın-erkek her müslümanın iman amel ve ahlâka dair hüküm ve meseleleri öğrenmesi şarttır.⁵⁷⁴ Okuma yazma öğrenilmesi konusunda, Hz. Peygamber’in teşviki erkeklerle sınırlı kalmayıp kadınları da kapsamıştır.⁵⁷⁵ Hz. Peygamber’e gelen hanımlar, erkeklerin ilimden daha fazla istifade ettiklerini söyleyip şikâyette bulununca, Hz. Peygamber hanımlara özel bir gün tahsis ederek, o günde hanımların eğitimi hakkında ilmî değerleri öğretmiştir.⁵⁷⁶ Bu maksatla kadınların öğrenimi konusundaki çekingenliği yasaklamış ve onların mescide girmelerine izin vermiştir.⁵⁷⁷ Yine Hz. Peygamber ilim öğrenmeyi sadece dinî ilimle sınırlandırmayarak, zamanın getirdiği teknoloji ve uygulamaları keşfedip, yaşadığımız dönemin dillerini öğrenmemizi tavsiye etmiştir.⁵⁷⁸ Müslümanlara yaşadıkları dönemin yabancı dillerini öğrenmelerini teşvik etmesinde ki amaç ise, İslâm’ın bütün âleme gönderilmiş olması ve tüm insanların bu mesajları anlayıp uygulaması içindir.⁵⁷⁹

İslâm dini insanlık için faydalı olan ilmin nereden geldiğine bakmaksızın öğrenmeyi tavsiye etmektedir. Bunun hakkında Hz. Peygamber “*İlim, mü’minin yitik malıdır, nerde bulursa alır*”⁵⁸⁰ buyurmuştur. İslâm dini, ilim öğrenmede, bilenle bilmeyeni bir tutmamış,⁵⁸¹ ilim talebinde bulunana daha başka ilimlerin kolaylaştırılacağını söylemiş ve bildikleriyle amel eden kimseye, bilmediği ilimlerin Allah tarafından öğretilceği müjdesini vermiştir.⁵⁸² İlim yolu, insan şahsiyeti ile bağdaşmayan her türlü çirkinlik ve kötülükten korunması için güvenli bir yoldur.⁵⁸³ Nitekim cehalet, şüphe ve tereddütlerden oluşan karanlıkların aydınlanması ilim ile

⁵⁷² Buhârî, İlim, 15, Zekât, 5, Ahkâm, 3, Temenni, 5, İ’tisam, 13, Tevhid, 45; Müslim, Musafirun, 268.

⁵⁷³ İbn Mâce, Mukaddime, 17.

⁵⁷⁴ Güler, *Hadis Günlüğü*, s. 64.

⁵⁷⁵ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 245.

⁵⁷⁶ Buhârî, İlim, 36.

⁵⁷⁷ “Sizden izin istediklerinde kadınlarınızın mescitlere gitmelerini önlemeyin.” Müslim, Salât, 138.

⁵⁷⁸ Buna örnek olarak Hz. Peygamberin, Zeyd b. Sabit’e İbranice ve Süryanice dillerini öğrenmesini verebiliriz. Tirmizî, İsti’zan, 22.

⁵⁷⁹ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 255.

⁵⁸⁰ Tirmizî, İlim, 19.

⁵⁸¹ “Hiç Bilenle bilmeyen bir olur mu?” Zümer, 39/9.

⁵⁸² İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 552.

⁵⁸³ Çağrı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 198.

olmaktadır. Bu nedenle, Allah Teâlâ Kitabını “Nur” olarak isimlendirmiş ve insanlara doğru yolu bulmalarında rehber olarak tayin etmiştir.⁵⁸⁴

İslâm dininde ilim değerine hizmet edenin ve onu devam ettirenin önemi çok büyüktür. Çünkü ilim yeryüzünde devam ettiği müddetçe, insanlarda doğru yol üzere olmaya devam edeceklerdir. Bu nedenle ilmin bekası onu taşıyanın bekasıyla mümkündür.⁵⁸⁵ Hz. Peygamber ilmi taşıyan ve insanlara yollarını bulmasını sağlayanları övmüş, değerini bilmeyeni ümmetinden saymamıştır.⁵⁸⁶ Ayrıca, âlimleri peygamberlerin varisleri olarak nitelendirerek,⁵⁸⁷ yeryüzündeki görevlerini ve önemlerini şu şekilde anlatmıştır. “*Yeryüzünde bulunan âlimlerin durumu, gökte bulunan yıldızlara benzer, kara ve denizlerin karanlıklarda onlar sayesinde doğru yol bulunur. Onlar tutulduğu (bulutlarla kapandığı) zaman, rehberlerin kaybolmasından (yolu şaşırmasından) korkulur.*”⁵⁸⁸ Aynı hadisin devamında ilmi taşıyanların yok olmasının, o toplumun dalâlet ve sapıklığa düşeceğinin göstergesi olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber başka bir hadisinde ise, Allah’ın ilmi insanların elinden almasının âlimleri almakla olduğunu belirtmiş, böyle durumlarda, insanların cahilleri baş edinerek sapkınlığa sürüklenip helak olacağını bildirmiştir.⁵⁸⁹

Çocuklara dinî ve ahlâkî değerleri verme eğitimi ilk olarak aile ortamında başlar. Hz. Peygamber, çocuk eğitimi üzerinde önemle durmuş, eğitimin çocuk yaşta başlayacağını ve anne- babaların görevi olduğunu bildirmiş, “*Hiçbir baba çocuğuna güzel terbiyeden başka bir şey veremez*”⁵⁹⁰ buyurarak, evlada verilecek en kıymetli şeyin, ilim ve edeb olduğunu belirtmiştir. Ailenin eğitimdeki kusur ve eksikliklerini başka hiçbir kurum kapatamaz. Bu yüzden aile bireyleri bu zor görevi yürütürken, dikkatli, itinalı ve sabırlı olmalıdır. Çünkü çocuğun ailede edindiği bilgiler onun

⁵⁸⁴ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 553.

⁵⁸⁵ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 554.

⁵⁸⁶ “*Âlimlerin değerini bilmeyen kimse benim ümmetinden değildir.*” Tirmizî Birr ve Sıla, 73; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 323.

⁵⁸⁷ Tirmizî, *İlim*, 19.

⁵⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 157.

⁵⁸⁹ Buhârî, *İlim*, 100; Müslim, *İlim*, 13; Tirmizî, *İlim*, 5; İbn Mâce, *Mukaddime*, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 162.

⁵⁹⁰ Tirmizî, *Birr ve Sıla*, 33.

gelecek yaşantısındaki, dinî, ahlâkî, ictimaî, meslekî şahsiyet ve duruşunu oluşturacaktır.⁵⁹¹

Çocukların dinî, ahlâkî, ilmi ve meslekî bakımdan eğitilip öğretilmesi, özellikle de din eğitiminden mahrum kalmamaları için çaba sarfedilmeli, çocukların ve gençlerin dinden kopmaları engellenmelidir.⁵⁹² Aksi bir durumda bu uzaklaşma onların dinî duygularının oluşmamasına, merhameti olmayan, şuurdan, vicdandan, gayeden yoksun bir insan olarak yetişmelerine sebep olur. Böyle nesillerden oluşan toplumlar da ahlâkî ve hukuki suçlar çoğalır, huzur ve güven ortamı kaybolur.⁵⁹³

İlim değeri, İslâm dininin gönderilme gayesidir. Gelişiyse Cahiliye devrinin kapanmasını sağlamış, insanları cehaletten kurtarmış, ahlâkî değerlerle donatmıştır. Bu nedenle ilk emri “oku” olmuş, bu emirle tüm Müslümanları sorumlu tutmuştur. İmanını koruyacak, ibadetlerini yerine getirebilecek ve insanlarla bir arada yaşamasını sağlayacak kadar ilim öğrenmek kadın ve erkek üzerine farz kılınmıştır. Birey, öncelikle imanî meseleri öğrenmeli, inancına zarar verici şeylerden uzak durmalıdır. İkinci olarak kulluğun gereği olan görevlerini yerine getirmek için ilim öğrenmelidir. Üçüncü olarak ise, toplumsal bir varlık olan insanın ahlâkî değer ve erdemleri yaşaması ve çevresiyle uyum içinde yaşayabilmesi için ilim öğrenmelidir. Bunların dışında devrin getirdiği teknolojiyi takip ederek, insanların faydasına olan ve hizmetine sunulan konularda da ilimle meşgul olunma dinen tavsiye edilmiştir.

İslâm dininde, ilim değeriyle meşgul olmak önemli bir erdem sayılmış, ilimle uğraşana saygı duyulmuştur. Bunun dışında Hz. Peygamber, ilim öğrenme konusunda kayıtsız kalmayı, utanarak uzak durmayı, başkasının öğrenmesini engellemeyi yasaklamış, her zümreden kadın ve erkeğin eşit bir şekilde ilim öğreneceğini bildirmiş ve bu yönde uygulamalarda bulunmuştur.

İlim öğrenme, kişileri cehaletten kurtararak, gerek bu dünya da gerekse âhîret hayatında huzur ve sükûnete ermesine yardımcı olan ahlâkî bir değerdir. İlim öğrenme değerinin eksikliği, bireysel ve toplumsal pek çok hasarın oluşmasına neden olmuştur ve olacaktır. Dinî yönden, bireyin inançlarında şirke düşmesine, ibadetlerini rahatlıkla yaşayamamasına, ahlâkî yönden ise, kişinin cahil kalmasına, ahlâkî erdemlerinin

⁵⁹¹ Çağrı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 213.

⁵⁹² Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzû's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, II, 381.

⁵⁹³ Güler, *Hadis Günlüğü*, s. 72.

zayıflamasına ve insanları rahatsız edecek davranışlar sergilemesine neden olmaktadır. Yine insanın bireysel ve toplumsal yaşantısında çok büyük eksiklik oluşturarak, başkasına muhtaç halde yaşamasını sağlamaktadır. Bunun örnekleri geçmişte kız çocuklarının okutulmaması konusunda yaşanmıştır. Hastane, yolculuk, resmi işler gibi konularda okur-yazar olmayanlar, bu işleri birisine bağımlı olarak yaptırmış, ya da haklarından vazgeçerek bu konularla uğraşmamayı tercih etmiştir. Toplumsal açıdan ise daha büyük sorunlar ortaya çıkmasına neden olmuş, insanların fakirleşmesini ve başka insanların yardımına muhtaç hale gelmesine neden olmuştur. Zira zulüm altında olan İslâm toplumlarının, bu hale geliş sebeplerinden birisi, ilme değer vermemeleri ve ilimle uğraşmamalarıdır. Günümüzde bilim ve teknoloji de yeterli gelişme gösteremeyen İslâm ülkeleri, dışa bağımlı olarak yaşamakta, ülkelerinin sömürülmesine izin vermekte ve bağımsızlığını tehlikeye sokmaktadır. Bu gibi olumsuz durumların oluşmaması için ilk eğitim yıllarından itibaren çocuklarımıza, ilim öğrenme ahlâkı kazandırılmalı, dinî, ahlâkî ve bilim yönünden geliştirecek düzenli bir eğitim verilmeli, vatan ve millet için çalışma farkındalığı yaratılmalı, millî benliğini koruyacak değerler öğretilmelidir. Zira milli benliğini yitirmiş, millî değerlerden yoksun her bir birey ülkesinin, ilmî yönden ilerlemesini istemeyecek, bilimsel ve teknolojik çalışmalara karşı çıkararak engellemeye çalışacaktır. İşte bu noktada ilim öğrenme değeri, dinî ve millî değerlerimizi bir araya getirerek, çocuklarımızın bu erdemleri kazanmasını ve yaşamasını sağlayacaktır.

1.14. Şükür

Şükür, bizleri yaratıp, yaşam için gerekli olan her türlü nimeti veren yaratıcıya karşı minnet duyma, saygı göstermedir. Şükür değeri bir alt basamakta, insanlar arasında olumlu iletişimi sağlayan ve vefa duygusunu canlı tutan önemli bir değerdir. İmam Nevevî'nin eserinde şükür değeriyle alakalı şu hadisler yer almaktadır.

“Elhamdülillah mizanı doldurur. Sübhanallah ve elhamdülillah (her biri) göklerle yerin arasını doldururlar- veya (ikisi) doldurur.”⁵⁹⁴

⁵⁹⁴ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 77-78. (Hadis No:23). Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, Tahâret, 1. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Tirmizî, Daavat, 91; Nesâî, Zekât, 1; İbn Mâce, Tahâret, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 342, 343.

*“Her bir hamd (elhamdülillah demek) sadakadır.”*⁵⁹⁵

Şükür, sözlükte “karşılığını vermek, yapılan iyiliği dile getirmek ve sahibini övmek” anlamlarına gelmektedir. Ahlâki bir terim olarak ise; “Yapılan bir iyiliğin kadir ve kıymetini bilmek, makbule geçtiğini dile getirerek, iyilik yapanı övmek, nankör olmamak” demektir.⁵⁹⁶ Şükür, maddî ve manevî sahip olunan her şey için Allah’a teşekkür edip, bu nimetlerin Allah’ın kuluna ikramı olduğunu her daim hatırlamak ve bundan ötürü O’na minnettarlık duygusu beslemektir.⁵⁹⁷ Allah birçok âyetinde şükredenleri övmüş, kendisine verdiği nimetleri gerektiğinde başkalarıyla paylaşmalarını emretmiştir.⁵⁹⁸

Hamd, Allah’ın verdiği ve vermediği her nimet için yapılır. Allah’ın kullarının isteklerine cevap verirken onların faydasını gözetmesi ve hakkında hayırlı olanı vermesi şükür sebebidir. Hz. Peygamber, Allah’ın verdiği nimetleri yiyip içtikten sonra hamededilmesinden hoşnut olduğunu bildirmiştir.⁵⁹⁹ Yine insanlar, hakkında hayırlı olmayan veya imtihan amacıyla verilen sıkıntılar karşısında da şükretmelidir. Zira kişi hamdı sayesinde hayra ulaşmaktadır.⁶⁰⁰ Hz. Peygamber bu konu hakkında şöyle buyurmuştur. “Müminin işine şaşılır. Çünkü onun bütün işleri hayırdır ve bu sadece mümine özgüdür. Kendisine bir varlık (nimet) isabet ederse şükreder, bu onun için hayr olur, bir zarar isabet ederse sabreder, bu da onu için hayr olur.”⁶⁰¹

Allah’a hamd etmek, bütün övgülerin ve övgüye değer özelliklerin Allah’a ait olduğunu kabul ve isbat etmek demektir. Böylece bütün kemal ve celal sıfatların varlığını kabul edip, Allah’a dayandırmak, hamd kelimesiyle mümkündür.⁶⁰² Allah’a hamd etmenin önemini Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle belirtmiştir: “Elhamdülillah mizanı doldurur. Sübhanallah ve elhamdülillah (her biri) göklerle

⁵⁹⁵ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 83-84. (Hadis No:25). Nevevî bu hadiste Müslim’in rivayetini esas almıştır. Müslim, Salâtü’l-Müsafirîn, 84; Zekât, 53. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Ebû Dâvûd, Edeb, 172; Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 167, 168.

⁵⁹⁶ Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 622.

⁵⁹⁷ Demirci, Muhsin, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 270.

⁵⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/144-145; Nisâ, 4/147; Zümer, 39/7.

⁵⁹⁹ Müslim, Zikir, 29; Tirmizî, Et’ime, 18.

⁶⁰⁰ Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzü’s-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, III, 125-126.

⁶⁰¹ Müslim, Zühd ve Rekâik, 64.

⁶⁰² İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 133.

yerin arasını doldururlar- veya (ikisi) doldurur.”⁶⁰³ Bu hadiste Hz. Peygamber, şükür lafzının mizanı dolduracak kadar büyük olacağını vurgulamış ve ümmetine bolca söylemelerini tavsiye etmiştir.

Şükür ifadesi aynı zamanda Allah’ı anmaktır. O’nu güzel isimleriyle anmak, O’na hamdetmek, Onu tesbihte bulunmak, Kur’ân okumak ve dua etmek birer zikirdir. “*Ey iman edenler! Allah’ı çokça zikredin ve O’nu sabah akşam tesbih edin*”⁶⁰⁴, buyuran Allah, zikir ile tesbihi aynı âyette zikretmiştir. Hz. Peygamber, “*En faziletli zikir (la ilahe illallah), en faziletli dua ise Elhamdülillahdır*”⁶⁰⁵ buyurmuş, şükürün, Allah’a karşı yapılan zikir ve dua olduğunu belirtmiştir. Yüce Allah’ı tesbih, Sübhanellah, tekbir- Allahu ekber-, tahmid-Elhamdülillah- ve tehlil –la ilahe illallah- zikir lafızlarının en önemlileridir. Mana ve derinlik bakımından üstün olan bu kelimeleri, Allah’ın yüceliğini, yarıttıklarına benzemeyişini, ondan başka ilah olmadığını, verdiği her şeye karşı şükürünü vurgulamak için bol bol söylemelidir.⁶⁰⁶

Her nimetin bir şükürü vardır. Allah’ın yaşamımızı sürdürmemiz için verdiği yiyecek, içecek, giyim gibi zaruri ihtiyaçların şükürü dışında, aklın, kalbin, dilin, beden, ilmin de şükürü olduğundan bahsedilmiştir. Aklın şükürü, Allah’ı bilmek, kalbin şükürü, kalbi şirkten arındırmak, dilin şükürü Allah’ı bolca hamd ile tesbih etmek, beden şükürü ibadet etmek, ilmin şükürü ise, onu insanların faydasına kullanmaktır.⁶⁰⁷ Nimetin artması ve devam etmesi için Allah’a hamdetmek zorunludur. Çünkü nimetler şükre kayıtlı olup, devamında artar ve baki kalır, şükürü terk etme ile de yok olur.⁶⁰⁸ “*Andolsun, şükrederseniz elbette sizin nimetinizi artırırım*”⁶⁰⁹ buyuran Allah, “*O, sizin için, kulakları, gözleri ve gönülleri yaratandır. Ne de az şükrediyorsunuz*”⁶¹⁰ âyetiyle de az şükredenleri kınamıştır. Âyetten de anlaşılacağı üzere, Allah’ın kulları üzerine

⁶⁰³ Müslim, Tahâret, 1; Tirmizî, Daavat, 91; Nesâî, Zekât, 1; İbn Mâce, Tahâret, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 342, 343.

⁶⁰⁴ Ahzâb, 33/41-42.

⁶⁰⁵ Tirmizî, Daavat, 9.

⁶⁰⁶ *Hadislerle İslâm*, II, 84.

⁶⁰⁷ Demirci, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, s. 270-271.

⁶⁰⁸ Gazâlî, *Abidler Yolu*, s. 302.

⁶⁰⁹ İbrahim, 14/7.

⁶¹⁰ Mü’minun, 23/78.

nimetini artırmasına paralel olarak şüküründe artması gerekmektedir. Ayrıca her bir hamd sözü, Allah'ın bizlere verdikleri karşısında sadaka sayılmıştır.⁶¹¹

Şükür değerinin, Allah'a karşı yapıldığı gibi kullara karşı da yapılması emredilmiş, insanların birbirlerine karşı minnettarlık duygularını, hem sözlü hemde fiili olarak göstermeleri istenmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber, “*İnsanlara şükretmeyen kimse Allah'a da şükretmez*”⁶¹² buyurmuş, insanların, Allah'a ne kadar şükrediyorsa, başka insanlara da o kadar şükrettiğini söylemiştir.⁶¹³ Teşekkür etmek, ahlâki görevler arasında yer alan önemli bir değerdir. Bir kimsenin yaptığı iyiliğe karşı teşekkür edilmesi, övülmesi veya dua edilmesi birer şükür göstergesidir.⁶¹⁴

Şükür önemli bir değerdir. İnsanlara sınırsız nimetler veren Allah'a karşı minnettarlık duygusudur. Kişi sükretme sayesinde Allah'a karşı, görevlerini yerine getiren mütevâzi bir kul olmaya çalışır. Yine kendisine faydası dokunan kişilere karşı teşekkür ifadesidir. Şükür değeri sayesinde insanlar kibirden arınırlar. Yine her şeye gücünü yetiremeyeceğini anlayan insan, başkalarının yardımını almaya ve başkalarıyla iyi geçinmeye özen gösterir. Şükür değeri, insanlara verilen nimetlere karşı farkında olmayı öğretir. Yine şükür, insanı psikolojik yönden rahatlatan bir değerdir. Verilen ve yapılan iyilikler karşısında şükranlarını sunarak memnuniyetini dile getirir.

Şükür bize faydası dokunan, yardımda bulunan, sevgi ve şefkatle davranan herkese karşı yapılması gereken hürmet ve minnet değeridir. Çocuklara konuşmaya başladıkları andan itibaren teşekkür etme bilinci aşılmalı ve bunun alışkanlık haline gelmesi sağlanmalıdır. Aksi halde bu değerden yoksun yetişen çocuklar, egolarının hâkimiyeti altına girerek, bencil ve kibirli davranışlar sergileyecektir. Bunların oluşmasını engellemek için küçük yaşlardan itibaren önce Allah'a, sonrada kendisine hizmet eden herkese teşekkür etme davranışı öğretilmelidir.

1.15. Zühd

Zühd, İslâm ahlâkının önemli bir parçasıdır. Zühd değeri, kişinin nefsinin kontrol etmesini ve haramlardan uzak kalmasını sağlar. Bu önemli değer hakkında Nevevî eserine şu hadisleri almıştır.

⁶¹¹ Müslim, *Salâtü'l-Müsafirîn*, 84, *Zekât*, 53; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 172; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 167, 168.

⁶¹² Ebû Dâvûd, *Edeb*, 11; Tirmizî, *Birr ve Sıla*, 35.

⁶¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 218.

⁶¹⁴ Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 623.

*Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: “Dünyaya karşı zahid ol ki Allah seni sevsin. İnsanların elinde bulunanlara karşı zahid ol ki insanlar seni sevsin.”*⁶¹⁵

*İbn-i Ömer şöyle demiştir: “Rasulullah (sav), omuzlarımdan tuttu ve şöyle buyurdu: “Dünyada sanki yabancı yahut yolcu imişsin gibi ol.”*⁶¹⁶

Zühd; “bir şeyden yüz çevirip, onu terk etme, soğuk ve ilgisiz davranma”⁶¹⁷ olup, tasavvufta; “hazz ve lezzet verici şeyleri azaltma, dinin yasak ettiği şeylerden sakınıp buyruklarını yerine getirme”⁶¹⁸ demektir. Zühd değeri, madde ile, yani dünya ile olan tüm ilişkilerin Allah yolunda insana engel olmaması, kişinin bu konuda maddeyi mutlaka aşması, onun geçiciliğini gaye haline getirmemesi, gereğini kavraması demektir. O halde zühd; maddenin esiri, kulu, kölesi olmamak, ona gönülde ve kalpte yer vermemek, dünya için âhireti satmamak, uzun vadeli ama kalıcı menfaatler karşılığında, yakın fakat geçici olan menfaatleri tercih etmemek, maddî değerleri manevî değerlerin önüne geçirmemek demektir.⁶¹⁹ Müslüman kanaatkâr olan kimsedir. Kanaat, kişinin Allah’ın kendisine dünya nimeti olarak verdiği rıza göstermesidir. Elinde bulunanla yetinmeli, dünya nimetlerine gönül vermemelidir.⁶²⁰

Zühd, bir hayat felsefesi, zahitlik bir hayat tarzıdır. Bu anlayış ve yaşayış tarzı, İslâmî yaşantının en başta gelen prensibidir. Dünyaya meyletme, gam ve kederin artmasına sebep olurken, zühd, kalp ve beden huzur bulmasını sağlar.⁶²¹

İslâm tasavvufunun özünü ve temelini oluşturan zahidlik ve zühd hayatı, takva ölçülerine riâyet konusunda iyi ayarlanmalıdır. Aksi halde, zühd adına, dünyadan el-etek çekmek, takva adınada, yaşanılmaz bir İslâm anlayışı ortaya koymak, İslâm’ın emirlerine aykırı bir durum oluşturmaktadır.⁶²² Bu nedenle insan-dünya ilişkisi denge halinde olmalıdır. Her türlü aşırılıktan uzak, maddeyi değil,

⁶¹⁵ Nevevî, el-Erba’ü’ne’n-Nevevîyye, s. 96. (Hadis No:31). Nevevî bu hadiste İbn Mâce’nin hasen senedli rivayetini esas almıştır. İbn Ma’ce, Zühd 1.

⁶¹⁶ Nevevî, el-Erba’ü’ne’n-Nevevîyye, s. 111-112, (Hadis No:40). Nevevî bu hadiste Buhârî’nin rivayetini esas almıştır. Buhârî, Rikâk, 3. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Tirmizî, Zühd, 25; İbn Mâce, Zühd, 3.

⁶¹⁷ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 544.

⁶¹⁸ Erkan, *el-Beyân*, s. 1334.

⁶¹⁹ Özköse, Kadir, “Zühd ve Sufilerin Zühde Yükledikleri Anlam” *Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IV, Sayı 1, Sivas, 2002, s. 173-194, s. 192.

⁶²⁰ Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzü’s-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, III, 210.

⁶²¹ Özköse, “Zühd ve Sufilerin Zühde Yükledikleri Anlam” s. 180.

⁶²² Hergün oruç tutmak, hiç evlenmemek, bütün gece namaz kılmak isteyenlere karşı Hz. Peygamber, “İçinizde Allah’tan en çok korkanınız ben olduğum halde böyle yapmıyorum...” buyurmuş ve bu durumlara izin vermemiştir. Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 1.

maddeye bağımlılığı terketmeyi isteyen İslâmî hayattaki zühd anlayışına sahip olunmalıdır.⁶²³

Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de zühd hayatını tavsiye ederek, bu dünya hayatının eğlence ve oyundan ibaret olduğunu, âhîret yurdununsa gerçek hayat olduğunu bildirmiş ve kullarını aldatmamasını hatırlatmıştır.⁶²⁴ Başka bir âyetinde ise dünya hayatını şöyle tasvir etmiştir. *“Bilin ki dünya hayatı oyun ve eğlenceden, süsten, aranızda böbürlenme aracı olmaktan, mal ve evlat çoğaltma yarışından ibarettir. Oysa dünya hayatı bir yağmura benzer ki, bitirdiği nebatlar çiftçilerin hoşuna gider, sonra kuruyuverir. Bakarsın sararıp solmuş, un ufak olmuş, dağılıp gitmiştir... Dünya hayatı ancak bir aldaniş metaından ibarettir.”*⁶²⁵

Hiz. Peygamber'in zühd ve takva anlayışı; dünyayı, maddeye bağlanmayı terk ederek, her türlü lüks ve israftan uzak bir yaşayış için çalışmayı, çevresindekilere cömert bir şekilde verebilmeyi, ihlaslı bir şekilde ilahi sınırlara riâyet etmeyi ifade etmektedir. Ayrıca güç ve yetenekleri yaratılış gayesine uygun olarak kullanmayı, neticede imanda kemale ulaşmayı, ibadet ve taatlarda ihlası gözetmeyi, bütünüyle davranışlarda doğru yoldan ayrılmamayı gerekli ve zorunlu görmektedir.⁶²⁶ Hiz. Muhammed, peygamber olmadan önce riyazet ve tefekküre başlamış ve ömrünün sonuna kadarda devam etmiştir. O'nun alçakgönüllü oluşu, az yiyip içmesi, cömertliği, fakirliği zenginlikten çok sevmesi gibi özellikleri birçok hadislerine de yansımıştır. *“Dünyaya karşı zahid ol ki Allah seni sevsin. İnsanların elinde bulunanlara karşı zahid ol ki insanlar seni sevsin”*⁶²⁷ buyuran Hiz. Peygamber, başka bir hadisinde, *“Dünyaya karşı zahid olan ve az konuşan birisini gördüğünüz vakit ona yaklaşınız. Çünkü o hikmet telkin eder”*⁶²⁸ buyurmuştur. Bir başka hadisinde ise maddiyata önem verenleri tasvib etmemiş *“Paraya pula kul olanın burnu yerde sürtülsün”*⁶²⁹ şeklinde ağır ifadeler kullanmıştır. Hiz. Peygamber ashabına *“Dünyada sanki yabancı yahut*

⁶²³ Yetik, Erhan, “Hz. Muhammed'in Zühd ve Takvası”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun, 1993, Sayı 7, s. 126-135, s. 134.

⁶²⁴ Ankebut, 29/64.

⁶²⁵ Hadîd, 57/20.

⁶²⁶ Yetik, “Hz. Muhammed'in Zühd ve Takvası”, s. 135.

⁶²⁷ İbn Ma'ce, Zühd, 1.

⁶²⁸ İbn Mâce, Zühd, 3.

⁶²⁹ Buhârî, Rikâk, 10; İbn Mâce, Zühd, 8.

*yolcu imişsin gibi ol*⁶³⁰ buyurarak dünyaya kapılmamalarını söylemiş, nafile namaz, zikir, tevekkül, sabır ve tevbe ile Allah'a yakınlaşmalarını tavsiye etmiştir.⁶³¹ Sahabelerde, Hz. Peygamber gibi zühd hayatına değer verip, masivadan kaçınarak sade bir yaşantı sürmüş, ibadet ve itaatte ileri gitmişlerdir. Allah kitabında sahabilerin zahidane yaşantılarını dile getirerek, onları övmüş ve yüceltmıştır.⁶³²

Kısacası Kur'ân ve hadisler, zühd ve takvayı teşvik etmekte, dünyadan ve onun süsünden insanı uzaklaştırmaya çalışmakta, tüm varlığıyla Allah'a yönelmeye, oruç tutmaya ve zühdün özünü alakalı diğer şeylere davet etmektedir. Bu arada dünya ile âhîret arasında bir tercih yapma mecburiyeti ortaya çıktığında, hiç tereddüt etmeden âhîret hayatının tercih edilmesini istemekte, aksi davranışta bulunanları şiddetle kınamaktadır. Kur'ân, ibadet, ihlas, namaz, zekât, oruç, takva, vera ve zikir gibi zühdün özünü teşkil eden uygulamalara sürekli vurgu yapmakta ve inananları bu konuda teşvik etmektedir.

İslâm ahlâkının bir parçası olan bu değer, iman, ibadet, ihlas gibi dinî değerlerle, israftan kaçınma, ihsanda bulunma, takva, helâl-harama dikkat etme gibi pekçok ahlâkî erdemlerle ilişki içerisinde. Bu değer, takva değeriyle iç içedir. Hatta ilk dönem sufileri zühdün tarifini yaparken, helâl-harama dikkat etmek, helâl ve mübahın ihtiyaç fazlasından kaçınarak, aza kanaat etmek, sırf Allah rızasını kazanmak için günahlardan kaçınıp, Allah'a ibadet ve taatte bulunmak olduğunu söylemişlerdir. Zühd, ihsan değeriyle de iç içedir. İhsan, Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmektir. Allah'a hakkıyla kul olabilme, her anını Allah'ın gördüğünü hatırdan çıkarmayarak yaşamakla olmaktadır. Tasavvuf anlayışına göre, Allah'ı görür gibi hareket edebilmek için; kendimizi görmemek, Allah'tan gayri şeylerden vazgeçmek şarttır. Netice olarak, zühde erme, bu erdemlerin kazanılması sonucunda oluşmaktadır.

Zühd değerinin oluşabilmesi ve yaşanabilmesi için, aile içinde ve toplumda bu değere önem verilmeli, yaşantılar bu değere göre düzenlenmelidir. Çocuklara açgözlülüğün zararları anlatılmalı, kimsenin can ve malına zarar vermemesi öğretilmeli, haramlardan uzak kalması öğütlenmelidir. Günümüz insanların yaşadığı sorunlar bu değere uygun yaşanılmadığının bir göstergesidir. Kul hakkı yemek, helâl-

⁶³⁰ Buhârî, Rikâk, 3; Tirmizî, Zühd, 25; İbn Mâce, Zühd, 3.

⁶³¹ Demirci, Mehmet, "Zahidlik Nedir, Dünya-Ahîret Dengesi Nasıl Kurulur?" *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1987, Sayı 4, s. 104-128, s. 109-110.

⁶³² "Geceleri az uyurlardı, seherlerde istiğfar ederlerdi." Zariyat, 51/17-18.

haram ayrımı yapmamak, hiç ölmeyecek gibi hırslı yaşamak, hak ve hukuk tanımadan insanların birbirinin eline gözü dikmesi gibi durumlar, adâletsizlik, zulüm, yardımlaşmadan kaçınma gibi toplumda ciddi sorunlar oluşturmakta, hatta insanlar arasında ayrışma ve gruplaşmalara sebep olmaktadır. Yine zühd değerinden uzaklaşma sonucunda oluşan şükretmeme ve doyumsuzluk, kişiyi maddî-manevî olumsuz durumlara sürükleyerek gerek beden gerekse ruh sağlığının bozulmasına neden olmaktadır. Oysa zühd değerinin yaşanılması, toplumdaki herkesin eşit olmasını sağlayacak, sosyal zümrelerin oluşmasını engelleyecek, diğergam olma ve empati kurma sayesinde yardımlaşma ve dayanışmayı artıracaktır. Yine bu erdem, kişinin hakkına rıza göstermesini ve tevekkülle şükretmesini sağlayacaktır.

1.16. İhsân

İhsan değeri, bir Müslümanın her an hissetmesi ve yaşaması gereken bir erdemdir. Hz. Peygamber, ihsan değerinin tanımını Cibril hadisinde yapmış ve Müslümanların bu erdeme uygun yaşamasını istemiştir. İmam Nevevî’de bu değere verilen önemden ötürü Kırk Hadis adlı eserine şu hadisleri almıştır.

*“İhsan; sanki görüyormuşsun gibi Allah’a ibadet etmendir. Her ne kadar sen O’nu görmesende, O seni görüyor.”*⁶³³

*“Allah her şeye güzel davranmayı emretmiştir. Öyle ise öldüreceğiniz zaman bile güzel öldürün. Hayvan keseceğiniz zaman güzel kesin. Sizden biri bıçağını bilesin ve kestiği hayvanı rahatlatсын.”*⁶³⁴

İhsan; “iyilik etme, iyi ve güzel davranmak, güzel yapma, bağışlama, bağışta bulunma, ikram etme” gibi anlamlara gelir.⁶³⁵ İhsan, yaptığı işi güzel yapmak ve Allah’a ihlasla kullukta bulunmak gibi iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bir şeyi

⁶³³ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 48-51. (Hadis No:2). Nevevî bu hadiste Müslim’in rivayetini esas almıştır. Müslim, İmân 1, 5. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Buhârî, İmân 37; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû Dâvûd, Sünnet, 17; Tirmizî, İmân, 4; Nesâî, İmân, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 28, 51-52,53.

⁶³⁴ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 69. (Hadis No:17). Nevevî bu hadiste Müslim’in rivayetini esas almıştır. Bu hadisi Buhârî rivayet etmemiştir. Müslim, Sayd, 11. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Tirmizî, Diyat, 14; Ebû Dâvûd, Edahi, 12; İbn Mâce, Zebâih, 3; Nesaî, Dahâyâ, 22, 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 123, 124, 125.

⁶³⁵ MEB, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 161.

sağlam ve uygun yapmak, bir görevi hakkıyla yerine getirmek, bir şeye zarar vermeden ve estetik olarak yapmaktır.⁶³⁶

İhsan değeri, Allah katında makbul olan bir şeyi gereği gibi yaparak amelin özündeki güzelliği ortaya çıkarmaktır. İhsan, İslâm'ın kemalinden sayılmış olup maddi-manevi bütün işlerde gözetilmesi tavsiye edilmiştir. Bu nedenle ihsanı ibadetlerde ve beşerî münasebetlerde olmak üzere iki kısma ayırabiliriz.⁶³⁷ İbadetlerde ihsanı Hz. Peygamber “*İhsan; sanki görüyorsun gibi Allah’a ibadet etmendir. Her ne kadar sen O’nu görmesende, O seni görüyor*”⁶³⁸ şeklinde tarif etmiştir. Emredilen ibadetleri yaparken, haramlardan kaçınırken gizli ve âşikâr her durumda Allah’ın gözettiğini bilerek en iyi şekilde yerine getirmektir. Beşerî işlerde ihsan ise; insanlara iyilik yapma, maddî yardımda bulunma, hayır olarak yapılması gereken her şeyi yapmaya denir.⁶³⁹ Hadiste “*Yüce Allah’ın sana ihsan ettiği gibi sende insanlara ihsan et*”⁶⁴⁰ buyurularak, ihsanın Allah’ın ahlâkı olduğu ifade edilmiş, mü’minlerin de bu ahlâka sahip olmaları istenmiştir.

İhsan değeri, her durumda ve herkese emredilmiş bir görevdir. Çünkü ihsan İslâm dininin insanlara kemâla yönlendirmesinden kaynaklanmaktadır. İhsan, Allah katında güzel olan bir işi olması gerektiği gibi yaparak, işin özündeki güzelliği ortaya çıkarmak ve dışarıya yansıtmaktır.⁶⁴¹ Bu nedenle her iş ve ibadet, kişinin özünde yer alan iyilikle yani ihsan değeri ile yapılması emredilmiştir.⁶⁴²

İhsan bazı durumlarda vacip bazı durumlarda ise menduptur. Haramları terk hususunda ihsan, haramlardan uzak durmaktır. “*Günahın açığını da gizlisini de bırakın! Çünkü günah işleyenler, yaptıklarının cezasını çekeceklerdir*”⁶⁴³ buyuran Allah, haramlardan ve günahlardan kaçınmada ihsan ile davranmayı Müslümanların üzerine vacip kılmıştır. “*Muhakkak ki Allah, adâleti, iyiliği (ihsanı), akrabaya yardım*

⁶³⁶ Karaman, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, “İhsan”, s. 301.

⁶³⁷ Bakara, 2/112; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 387.

⁶³⁸ Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 6; Ebû Dâvûd, Sünnet, 17; Tirmizî, İmân, 4; Nesâî, İmân, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 28, 51-52,53.

⁶³⁹ Tüzün, *Âyet ve Hadislerle İslâm Ahlâkı*, s. 118.

⁶⁴⁰ Kasas, 28/77.

⁶⁴¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, II, 387.

⁶⁴² Bakara, 2/112.

⁶⁴³ En’am, 6/120.

etmeyi emreder”⁶⁴⁴ âyetinden de anlaşılacağı üzere, anne- babaya iyilik yapmak, akrabaları gözetmek, misafir ağırlamak gibi hususlarda da ihsanla davranmak zorunlu tutulmuştur.⁶⁴⁵ İnsanın kendiliğinden verdiği sadaka ve benzeri durumlar ise mendup olan ihsana girmektedir. “*Allah yolunda harcayın (ihsanda bulunun). Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Her türlü hareketinizde dürüst davranın. Çünkü Allah dürüstleri sever.*”⁶⁴⁶ Yine Allah’ın takdirine karşı sabırla karşılık vermekte, toplumsal ilişkilerde ve bir arada yaşamaktan dolayı yerine getirilmesi gereken görevlerin tamamını yerine getirmekte bu ihsan çeşidi içine girmektedir.⁶⁴⁷

İmam Nevevî’ini eserinde geçen Hz. Peygamber’in şu hadisi ihsan değeri ile yakından alakalıdır. “*Allah her şeye güzel davranmayı emretmiştir. Öyle ise öldüreceğiniz zaman bile güzel öldürün. Hayvan keseceğiniz zaman güzel kesin. Sizden biri bıçağını bilesin ve kestiği hayvanı rahatlatсын.*”⁶⁴⁸ İhsandan bahseden bu hadis-i şerif, bir şeyi sağlam ve uygun yapmayı, yerine getirirken güzel yapmayı, iyilik etmeyi, bizlere emretmektedir. İslâm dini bir işi yaparken, onun hakkını vererek yapmaya özen göstermeyi ve bunu yapılan bütün işler için yapmayı emreder. Yine Müslümanın yaptığı işlerde daima iyi ve güzel olanı tercih etmesini de tavsiye etmektedir.⁶⁴⁹

Saygı, Allahın yarattığı her varlığa karşı olmalıdır. Yukarıda zikredilen bu hadis-i şerif, yaratılan her canlıya karşı ihsanla davranmayı emretmiş ve Allah’ın bizlerin istifadesi için yarattığı hayvana saygı duyarak kesileceği zaman, en güzel şekilde, acı çektirilmeden yapılması emredilmiştir.⁶⁵⁰ Yine kısas uygulanırken, savaş yapılırken, cezalar verilirken, en güzel şekilde ve kişiliği rencide etmeden öldürmek saygıdan dolayıdır. İnsanın dirisi kadar ölüsü de saygıya değerdir. Hatta ölüm gerçekleşikten sonra ölü haklarına saygı göstermek ve onu güzelce defnetmek de insana verilen değerden kaynaklanmaktadır.⁶⁵¹

⁶⁴⁴ Nahl, 16/90.

⁶⁴⁵ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, I, 501.

⁶⁴⁶ Bakara, 2/195.

⁶⁴⁷ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, I, 501-502.

⁶⁴⁸ Müslim, Sayd, 11; Tirmizî, Diyat 14; Nesaî, Dahâyâ, 22, 27.

⁶⁴⁹ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 200.

⁶⁵⁰ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 200.

⁶⁵¹ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 96.

Aile içi ilişkilerde ise eşler veya çocuklar birbirine karşı vazife ve görevlerini en iyi şekilde yerine getirmelidir. Bu konu hakkında Hz. Peygamber, kişinin adâlet seviyesinde değil yapabileceği en son noktada eşlerini güzel giydirip geçimlerini en iyi şekilde sağlamayı, onlara karşı ihsanda bulunmayı tavsiye etmiştir.⁶⁵² Yine Hz. Peygamber'in deve borcunun bulunduğu bir adama, devesinden daha güzel bir deve verilmesini istemesi⁶⁵³, komşuluk, akrabalık veya işle alakalı konularda insanların birbirlerine karşı ihsanla davranmalarına örnek teşkil etmektedir. İhsan değeri ile yapılan iyiliğin veya yardımın daha üst seviyede mukabelede bulunarak, daha güzeli ile karşılık verme istenmiştir.⁶⁵⁴ Yine Allah Teâlâ selâm konusunda selâm verene karşı alan kimsenin daha güzeli ile karşılık vermesini, yani ihsan değerini tavsiye etmesi, hayatın her anında bu değerle hareket etmenin önemini göstermektedir.⁶⁵⁵

İslâmiyette, Allah'ın emirlerini yaparken, kural ve usulüne uygun olarak yapılması emredilmiş, haramlardan ve günahlardan kaçınırken de Allah'ın her an gözettiği düşünülerek, gizli veya açık halde onlardan uzak durma istenmiştir. Yine beşerî ilişkilerde, iyilik yapmak, ihsanda bulunmak, Müslümanın görevleri arasında sayılmış ve yaratılmış her varlığa saygıyla muamelede bulunma emredilmiştir.

Dinimizde bir işi yaparken, hakkını vererek layıkıyla yapmaya önem vermekte ve bu kuralı yapılan bütün işler için geçerli kılmaktadır. Müslümanın, yaptığı işlerde daima iyi ve güzel olanı tercih etmesi, hayır ve hasenatta bulunması, her işini ihlas ve ihsanla yapması onun ahlâkının güzelliğinden kaynaklanmaktadır. İhsan değeri, bireyin yaşantısında takva değerine ne derece ulaştığının bir göstergesidir. İnsanlar kimsenin görmediği ortamlarda hak ve adâlet değerlerinden uzaklaşmakta, kendi çıkar ve menfaatini gözetebilmekte, karşıdakine tereddüt etmeden zarar verebilmektedir. Oysa ihsan değerini kazanmış ve içselleştirmiş biri, kimsenin kontrolüne ihtiyaç duymadan, verilen görev ve sorumlulukları hakkıyla yerine getirmekte, muhataplarını kendisi gibi düşünmekte ve onlara menfi yaklaşımdan kaçınmaktadır. Yine Nevevî'nin eserine almış olduğu hadisten de anlaşılacağı üzere, ihsan değeri, insan hayvan ayrımı yapmayan, her türlü canlıya saygı ile yaklaşmayı sağlayan bir değerdir. İhsan değerinin ikinci bir anlamı olan hasenatta bulunma, infak etme, başkalarını

⁶⁵² Tirmizî, Radâ, 11.

⁶⁵³ Buhârî, İstikraz, 7.

⁶⁵⁴ *Hadislerle İslâm*, III, 155.

⁶⁵⁵ Nisâ, 4/86.

gözetme durumu ise, yardımlaşma, sevgi, saygı, empati ve kardeşlik gibi ahlâkî erdemlerin kişinin huy ve karakterine işlediğini gösteren bir durumdur.

İhsan değeri etik anlamda bir bireyin sahip olması gereken özelliştir. Bu nedenle küçük yaşlardan itibaren çocuklara otokontrol mekanizması kavratılmalı, doğruluk-dürüstlük gibi erdemler kazandırılmalı, yaptığı işlerde her daim Allah'ın kendisini gözettiği öğretilmelidir. Yine zorda kalanlara ihsan etme, bağışlama gibi yardımlaşma içeren davranışlar küçük yaşlarda çocuğa örnek olunarak verilmelidir. Çocukların bu değeri kazanmasında gerek ailede gerek okulda pekçok ortam oluşmakta ve bu ortamları iyi değerlendirmek gerekmektedir.

1.17. Adâlet

Adâlet sosyal yaşamın vazgeçilmez bir düsturudur. Adâletin bulunmadığı her ortamda zulüm hâkimdir. İslâm dini gelişiyse, ailede, komşuluk ilişkilerinde, alış-verişte, toplumda adâletle davranmayı emretmiş ve İslâm hukuk alanının temelini oluşturmuştur. İslâm hukukunun en önemli değeri olan adâlet ile alakalı aşağıdaki hadisler Nevevî'nin Kırk Hadis adlı eserinde yer almaktadır.

“Zarar vermek de yoktur. Zarara zararla karşılık vermek de yoktur.”⁶⁵⁶

“Eğer insanlara iddiaları üzerine (iddia ettikleri şey) verilseydi, bazı kimseler, birtakım kimselerin malları ve canları üzerinde hak iddia ederlerdi. Fakat delil getirmek iddia sahibine, yemin de inkâr eden kişiye düşer.”⁶⁵⁷

“Almak istemediğiniz halde malın fiyatını artırmak için yükseltmeyiniz... Birinizin pazarlığı üzerine bir kısmınız pazarlık yapmasın (açık arttırma usulü değilse)”⁶⁵⁸

Adâlet, sözlükte, “sapmazlık, kesin doğru ve tam düzgün” anlamlarına gelir. Adalet kavramını tek bir tanıma sığdırmak zor olduğu için pek çok tanımı

⁶⁵⁶ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 97-98. (Hadis No:32). Nevevî bu hadiste İbn Mâce'nin hasen hadis olan rivayetini esas almıştır. İbn Mâce, Ahkâm, 17; Bu hadisin başka kaynakları için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 313, 326-327.

⁶⁵⁷ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 99. (Hadis No: 33). Nevevî, Beyhaki'nin rivayetini esas almıştır. Sahihayn da ise hadisin bir kısmına yer verilmiştir. Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 252. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Buhârî, no: 4552; Müslim, Akziye, 1; İbn Mâce, Ahkâm, 7; Tirmizî, Ahkam, 12.

⁶⁵⁸ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 101-102. (Hadis No: 35). Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, Birr ve Sıla, 32. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 260, 277.

bulunmaktadır. Adalet bir şeyin hakkını verip, layık olduğu yere koymak demektir.⁶⁵⁹ Hakkı hak sahibine vermek, bu haklara tecavüz etmemektir.⁶⁶⁰ Bir şeyi yerine koymak ve onu yerli yerince yapmaktır. Adâletin zıddı zulümdür. Toplumların adâletli olması, onların devamlılığını sağlayan önemli bir unsurdur. Adâletli toplumlarda yaşayan insanlar huzurludur. Çünkü o topluluklarda can, mal, namus, korku ve tehlike bulunmamaktadır.⁶⁶¹

Allah, toplumda ayırım yapmadan adâletle muamele etmeyi emretmiş ve şöyle buyurmuştur: “Söylediğiniz zaman, yakınınız da olsa âdil olun ve Allah’a verdiğiniz sözü tutun. Öğüt alıp düşünesiniz diye Allah bunları size emretmiştir.”⁶⁶² Başka bir âyetinde ise takvanın ölçüsünü belirleyici unsur olarak zikretmiş ve “Adâletli olun. Çünkü takvaya en uygun olan adil olmaktır”⁶⁶³ buyurmuştur. Yine Allah, adâlet fikri ve erdemine sahip olmayanları dilsiz aciz ve bir işe yaramayan köle olarak nitelendirmiş,⁶⁶⁴ adâletli olanları sevdiğini belirtmiştir.⁶⁶⁵

Adâlet bütün insanlık için vazgeçilmez değerlerden olduğu için, herkes tarafından kabul görmüş ve temel erdemlerden birisi halini almıştır. Ahlâkî, sosyal ve siyasal açıdan büyük bir önem arzeden bu erdem yapılacak her işte temel düstur olmalıdır. Kur’ân-ı Kerîm’in üzerinde önemle durduğu değerlerden biri olan adâletle hükmetme, bir milleti veya devleti ayakta tutan temel unsurlardan biri sayılarak⁶⁶⁶ “Ve yarattıklarımızdan bir ümmet vardır ki, Hakk’a (Allah’a) ulaştırırlar ve onunla adâletle hükmederler”⁶⁶⁷ buyrulmuştur. Adâlet kavramı gönüllerde yerini bulmadan insanların birbirlerine hoş nazarlarla bakmaları mümkün değildir. Her iş, söz ve davranışta adâleti ilke edinen kişiler, insanlar arasında itibar kazanarak sevilen ve sayılan kimseler haline gelir.⁶⁶⁸

Hz. Muhammed (s.a.v), İslâm kardeşliğini vurgularken, toplumu, uyulması gerekli birtakım kurallar ile donatmıştır. Bunlardan birisi olan “Almak istemediğiniz

⁶⁵⁹ Ece, *İslâm’ın Temel Kavramları*, s.27.

⁶⁶⁰ Tüzün, *İslâm Ahlâkı*, s. 89.

⁶⁶¹ Emre, Mehmed, *Müslümanca Yaşama Sanatı*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, II, 244-245.

⁶⁶² En’am, 6/152.

⁶⁶³ Mâide, 5/8.

⁶⁶⁴ Nahl, 16/76.

⁶⁶⁵ Mâide, 5/42; Mümtehine, 60/8.

⁶⁶⁶ Yazır, *Hak Dini, Kur’ân Dili*, III, 177.

⁶⁶⁷ A’raf, 7/181.

⁶⁶⁸ İnam, “Değerler Hayatımızın Kendisidir. Değerler Biziz” s. 93.

halde malın fiyatını artırmak için yükseltmeyiniz. Birinizin pazarlığı üzerine bir kısmınız pazarlık yapmasın” ⁶⁶⁹ hadisi, Nevevî tarafından “*Faydası ne büyük ve ne çoktur*” olarak nitelendirilmiş, faydası çok olan, temel unsur ve ilkelerin bir araya toplandığı bir hadis olma özelliği taşıdığı belirtilmiştir.⁶⁷⁰

Adâlet, insanlarla ilişkide temel bir kavramdır. Yukarıda zikrettiğimiz hadis, alışveriş ilişkilerindeki adâlete dikkat çekerek, sosyal hayatta sıkça karşılaşılan bir sorunu ortadan kaldırmaktadır. İnsanlar alışverişlerinde adil olmalı, başkalarının hakkını yememeli, ona zulmetmemeli ve onun pazarlığı üzerinden faydalanmamalıdır. Çünkü adâletin temelinde, hayata, insana, varlığa biçilen değer vardır. Adil olmayan durumlar, insan yaşamına doğaya toplum hayatına zulmetmekten ve saygı göstermemekten ibarettir.⁶⁷¹

İslâm dinini temelini oluşturan adâletle hükmetme, Müslüman olsun olmasın herkese karşı olmalıdır. Hz. Peygamber Ehl-i Kitab’tan olan birinin şikâyeti üzerine sahabeye öfkelenip, gayr-i müslimlere karşı adâletli davranmalarını, kadınlarını dövmemelerini, izinsiz olarak evlerine girmemelerini ve mallarını yememelerini emretmiştir.⁶⁷² Bu konuyla ilgili olarak Allah, Kur’ân-ı Kerîm de şöyle buyurmaktadır: “*Allah, din konusunda sizinle savaşmamış ve sizi yurdunuzdan çıkarmamış olan kimselere iyilik etmenizden ve onlara adâletle davranmanızdan sizi nehyetmez (yasaklamaz). Muhakkak ki Allah, adâletli olanları (adâletle davrananları) sever.*”⁶⁷³ Ayrıca bu âyette belirtilen gayr-i müslim halka adâletle muamele etme, temel bir düstur olmuştur. Neticede İslâm dini yeryüzünde hızla yayılmış, pek çok insan bu hoşgörü ve adâletle hükmetme sonucu İslâm’ı kabul etmiştir.⁶⁷⁴

İmam Nevevî’nin eserinde hakkaniyetten bahseden başka bir hadis de şu şekildedir. “*Eğer insanlara iddiaları üzerine (iddia ettikleri şey) verilseydi, bazı kimseler, birtakım kimselerin malları ve canları üzerinde hak iddia ederlerdi. Fakat delil getirmek iddia sahibine, yemin de inkâr eden kişiye düşer.*”⁶⁷⁵ Bu hadis, ahkâmın

⁶⁶⁹ Müslim Birr ve Sıla, 32; İbn Mâce, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 260, 277.

⁶⁷⁰ Buğa-Mıstu, *İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, s. 356.

⁶⁷¹ İnam, “Değerler Hayatımızın Kendisidir. Değerler Biziz” s. 93.

⁶⁷² Ebû Dâvûd, İmare, 33.

⁶⁷³ Mümtetine, 60/8.

⁶⁷⁴ Sakallı, *İslâmda Hoşgörü ve Kolaylık*, s. 131-134.

⁶⁷⁵ Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 252; Buhârî, no: 4552; Müslim, Akziye, 1; İbn Mâce, Ahkâm, 7; Tirmizî, Ahkam, 12.

esaslarını belirleyerek, bir kısım ölçüleri ortaya koymakta ve keyfiligi kaldırarak insanların adâlete güvenmelerini sağlamaktadır. Bir Müslüman'ın hakkına razı olmasının, başkasının hukukuna saygı göstermesinin ne kadar büyük bir erdem olduğunu göstermektedir.⁶⁷⁶ İslâm dini, hayatın kemale ermesinin yoludur. Her hak sahibine hakkını vererek, onun canını, malını, namusunu korumak temel bir esastır. Bu nedenle, zâlim insanların zulmünden halkı korumak amacıyla, yargı kuralları ve kaideleri belirlenmiştir. Bu hadis, bunun en güzel örneklerinden biridir.

Adâletin bir parçası olan ve hüküm verirken insanların sözlerinin güvenilir olduğunu ispatlama amacıyla başvurdukları bir yöntem olan yemin, İslâm hukukunda önemli bir yere sahiptir. Dinî bakımdan bir işi yapmak veya yapmamak konusunda, görüş ve iddiasını güçlendirmek için kişinin, Allah'ın adını zikrederek bir tür akid (bağlantı, taahhüt) yapmasıdır.⁶⁷⁷ Hz. Peygamber yemin etmenin önemine binaen “*Her kim yeminin de yalancı olduğu halde yemin eder ve bu yeminiyle Müslüman bir kimsenin malını elinden alırsa, kendisi Allahın gazabına uğramış biri olarak, Allah'ın huzuruna çıkar*”⁶⁷⁸ buyurmuş ve yalan yere yemin etmenin sorumluluğunun ne derece büyük olduğunu belirtmiştir.

İnsan üzerinde iki hak vardır. Biri Allah'ın hakkı, diğeri ise kulun hakkıdır. Adil kimse hem Allah'ın hem de kulun hakkını yerine getirip, onlara tecavüz etmeyen kimsedir. Adâlet özellikle anne, baba, öğretmen, müdür, vali gibi yönetici makamında olan kimselerin riâyet etmesi gereken önemli bir özelliktir. Bir idareci, insanlar içinde adil olmadıkça, onların duygularını hissetmedikçe, adil davranamaz.⁶⁷⁹

Bireysel ve toplumsal olaylar karşısında adâlet duygusunun zayıflaması birtakım sorunlar ortaya çıkarmış, kişiler arasında kin, nefret, düşmanlık gibi hayatın akışını ve düzenini bozacak durumlar meydana getirmiştir. Böyle durumların oluşmaması için adâletle davranmaya dikkat etmeli bu değere sahip olmalıdır. Adâlet değerinin sekteye uğradığı dönemler kişinin sevmede ve nefret etmede aşırıya kaçtığı, tarafgirlik ve düşmanlık gösterdiği durumlardır. Bu nedenle adâlet değeri iki aşırılığın ortasında yer almaktadır. Adâletten uzaklaşmanın bir diğer boyutu ise, kolaya kaçıp mücadeleden ve çatışmadan kaçınma, acı vermeyen ve bedel ödenmeyen bir yolu

⁶⁷⁶ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 151.

⁶⁷⁷ Karahan, *Müslümanlığın Temel Bilgileri*, s. 104.

⁶⁷⁸ Buhârî, *Eyman*, 17, *Ahkâm*, 30; Müslim, *İmân*, 176, 220.

⁶⁷⁹ Tüzün, *İslâm Ahlâkı*, s. 89.

tercih etmeden kaynaklanmaktadır. Gerçeklerle yüzleşemeyen, cesareti olmayan, İslâm dinini hakkıyla anlayamamış ve yaşayamamış kimseler adâletli düşünüp davranamaz.⁶⁸⁰

Adâlet özü itibariyle merhamet değerini içerir. Bu iki kavram birbirinden ayrılamaz. Merhamet adâletin gereklerinden biri olup zulmün oluşmasını engeller.⁶⁸¹ Yine adâleti gözetme değeri sevgi değerine en yakın erdemdir. Birey sevdiği kişiye karşı yasa ve kural olmadan bütün dostluğuyla, cömertliğiyle elinden gelen her türlü fedakârlığı ve diğergamlılığı sergilemektedir. Böyle bir sevgi sonucunda oluşan dostluklarda adâlet değerine pek ihtiyaç duyulmaz. Zira adâletin ötesine geçilir ve hiçbir zorlama olmadan kişiler arasında amaç ve arzu birlikteliği oluşur. Adâletin insanlar arasında sağlamak istediği düzeni, sevgi değeri doğal yollarla kolayca sağlar ve sürekli hale getirir.⁶⁸²

Adâlet erdemi, affetme erdemiyle de doğrudan ilişkilidir. Affeden kimse adâletten ayrılmayarak zarar verici konuma gelmez. Hz. Peygamber, insanların “*Elinizden geldiği kadar müslümanların cezalarını kaldırmaya çalışın. Onun için bir çıkış yolu varsa bırakın gitsin. Devlet başkanının ahta hata etmesi cezalandırmada hata etmesinden hayırlıdır*”⁶⁸³ buyurmuş, affin adaletsizlikten daha iyi olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber’in eğitim modeli içerisinde yer alan bu erdem “*Zarar vermek de yoktur. Zarara zararla karşılık vermek de yoktur*”⁶⁸⁴ hadisini teyid etmekte, affedici ve adaletli olma değerleri sayesinde insanların İslâm’ı din olarak seçmesi kolaylaşmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ, ayetinde etrafına karşı nezaketli ve affedici olarak davranmasını emretmiş,⁶⁸⁵ dinin sevgi değeri ile yayılmasını emretmiştir. Neticede toplumsal yapıya zarar veren davranışları yasaklayarak, insanlar arasında kin ve düşmanlığa sebep olacak yolu kapatmıştır.⁶⁸⁶

Adâlet duygusunu küçük yaşlardan itibaren kazandırma, eğitimin temel prensiplerinden biridir. Çocuklara bu değeri kazandırmada gelişim dönemlerinin

⁶⁸⁰ Hökelekli, Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler, s. 81-83.

⁶⁸¹ Ebu Zehra, Muhammed, “İslâm Ceza Hukukunda Merhamet ve Adalet”, (Terc. Hasan Güleç), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1986, Sayı 3, s. 245-260, s. 246.

⁶⁸² Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*, s. 79.

⁶⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 160.

⁶⁸⁴ İbn Mâce, *Ahkâm*, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 313.

⁶⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/159.

⁶⁸⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, II, 452.

özelliklerine dikkat ederek örnek olmalı, tutarsız davranışlardan kaçınmalı, ödül ve ceza konusunda dikkat etmeli, gerek kardeş gerek arkadaş grupları içerisinde ayırım yapmamalı ve dengeyi korumalıdır. Çocuklar, toplum düzenini bozan, suç işleyen ve hak ihlal edenleri cezalandırma yolunu tercih etmektedirler. Okul öncesi dönemlerinde tarafsızlık ve hakkaniyet olarak ortaya çıkan adâlet duygusu, ödül ve ceza konularında kendini göstermekte ve çocuklar tarafından haklı veya haksız olarak nitelendirilip öd alma duygusu ile hareket etmesini sağlamaktadır. Zihinsel süreçlerin olgunlaştığı, soyut olayları kavrama döneminden sonra ise, herkesi bulunduğu koşullara göre değerlendirerek, eşit adâlet ilkesini uygulama eğilimindedirler.⁶⁸⁷

Adâlet, dengeli ve tutarlı davranarak herkese hakkını vermek, tarafgirlikten uzak durarak insanlar arasında ayırım yapmamak, nefret ve sevgi noktasında orta yolu bulup ona göre hüküm vermektir. Adil kimse ise, Allah'ın yaratmış olduğu evrende onun istekleri doğrultusunda hareket eden kimsedir. Adâlet değeri, birey ve toplumun yaşamını rahatça sürdürmesi, insanlar arasında huzur ve sükûnetin sağlanması için gerekli olan bir erdemdir. Adâletin zıddı zulümdür. Zulüm hakkında ayrıca değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Adâlet değeri, doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik gibi ahlâkî erdemlere uyma ve bunlara göre hareket etme sonucu ortaya çıkan bir erdemdir. İnsanların bir şey hakkında hüküm verirken adâlete riâyet etmesi onların bu erdeme sahip olup olmadığının bir göstergesidir. Allah ve Rasulü, zengin-fakir, müslim-gayri müslim ayrımı yapmadan toplumun her kesimine karşı adâletle davranılmasını emretmiş, böyle davranmayanların zâlimlerden olduğunu bildirmişlerdir. Özellikle yönetici konumunda bulunan kimselerin, yönettiklerine karşı sevgi, saygı, şefkat, merhamet gibi erdemlerle davranması, onlara karşı beslemiş oldukları aşırı sevgi veya nefretin, adâlet duygusuna zarar vermemesine dikkat edilmelidir.

Adâlet hukuki bir terim gibi görünsede hayatın her alanına hâkim olan bir değerdir. Ailede anne baba ve çocuklar arasındaki adâlet, okul ortamında öğrenci öğretmen veli arasındaki tutum ve davranış ölçüsüne dönüşmekte, toplumda ise akraba, komşu, iş arkadaşlığı ilişkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu iletişimlerde her konu ve tutumda adâletle karar vermeye ve davranmaya ihtiyaç vardır. Aksi bir durumda istemeyerek de olsa insanlara zulmetmiş olunur. Bu nedenle

⁶⁸⁷ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanı Değerler*, s. 81, 90-92.

en küçük sosyal birliktelik olan aileden en geniş birliktelik olan topluma kadar her bireye özel bir değer atfedilmeli ve haklarını vermeye özen gösterilmelidir.

Adâlet değeri, insanların dikkat etmekte zorlandığı, istemeden de olsa başkalarını kırıp incittiği veya haksızlığa uğramasına neden olabildiği bir durumdur. Çünkü adâlet zahir de farklı, batında farklı olabilmekte, birey gördüğü ile yetinip istemeyerek de olsa zulme neden olabilmektedir.

Adalet değerinin, küçük yaşlarda aile ortamında çocuklara yaşantı olarak sunulması ve davranış haline getirmesi sağlanmalıdır. Anne-babalar, çocukları arasında oyuncak, kıyafet, yemek gibi paylaşımlarda, öpme, sarılma, muhabbet etme gibi sevgi gösterilerinde çok dikkatli olmalı, ebeveynler tarafından basit görünen bu durumların çocuklardaki adâlet duygusunu oluşturduğu unutulmamalıdır. Ayrıca çocuklara adâlet duygusu kazandırılırken rol model olunmalı, baskıcı ve şiddet yoluyla bu değer kazandırılmamalıdır. Aksi halde kimsenin olmadığı ve gözetimin bulunmadığı ortamlarda çocuk, adâlet değerinden uzaklaşma eğilimi gösterecektir.

1.18. İnsan Hayatına Saygı

İmam Nevevî eserinde, insan hayatına saygı değeri ile alakalı şu hadislere yer vermiştir.

“Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Bir Müslamanın kanı ancak şu üç husustan biri sebebiyle helâl olabilir: Zina eden evli, cana karşılık can, dinini terk ederek cemaatten ayrılan kişi.”⁶⁸⁸

“Müslümanın her şeyi malı, kanı, ırzı Müslümana haramdır.”⁶⁸⁹

Can ve mal güvenliğini sağlamayı en temel hak olarak sayan İslâm dini, herhangi bir hukuki gerekçe göstermeksizin bu hakların ihlal edilip elinden alınmasını yasaklamıştır. İslâm'a göre can güvenliği ve dokunulmazlığı anne karnından başlamakta olup fitri bir hak olarak nitelendirilmiştir. Cenin halindeyken bile zaruri bir neden olmaksızın yaşama hakkına müdahale edilemez. Allah bunu âyetinde şöyle

⁶⁸⁸ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 66. (Hadis No:14). Nevevî bu hadiste Buhârî ve Müslim'in rivayetini kullanmıştır. Buhârî, Diyat, 6; Müslim, Kasame, 25,26; Hadisin diğer kaynakları için bkz. Ebû Dâvûd, Hudûd, 1; Tirmizî, Diyat, 10; Nesaî, Tahrim, 5, 11, 14; İbn Mâce, Hudûd, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 382,428, 444.

⁶⁸⁹ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 101-102. (Hadis No:35). Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, Birr ve Sıla, 32. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 260, 277.

belirtmiştir. “Kim bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak için karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki tüm insanları öldürmüştür. Her kimde birini yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmış gibidir.”⁶⁹⁰ Başka bir âyetinde ise Allah haksız yere cana kıyanların kisasla öldürülmelerini emretmiş,⁶⁹¹ kazara öldürmelerde, köle azadı, diyet, oruç gibi ağır sorumluluklar vererek insanları cezalandırmıştır.⁶⁹² Aynı zamanda insan hayatının dokunulmazlığı gibi toplumda hâkim bir prensibin çiğnenmesine neden olarak kişiye zulmedilmiş olur. Yine bu değer insanın merhamet değerinin gelişmesini sağlayan önemli bir değerdir. Hz. Peygamber bu durumu “Müslümanın her şeyi malı, kanı, ırzı Müslümana haramdır”⁶⁹³ olarak açıklamış, insan hayatına, namusuna ve malına karşı yapılacak saldırının haram olduğunu bildirmiştir. Yine bir mü’minin öldürülmesini dünyanın yok olmasından daha büyük bir cürüm olduğunu söylemesi⁶⁹⁴ ve yedi büyük helak edici günah arasında zikretmesi⁶⁹⁵ yaşam hakkına saygı değerinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.⁶⁹⁶ Yine insan hayatına saygıda ayırım yapmayarak her çeşit din ve gruba saygı duyulmasını isteyen Hz. Peygamber, İslâm toplumu içinde yaşayan gayri müslimlerin can, mal ve güvenliklerini koruma altına almış ve Müslümanlara bu konularda hakkaniyetle davranmalarını emretmiştir.⁶⁹⁷

Allah Kur’ân’da, her ne sebeple olursa olsun haksız yere cana kıymayı yasaklamıştır. Cahiliyye döneminde açlık korkusu nedeniyle kız çocuklarını öldüren ana babaları ikaz eden Allah,⁶⁹⁸ çocuğun korunmasını ve hayat hakkına saygı duyulmasını emretmiş, çocukları, yoksulluk korkusuyla öldürmelerini kesin bir dille yasaklamıştır.⁶⁹⁹ Yine yoksulluk nedeni dışında ki tüm sebeplere dayalı çocuk öldürmeleri bu ayetlere istinaden yasaklanmıştır. Günümüzde doğmamış bebeğin kürtajla hayat hakkının elinden alınması da bu yasaklar içinde yer almaktadır. İslâm

⁶⁹⁰ Mâide, 5/32.

⁶⁹¹ Bakara, 2/178-179.

⁶⁹² Nisâ, 4/92.

⁶⁹³ Buhârî, Edeb, 57-58; Müslim, Birr ve Sıla, 23-24.

⁶⁹⁴ Nesâî, Muharebe, 2.

⁶⁹⁵ Buhârî, Vesaya, 23; Müslim, İmân, 145.

⁶⁹⁶ *Hadislerle İslâm*, V, 323-324.

⁶⁹⁷ Ebû Dâvûd, İmare, 31-33.

⁶⁹⁸ En’am, 6/151.

⁶⁹⁹ İsrâ, 17/31.

Dini, gerek anne karnında gerekse doğduktan sonra çocuğun hayat hakkını garanti altına almış ve insanlara yaşam hakkına saygı duymayı öğretmiştir.⁷⁰⁰

“*Ta’zim*” hürmete layık kimselere güzel davranmak, saygı göstermektir. Bunun zıddı ise “*tahkîr*” küçümsemedir. Büyüklere saygı göstermek ahlâkî düsturlarımızın başında gelir.⁷⁰¹ Hz. Peygamber “*Büyüklerimize saygı duymayan kimse benim ümmetimden değildir*”⁷⁰² buyurarak saygı göstermeyi ümmetine emretmiştir.

İslâm dininin temelini oluşturan unsurlardan biri de insanlara karşı saygı gösterme değeridir. Yaşlıları dikkate alıp, onların birikimlerinden faydalanmak, onlara değer verdiğimizizi, saygı duyduğumuzu gösterir. Yaşlılığında saygı görmek isteyen, gençken yaşlılara saygıda kusur etmemeli, onların yardımına koşmalıdır. Bu durumu Hz. Peygamber şu şekilde ifade etmiştir. “*Allah Teâlâ yaşından dolayı bir ihtiyara saygı ve hürmet eden gence, yaşlılığında hizmet edecek kimseler ihsan eder.*”⁷⁰³ Bu hadisle, saygı ve hürmet gösteren birisinin ilerde kendisinin de göreceği, yaşlılara hizmet ve hürmet edene hizmet edileceği bizlere müjdelemiştir.⁷⁰⁴

Saygı duyma sadece müslümana karşı değil başka dinden olan tüm insanlara karşı da olmalıdır. İslâmiyetin her döneminde fetih hareketlerinden dolayı savaşlar olmuş ve bu savaşlarda elinde kılıç olmayana, saldırmayana, yaşlı, kadın ve çocuklara dokunulmaması emredilmiştir.⁷⁰⁵ Zira İslâm’ın gayesi savaşmaktan ziyade dünyadaki küfür, şirk ve zulmü ortadan kaldırarak, Allah’ın dinini her yere yaymaktır. Bunu yaparken de gönüllülük esasına dayalı olup zorlamaya başvurulmamıştır.⁷⁰⁶ İslâmın insanın yaşama hakkına verdiği bu önem, onun insana verdiği değerden yani saygıdan kaynaklanmaktadır.⁷⁰⁷ Buna örnek olarak Hz. Peygamber’in, bir Yahudinin cenazesi geçerken ayağa kalkıp saygı göstermesini verebiliriz. Sahabenin Yahudi olduğunu hatırlatması üzerine de olsun “*O bir insan değil mi*”⁷⁰⁸ diyerek saygı görmek için Müslüman- kâfir, ölü – diri, canlı- cansız ayrımı yapmamamızı bizlere öğretmiştir.

⁷⁰⁰ Yazır, *Hak Dini, Kur’ân Dili*, III, 545.

⁷⁰¹ Tüzün, *Âyet ve Hadislerle İslâm Ahlâkı*, s. 98.

⁷⁰² Tirmizî *Birr ve Sıla*, 73; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 323.

⁷⁰³ Tirmizî, *Birr ve Sıla*, 75.

⁷⁰⁴ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 176.

⁷⁰⁵ Çağrı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 220-221.

⁷⁰⁶ Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzü’s-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, III, 20.

⁷⁰⁷ “*Allah’ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmezler.*” *Furkân*, 25/68.

⁷⁰⁸ Buhârî, *Cenaiz*, 50.

İnsana saygı değeri, insanların dışarıdan görünen hallerine, söz ve davranışlarına da saygı duymayı gerektirir. Zira şahsın, içinde taşıdığı niyetin veya düşüncenin ne olduğunu kimse bilemez. Bu nedenle Hz. Peygamber gizli hallerin bilinemeyeceğini ve sadece Allah'ın bileceğini söylemiştir.⁷⁰⁹ Niyet ve düşüncelerin hesabını sormak, insan hayatına saygı göstermemenin bir parçası olduğu gibi, topumu fitneye sürükleyerek haksızlık ve zulümlere neden olabilecek bir durumdur. Bu nedenle bireylerin özel halleri araştırılmamalı ve saygı duyulmalıdır.⁷¹⁰

İslâm dininde insanların yaşama hakkına saygı duyma değeri önemli sayılmış ve bu prensibe uyma zorunluluğu getirilmiştir. İnsanın yaşam hakkı doğuştan bir hak olarak kabul edilmiş, ister kişinin kendisi, isterse başkaları tarafından bu hakkın elinden alınması yasaklanmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz âyet ve hadislerde toplum içinde, başkalarının can güvenliğini sağlayıp, insan hayatına saygı göstermek emredilmekte, başkasının hayat hakkını elden almanın ne derece büyük bir günah olduğu dile getirilmektedir.

İnsan hayatına saygı değeri, Müslüman kişilerin birbirleri ile olan ilişkilerini düzenlemekte, can ve mal konusunda güvende olduğunu hissettirmektedir. Ayrıca insan olma noktasında herkesi eşit sayan İslâm dini, bu hakkı tüm dünyadaki insanlara vermiş, gayri müslim insanların da yaşam hakkına saygı göstermeyi emretmiş, adâletle hükmetme, hakkını gözetme, zulümden kaçınma, inancına saygı duyma gibi değerleri onlara karşıda uygulamayı öğütlemiştir.

İnsanların hayatına saygı gösterme, kul hakkı bilincinin oluşmasını sağlar. Yine başkalarına karşı sevgi dolu olmayı, karşıdakine her konuda hoşgörü ile yaklaşmayı, merhametli olmayı davranış haline getirmesine yardımcı olur. Bu değerlerin yoksunluğunda ise günümüzde yaşanıldığı gibi insan hayatı değerini kaybedecek sudan sebeplerle (gasb, kapkaç, cana kıyma, intihar, gibi) insan öldürmeler artacaktır. Yine savaşların ve dünyadaki tüm zulümlerin bu değere sahip olmayan kimseler tarafından çıkarıldığı ortadadır. İnsanların, başkalarına yaşam hakkı tanıdığına savaş sebeplerinin hiçbiri ortada kalmayacak, herkes huzur ve güven içinde yaşayacaktır. Dünyanın zulümden arınması, barış, huzur ve güven ortamının oluşması için bu erdemin, genç-yaşlı, müslim-gayr-i müslim tüm insanlara kazandırılması şarttır.

⁷⁰⁹ Müslim, İmân, 37.

⁷¹⁰ Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, III, 21-23.

1.19. Cömertlik

Cömertlik İslâmi erdemlerden biridir. Allah bu değer sayesinde Müslümanların pek çok olumlu değeri kazanıp, olumsuz hasletlerden uzaklaşacağını bildirmiştir. Hz. Peygamber ise bu konu hakkında pek çok tavsiyede bulunmuş, cömertlik ahlâkını ümmetine kazandırmada en büyük örnek olmuştur. İmam Nevevî Kırk Hadis adlı eserine cömertlik ve misafire ikram değeri ile ilgili şu hadisi almıştır.

*“Allah’a ve âhirete inanan komşusuna ikram da bulunsun. Allah’a ve âhirete inanan misafirine ikram etsin.”*⁷¹¹

*“Karşılık beklemeden veren, elindeki maddî ve manevî imkânları meşru ölçüler içinde gönüllü olarak başkalarının yararına sunup gereken yerde harcayabilen kimseye cömert denir.”*⁷¹² Cömert insan sahip olduğu imkânlardan muhtaçlara meşru ölçüde harcayan, bunu yaparken de Allah’ın rızasını gözeterek, gösteriş ve riyadan uzak duran kimsedir.⁷¹³

Cömertlik değeri, İslâm ahlâkının en çok önem verdiği faziletlerdendir. Çünkü cömertlik, başkalarına yardım arzusunun insanda karakter halini alması demektir. Ahlâkın ve insanlığın, yardım etmeyi gerekli kıldığı her durumda kişiyi gönül rahatlığıyla bu hayrı yapmaya sevkeden bir haslettir. Buna karşılık cimrilik, ahlâkî ve psikolojik bir hastalık olarak kabul edilmiştir. Allah Rasulü, cimrilik hastalığından Allah’a sığınmıştır.⁷¹⁴ Allah yolunda infak, karşılık beklemeden yapılan cömertliktir.⁷¹⁵

Rasulullah (s.a.v), *“Allaha ve âhîret gününe iman eden kişi...”* cümlesinden sonra, yapılmasını istediği hususlarla ilgili olarak söylediği sözlerin tamamı imanın hasletlerini gösteren özelliklerdir. Burada zikredilen hadiste bu grup içinde yer almaktadır. İslâm dini cömertliği bir erdem olarak kabul edip, yüceltmenin de ötesinde, onu bencil duyguların tatmin vasıtası olmaktan çıkararak Allah rızası ve insan

⁷¹¹ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 67. (Hadis No:15). Nevevî bu hadiste Buhârî ve Müslim’in rivayetini esas almıştır. Müslim, İmân 74, 77, 85; Buhârî Edeb, 31’in rivayetinde kader kısmı yer almamaktadır. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Edeb, 4; Tirmizî, Birr ve Sıla, 43.

⁷¹² MEB, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 51.

⁷¹³ Tüzün, *Âyet ve Hadislerle İslâm Ahlâkı*, s. 99.

⁷¹⁴ Buhârî, Cihad, 74.

⁷¹⁵ Çağrı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 265-266.

sevgisinden oluşan ahlâkî bir içeriğe kavuşmuştur.⁷¹⁶ Kur'ân-ı Kerîm, malını Allah rızası için değil de gösteriş için harcayanların bir ahlâkî değer taşımadığını, yardımlaşmanın sadece insanlara iyilik etme ve Allah'a saygı gösterme niyetine dayalı olması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır.⁷¹⁷

İnfak kişinin kendisi için yaptığı bir iyiliktir. İnfak gerçekte Allah'ın olan malı, yine Allah (c.c.) yolunda ve Allah rızası için vermektir. İnfak için gerekli olan yegâne sermaye ise cömertliktir.⁷¹⁸ Allah kitabında, hiçbir iyiliğin ve infakın karşılıksız kalmayacağını bildirmiş,⁷¹⁹ infak edilen malın yerine başkasını vereceğini söylemiştir.⁷²⁰ Hz. Peygamber cömert kimseleri hem Allah'ın hemde kullarının sevdiğini söylemiş “Cömert kişi, Allah'a (c.c.) yakındır, insanlara yakındır ve cennete yakındır, ateşten uzaktır. Cimri kişi ise, Allah'a (c.c.) uzaktır, insanlara uzaktır, cennete uzaktır ve ateşe yakındır”⁷²¹ buyurarak, cömert kimsenin Allah'a yakın, cehenneme uzak olduğunu vurgulamıştır.

Yüce Allah cömerttir ve kullarının da cömert olmasını istemektedir.⁷²² Kur'ân'da insanlara dünyada verilen mal ve mülkün Allah'ın bir lütfu olduğu hatırlatılarak; “De ki; “Eğer Rabb'imın rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, sarf etme de tükenir korkusuyla onu tutar, kimseye bir şey vermezsiniz. Hakikaten insan çok cimridir”⁷²³ buyrulmuş, Allah'ın cömertlikle verdiklerinden yardıma muhtaç olanlara infak etme emredilmiştir. Allah fakirleri gözetmek için emredilmiş zekât ve sadaka gibi bazı ibadetleri, Müslüman'ı cömert olmaya alıştırmaya için emretmiştir. İnsanların en cömerdi şüphesiz ki Hz. Peygamber'di. Kendisinden bir şey istenildiğinde, isteyen hiçbir zaman boş çevirmemiştir. O'nun cömertliği herkesi hayran bırakmış ve bazıları bu sayede Müslüman olmuşlardı.⁷²⁴ İbn Abbas bu durumu şöyle anlatmaktadır. “Peygamber iyilik yapma bakımından insanların en cömerdi idi. En çok cömert davrandığı zaman Ramazan ayıydı.”⁷²⁵ Bir başka hadiste ise, bir gün ikindi namazından sonra hızlıca evine gitmiş ve geri döndüğünde merakla bekleyen

⁷¹⁶ Çağrı, Mustafa, “Cömertlik” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 72-73, VIII, 72.

⁷¹⁷ Çağrı, “Cömertlik”, *DİA*, VIII, 72; Bakara, 2/64; Mâide, 5/2; Leyl, 92/ 17-20.

⁷¹⁸ Kandemir vd., *Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, III, 358.

⁷¹⁹ Kasas, 28/84.

⁷²⁰ Sebe, 34/39.

⁷²¹ Tirmizî, *Birr ve Sıla*, 40.

⁷²² Nisâ, 4/36-37.

⁷²³ İsrâ, 17/100.

⁷²⁴ Sancaklı, *Hz. Peygamber'in Mesajlarında Örnek Toplum*, s. 148-149.

⁷²⁵ Buhârî, *Bed'ü'l-Vahy*, 1.

sahabeye şöyle söylemiştir: “Evde bulunan bir miktar hatırıma geldi. Elimde kalır korkusuyla hemen gidip onları dağıttım.”⁷²⁶

Cömertliğin zıddı cimriliktir. Cimrilik harcanması gereken yer ve zamanda eldeki imkânları kullanmamak, para veya malı harcamamaktır. Savurganlık ise, dengesiz harcamaktır. Cimrilik tefrit, savurganlık ise ifrattır. Cömertlik, cimrilik ile savurganlığın ortasındadır.⁷²⁷ Cömertliğin zıddı cimrilik “şuh” ve “buhl” kelimeleri ile açıklanmaktadır. Buhl; “Kişinin kendi malını hayır yoluna harcamaktan kaçınmasıdır.” Şuh ise; “Başkalarının elindekine göz dikecek veya onların iyilik yapmalarından bile hoşlanmayacak derecede cimri ve iyilik duygusundan yoksun olmak” anlamlarına gelmektedir.⁷²⁸ Hz. Peygamber “Cimrilikten sakının. Çünkü cimrilik sizden önceki toplumları, birbirlerinin kanlarını dökmeye, haramları helâl saymaya yol açarak helak etmiştir”⁷²⁹ buyurmuştur. Gazalî, cimriliğin psikolojik yönü üzerinde durarak bu olumsuz davranışı mal sevgisine bağlayarak, bu sevginin az veya çok her insanda bulunacağını belirtmiştir. Gazalî’ye göre, malı yaratılış gayesinin dışında harcamaya israf, bu gaye için harcamaktan çekinmeye cimrilik, yaratılış gayesine göre harcamaya ise cömertlik denir.⁷³⁰

Cimrilik, insanoğluna yasaklanan kötü ahlâklardan biridir. Mal ve servete aşırı düşkünlük, fakir düşme korkusu, ebedilik duygu ve düşüncesi, çocuklarının ve kendisinin gelecek endişesi cimriliğin sebepleri arasında sayılmaktadır. Allah Kur’ân’da bu bencil duygudan kurtulmanın ve bunun yerine cömertlik duygusunun yerleşmesine sürekli olarak değinmiştir.⁷³¹ Allah Teâlâ cimriliğin kötü olduğunu bir âyette şöyle vurgulamıştır. “Onlar ki, cimrilik ederler ve insanlara cimriliği emrederler. Ve Allah’ın kendilerine fazlından verdiği şeyi gizlerler. Ve kâfirler için alçaltıcı azap hazırladık.”⁷³² Yine başka bir âyette gerçek mülk sahibinin Allah olduğu hatırlatılmış,⁷³³ Allah’ın malını başkalarına harcamakta cimrilik edenlerin düşünmesi

⁷²⁶ Buhârî, Ezân, 158; Nesâî, Sehv, 104.

⁷²⁷ Güler, *Hadis Günlüğü*, s. 153.

⁷²⁸ Karaman, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, “Cimrilik”, s.102.

⁷²⁹ Müslim, Birr ve Sıla, 56.

⁷³⁰ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’ d-Dîn*, III, 259-260.

⁷³¹ Güler, *Hadis Günlüğü*, s. 154.

⁷³² Nisâ, 4/37

⁷³³ Âl-i İmrân, 3/180.

ve kendi yararına bir davranış olmadığını, aksine aleyhine sonuçlanacağını bilmesi istenmiştir. ⁷³⁴

Ahlâkî yaşantıda ölçsüzlük ve dengesizlik meydana getiren cimrilik, insan kişiliğini etkileyen olumsuz bir karakterdir. Cimriliği bir karakter haline getiren insan, değersiz şeyleri dahi başkalarına vermekten çekinebilmekte, sınırsız bir mülk ve varlığa sahip olmayı istemekte, tükenir korkusuyla malını ibadet ve sevap maksadıyla harcamaktan kaçınabilmektedir. ⁷³⁵ “Yoksa onların mülkten bir payımı var. Öyle olsaydı insanlara bir çekirdek zerresi bile vermezlerdi.”⁷³⁶ Yine başka bir âyette, Yüce Allah “Ey inananlar! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, inananların mallarını haksız yere yerler ve insanları Allah yolundan çevirirler. Altın ve gümüşleri yığıp da ondan Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara acı bir azap müjdele!”⁷³⁷ buyurarak, maddî kıymeti olan şeylerin tutkuyla biriktirilmesinden, ihtiyaç sahiplerine yardım için bu maddî kıymetlerden harcama yapmaktan kaçınılmasından bahsetmektedir.⁷³⁸

Cömertlik değeri, sevgi ve merhamet değerleriyle yakından ilgilidir. Zorda kalana merhamet etmesi ve yardımda bulunması sonucunda aralarında sevgi bağları oluşur. Bu duygular Müslümanların kardeş olduğunu hatırlatarak toplumsal yardımlaşma ve birlikteliğe yol açar. Cömert kimse herhangi bir zorlama olmadan yardıma muhtaç kimselere yardım eder. Cömertlik duygusu, kişinin elindekini başkasının faydasına harcadığında vicdanen rahatlayıp huzur duyan ve sonuçtan memnun olan kimselerde gelişmektedir. Cömert davranma erdemi gerek maddî gerekse manevî olup, karşıdakinin ihtiyaç duyduğu her türlü işte onun ihtiyacını gidermedir. Yaşlı birine bedenen yardımda bulunma, ilmiyle insanlara bilgi verme, statüsüyle insanların işlerini kolaylaştırma gibi davranışlarda cömertlik değerinin içinde yer almaktadır.

Allah ve Rasulü Müslümanların vasıfları arasında cömert olmayı da saymış, mallarınının bir kısmını fakir insanlarla paylaşmaları için zekât ve sadaka olarak dağıtmalarını emretmiştir. Bu nedenle cömertlik, insanlar arasında sevgi bağını artıran,

⁷³⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 468.

⁷³⁵ Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur'an'a Göre Cimrilik, Sebepleri, Zararları ve Eğitimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XI, Sayı 2, 2007, s. 329-364, s. 332.

⁷³⁶ Nisâ, 4/53.

⁷³⁷ Tevbe, 9/34.

⁷³⁸ Kasapoğlu, “Kur'an'a Göre Cimrilik, Sebepleri, Zararları ve Eğitimi”, s. 356.

toplumda yardımlaşma ve dayanışma ruhunu canlı tutan bir değerdir. İnsanlar bu erdem sayesinde, mala mülke önem vermeyip, her şeyin yaratıcısı olan Allah'ı hatırlayıp, kibir hastalığından uzak durur.

İslâm dini, cimrilik, savurganlık gibi olumsuz davranışlardan uzak durmayı emretmiş, gelecek kaygısıyla yardımlaşmadan kaçınmayı ise yasaklamıştır. Cimrilik, insanın, mal yığılma ve servet biriktirme konusunda ölçüsüz davranarak aşırıya kaçmasıdır. Cimrilik, ileri derece fakirlik korkusu, mala karşı beslenen aşırı sevgi ve tutku, benlikte oluşan aşırı hırs sebebiyle insanlara şefkat ve merhamet göstermeyi unutma gibi sebeplerden dolayı oluşmaktadır. Hırsın bir ürünü olan cimrilik, bencillik duygusunun bir yansıması olarak ortaya çıkmakta ve insanlar arasındaki sevgiye ve dayanışmaya zarar vermektedir.

İsraf etmemek ve misafire ikramda bulunmak konumuzla yakından ilgili olduğu için burada kısaca değineceğiz.

19.1. İsraf Etmemek

Cömertlik ve ikram etmenin üç kısmı israf etmektir. *“Harcadıkları zaman ne israf ederler ne de cimrilik ederler harcamaları bu ikisi arasında dengeli olur”*⁷³⁹ âyetinden de anlaşılacağı üzere israf, cimriliğin zıddı olarak belirtilmiş ve dinen yasaklanmıştır. İsraf, infak etmekten ayrıdır. İnfak etmek, cimrilik ve savurganlığın orta noktasıdır.

İktisad, orta yollu olmak itidal üzere hareket etmektir. Gereğinden az veya çok harcamayı tutumlu kullanmaktır. *“Hem elini bağlayıp boynuna asma, hem de onu büsbütün açıp saçma ki pişman olur, açık kalırsın”*⁷⁴⁰ âyetinde Allah, yeme, içme, giyim, eşya kullanımı gibi hususlarda aşırılıktan uzak durmayı emrederek israfı, savurganlığı ve cimriliği yasaklamıştır.⁷⁴¹ Başka bir âyetinde ise müsrif olanları sevmediğini buyurmuştur. *“Yiyiniz içiniz ancak israf etmeyiniz. Muhakkak ki Allah müsrifleri sevmez.”*⁷⁴²

⁷³⁹ Furkân, 25/67.

⁷⁴⁰ İsrâ, 17/29.

⁷⁴¹ Tüzün, *Âyet ve Hadislerle İslâm Ahlâkı*, s. 119.

⁷⁴² A'râf, 7/31.

Hız. Peygamber, nimetleri kullanırken “*Kibre düşmeden ve israf etmeden, yiyin, sadaka verin ve giyinin*”⁷⁴³ buyurmuş, israftan kaçınmamızı tavsiye etmiştir. Başka bir hadisinde ise, derenin kenarında abdest alıyor olursa bile suyu israf etmemeyi öğütlemiştir.⁷⁴⁴ Çünkü israf, Allah’ın verdiği nimetlere karşı şükürsüzce yaklaşmadır. Allah ise şükreden kuluna nimetini artırıp israf edenden ise nimetini çekeceğini bildirmiştir.⁷⁴⁵

Âhiretteki hesabın asıl konusu israftır. Bu nedenle insan verilmiş olan maddî-manevî her şeyden hesaba çekilecektir. İsrâf denilince akla ilk gelen şey malın israfıdır. Fakat bunun yanında sağlığın, boş vaktin, ömrün israfıda vardır ki, bunların hesabını âhirette vereceğimizi Hız. Peygamber bizlere bildirmiştir.⁷⁴⁶ Zira insana verilen büyük nimetlerin başında gelen sağlık ve sıhhat, hastalıktan önce kıymeti bilinmeyen nimetlerdendir. Bu nedenle haramlardan korunarak bedeni israf etmemeli, ona zarar verici unsurlardan kaçınmalıdır.⁷⁴⁷

Allah’ın nimetlerini harcamada temel ilke, mal ve paranın helâl yollardan kazanılıp yine helâl yollarda harcanmasıdır. Mal ve paranın önemi, beşerî ihtiyaçlar için insanların el açacak duruma gelmesini engellemekten dolayıdır. Malını telef edip israf edenler, Allah’ın kendilerine vermiş olduğu nimete karşı nankörlük etmiş olurlar. İsrâfkar insanlar belirli bir süre sonra başkalarına muhtaç hale gelebilirler. Bu nedenle Allah’ın verdiği nimetlerden infak edebilmek ve zor duruma düşmemek için israftan kaçınılmalıdır.⁷⁴⁸

Savurganlığın maddî yönden insana zarar vermesinin yanı sıra, yarını düşünmeyen, sorumsuz, boşvermiş insanların ortaya çıkarmasına da sebep olmaktadır. Savrulan şey sadece parayla sınırlı kalmayıp emek, zaman, şevk gibi gidince geri gelmeyen unsurlarda yok olmaktadır. İnsan geleceğinin kaygısıyla yaşayan bir varlıktır. Müslüman kimse için kendi şahsi geleceğine değil, ailesine, topluma ve gelecek nesillere faydalı olabilme kaygısı taşımaktır. Çünkü Müslüman kendisi için değil başkası için yaşamaktadır. Arzu ve isteklerini makul sınırlarda tutamayan bir fert, ailesinin helakına, sınırsız fertlerden oluşan bir nesil de toplumun çöküşüne sebep

⁷⁴³ Nesâî, Zekât, 66; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 181.

⁷⁴⁴ İbn Mâce, Tahâret, 48.

⁷⁴⁵ İbrahim, 14/7.

⁷⁴⁶ Tirmizî, Kıyamet, 1.

⁷⁴⁷ Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzü’s-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, III, 64.

⁷⁴⁸ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 179.

olur.⁷⁴⁹ Bu nedenle Allah saçıp savurmayı yasaklamış ve israf edenleri şeytanın kardeşleri olarak nitelendirmiştir.⁷⁵⁰

İsraf Allah'ın nimetlerine değer vermemedir. İnsan kıymetli olan şeylerini harcamaktan çekinir. Allah'ın insanlara verdiği, doğa, yemek, hayvanat, bitkilerde birer nimettir ve bunları kullanırken israftan kaçınmalıdır. Yine, insana verilmiş, ömür, sağlık, boş vakit gibi şeylerde birer nimet olup, kıymetinin bilinmesi ve israf edilmemesi gerekmektedir. Kısacası insanın hizmetine sunulmuş tüm varlığa karşı minnetsiz ve şükürsüz davranma israfın içine girmektedir.

İsraf ve savurganlık, bencilliğin, kibrin birer göstergesidir. İsraf toplumların sosyal yapısına zarar veren, çağdaşlık ve modernite adı altında sergilen pek çok şeyi içine almaktadır. İnsan zahmetsiz kazandığı şeyleri israf etmeye ve saçıp savurmaya meyilli bir varlıktır. Atalarımız, insanların bol harcayıp israf etmesini engellemek için yuva kuracak olan çiftlere, ihtiyaçlarını kendi kazançları ile almalarını öğütlemiş ve bunu gelenek haline getirmişlerdir. Aile kuracak bireylerin, çalışıp kazanmanın zorluğunu anlamaları, onları israftan uzak tutacaktır. Fakat bu gelenek son zamanlarda ortadan kaybolmakta, bizzat düğünler, israfın ve saçıp savurmanın adresi olmaktadır.

Ülkemizde enerjiden yemeğe kadar her konuda israfın önüne geçilmesi için bilinçli toplum yaratma ve tüketiciyi bilgilendirme adına her türlü çalışma yapılmakta, gerek sosyal ağlarda gerekse eğitim kurumlarında tutumlu olma değeri insanlara aşılanmaya çalışılmaktadır.

İsraf her durumda kötüdür. Bireysel olarak insan psikolojisini bozduğu gibi toplumda yarattığı hasar daha da büyüktür. Bu nedenle israfın her türlüünden uzak durmalı, küçük yaşlardan itibaren çocuklarımıza israf etmeme değeri aşılanmalı, ebeveynleri davranışları ile örnek olarak göstermelidir.

19.2. Misafire İkrâm Etmek

Müslümanlara ait en büyük hasletlerden biri de misafirine ikramda bulunması ve onu memnun etmeye çalışmasıdır. Bu değer hakkında Hz. Peygamber'in yukarıda

⁷⁴⁹ *Hadislerle İslâm*, III, 521.

⁷⁵⁰ “*Akrabaya yoksula yolda kalmışa hakkını ver, fakat saçıp savurma (İsrâf etme), çünkü saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleridir...*” İsrâ, 17/26-27.

zikredilen hadisini⁷⁵¹ eserine alan Nevevî, misafire hürmet ve komşuya ikram etme değerine dikkat çekmek istemiştir.

İnsan sosyal varlık olması nedeniyle toplum içinde yaşar ve toplum ile sürekli bir ilişki halinde bulunur. İslâm birey ve toplum arasındaki bu bağların ve münasebetlerin, sağlam ve sağlıklı bir temel üzerine bina edilmesine büyük önem verir. Bu da toplumun birbirine ikramda bulunması, birbirleriyle güzel konuşması, iyi komşuluk etmesi, misafirperver olmasıyla yakından ilgilidir. Bu hadis, bizleri iyi komşu olmaya, misafire ikram etmeye, birbirimize iyi davranmaya teşvik etmektedir.⁷⁵²

Misafire ikram etme değeri, Müslümanların en güzel adetlerinden biridir. Misafir, Arapçada “yolcu” anlamındaki müsafir kelimesi Türkçede “konuk” anlamını taşımaktadır.⁷⁵³ Ziyafet, yani misafir ağırlamak, İslâm adabından sayılmış ve Peygamberlerin ahlâkı olduğu vurgulanmıştır.⁷⁵⁴ Fakat bazı peygamberler vardır ki misafirperveligi ile öne çıkmış ve misafir ağırlama ile adı bütünleşmiştir. Misafire ikram ve ihsanda geleneğin Hz. İbrahim ile başladığı söylenmektedir.⁷⁵⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de, bu durum şu şekilde anlatılmıştır. “İbrahim’in meleklerden ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi? O elçiler, İbrahim’e gelip O’na selâm verdiklerinde, size de selâm olsun demişti ve kendi kendine, bunlar tanınmayan kimseler diye düşünmüştü. Hemen ailesinin yanına giderek, ikram etmek için kızartılmış bir semiz buzağı eti ile gelmişti ve önünüze yaklaştırıp “yemez misiniz?” dedi.”⁷⁵⁶ Âyetten de anlaşılacağı üzere Hz. İbrahim’in misafirlerine karşı davranış tarzı, misafire ikramın usulünü öğretmiştir. Misafir güzel bir selam ve saygı ile karşılanmalı, eve buyur edilmeli ve ikramda bulunulmalıdır.⁷⁵⁷

Komşuluk, insanın sosyal bir varlık olmasının sonucudur. İnsanlar topluluklar halinde yaşamaya mecburdur. Bu nedenle birlikte yaşamının insana yüklemiş olduğu bazı görev ve sorumluluklar bulunmakta, bunlardan birisi de komşuluk hukuku olarak

⁷⁵¹ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 67. (Hadis No:15). Nevevî bu hadiste Buhârî ve Müslim’in rivayetini esas almıştır. Müslim, İmân 74, 77, 85; Buhârî Edeb, 31’in rivayetinde kader kısmı yer almamaktadır. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Edeb, 4; Tirmizî, Birr ve Sıla, 43.

⁷⁵² Buğa- Mistu, *İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, s. 136.

⁷⁵³ TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, ww.tdk.gov.tr/index.php.

⁷⁵⁴ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I, 272.

⁷⁵⁵ Çağrı, Mustafa, “Misafir”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, s. 171-172, XXX, 171-172.

⁷⁵⁶ Zariyat, 51/24-27.

⁷⁵⁷ Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzü’s-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, IV,142.

kendini göstermektedir.⁷⁵⁸ Komşuluk hukuku, birbirinin hal ve hatırını sormak, sevinçli gününde yanında olmak, üzüntülü anında destek olmak, darda kaldığında yardımına koşmak, açlık durumunda doyurmak, can, mal, namus olarak onu güvende hissettirmek gibi görev ve vazifeleri içermektedir.⁷⁵⁹ Hz. Peygamber komşuluk hakkına, pek çok hadisinde dikkat çekmiş, komşuya ikramda bulunmayı ve onları gözetmeyi emretmiştir.⁷⁶⁰ Yine komşuların birbirinden emin olmasını ve kendilerini güvende hissetmelerini imanın bir parçası saymıştır.⁷⁶¹

Dinimizde misafire çok büyük önem verilmektedir. Hz. Peygamber bir hadisinde Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimsenin misafirine ikram etmesini emretmiş,⁷⁶² misafire ikramın İslâm ahlâkının bir parçası ve Müslümanların başlıca özelliği olduğunu vurgulamıştır. Eve gelen misafire elimizde olanın en iyisini, en güzelini sunar ve onun memnun olarak ayrılmasını sağlamaya çalışırız. Zira ziyafet vermek, İslâm adabındandır ve Peygamberlerle salihlerin ahlâkıdır.⁷⁶³ Allah bu durumu bir âyette şu şekilde ifade etmektedir. *“Ve onlardan önce (Medine’yi) yurt edinmiş olup kalplerinde îmân yerleşmiş olanlar, kendilerine hicret eden kimseleri severler. Ve onlara verilenlerden (dağıtılan ganimetlerden) dolayı, kendileri onlara muhtaç olsa bile, gönüllerinde bir hacet (kaygı, haset) bulunmaz. Ve onları kendi nefislerine tercih ederler (üstün tutarlar). Ve kim nefsini cimrilikten korursa, o takdirde işte onlar, felâha (kurtuluşa) erenlerdir.”*⁷⁶⁴

Misafirperverlik değeri, Müslüman çocuklara küçük yaşlardan itibaren aile ortamında verilmeye başlanır. Bu haslet, ailenin misafirine karşı davranışını, ikramını, muhabbetini gözlemleyen çocuk tarafından davranış haline getirilir ve öğrenilir. Yine çocuklara, yoldan geçene, yolda kalana, garip ve fakirleri yedirme içirmeye özen göstermesi öğretilir. Zamanla bu şekilde yetişen nesil, cömert davranarak, misafirperver olarak toplumsal ruhu oluşturur.⁷⁶⁵

⁷⁵⁸ Kazancı, Ahmet Lütfi, *Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 178.

⁷⁵⁹ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XII, 130.

⁷⁶⁰ Müslim, *Birr ve Sıla*, 142.

⁷⁶¹ Buhârî, *Edeb*, 29.

⁷⁶² Buhârî, *Nikâh*, 80, *Edeb*, 31, 85, *Rikâk*, 23; Müslim, *Îmân*, 74, 75, 77.

⁷⁶³ Hatipoğlu, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 93.

⁷⁶⁴ *Haşr*, 59/9.

⁷⁶⁵ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 91-92

Ağırlamak ve ikram etmenin dinen bir adabı vardır. Saçıp savurmak veya kendi ailenin geçimini dara sokmak dinen uygun değildir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde misafirliğin üç gün olduğunu buyurmuştur.⁷⁶⁶ Hz. Peygamber bir gün “Allah’a ve âhiret gününe iman eden kimse misafirine câizesini versin” buyurdu. Sahabenin “*Yâ Resûlallah! Misafirin câizesi nedir?*” diye sorduklarında “*Onu bir gün ve bir gece ağırlamaktır. Misafirlik üç gündür. Misafiri üç günden fazla ağırlamak ise sadakadır*”⁷⁶⁷ buyurdular.

Komşuluk ve misafire ikram değerleri, kardeşlik bağlarını kuvvetlendiren, aradaki sevgi ve saygıyı artıran, dayanışma ve yardımlaşma ruhunu yaşatan önemli değerlerdir. İslâmın güzel ahlâklarını kazanmaya yardımcı olan bu iki değere sahip olanlar, Allah ve Rasulü tarafından övülmüş ve cömert kimseler olarak nitelendirilmişlerdir.

Misafire ikram etme, evin bereketi olarak görülmüş ve en güzel şekilde ağırlamaya gayret edilmiştir. Yine misafirin rahatsızlık vermediğinden emin olması ve psikolojik yönden rahatlaması açısından, memnun olduğunu dile getiren birtakım davranışlar sergilenmelidir. Konuklara karşı sevinçli olmak, onlara tebessüm etmek, onunla hoş sohbet etmek, imkânları ölçüsünde yemeği acele hazırlayıp, ikramda bulunmak misafirperverliğin ölçülerinden sayılmıştır. Misafirliğin ilk gününde ailesine yedirdiği yiyeceğin fazlasını, sonraki iki gün ise ailesine yedirdiği kadarını ikram etmesi, cömertliğin kurallarından sayılmış, iyi şeyleri fazlasıyla ikram etme tavsiye edilmiştir.

Cömertlik değerini kazanmanın bir sonucu olarak kişinin misafirine ikram etmesi, gerek İslâmi kültürde gerekse Türk kültüründe yaşatılmaya devam edilen bir değerdir. Misafirperver kişiler, sadece tanıdıklarına karşı değil, herkese karşı ikram eden kimselerdir. Tarihte ve günümüzde bu duygu sayesinde, yolculuklar daha kolay olmuş, ticari hayat canlanmış, ilim öğrenme gibi Allah yolunda yolculuk yapmaların artması sağlanmıştır.

İslâm dininin güzel hasletlerinden biri olan komşuya ikram, ona verdiğimiz değeri göstermekte, onlarla iyi ilişkiler kurmamıza yardımcı olmakta, aradaki sevgi,

⁷⁶⁶ Bursevî, İsmail Hakkı, *İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, (Çev: Seyit Ali Tüz), Hisar Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 259.

⁷⁶⁷ Buhârî, Edeb, 31, 85, Rikâk 23; Müslim, Lukata, 14. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Et’ime 5; Tirmizî, Birr 43; İbn Mâce, Edeb, 5.

saygı, güven duygusu gibi bağları kuvvetlendirmektedir. Komşuluk hukuku büyük şehirlerden ziyade herkesin birbirini tanıdığı kırsal kesimlerde daha fazla uygulanmakta, yukarıda saydığımız hasletler yaşamaya devam etmekte ve kültürel miras olarak nesilden nesile aktarılmaktadır. Lakin büyük şehirlerde insan nüfusunun artması ile birlikte komşuluk ilişkilerinde yabancılaşma artmakta, güven ve emniyetten ötürü insanlar iletişim kuramamaktadır. Komşunun can ve malını güvende hissetmemesi, hırsızlık, zina, adam kaçırmaya gibi olumsuz durumların hızla artması, komşular arasında ki güven duygusunu azaltmakta, komşuluk ilişkilerinin zayıflamasına, hatta bu hukukun yok olmasına neden olmaktadır.

1.20. Çalışmak ve Helâlden Kazanmak

Çalışmak, alın teri ile kazanmak, helâl lokma yemek gibi özellikler, Müslüman kimselerin vasfıdır. İmam Nevevî çalışmak değeriyle alakalı şu hadisleri eserinde zikretmiştir.

“Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: Allah temizdir, ancak temiz olanı kabul eder. Şüphesiz Allah mü'minlere neyi emretti ise onu Peygamberlere de emretmişti ve (Allah peygamberlere):

“Ey peygamberler, temiz ve helâl olanlardan yeyin ve salih amel işleyin”⁷⁶⁸ (Allah mü'minlere de): “Ey mü'minler size rızık olarak verdiğimiz temiz ve helâl olanlardan yeyiniz”⁷⁶⁹ buyurdu. Sonra Peygamber (sav) uzun yolculuğa katlanan, saçları birbirine karışan, toz toprak içinde kalan bu haliyle ellerini gökyüzüne açan ve Ya Rab! Ya Rab! Diye (yalvaran) birini hatırlattı ve hâlbuki onun yediği haram, içtiği haram, giydiği haram. Haramla beslenmiş. “Bunun duası nasıl kabul olunur?” buyurdu.⁷⁷⁰

“Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi, Müslümanlığının güzelliğindedir.”⁷⁷¹

⁷⁶⁸ Mü'minun, 23/51

⁷⁶⁹ Bakara 2/172.

⁷⁷⁰ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 61-62. (Hadis No:10). Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, Zekât, 65. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Tirmizî, Tefsir, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 328.

⁷⁷¹ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 64. (Hadis No:12). Nevevî bu hadiste Tirmizî'nin rivayetini esas almıştır. Tirmizî, Zühd 14. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Fiten 12; Muvatta, Hüsn-ü Hulk 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 2012.

“Kişiyi ilgilendirmeyen, onun için bir anlam ve önem taşımayan” manasında ki “malayani” kelimesi, insanın ne kendisine ne de çevresine hiçbir faydası olmayan işler ve gereksizce söylenen sözler için kullanılan bir tabirdir. Malayani işler, yapıldığında katkı sağlamayan yapılmadığında bir eksiklik oluşturmayan, dünya ve âhiretine faydası olmayan boş işlerdir. Hedef gözetilmeden, amaçsız ve manasız şekilde ortaya çıkan söz ve fiillerdir. Allah, mü’minlerin boş söz ve davranışlardan uzaklaşmalarını istemiş,⁷⁷² böyle davranışlar karşısında, hoşgörü ile selâm deyip geçtiklerini bildirmiştir.⁷⁷³

Çalışmak, sürekli bir şeylerle meşgul olmak, boş kalmamak İslâm dinin kuralları arasında yer alır.⁷⁷⁴ Nevevî’nin eserinde geçen “*Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi, Müslümanlığının güzelliğindedir.*”⁷⁷⁵ hadisi, hayırlı işlerle, güzel amellerle vakit geçirerek zararlı iş ve davranışlardan uzaklaşmayı öğütler. Müslüman kimse vaktinin kıymetini bilmeli ve her anının hakkını vererek yaşamalıdır.⁷⁷⁶ Hz. Peygamber’in şu hadisi buna delildir. “*Şu iki nimet hakkında insanların çoğu aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit.*”⁷⁷⁷ Hadiste geçen bu iki nimetten, kıyamet günü hesaba çekileceğimizi unutmuyarak, malayani yani boş işlerden kaçınmalı, dünya ve âhiret için çalışmalıdır.⁷⁷⁸

İslâm dini çalışmayı teşvik etmiş, mal biriktirme ve zengin olmaya engel koymamış, çalışıp, elinin emeği ile geçinmeyi ve başkasına muhtaç olmamayı büyük bir erdem saymıştır. Mal edinmede kural olarak başkasının malına göz dikmeme ve malı helal yoldan çalışarak kazanma emredilmiştir. Yine helal yollara harcanması, sadaka ve zekâtlarının verilmesine de dikkat edilmesini istemiştir.⁷⁷⁹

Allah Teâlâ kullarına “*Gündüzü ise geçim vakti kıldık*”⁷⁸⁰ âyetiyle, ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için gündüzleri çalışmalarını gerektiğini hatırlatarak, ibadetten

⁷⁷² Mü’minûn, 23/3.

⁷⁷³ Furkân, 25/63, 72; Kasas, 28/55.

⁷⁷⁴ *Hadislerle İlim*, III, 561.

⁷⁷⁵ Tirmizî, Zühd 14; İbn Mâce, Fiten 12; Muvatta, Hüsn-ü Hulk 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 2012.

⁷⁷⁶ Sağlık, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 78.

⁷⁷⁷ Buhârî, Zühd, 6412; Tirmizî, Zühd, 1; İbn Mâce, Zühd 15, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 258, 344.

⁷⁷⁸ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 232.

⁷⁷⁹ Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzü’s-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, III, 64.

⁷⁸⁰ Nebe, 78/11.

geriye kalan sürelerde kendisi için hazırladığı rızık aramasını emretmiştir.⁷⁸¹ İnsanın çalışmasının kendisi için bir sadaka olduğunu bildiren Hz. Peygamber, “*Bir müslümanın diktiği ağaçtan veya ektiği ekinden insan, hayvan ve kuşların yedikleri şeyler, o Müslüman için birer sadakadır*”⁷⁸² buyurmuş ve çalışmanın önemini ortaya koymuştur.⁷⁸³

İslâm dini dilenciliği ve başkalarından rızık teminine güvenmeyi men etmiştir. Hz. Peygamber, “*Sizden herhangi birinizin sırtına bir bağ odun yüklenip satması, herhangi bir kişiden dilenmesinden hayırlıdır. O da ya verir, yahud vermez*”⁷⁸⁴ buyurmuş ve dilenciliğin insanın hayâ duygusunu yok ettiğini bildirmiş,⁷⁸⁵ veren elin alan elden üstün olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁶ Bu nedenle Müslüman bir kişi, veren el durumuna gelmek için çalışmalı, boş işlerle uğraşmamalı, geçimini ve bakmakla yükümlü olduğu kimseleri başkalarına muhtaç etmemelidir.⁷⁸⁷

Yukarıda zikredilen hadisten de anlaşılacağı üzere, insanların duasının kabul olması helâl yoldan kazanıp yemesine bağlanmış, Allah’ın verilen sadakalardan sadece helâl ve temiz olanı kabul ettiği bildirilmiştir.⁷⁸⁸ Allah bir ameli onu ifsat eden şeylerden arınmış ve temiz halde kabul eder. Zekât, sadaka gibi mal ile yapılan ibadetleri de ancak helâl yoldan kazanılması şartıyla makbul sayar. “*Sizden biriniz el emeği ile kazandığından daha hayırlı bir rızık temin etmemiştir. Davud Peygamber de el emeği ile geçinirdi (el emeği ile kazandığından başka bir şey yemezdi).*”⁷⁸⁹ O halde alın teri olmadan haram yoldan elde edilmiş bir malı hayra harcama, Allah katında değerli değildir.⁷⁹⁰ Bu duruma şu hadisi örnek olarak verebiliriz. “*Bir kimse on dirheme bir elbise alsın ve bu on dirhemini bir dirhemi haram para olsa; o elbise üzerinde bulunduğu sürece Allah Teâlâ onun namazını kabul etmez. İbn Ömer bunları*

⁷⁸¹ “*Sonra namaz kılınca yeryüzüne dağılında Allah’ın fazlından rızık arayın.*” Cum’a, 62/10.

⁷⁸² Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Musakat, 7-10.

⁷⁸³ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, II, 175.

⁷⁸⁴ Buhârî, Zekât, 50, 53; Müslim, Zekât, 106; Tirmizî, Zekât, 28.

⁷⁸⁵ Buhârî, Zekât, 50, 53, Buy’u, 15, Musakat, 13.

⁷⁸⁶ Buhârî, Zekât, 18; Müslim, Zekât, 95.

⁷⁸⁷ Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzü’s-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, III, 355.

⁷⁸⁸ Müslim, Zekât, 65; Tirmizî, Tefsir, 3; Dârimî, Rikâk, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 188-202.

⁷⁸⁹ Buhârî, Buyû, 15.

⁷⁹⁰ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, I, 319.

söyledikten sonra iki parmağını kulaklarına soktu ve şöyle dedi: “Eğer bu sözleri Rasulullah’tan duymamışsam, şu iki kulağım sağır olsun!”⁷⁹¹

Çalışma değeri, insanların gelecekle ilgili ekonomik düşünce ve projelerini hayata geçirmesini, daha iyi bir gelecek, daha gelişmiş bir ülke ve daha ileri bir toplum olma yönünde olmasını sağlayan erdemdir. İnsanların daha fazla çalışıp daha çok kazanma duygusu Allah’ın insanlara verdiği bir lütufudur. Zira ülkelerin daha çok gelişmesi, ilerlemesi, teknoloji ve bilimde söz sahibi olabilmesi bireylerin içindeki çalışma ve kazanma arzusundan kaynaklanmaktadır. Çalışma değeri sayesinde, her nesil bir sonraki nesle daha gelişmiş ve daha bakımlı ülke bırakır. Yine, bolluk ve refahın artmasını sağlayan bu değer, ekonomik eşitlik sağlar, toplumsal ilişkiyi kuvvetlendirir, barış ve huzur ortamını oluşturur.⁷⁹²

Çalışmanın bazı prensipleri bulunmakta ve çalışma ahlâkını oluşturmaktadır. İşçi ve işveren arasındaki bu ahlâkî prensipleri şu şekilde sıralayabiliriz. Bunlardan ilki işin hakkını vererek yapmadır.⁷⁹³ Hz. Peygamber bu konuda şunu söylemiştir. “Allah ihsanı (iş en güzel şekilde yapmayı) her işe takdir etmiştir.”⁷⁹⁴ İslâm dini yapılan işin en güzel şekilde yapılmasını emretmiştir. İkincisi ise insanları aldatmamalıdır. Üçüncüsü ise, işini savsaklamamalı, sorumlu olduğu işine sahip çıkarak onu korumalıdır. Bu konu hakkında Hz. Peygamber, “İşçi, işverenin malının çobanıdır ve ondan sorumludur”⁷⁹⁵ buyurmuştur. Yine Müslümanların usulsüz yollarla birbirlerinin haklarını yemelerini yasaklamış ve aralarında yapmış oldukları sözleşmeye uymalarını tavsiye etmiştir.⁷⁹⁶ İşçiye alınının terinin kurumadan ücretinin ödenmesini emretmiş,⁷⁹⁷ işçi ve işvereni kardeş kılarak ekonomik düzeylerinin eşit olmasını öğütlemiştir.⁷⁹⁸ Yukarıda bahsettiğimiz durumlar, iktisadî hayatın ahlâkî

⁷⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 98.

⁷⁹² Maverdi, *Edebü’l-Dünya ve’l-Din*, s. 145-146. (Akt. İSAM, *İslâm ve Toplum İlmihali*, II, 540).

⁷⁹³ Çağrı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 258.

⁷⁹⁴ Ebû Dâvûd, *Edahî*, 12; Tirmizî, *Diyat*, 14.

⁷⁹⁵ Buhârî, *Cuma*, 11, *Ahkâm*, 1, *Nikâh*, 81; Müslim, *İmaret*, 20; Ebû Dâvûd, *İmaret*, 1; Tirmizî, *Cihad*, 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 5.

⁷⁹⁶ Buhârî, *İcare*, 14.

⁷⁹⁷ İbn Mâce, *Ruhun*, 4.

⁷⁹⁸ Buhârî, *İmân*, 22.

temellerini oluşturarak toplumdaki düzeni sağlamakta, Müslümanlar arasındaki hukuku tayin ederek kargaşa çıkmasını engellemektedir.⁷⁹⁹

İslâmî ahlâkta çalışma önemli bir değer sayılmış, kişinin başkasına muhtaç olmaması, ailesinin geçimini sağlaması, içinde yaşadığı toplumun refahını artırması gibi nedenlerden ötürü çalışması emredilmiştir. Netice olarak alın teri olmadan çalışıp kazanılan mal ve rızık bir müslümana helâl değildir. Bu yolla kazanılan malla yapılan sadakalar, hayırlar ve infaklar Allah tarafından kabul görmeyecek ve böyle kimselerin duaları Allah tarafından kabul edilmeyecektir.

İslâm dünyasının günümüz sorunlarından biri olan iş ahlâkının ve çalışma azminin olmayışı, Müslüman toplumların bilim ve teknolojiye başarı gösterememesine, doğal olarak fakirleşmesine ve başka milletlerin yardımına muhtaç hale gelmesine neden olmuştur. Müslümanların, İslâmın ibadet yönünde takılı kalıp, ekonomik açıdan dünya milletlerinin üstüne çıkamaması, onları üçüncü dünya ülkesi haline getirmiş, zulüm, işkence ve modern köleliğin yaşandığı bir topluma dönüştürmüştür. Ekonomi de dışa bağımlılık, siyasi otoritelerinin yok olmasına ve ülkelerinin ellerinden alınmasına neden olmuştur. Oysaki Allah ve Rasulü, dinin rahat yaşanabilmesi, zulüm ve işkencelerin yok olabilmesi için dünyada otorite sahibi olmayı emretmiştir.

İslâm âleminin dünya da otorite sahibi olup, tüm insanlara adâleti, huzuru, güveni, özgürlüğü getirebilmesi için bilim ve teknolojiye ilerlemesi, çalışma alışkanlığı ve iş ahlâkını kazanması, Müslüman toplumunu refah ve huzura erdirmesi gerekmektedir. Bu nedenle İslâm dini çalışma değerine önem vermekte, tüm Müslümanların kul hakkına dikkat ederek çalışmasını emretmektedir. Bu amaçla küçük yaşlardan itibaren görev ve sorumluluk verilerek çocuklarımıza çalışma alışkanlığı kazandırılmaktadır. Daha ileriki dönemlerde ise, ülkemizin maddî ve manevî çıkarları için çalışmanın ve ilerlemenin önemi anlatılmakta, halkın refah seviyesinin artmasına yardımcı olma bilinci verilmekte ve milli-manevî değerler aşılanmaktadır.

⁷⁹⁹ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, 195-196.

1.21. Sorumluluk

İnsan kulluğun gereği olarak bazı görev ve sorumluluklara sahip olarak dünyaya gelmektedir. İmam Nevevî sorumluluk değeriyle alakalı şu hadisi eserine almıştır.

“Size neyi yasakladıysam ondan uzak durunuz ve size neyi emrettiysem ondan gücünüz yettiği kadarını yapın. Hiç şüphe yok ki sizden öncekiler çok soru sormaları ve Peygamberlerine muhalefet etmeleri sebebiyle helâk olmuşlardır.”⁸⁰⁰

“Muhakkak ki Allah ümmetimden şunları bağışlamıştır. Hata, unutmak ve zorla kendilerine yaptırılan şeyler.”⁸⁰¹

Sorumluluk; “mükellefiyet” anlamına gelmektedir.⁸⁰² Sorumlu olmanın şartı, yükümlü tutulan söz ve davranışların şer’i sonuçlarına katlanabilmek için akli melekeleri yerinde, ergin bir insan olmaktır.⁸⁰³ Bir insanın herhangi bir işle sorumlu tutulabilmesi için o işe ehil olabilmesi şarttır. Ehillik, işi anlayıp kavrayacak akıl ve idrakın yanı sıra karar verme yetisinin ve irade hürriyetinin olmasıdır.⁸⁰⁴

Hata; bir işi yapmaya kastetmişken, fiilin sonucunda kastedilmemiş bir işin yapılmasıdır. Unutma ise; hatırında olan bir işi unutarak onu yapmamaktır. Hata ve unutmanın her ikisi de bağışlanmıştır. Unutmak, insanî ve beşerî bir özelliktir. *“Muhakkak ki Allah ümmetimden şunları bağışlamıştır. Hata, unutmak ve zorla kendilerine yaptırılan şeyler”⁸⁰⁵* hadisinde zikredilen unutmak, beşerî bir zaaf olanıdır. Bundan dolayı insan sorumlu tutulmamaktadır. Bu da Allah’ın Müslümanlara bir lütfudur. Fakat unutmaya sığınarak vazifeyi ihmal etmek istismara girmektedir.⁸⁰⁶ Bir fiili yapmayı unutma hali sona erdikten sonra o fiil ya da kazası yerine getirilmelidir. Unutarak namaz vaktinin geçmesi, yeminin hatırlanması veya oruçken unutarak bir

⁸⁰⁰ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 60. (Hadis No:9). Nevevî bu hadiste Buhârî ve Müslim’in rivayetini kullanmıştır. Buhârî, no:7288; Müslim, Hac, 412, İmare, 24. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Nesâî, Menâsik,1; Ahmed Bin Hanbel, *Müsned*, II, 258, 428, 517.

⁸⁰¹ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 110. (Hadis No: 39). Nevevî bu hadiste İbn Mâce’nin hasen olarak rivayet ettiği hadisi esas almıştır. İbn Mâce, Talâk, 16.

⁸⁰² Erkan, *el-Beyân*, s. 2195.

⁸⁰³ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 561.

⁸⁰⁴ Demirci, *Lokman Süresi ve Ahlâkî Öğütleri*, s. 120.

⁸⁰⁵ İbn Mâce, Talâk, 16.

⁸⁰⁶ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 174.

şeyler yiyip içme gibi konular bu hadisin kapsamına girmektedir.⁸⁰⁷ Yine hadiste geçen sorumluluğu kaldıran bir başka şartta, zorla yaptırılan işler içindir. Kişiye seçme hakkı bırakmayıp bir fiili zorla yaptırmada yükümlülük ve günah kalkar. Ayrıca kişinin yemini veya sözü bozulmamış olur. İşkence yoluyla Allah'ı inkâr ettirme, zorla yeminini bozurma gibi konular da bu kapsama girer.⁸⁰⁸

Sorumluluk ferdidir. Her insan yaptıklarından sorumludur. Ortak suç işlenmemişse, hiçbir kimse başkasının suçuna ortak edilemez.⁸⁰⁹ Başkasının telkiniyle suç işleyen kimsenin durumu da böyledir. Teşvik eden veya “vebali benim boynuma” diyen kişiye suça ortak olmaktan veya suçu desteklemekten ötürü ceza verilir. Yapılanlar, gizli veya aşikâr, küçük veya büyük olsun kayıt altına alınmakta ve hesap günü insanın karşısına çıkarılacaktır.⁸¹⁰ Kur’ân’da Hz. Lokman’ın, oğluna vermiş olduğu öğüt, sorumluluk duygusunu güzel bir şekilde dile getirmiştir: *“Yavrucuğum! Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine de Allah onu karşına getirir. Doğrusu Allah, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.”*⁸¹¹ İmanı kuvvetlendirerek, sorumluluk duygusunu şuurluca hissetmeli ve bu şuurla Allah’ın emirlerini yerine getirmeliyiz.⁸¹²

Hadislerle İslâm adlı eserde sorumluluk değeri şu şekilde dile getirilmiştir: *“Sorumluluk değeri, insan hayatına yön veren, onu amaçsız yaşamaktan kurtaran bir rehberdir. Sadece duyguya dayalı bir iç ses değil, aynı zamanda bir düşünme faaliyeti ve bilinç düzeyidir. Dolayısıyla her ne kadar sorumluluk duygusu insanın fitratında varsa da bunun körelmesi ya da geliştirilmesi, insanın elindedir. Sorumluluk duygusu gelişmiş kişiler, ellerindeki nimetlerle birlikte, bazı vazifeleride yüklendiklerinin, kazandıkları birtakım hakların yanında sorumluluk taşıdıklarının farkında olur ve bunları ifa ettikçe huzur ve saadete ererken, yerine getirmediikleri her görev onları derin bir huzursuzluğa sevk eder.”*⁸¹³

⁸⁰⁷ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, III, 92-93.

⁸⁰⁸ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, III, 96.

⁸⁰⁹ En’âm, 6/164.

⁸¹⁰ Yazır, *Hak Dili Kur’ân Dili*, III, 561.

⁸¹¹ Lokman, 31/16.

⁸¹² Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâkî Öğütleri*, s. 125.

⁸¹³ *Hadislerle İslâm*, III, 100.

İslâm hukukuna göre mükellefiyetin temel şartı, ehliyettir. Ehliyet, kişinin kendisine verilen kulluk sorumluluğunu anlayıp yerine getirebilme kabiliyetidir. Kendisine yöneltilen hitabı anlamayan bir kişi ehliyet sahibi değildir ve sorumluluktan muaf tutulmuştur. Akıl sahibi, idrak edebilen, ergenlik çağına ulaşmış, özgür olan her kimse ehliyet sahibi olarak emir ve yasaklardan mükellef tutulmuştur.⁸¹⁴

Sorumluluk değeri itidal değeri ile ilişkilidir. İnsanlara verilmiş olan görev ve sorumluluklar âyet ve hadislerce belirlenmiş, sınırları çizilmiş ve insanlara güç yetirebilecekleri kadarı emredilmiştir.⁸¹⁵ Bu nedenle insanların soru sormada aşırıya kaçarak kaldıramayacakları sorumluluğun altına girmemeleri istenmiş, Allah ve Rasulünün sustuğu nokta da durmaları istenmiştir.⁸¹⁶ Hz. Peygamber de, Allah'ın emir ve yasaklarına akli başında irade sahibi her müslümanın uyması gerektiğini belirterek, *“Muhakkak ki Allah Teâlâ birtakım işleri farz kılmıştır, onları zayi etmeyiniz. Birtakım sınırlar da çizmiş, onları da aşmayınız. Bazı şeyleri de haram kılmıştır, onları çiğnemeyiniz. Bazı konularda ise unuttuğu için değil de size rahmet olması için susmuştur. Onları da araştırmayınız”*⁸¹⁷ buyurmuş, Allah'ın emirlerine karşı gelmeyi yasaklamıştır. Hz. Peygamber bir hutbesinde: *“Ey insanlar' Allah sizlere hacı farz kılmıştır. O halde hac yapınız”* buyurmuş, bunun üzerine bir sahabi: *“Her sene mi ey Allah'ın Rasulü?”* diye sormuş ve bu soruyu üç kez tekrarlamış. Sonunda Hz. Peygamber: *“Şâyet evet dese ydim (her sene hac yapmak) üzerinize farz olurdu, buna da gücünüz yetmezdi”* diye cevap vermiştir.⁸¹⁸ Bu nedenle insan Allah'ın ve Rasulünün bildirdiği kadarıyla yetinmeli, daha fazla irdelememelidir. Bu durumu Hz. Peygamber şöyle açıklamıştır. *“Size neyi yasakladıysam ondan uzak durunuz ve size neyi emrettiysem ondan gücünüz yettiği kadarını yapın. Hiç şüphe yok ki sizden öncekiler çok soru sormaları ve Peygamberlerine muhalefet etmeleri sebebiyle helâk olmuşlardır.”*⁸¹⁹

Sorumluluk değeri, kişinin Rabbine karşı yüklendiği emaneti yerine getirme duygusudur. O'na karşı yapması gereken görev ve sorumlulukları vardır. Allah âyetinde,

⁸¹⁴ Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, s. 123.

⁸¹⁵ Bakara, 2/286; Mü'minûn, 23/62.

⁸¹⁶ *Hadislerle İslâm*, III, 100.

⁸¹⁷ Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, *Sünenü'd-Dârekutnî*, (thk. Şuayb el-Arnaut vd.), Müessesetu'r-risâle, Beyrut 1424/2004, V, 325.

⁸¹⁸ Müslim, Hac, 73.

⁸¹⁹ Müslim, Hac, 412, İmare, 24; Nesâî, Menâsik, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 258, 428, 517.

sorumluluğu göklerin ve yerin kabul etmeyip, insanın kabul ettiğini söylemektedir.⁸²⁰ İnsana yönelik bu sorumluluk, hem Allah’a, hem nefesine, hem de diğer insanlara karşı görevlerini yerine getirme gibi bir sonucu ortaya koymaktadır. İnsan üzerine yüklendiği emanetin sorumluluğunu yerine getirmese emanete hıyanet etmiş olur ve günaha girer.⁸²¹ Allah göndermiş olduğu emir ve yasaklara uymayı emretmiş “*Ben insanları ve cinleri, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*”⁸²² buyurmuştur.

Sorumluluk insanın sahip olması ve kazanması gereken önemli bir değerdir. Çünkü insan toplumsal bir varlıktır ve her insanın sorumlu olduğu belli kesimler vardır. İnsan kendi bedeninden sorumlu tutulmuştur. Kişi, bedeninin ve ruhunun ihtiyacını karşılayarak kendine gereken özen ve ihtimamı göstermek zorundadır. İnsanın elinin altındakilerin himayesi, korunması veya nafaka temini gibi konularda da sorumluluğu bulunmaktadır.⁸²³ Bu konu hakkında Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. “*Hepiniz çobansınız, hepiniz sorumluluğunuz altındaki kimselerden mesulsünüz. Devlet reisi de bir çobandır ve halkından sorumludur. Erkek ailesinin çobanıdır, eş ve çocuklarına karşı sorumludur. Hizmetkâr, efendisinin malının çobanıdır ve o da sorumluluğuna verilen işlerden sorumludur. Velhasıl hepiniz bir çobansınız ve sorumluluğunuza giren iş ve kimselerden sorumlusunuz.*”⁸²⁴ Yukarıda zikrettiğimiz hadis sadakat değerini de içine alarak aileye, çevreye ve topluma karşı yapmamız gereken birtakım sorumluluklarımızın olduğunu hatırlatmaktadır. Buna göre devlet başkanı halkın istek ve ihtiyaçlarını gözeterek toplumdaki aç ve fakirleri doyurması, adâleti sağlaması sorumluluğu kapsamındadır. Bir erkek hanımı ve çocuklarının ihtiyaçlarını gözetmeden sorumlu tutulmuş, hanımı ise kocasının evini, malını ve çocukların bakımını yüklenmiştir. Ayrıca ailede çocukların yetişmesinde maddî ve manevî eğitimleriyle ilgilenme sorumluluğu da ebeveynlere verilmiştir. Hizmetçide, efendisinin malının çobanı sayılmış, korumaları istenen malı korumasından veya yapması istenilen işi, kusursuz bir şekilde yerine getirmekten

⁸²⁰ Ahzâb, 33/72.

⁸²¹ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâkî Öğütleri*, s. 232

⁸²² Zariyât, 51/56.

⁸²³ *Hadislerle İslâm*, III, 102.

⁸²⁴ Buhârî, Nikâh, 81; Müslim, İmâre, 20.

sorumludur. Bu nedenle sorumluluk altına verilen şeyleri, emanet bilerek onları koruyup gözetmelidir.⁸²⁵

Sorumluluk, bireysel gibi görünse de toplumsal yönü de bulunan bir haslettir. Çünkü insanın sorumluluk alanına giren hususlar başka insanların da fiillerini kapsar. Bu nedenle insan içinde yaşadığı topluma karşı sorumlu tutulmuştur. Bir toplumda ahlâkî değerlerin yerleşmesi ve korunması hususunda, hem de toplum düzenini bozucu işlerin önlenmesinde sorumluluk bilinci büyük önem taşımaktadır.⁸²⁶ Çünkü toplum insanın en geniş ailesidir. Bu nedenle toplumda yaşayan her bir bireyin birbirine karşı ayrı ayrı görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Komşuluk, akrabalık, iş arkadaşlığı gibi ilişkilerde, insanların birbirini sorup gözetme, zorda olana yardım etme, hastalık ölüm gibi durumlarda maddî manevî destek olma gibi toplumsal sorumlulukları bulunmaktadır. Bireylerin bunları yerine getirmeleri istenmiş, yerine getirmeyenler ise zamanla toplum tarafından dışlanmış ve yalnızlığa itilmiştir.⁸²⁷

Allah, aklı başında ergenlik çağına gelmiş her kişiyi bir takım görev ve sorumluluk vererek onlardan mesul tutmuştur. Bunun dışında hata veya bilmeden yapılan davranışlardan sorumlu tutulmayı kaldırmış fakat bunun yerine kaza, tevbe etme, diyet ödeme gibi yaptırımlar getirmiştir.

Sorumluluk değeri, itidal değerini de içine almaktadır. Zira itidal aşırıya kaçmadan Allah ve Rasulünün koymuş olduğu kurallardır. İnsanlar bu kurallarda ölçüyü kaçırmak ya daha fazlasını ya da daha azını yüklenmek istemektedir. Bu nedenle Allah Rasulü, inananların fazla soru sormamalarını, emredilen kadarını yapmalarını istemiştir.

Sorumluluk önemli bir değer olup, kişinin öncelikle Rabbine karşı kul olma sorumluluğunu yerine getirmesidir. İkinci derece de ise, öncelikle kendisinin, sonrada anne, baba, eş ve çocuklarının maddî manevî ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğu bulunmaktadır. En son çerçevede ise, içinde yaşadığı toplumun bir üyesi olarak, komşularına, dostlarına, akrabalarına, iş arkadaşlarına, karşı yapması gereken görev ve sorumlulukları yer almaktadır. Zira insan toplumsal bir varlıktır. Bu nedenle başka insanlarla bir arada yaşamaya muhtaçtır. İnsanların birbiri ile olan ilişkileri, dostluk,

⁸²⁵ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 166-167.

⁸²⁶ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâkî Öğütleri*, s. 231.

⁸²⁷ *Hadislerle İslâm*, III, 104-105.

samimiyet ve sorumluluk değerlerine dayalı olmalıdır. Bu değerlerden yoksun toplumlarda adâlet ve emniyet oluşmaz. Böylece zulüm artar ve insan hayatı tehlikeye girer. Bu nedenle Allah, bunların oluşmaması ve toplumun devamı için, fertlerin birbirlerine karşı yapması gereken birtakım sorumluluklar belirlemiştir.

Toplumda huzur ve düzenin sağlanması için öncelikle kişinin kendisine ve ailesine karşı görevlerini yerine getirmesi şarttır. Zira toplumun en küçük parçası olan aile, mutlu olduğu ölçüde, toplum, huzur ve güvene kavuşacaktır. Günümüz sosyal sorunlarından biri haline gelen aile bireylerinin birbirine karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmeyişleri, birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu şuurun yoksunluğunda oluşan aile içi şiddet, boşanma, evi terk etme gibi olumsuz durum ve davranışlar, öncelikle aile bireylerinin ruh dünyasını etkilemekte, sonra da toplumun huzur ve düzenini bozmaktadır. Bu sorunların oluşmaması için aile bireylerine birbirlerine karşı olan hak ve görevleri öğretilmeli, uygulanıp uygulanmadığı kontrol edilmelidir. Eğitim-öğretim kurumlarında küçük yaşlardan itibaren sorumluluk şuru kazandırılmalı, kişinin öncelikle kendisini yaratana karşı, sonrada ailesi ve çevresine karşı yapması gereken davranışlar öğretilmelidir. Bu noktada tüm değerleri öğrenmek ve uygulamak sorumluluk değeri kapsamına girmekte ve bu nedenle bu şuurun küçük yaşlardan itibaren kazandırılması gerekmektedir.

Sorumluluk sadece Allah'a, kendine veya aileye karşı yapılan bir görev değildir. Allah inanan herkesi birbirine karşı kardeş ilan etmiş ve kardeşlik görevlerini yapmalarını istemiştir.⁸²⁸ Sosyal sorumluluk olarak karşımıza çıkan toplumsal görev şuru, küçük yaşlardan itibaren verilmelidir. Büyüklere karşı, saygı, sevgi, yardım, hürmet gibi unutulmuş değerlerin yeniden hatırlanması ve yaşatılması, sorumluluk olarak gelecek nesillere verilmelidir.

1.22. İtaat

İmam Nevevî'nin Kırk Hadis adlı eserinde yöneticilere itaat ile ilgili şu hadis yer almaktadır.

⁸²⁸ Hucurât, 49/10.

“Din ancak samimiyettir... Müslümanların imamları (yöneticileri) için ve bütün Müslümanlar için.”⁸²⁹

“Rasulullah şöyle buyurdu: Size Allah’a isyandan sakınmayı üzerinize emir olan kimse köle de olsa sözünü dinleyip itaat etmeyi vasiyyet ederim. Çünkü ömrü olanlar birçok ihtilâflar görecekler. O zaman sünnetime ve hidâyet üzere olan Raşid halifelerin sünnetine sarılınız. Sünnetlere dişlerinizle sımsıkı sarılınız. Dinî işlerde sonradan uydurulanlardan sakınınız. Çünkü her bid’at dalâlettir.”⁸³⁰

İtaat, sözlükte “boyun eğmek, yumuşak davranmak, birinin isteğine, emir ve yasağına isteyerek uymak” demektir. İstilahî anlamı ise; “Allah ve Peygamberin emir ve yasaklarına isteyerek uymak” demektir.⁸³¹ İslâm, bütün toplumsal kurumlarda olduğu gibi, devletin düzenini korumaya, nizam ve intizama uymaya önem veren bir dindir. Bu nedenle siyasi otoritelere saygı ve ittiba, devlet düzenini koruma ve uyma önemli birer değer sayılmıştır. Allah Rasulü bir hadisinde, “Din samimiyettir. Allah’ın kitabı, peygamberi, Müslümanların imamları (yöneticileri) için ve bütün Müslümanlar için”⁸³² buyurmuş Müslüman idarecilerin ve tebanın, devletin düzenini korumalarını emretmiştir. Başka bir hadisinde ise, “Kendi işlerinizi yürütenlere (devlet adamlarına) itaat edin, Rabbinizin cennetine girin”⁸³³ buyurmuş ve yöneticiye karşı saygılı olmayı, devletin düzen ve otoritesinin sarsacak davranışlardan kaçınmayı öğütlemiştir.⁸³⁴

Dinin, imamlar için nasihat olması, yönetici konumundaki kişilerin samimiyetle halkını gözetmesidir. Yine hükümdar ve kumandanların hak yolda verdikleri kararlar, halkı hayır yoluna davet etmeleri, maddi destek olmaları, adalet ve huzuru sağlamaları, tebasını her daim gözetmeleridir. Müslümanlara karşı dinin nasihat olması ise, samimi olarak liderlerin emirlerini yerine getirip onu aldatmamayı, devletin işleyiş ve kurallarına uymayı içine almaktadır. Yine din ve dünyalarına karşı faydalı ve zararlı şeyleri bilmeleri, başkalarının kusur ve ayıplarını görmezden gelip

⁸²⁹ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 58. (Hadis No:7). Nevevî bu hadiste Müslim’in rivayetini esas almıştır. Müslim, İmân, 95. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Ebû Dâvûd, Edeb, 67; Nesaî, Bey’at, 31; Tirmizî, Birr ve Sıla, 17, 18.

⁸³⁰ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 89-90. (Hadis No:28). Nevevî bu hadiste Tirmizî’nin sahih rivayetini esas almıştır. Tirmizî, İlim, 16. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Ebû Dâvûd, Sünnet, 6; İbn Mâce, Mukaddime, 6; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 126-127.

⁸³¹ Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, “İtaat”, s. 344.

⁸³² Müslim, İmân, 95; Ebû Dâvûd, Edeb, 67; Nesaî, Bey’at, 31; Tirmizî, Birr ve Sıla, 17, 18.

⁸³³ Tirmizî, Cum’a, 81.

⁸³⁴ İSAM, *İslâm ve Toplum İlmihali*, II, 550.

örtlmeleri, iyilik ve yardıma koşmaları, hased, kıskançlık gibi olumsuz davranışlardan uzaklaşıp kendi için istediğini Müslüman kardeşi içinde istemeleri, nasihat kelimesinin içine girmektedir.⁸³⁵

Siyasi bir değer olan yöneticilere karşı itaati, tüm Müslümanlar üzerine farz kılan Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurmuştur. “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygambere de itaat edin ve sizden olan emir sahibine de itaat edin...*”⁸³⁶ Yine “*Eğer Ona itaat ederseniz hidâyet bulursunuz. Rasulün görevi yalnızca açık tebliğdir*”⁸³⁷ buyurmuştur. Başka bir âyette ise, Hz. Peygamber’i otorite olarak tanımayıp isyan edenlerin açık bir sapıklığa düştüğü belirtilmektedir.⁸³⁸ Yine Allah ve Rasulüne itaat edip koydukları kurallara uyanların cennetle ödüllendirileceği, isyan edip koydukları sınırlar dışına çıkanların ise cehennemle cezalandırılacağı belirtilmiştir.⁸³⁹ Âyetlerden de anlaşılacağı üzere, Allah ve Rasulüne itaatın yanı sıra emir sahiplerine itaat de emredilmiş, emir sahiplerine itaat etmeyi Rasule itaat etme olarak nitelendirmiştir. Bu nedenle itaat, Allah ve Rasulü dışında yönetici konumunda bulunan herkese de edilmelidir. Emirler, ana-babalar, öğretmenler, ustalar, işverenler ulu’l emr sınıfı içine girmektedir. Ancak hayırlı ve faydalı işlerde emre itaat edilir. Allah’a isyan gibi konularda itaat edilmez.⁸⁴⁰ Bu durum hakkında Hz. Peygamber, “*Allah’a isyan konusunda insana itaat olmaz. İtaat ancak maruf (İslâm’a ve akl-ı selime uygun olan şeylerde) olur*” buyurmuştur.⁸⁴¹

İslâm’ın Medine döneminde ilk siyasi otoriteyi kurup, devlet düzenine geçiren Hz. Peygamber’in, yönetme yetkisini kendisinde toplayıp, hukukî ve siyasî otorite kurması, devlet düzeninin ve yöneticilik makamının önemini göstermektedir. O’nun bu lider yönü, insanlara din, hukuk ve ahlâk kaidelerini tebliğde bulunup öğretmesiyle de yakından ilgilidir.⁸⁴² Müslümanların ilk yöneticisi olan Hz. Peygamber de kendisinden sonra gelecek olan Müslüman idarecilere itaat etmeyi de emretmiştir. Müslümanları idare eden yöneticilere karşı itaat, insanların yararına olan işlerin ve

⁸³⁵ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I, 300-301.

⁸³⁶ Nisâ, 4/59.

⁸³⁷ Nûr, 24/54.

⁸³⁸ Ahzâb, 33/36.

⁸³⁹ Nisâ, 4/13-14.

⁸⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III, 14.

⁸⁴¹ Müslim, İmare, 39; Buhârî, Ahkâm, 4.

⁸⁴² İSAM, *İslâm ve Toplum İlmihali*, II, 265.

dünya yaşantılarının düzene girmesi için gerekli bir durum sayılmıştır.⁸⁴³ Hz. Peygamber, bu konu hakkında şöyle buyurmuştur: “*Size Allah’a isyandan sakınmayı üzerinize emir olan kimse köle de olsa sözünü dinleyip itaat etmeyi vasiyyet ederim.*”⁸⁴⁴ Başa yönetici olarak geçen kimselerde, zenginlik, soy, makam gibi unsurlara bakılmamasını, kişinin işe ehil olmasının yeterli olacağını söyleyen ve onlara karşı itaatı tavsiye eden Allah Rasulü bir başka hadisinde ise, “*Ey insanlar! Allah’tan korkunuz. Başınıza vücut organları eksik Habeşli bir köle olsa bile, sizin aranızda Allah’ın kitabını yürürlükte koyduğu sürece onu dinleyin ve itaat edin*”⁸⁴⁵ buyurmuştur. Dinin doğru bir şekilde yaşanması, adâletle hükmetmek ve zulümden uzak durmak için itaat emredilmiştir.⁸⁴⁶ Lakin hemen her dönemde, hak yoldan sapan, Allah’ın emir ve yasaklarını ihlal eden yönetici ve idareciler bulunabilmektedir. Allah Rasulü, adâletten ayrılarak doğruluktan sapan, iş yapmayan, liyakati olmadığı halde yönetici konumuna gelen, adam kayırmaların çokça yaşanacağı dönemlerde sabırla davranılmasını emretmiştir. Buna örnek olarak bir sahabenin “*Ey Allah’ın Rasûlü, falan kişi gibi beni de vâli tayin etmez misiniz?*” sorusuna karşılık, “*Siz, benden sonra adam kayırma olayları göreceksiniz. Havuz başında bana kavuşuncaya kadar sabrediniz!*”⁸⁴⁷ cevabını vermesini gösterebiliriz. Sabrın, toplum ve sistemle ilgili yönünü ortaya koyan bu hadis-i şerifte, bu tür şeylerden dolayı kargaşa çıkarılmaması öğütlenmektedir.⁸⁴⁸ Ayrıca iş, yönetim, amirlik gibi yöneticilik makamlarının, ehil olmayan kimselere geçtiğinde pekçok yanlışlıkların yapılacağını ve bu yanlışlıklara müslümanın sabretmesi gerektiği hatırlatılmaktadır.⁸⁴⁹

Huzur ve güven ortamının oluşması, insanların dinini rahatça yaşayabilmesi, insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışmanın artması gibi durumlar toplumsal düzenin sağlanmasıyla mümkün olmaktadır. Bu nedenle toplumun düzenini ve adâletini sağlayan idareci ve yöneticilere karşı itaat değeri farz kılınmıştır.

Toplumun ve bireyin huzur ve güvenliğini sağlama noktasında din yeterli değildir. Dinin yanında Allah’ın emir ve yasaklarına uyuma ve ilahi emirler

⁸⁴³ Kandemir vd., *Riyâzü’s-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, IV, 63.

⁸⁴⁴ Tirmizî, *İlim*, 16; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 6; İbn Mâce, *Mukaddime*, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 126-127

⁸⁴⁵ Tirmizî, *Cihad*, 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 402.

⁸⁴⁶ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 293.

⁸⁴⁷ Buhârî, *Fiten* 2, *Menâkıbü’l-Ensâr*, 8; Müslim, *İmâre*, 48, *Fedâil*, 27, 28.

⁸⁴⁸ Buhârî, *Cihad*, 109.

⁸⁴⁹ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, IX, 8-11.

doğrultusunda rahatça yaşayabilmek için devlet denilen kurumlara ihtiyaç vardır. Devlet, birey ve toplumun güven ve huzurunu sağlayan en üst otoritedir. Toplumda çıkabilecek her türlü haksızlık, yoksulluk, zulüm, anarşi gibi yıkıcı amiller otorite tarafından güvenle ortadan kaldırılmakta ve halkın geçimi, huzuru, yaşamı garanti altına alınmaktadır. İşte bunların yapılabilmesi için adâletli devlet başkanlarına ve yöneticilerine itaat etme emredilmiştir.

2. SAKINDIRILAN AHLÂKÎ DAVRANIŞLAR

İslâm dini bazı değerlerin yapılmasını ve uygulamasını desteklerken bazı davranışlardan da uzaklaşmayı emreder. Sakındırılan duygu, düşünce ve davranışlar insanın tabiatında doğuştan veya sonradan kazanılarak var olan olumsuz tutum ve davranışlardır. Bu olumsuzlukların azaltılması, ortadan kaldırılması veya iyiye kanalize edilmesi, İslâm'ın emirleri arasında yer alır. Bu nedenle Allah Rasulü, olumsuz davranışlardan insanları sakındırmaya çalışmış, bu konuda hadisler irad etmiştir. Nevevî'nin eserinde geçen olumsuz ahlâkî özelliklerede tezimizde yer verilmiş ve aşağıda sıralanmıştır.

2.1. Öfke

İmam Nevevî öfkeyi kontrol etme ile alakalı eserinde aşağıdaki hadislerle yer vermiştir.

Ebû Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'e (sav): 'Bana öğüt ver', dedi. Peygamber (sav) de ona: "Öfkelenme!" buyurdu. Adam aynı soruyu defalarca tekrarladı, Hz. Peygamber (sav) de her defasında "Öfkelenme!" diye karşılık verdi."⁸⁵⁰

Öfke "Acı veren kötü bir davranışın, kişinin ruhunda uyandırdığı, kızgınlık, intikam duygusu ve cezalandırma isteği anlamında kullanılan ahlâk terimidir."⁸⁵¹ Hilm, yumuşak huyluluk sakin tabiatlılık kişinin öfkelenildiğinde nefesine hâkim olmasıdır. Öfkenin zıddı olan hilm, insanların cahillik ve kabalığına karşı, sabırlı olup

⁸⁵⁰ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 68. (Hadis No:16). Nevevî bu hadiste Buhârî'nin rivayetini esas almıştır. Buhârî, Edeb, 76; Müslim, İmân, 74, 77, 85; İbn Mâce, Edeb, 4; Tirmizî, Birr ve Sıla, 43.

⁸⁵¹ Çağrı, Mustafa, "Gazap (Öfke)", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 436-437, XIII, 436.

yumuşak davranmasıdır.⁸⁵² Bununla ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Yumuşak huyluluktan mahrum kimse, bütün hayırlardan mahrum kalmış sayılır.*”⁸⁵³

Öfkeli olmak, hem ahlâkî hemde psikolojik bir durumdur. Öfkelenme, gerçekleşmesinden korkulan şeyin vereceği sıkıntıyı def etmek yahut kendisine kötülük yapmış bir kişiden intikam almak maksadıyla kalpteki kanın galeyana gelmesidir. Fizyolojik yönü itibariyle öfkelenme duygusu, insanın elinde olmayan bir durumdur. Bu nedenle hadislerde, öfkeyi ortadan kaldırmak yerine öfkeli haldeyken yanlışlık yapmaktan sakınmanın ve öfkeyi kontrol altına almanın gerekliliği üzerinde durulmuştur.⁸⁵⁴ Allah Rasulü, yanına gelen sahabelerin özelliklerine göre onlara tavsiyelerde bulunmuş ve öfkeli olan sahabilere öfkesini kontrol etmesini tavsiye etmiştir.⁸⁵⁵ Hz. Peygamber başka bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur: “*Gerçek pehlivan, güreşte rakibini yenen değil, öfkelendiği zaman nefesine hâkim olan kimsedir.*”⁸⁵⁶ Hadisten de anlaşılacağı üzere, öfkelenmeme, ahlâkî bir erdem ve görev olarak zikredilmiş, kişinin kendi istekleriyle mücadelesi, her türlü mücadelenin en zoru sayılmıştır.⁸⁵⁷ Kişisel ve toplumsal zararlarını düşünerek, müslüman kimse öfkelenmemeye çalışmalı ve bu uğurda gayret sarfetmelidir. Zira öfke davranışının insanın içinde birikmesi, kin ve nefretin doğmasına, daha ileriki boyutta ise düşmanlıklara neden olmaktadır.⁸⁵⁸

Öfkeyi yutma, şahısların birbirine karşı yaptıkları hata ve suçlara karşı olmalıdır. Topluma karşı işlenmiş suçlarda, haklı ve haksızın belli olması için adaletin yerini bulması gerekmektedir. Böyle durumlarda affetme veya görmezden gelme davranışı yapılmamalıdır. Yine öfkelenme, dînî değerlerin korunmasında olursa hoş karşılanmaktadır.⁸⁵⁹ Dine gelebilecek zararı ortadan kaldırma ya da Allah ve Rasulüne isyan edenlerden öç alma gibi durumlarda öfkelenme mübah görülmüş, kötü bir haslet sayılmamıştır.⁸⁶⁰ Zira Allah için öfkelenmek, Hz. Peygamber’in tavrıdır. Bu duruma örnek olarak Hz. Aişe’nin evindeki resimli örtüyü görüp kızmasını ve sökmesini

⁸⁵² Tüzün, *Âyet ve Hadislerle İslâm Ahlâkı*, s. 109.

⁸⁵³ Müslim, *Birr ve Sıla*, 74-76, Ebû Dâvûd, *Edeb*, 10; Tirmizî, *Birr ve Sıla*, 67; İbn Mâce, *Edeb*, 9.

⁸⁵⁴ Çağrı, “Gazap (Öfke)”, *DİA*, XIII, 436.

⁸⁵⁵ Buhârî, *Diyat*, 6; Müslim, *Kasame*, 25, 26; Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 1; Tirmizî, *Hudûd*, 15; Nesâî, *Tahrim*, 5, 11, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 61, 63, 65, VI, 181, 214.

⁸⁵⁶ Buhârî, *Edeb*, 102; Müslim, *Birr ve Sıla*, 106-108.

⁸⁵⁷ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XII, 148.

⁸⁵⁸ Çağlayan, *Ahlâk Pusulası*, s. 30.

⁸⁵⁹ Kandemir, vd., *Riyâzü’s-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, III, 547.

⁸⁶⁰ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, I, 484.

verebiliriz.⁸⁶¹ Başka bir örnekte ise, mescidin, kible duvarında balgam görüp öfkelenmesi ve kalkıp eliyle kazdıktan sonra “*Sizden biriniz namaza durduğu zaman Allah Teâlâ onun yüzünü döndüğü taraftadır. Öyleyse hiçbiriniz kible tarafına tükürmesin*”⁸⁶² buyurmuştur. Hz. Peygamber imanî ve İslâmî konu dışında, nefsi için hiçbir kimseye kızmamış, ne bir hizmetçiye ne de bir kadına asla el kaldırmamıştır.⁸⁶³

Öfke kontrolü sabır değeriyle ilişkili olan ahlâkî bir değerdir. Öfkeli anlarda, başa gelen sıkıntılara sabır ile cevap vermeli, kötü söz ve davranışlar karşısında sukut etmelidir. Hz. Peygamber “*Allah, ayağına batan bir diken veya başına gelen daha büyük bir sıkıntıdan dolayı müslümanın günahlarını bağışlar. O müslümanın günahları ağaç yaprakları gibi dökülür*”⁸⁶⁴ buyurmuş, musibetlere karşı sabretmeyi tavsiye ederek, günahların döküleceğini bildirmiştir. Hz. Peygamber başka bir kutsi hadiste ise sıkıntıya karşı sabır gösterenlerin mekânının cennet olduğunu bildirmiştir.⁸⁶⁵ Yine öfkeyi tutma konusunda bazı tavsiyelerde bulunan Hz. Peygamber, kişinin öfkelenğinde yer değiştirmesini⁸⁶⁶, euzu-besmele çekerek Allah’a sığınmasını⁸⁶⁷ ve abdest almasını⁸⁶⁸ söylemiştir.

Öfkeye yol açan sebepler ne olursa olsun, bir Müslüman öfkesini tutabilmeli, haklı olsa dahi müsamahakâr olmalı, insanları affetme yolunu tercih etmelidir.⁸⁶⁹ Zira Allah pek çok âyetinde bunu inanan kimselere emretmiştir. “*Onlar (muttakîler), bollukta ve darlıkta (Allah için) infâk ederler (verirler) ve onlar öfkelerini yutanlardır (tutanlardır) ve insanları affedenlerdir. Ve Allah, muhsinleri sever.*”⁸⁷⁰ Zira öfke, adam öldürme, dövme, küfür, iftira gibi her türlü zulüm ve düşmanlıkta bulunmaya neden olan kötülüklerin kaynağı olan bir duygudur.⁸⁷¹ Öfke insanı küfre sürükleyen haram sözleri söyletebilen bir davranıştır. Yine öfke, dinen yapılmasını doğru

⁸⁶¹ Müslim, Libas, 92.

⁸⁶² Buhârî, Salât, 33, 35, 36, 39; Mevaküt’us-Salât, 8; Müslim, Mesacid, 50, 51, 54; Nesâî, Tahâret, 193.

⁸⁶³ Müslim, Fezail, 77; Ebû Dâvûd, Edeb, 2; İbn Mâce, Nikâh, 51.

⁸⁶⁴ Buhârî, Merdâ, 3, 13, 16; Müslim, Birr ve Sıla, 45.

⁸⁶⁵ Buhârî, Rikâk, 6.

⁸⁶⁶ Ebû Dâvûd, Edeb, 4.

⁸⁶⁷ Tirmizî, Daavat, 53; Ebû Dâvûd, Edeb, 4.

⁸⁶⁸ “*Öfke şeytandandır, şeytan ise ateşten yaratılmıştır, ateş ise su ile söndürülür. Biriniz öfkelenğinde abdest alsın.*” Ebû Dâvûd, Edeb, 4.

⁸⁶⁹ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 122-123.

⁸⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/134.

⁸⁷¹ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XII, 149.

görmediği (öfkeliyken hanımını boşayıp pişman olma gibi) bazı davranışlara sebep olan kötü bir haslettir.⁸⁷²

Öfkenin insana yaptırdığı bir diğer zararlı davranış ise “*beddua*”dır. “*Birinin kötülüğü için edilen dua*”⁸⁷³ anlamına gelen beddua, dinimizce yasaklanmıştır. “*Kim Allah’a ve âhiret gününe iman ediyorsa ya hayır söylesin yahut sussun*”⁸⁷⁴ buyuran Hz. Peygamber, ağızdan kötü sözlerin, küfrün ve bedduanın çıkmasının doğru olmayacağını, bunun yerine susmanın tercih edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Öfke anında affedici olup bedduadan sakınmak Allah’ın emrettiği bir kuraldır.⁸⁷⁵ Zira beddua dinen lanetlenmiş anlamına gelir. Hz. Peygamber lanete uğramış her şeyi kullanmayı yasaklamış, sahibine hayır getirmeyeceğini bildirmiştir.⁸⁷⁶ Yine duaların kabul edildiği saate gelen bedduaların, kabul olacağını söyleyen Hz. Peygamber, kişinin kendisine çocuklarına ve malına beddua etmesini yasaklamış, öfkeliyken yapılan kötü duaların kabul edilmesi sonucunda, kişinin pişmanlık duyabileceğini söylemiştir.⁸⁷⁷

Öfke kontrolü önemli bir ahlâkî değer olup, insanların olumsuz sonuçlarla karşılaşmasını engeller. Zira insan kızdığı anda, ağzından olumsuz kötü sözler çıkabilmekte ve çevresine maddî-manevî hasar verebilmektedir. Allah Rasulü bu durumu engellemek için insanlara öfke kontrolünü tavsiye etmiştir.

Öfkenin büsbütün yok edilmesi mümkün değildir. Öfke biyolojik ve psikolojik bir özelliktir. Kızgınlık psikolojisinin harekete geçirdiği kanların hareketliliğinden kaynaklanan öfke, kişiye istenmeyen davranışları yaptırma özelliğine sahiptir. Bu nedenle öfkelenmeyi doğuran sebeplerden uzak durmalı, her zaman ve her yerde öfkelenmemelidir.

Öfke, insanın yaratılışında var olan, ancak akli ve dinî terbiye ile kontrol edilebilen normal bir duygudur. Ancak kontrolden çıkarak yıkıcı hale gelmesi, insan ilişkilerinde sorun oluşturmaktadır. Çocuk istismarı, kadına şiddet, fiziksel veya sözel saldırı, toplumsal veya aile içi şiddet gibi problemlerin kökeninde öfke kontrolsüzlüğü

⁸⁷² İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, I, 483.

⁸⁷³ MEB, *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 35.

⁸⁷⁴ Buhârî, Edeb, 31; Müslim, İmân, 74, 77, 85; İbn Mâce, Edeb, 4; Tirmizî, Birr ve Sıla, 43.

⁸⁷⁵ “*Ve onlar, günahların büyüğünden ve fuhuştan ictinap ederler (sakınırlar). Ve öfkelendikleri zaman affederler.*” Şura, 42/37.

⁸⁷⁶ Müslim, Birr ve Sıla, 80.

⁸⁷⁷ Müslim, Zühd, 74.

vardır. Bunlardan bir olan beddua, sonradan pişmanlık yaratsa da kişinin kızgınlık anında ettiği kötü dualardır. Yine gerek iş yaşantısında gerek aile hayatında stresli yaşam süren insanlar bu davranışı sürekli hale getirip, çevresindekilerin can ve mal güvenliğini tehdit etmektedir. Özellikle eşler arasındaki tartışmalar öfke kontrolsüzlüğü sayesinde cinnet geçirmelere ve cinâyetlere neden olmakta, ciddi toplumsal sorunlar yaratmaktadır. Böyle aileler de yetişen çocukların ruh ve beden sağlığı bozulmakta, ebeveynlerini örnek alarak, kendi yaşantılarında arkadaşlarına karşı sözlü veya fiziksel şiddete başvurmakta, öfke güçlerini denemektedirler.

Toplumda böyle sorunlarla karşılaşmamak için, insanlara öfke kontrolü değeri verilmeli, hilm, sabır ve empati kurma gibi ahlâkî değerler aşılmalı, öfkeli durumlarda yapması gerekenler öğretilmelidir. Kişinin öfke duygusunu tetikleyecek davranışlardan uzak durmalı, tartışmalar uzatılmamalı, kavga ve cinâyete kadar gidecek söz ve hakaretlerden kaçınılmalıdır. Bu durumlara dikkat etme, öfke kontrolünü sağlayarak, insanların yumuşak huylu ve ahlâkî değerlere sahip olmalarını sağlamaktadır.

2.2. Zulüm

Zulüm ve haksızlık yapmak İslâm dininde yasaklanmıştır. İmam Nevevî eserinde zulmetmemek ve haksızlık yapmamak değeri ile alakalı şu hadislere yer vermiştir.

“Ey kullarım! Şurası kesindir ki ben kendime zulmü haram kıldım, sizin aranızda da zulmü haram kıldım. O halde birbirinize zulmetmeyiniz...”⁸⁷⁸

“Zarar vermekte yoktur, zarara zararla karşılık vermekte yoktur.”⁸⁷⁹

“Müslüman müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez...”⁸⁸⁰

Zulüm, Arapça bir kelimedir, Sözlükte, *“haksızlık yapmak, maksattan sapmak, hakka tecavüz etmek”* gibi anlamlara gelmektedir. Şer’î bir terim olarak ise; *“hakki*

⁸⁷⁸ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 79-82. (Hadis No:24). Nevevî bu hadiste Müslim’in rivayetini esas almıştır. Müslim, Birr ve Sıla, 55. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Tirmizî, Kıyamet, 49; İbn Mâce, Zühd, 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V,154, 160, 177.

⁸⁷⁹ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 97-98. (Hadis No:32). Nevevî bu hadiste İbn Mâce’nin hasen hadis olan rivayetini esas almıştır. İbn Mâce, Ahkâm, 17; Bu hadisin başka kaynakları için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 313, 326, 327.

⁸⁸⁰ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 101-102. (Hadis No:35). Nevevî bu hadiste Müslim’in rivayetini esas almıştır. Müslim, Birr ve Sıla, 32. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 260, 277.

birakıp batıla geçmek, başkasının mülkünde tasarrufta bulunup haddi aşmak’ demektir.⁸⁸¹ Dince haram kılınan hususlardan, toplumun da hoş görmediği, insan haklarının çiğnenmesini temsil eden birçok zararı olan kötü ve yasak fiillerdir.⁸⁸²

Zulüm üç kısma ayrılmıştır. Birincisi insan ile Allah arasında olan zulümdür. Kulun Allah’a şirk koşması veya O’nu inkâr etmesidir. İkincisi ise, insanlar arasında görülen zulümdür. Bu da insanların birbirlerine haksızlık etmesi, adil davranmaması veya başkasına baskı yapmasıdır. Üçüncüsü ise, kişi ile kendi nefsi arasındaki zulümdür. Bu, kişinin işlediği günahları, yaptığı kötülükleri ve olumsuz davranışlarını içine alır. Bu ilk ikisini içine alan zulüm türüdür. İnsan Allah’a ve başkasına yaptığı kötülüğün karşılığını âhirette ceza olarak göreceği için, yaptığı her kötülük kendine yapmış olduğu birer zulümdür.⁸⁸³

*“Ey kullarım ben zulmü kendime haram kıldım, sizin aranızda da zulmü haram kıldım. O halde birbirinize zulmetmeyiniz.”*⁸⁸⁴ Nevevî’nin eserine aldığı bu hadis, zulmün ne derece kötü bir haslet olduğunu anlatması bakımından önemlidir. Allah Teâlâ, zulmü kendisine haram kıldığını söylemiş, kullarının da bu gibi davranışlardan uzak kalması gerektiğini öğütlemiştir. Bu nedenle, insanlar yaptıkları zulmü Allah’a isnat edemezler, zira Allah Teâlâ bir âyetinde, *“Ben asla kullarıma zulmedici değilim”*⁸⁸⁵ buyurmuştur. Yine başka bir âyette de *“Allah kullarına zerre miktarı zulüm dilemez”*⁸⁸⁶ buyrulmaktadır.

Allah’a karşı yapılan zulüm isyandır, yani şirktir ve şirk büyük bir zulümdür.⁸⁸⁷ *“Şüphesiz şirk, büyük bir zulümdür”*⁸⁸⁸ âyetiyle Allah, şirki yasaklamış şirkin kendisine yapılan bir zulüm olduğunu beyan etmiştir.⁸⁸⁹ Allah insanların kalbine inancı koymak suretiyle hem ahlâkî davranışları hem de İslâm ahlâkının unsuru olan sorumluluk bilincini Müslümanların vicdanına yerleştirmiştir. Bu bilinç sayesinde ahlâk dışı eğilimlerine karşı mücadele vererek, aşırı dünyevileşme yerine uhrevî

⁸⁸¹ Erkan, *el-Beyân*, s. 1603.

⁸⁸² Karahan, *Müslümanlığın Temel Bilgileri*, s. 107.

⁸⁸³ Demirci, *Lokman Süresi ve Ahlâkî Öğütleri*, s. 109.

⁸⁸⁴ Müslim, *Birr ve Sıla*, 55.

⁸⁸⁵ Kaf, 50/29.

⁸⁸⁶ Mü’min, 40/31.

⁸⁸⁷ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 121.

⁸⁸⁸ Lokman, 31/13.

⁸⁸⁹ Karahan, *Müslümanlığın Temel Bilgileri*, s. 108.

düsturlar insanda yerini almış, sevgi ve adâlete dayalı kardeşlik ve dayanışma içinde olan ahlâkî bir yapı oluşmuştur.⁸⁹⁰

İslâm dinin de herkesin canı, malı, namusu ve şerefi Allah'ın garantisindedir. Bu nedenle toplumun huzuru, güvenliği, Allah'ın koyduğu hukuka göre olmaktadır. Başkasını hedef alarak ona zarar vermek, haysiyetine haksız yere saldırmak yasaktır. Yine karşıdan gördüğümüz sıkıntıya, sıkıntıyla karşılık vermek de uygun görülmemiştir. Hz. Peygamber bu durumu şöyle belirtmiştir. “*Zarar vermekte yoktur, zarara zararlarla karşılık vermekte yoktur.*”⁸⁹¹ Nevevî'nin eserine aldığı bu hadis, Müslüman kişinin kendisine dokunan zarara zararlarla karşılık veremeyeceğini belirtmiştir. Mü'min olan kimse gerek din kardeşi olsun gerek başka dinden olsun yapılan haksızlığa karşılık zarar ile karşılık vermemeli, hakkını gasp etmemelidir. Zira zarara hukuk olmadan karşılık vermek sosyal dengeyi bozarak huzuru zedeleyecektir.

892

İnsanın başka insanlara karşı zulmü yasaklanmış, kul hakkına giren davranışlardan sakınmaları istenmiştir. Halkın, devletin, yetimin malını yiyen, mazlumun kanını döken, dinî ve manevî değerlere savaş açan zâlimlere hesap sorulacağı pek çok âyette belirtilmektedir. Allah suçluların bazen hemen cezasını vererek onları helak eder, bazen de geciktirir. Allah'ın mühlet vermesi, kulun, zulmünden vazgeçerek günahından ötürü tevbe etme ihtimalinden dolayıdır.⁸⁹³ “*Sakın Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma. Ancak O, onları gözlerin dehşetle bakakalacağı güne kadar tehir etmektedir.*”⁸⁹⁴

İnsanın kendi nefesine karşı haksız muamelesi, adâletten ve itidalden ayrılması da nefse karşı yapılan zulümdür.⁸⁹⁵ Kulun Allah'a, kendi nefesine, başkalarına, hayvanata, bitkilere karşı görevleri vardır. İşte bunları icra ederken adâleti bozan her bir davranış zulüm olarak nitelendirilir.⁸⁹⁶

⁸⁹⁰ Çağrı, “İslâm”, *DİA*, III, 12-13.

⁸⁹¹ İbn Mâce, *Ahkâm*, 17; Muvatta, *Akdiye*, 31.

⁸⁹² Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercemesi ve Şerhi*, s. 149.

⁸⁹³ Kandemir vd., *Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, II, 138-140.

⁸⁹⁴ İbrahim, 14/47.

⁸⁹⁵ Karahan, *Müslümanlığın Temel Bilgileri*, s. 108.

⁸⁹⁶ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 121.

Allah kullarına, onlara zarar verecek şeyleri yapmalarını yasaklamış, faydalı olanları ise yasaklamamıştır. İnsanlara emrettiği şeylerde dünya ve âhîret mutluluğu, yasakladıklarında ise dünya ve âhîretlerinin ifsadı bulunmaktadır. “*De ki: Rabbim adâleti emretti.*”⁸⁹⁷ “*Muhakkak ki Allah, adâletli olmayı, ihsanı ve akrabalara vermeyi emreder. Ve fuhuştan, münkerden (Allah’ın yasakladığı şeylerden) ve azgınlıktan (hakka tecavüzden) sizi nehyeder. Böylece umulur ki siz, tezekkür edersiniz diye size öğüt veriyor*”⁸⁹⁸ âyetlerinden de anlaşılacağı üzere Allah Teâlâ, adâleti, toplum için önemli ve gerekli olması nedeniyle farz kılmıştır. Yine aynı şekilde fuhuş ve hakka tecavüzü, insana ve topluma zararlı olması, huzuru bozması açısından yasaklamıştır.⁸⁹⁹

Adalet ve merhamet değerlerinin eksikliğinde oluşan zulüm, olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Yapılan haksızlıkların ve işlenen suçların cezasız kalması insanlarda kin duygusuna ve intikam hırsına neden olmaktadır. Bu duygular, “kısasa kısas” yani yapılan haksızlığa denk bir kötülük ya da cezanın uygulanması talebini doğuracaktır.⁹⁰⁰ Bu nedenle bir müslüman, müslüman kardeşine karşı zulümden uzak durmalı, faydalı işlerle uğraşmalı, kısasa kısastan kaçınmalıdır.⁹⁰¹

Merhamet değeri zulümden kaçınma değerinin kaynağı konumundadır. Merhamet değerinin bulunmadığı her yönetimde, her idarede, her ailede zulüm ortamı hâkim olmaktadır. Bu değer, insanların sevdiklerine karşı geliştirip büyüttüğü, hoşlanmadığı kimselere karşı göstermediği bir değerdir. Bu erdemi kazanmada insanlar sorun yaşamakta, bunun sonucunda ise birbirlerine karşı zulümleri artmaktadır.

“*Rahmet*” ve “*Merhamet*”, Allah’ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanları, insanlarda bulunan, onları hem cinslerinin ve diğer canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevk eden, acıma duygusu manalarına gelmektedir.⁹⁰² Bu değer, yaratılan hiçbir varlığa zulüm ve haksızlığı reva görmeyip, içlerinde zayıf olan güçsüzlerin hallerine acıyarak, imdat ve yardımlarına koşmadır. Merhametin zıddı; sertlik acımasızlık, alaycılık, kıskançlık, soğukluk, ilgisizlik,

⁸⁹⁷ A’raf, 7/29.

⁸⁹⁸ Nahl, 16/90.

⁸⁹⁹ Buğa-Mistu, *İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, s. 305.

⁹⁰⁰ Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 52.

⁹⁰¹ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 514.

⁹⁰² Çağrı, Mustafa, “Merhamet” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2004, s. 184-185, XXIX, 184.

duyarsızlıktır.⁹⁰³ Merhametsiz bir insan kalben tatmin ve mutlu olamaz. Merhametsizliğin cezasını ilk kendisi çeker ve huzura kavuşamaz.⁹⁰⁴

Merhamet değeri, herkesin iyiliğini isteyip onlara yardım etme arzusu duymaktır. Merhamet tüm insanlar ve tüm canlılar için dünyayı güvenli kılmaya hassasiyetine sahip değildir. Merhamet değeri, şefkat değeri ile eşdeğer bir erdemdir. Ahlâkî erdemlerin en büyüğü ve olgun insanların sıfatı olan merhamet ve şefkat, nezaketle yapılmalıdır. Aksi halde işe yaramaz ve karşıdakini incitecek bir hal alır. Bu nedenle Allah Kur'ân'da, “*O zaman, “Allah’tan bir rahmet sebebiyle onlara yumuşak davrandın. Ve eğer sen, kaba, katı yürekli olsaydın, mutlaka senin etrafından dağılırlardı”*”⁹⁰⁵ buyurmuştur. Şefkatli ve merhametli davranma sonucunda, karşıdakinin katılığı yumuşar ve nefretinin yerini sevgi alır.⁹⁰⁶

İslâm dini, merhametli ve şefkatli davranmayı emir ve tavsiye ederek insanlar arasında rahmet ve merhamet ahlâkı oluşturmayı hedeflemiştir. Merhamet değeri, ana-babaya saygı, büyüklere itaat, sıla-i rahim, yaşlılara, yoksullara, hastalara, bakıma muhtaç engellilere, dul ve yetimlere, kimsesizlere, yolda kalmışlara yardım; hayvanlara karşı şefkatle muamele, tabiat ve çevreyi hor kullanmama gibi konuları içine alarak, ahlâkî erdemleri bünyesinde toplar ve İslâm’ın rahmet ve merhamet dinî olduğunu gösterir.⁹⁰⁷

Merhametin tüm varlığı kuşatan evrensel bir değer olması, kaynağını Yüce Allah’tan almasından ötürüdür.⁹⁰⁸ Allah’ın zulmetmeyip merhametiyle muamele ettiğini, insanların zulmetmemesi gerektiğini yukarıda anlatmıştık. Varlığın sahibi Yüce Allah, yarattığı tüm varlıkları başıboş bırakmamış, kendi kaderlerine terk etmemiştir.⁹⁰⁹ Nitekim Allah Teâlâ kendisini merhametli ve lütuf sahibi olarak

⁹⁰³ Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 69.

⁹⁰⁴ Altuntaş, Halil, *Merhamet ve Şefkat Çağrısı*, DİB Yayınları, Ankara, 2011, s. 61.

⁹⁰⁵ Âli- İmrân, 3/159.

⁹⁰⁶ Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 69-72

⁹⁰⁷ Koca, Ferhat, *Rahmet ve Merhamet Çağrısı Olarak İslâm (Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi)*, DİB Yayınları, Ankara, 2011, s. 72.

⁹⁰⁸ Hz. Peygamber Allah’ın rahmetini kutsi bir hadiste şöyle anlatmıştır: “*Yüce Allah: Ben merhametlilerin en merhametlisiyim. Bana hiçbir şeyi ortak koşmayanları cennetime koyun*” buyurur ve bunun üzerine onlar cennete girerler.” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 4.

⁹⁰⁹ “*Rahmetim her şeyi kuşatmıştır.*” A’raf, 7/156.

nitelendirmiştir.⁹¹⁰ Allah'ın rahmetini Hz. Peygamber şöyle anlatmıştır. “Allah mahlûkâtı yarattığı vakit, kendi nezdinde arşın üstünde bulunan kitabına “Rahmetim gazabıma üstün geldi.” diye yazdı.”⁹¹¹ Allah Rasulü başka bir hadisinde de “Cenab-ı Hak rahmetini yüz parçaya ayırdı, doksan dokuz parçasını kendi yanında tuttu, bir parçasını yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle yaratıklar birbirine merhametli davranır. Hatta yavrulu hayvan, bir tarafını incitir endişesiyle ayağını yavrusundan sakınır”⁹¹² buyurarak, canlılardaki merhametin Allah'ın rahmetinin bir parçası olduğunu vurgulamıştır.

Allah Teâlâ, merhametli olmayı peygamberlerine de emrederek, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'i rahmet peygamberi olarak gönderdiğini ifade etmiştir.⁹¹³ Müslümanın zulmetmesini yasaklayan Hz. Peygamber “Müslüman müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez”⁹¹⁴ buyurarak, din kardeşine zarar verecek davranışlardan ve zulümden kaçınmayı emretmiştir.⁹¹⁵ Başka bir hadisinde ise; “İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez”⁹¹⁶ buyurmuş, çevremizdekilere karşı rahmetle muamele etmemizi istemiştir. Hz. Peygamber'in hayatında merhamet sadece insanlara karşı olmayıp, diğer canlılara karşı da yapılmaktaydı. Hayvana eziyet olacağından ötürü, hayvanların kesimi için kullanılacak bıçağın keskin olmasını emretmiş,⁹¹⁷ hayvanın acı çekmesini engellemiştir.⁹¹⁸ Yine başka bir hadisinde kedisini açlıktan evde ölüme terk eden merhametsiz kadının, cehennemi hak ettiğini söylemiş,⁹¹⁹ hayvanlara işkence yapanlara lanet etmiştir.⁹²⁰ Böylece Hz. Peygamber hayvanlar karşısında da merhametle davranılması gerektiğini belirtmiş, onlara muamelede sorumlu davranışlarımızı bize öğretmiştir.⁹²¹

⁹¹⁰ “Sonra onun arkasından yine yüz çevirdiniz. Eğer üzerinizde Allah'ın lütuf ve rahmeti olmasaydı her halde zarara uğrayanlardan olurdunuz.” Bakara, 2/64.

⁹¹¹ Buhârî, Tevhid, 15, 22, 28, 55; Müslim, Tevbe, 14, 16.

⁹¹² Buhârî, Tevhid, 2.

⁹¹³ “Resûlüm! Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” Enbiya, 21/107. “Ben lanetçi olarak gönderilmedim. Ben ancak rahmet olarak gönderildim”. Müslim, Birr ve Sıla, 87.

⁹¹⁴ Buhârî, Edeb, 57-58; Müslim, Birr ve Sıla, 23, 24.

⁹¹⁵ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 514.

⁹¹⁶ Buhârî, Edeb, 18, 27; Müslim, Fedail, 65.

⁹¹⁷ Ebû-Dâvûd, Edâhî, 15; İbn Mâce, ez-Zebâih, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 256.

⁹¹⁸ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 159.

⁹¹⁹ Buhârî, Ezân, 90; Müslim, Birr ve Sıla, 133; İbn Mâce, Zühd, 30.

⁹²⁰ Buhârî, Zebaih, 25.

⁹²¹ Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 72.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed,⁹²² ümmetinden, merhamet düsturunu, hem ferdi hem ictimai hayata hâkim kılmalarını istemiştir.⁹²³ *Büyüklerimize saygı duymayan küçüklerimize merhamet etmeyen ve âlimlerin değerini bilmeyen kimse benim ümmetimden değildir*”⁹²⁴ buyuran Hz. Peygamber, öncelikli olarak çocuklara karşı şefkatli ve merhametli davranmayı emretmiştir.⁹²⁵ Çünkü çocuklara rahmet ve şefkatle muamele, onların sosyalleşmelerinde önemli bir faktördür. Zira yeteri kadar sevgi ve şefkat görmeyen çocukların, itimad duygusunu geliştiremediği, büyüklere karşı düşmanca davranan haşin, kavgacı, yalancı kişiliklere sahip oldukları gözlenmektedir. Bu gibi çocukların ileriki dönemlerde suça ve ahlâkî yoksunluklara yatkınlığı daha fazladır.⁹²⁶ O’nun merhameti, çocuklardan sonra, anne-babaya⁹²⁷ kadınlara,⁹²⁸ yaşlılara,⁹²⁹ kölelere,⁹³⁰ yetimlere⁹³¹ yönelikti.⁹³² Ayırım yapmaksızın Müslümanlara elinden geldiğince yardım etmeli, akraba, olsun olmasın arasında fark gözetmemelidir.⁹³³

İslâm ahlâkı, insan-hayvan, canlı-cansız, faydası olsun olmasın her türden varlığa karşı ayırım yapmaksızın şefkat ve merhametle yaklaşmayı emretmiştir. Yaratılmışlara karşı gönlünde derin bir merhamet ve şefkat besleyen insan, içinde ilahi bir vasıf taşımaktadır.⁹³⁴

⁹²² Enbiya, 21/107.

⁹²³ Sakallı, *Hadislerle İslâm’da Hoşgörü ve Kolaylık*, s. 17.

⁹²⁴ Tirmizî Birr ve Sıla,73; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 323.

⁹²⁵ “Bir adam yanındaki çocukla Hz. Peygamber (sas)’e geldi. Adam çocuğu bağrına basıyordu. Hz. Peygamber (sas) “Ona karşı merhametlisin değil mi?” diye sorunca adam: “Evet” dedi. Bunun üzerine O (sas): “Allah O’na karşı senden daha merhametlidir. O, merhametlilerin en merhametlisidir” buyurdu.” Müslim, Fedail, 64.

⁹²⁶ Sakallı, *Hadislerle İslâm’da Hoşgörü ve Kolaylık*, s. 19.

⁹²⁷ Yine Allah Teâlâ yaşlanan anne babaya merhameti şöyle dile getirmiştir. “Ve onlara (ikisine), merhamet ederek ve tevazu ile kanat ger! Ve “Rabbim, onların beni yetiştirdiği gibi ikisine de merhamet et!” de.” İsrâ, 17/24.

⁹²⁸ Veda hutbesi, “Kadınlar size Allah’ın birer emanetidir, onlara, yumuşaklıkla muamele edin...” buyurmuştur. Buhârî, Hac, 132; Müslim, Kasame, 29.

⁹²⁹ “Küçüklerimize yardım etmeyen büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.” Tirmizî, Birr ve Sıla, 15.

⁹³⁰ “Kimin elinin altında kardeşi varsa yediğinden yedirsin, elbisesinden giydirsin, gücünün yetmeyeceği işi yüklemesin, şayet gücü yetmeyecek bir iş yüklersede ona yardım etsin.” Buhârî, İmam, 22, Itk,15; Müslim, Eyman, 40.

⁹³¹ Müslim, Zühd, 42.

⁹³² Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 76.

⁹³³ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’ d-Dîn*, II, 494.

⁹³⁴ “Bu, Allah’ın kullarının kalplerine yerleştirdiği merhamettir ve Allah, ancak merhametli kullarına rahmet eder.” Müslim, Cenâiz, 11; Buhârî, Merdâ, 9.

Merhamet değeri, başkasının güçsüzlük, sıkıntı ve derdine ilgi duyma, onun durumuna acıma ve şefkat gösterme, onunla birlikte ızdırabını hissetmedir. Merhamet insanlara verilmiş en büyük değerlerden biridir. Merhamet değeri acıma duygusudur. İnsanların kendisinden daha zor durumda olanlara karşı acıması ve onlara yardımda bulunmasıdır. Bu duygu adâlet ve eşitlik duygusuyla bağlantılı olarak gelişmektedir.

Başkalarının daha iyi hayat şartlarına sahip olmasını isteyerek, bizim gibi yaşamalarını sağlamak merhamet duygusundan kaynaklanır. Allah kullarına, yarattığı tüm varlıklara karşı merhametli olmayı emretmiş ve dünyadaki düzeni bu dengeye göre kurmuştur. İnsanlar arasındaki fiziksel ve ekonomik farklılıklar birbirlerine acımaları ve yardımda bulunmaları sayesinde ortadan kaldırılmıştır. Hasta, yaşlı, yetim, öksüz, özürlü gibi kendisine bakamayacak durumda olanların bakımını ve geçimini sağlıklı insanların üzerine vazife olarak veren Allah, fakir ve zorda olanlar için zekât, sadaka gibi ibadetleri emretmiş, böylece zulümden uzak adâlete dayalı toplumlar inşa etmiştir. Tarih boyunca dünyadaki mazlumların, barınma, giyinme, yeme gibi ihtiyaçları İslâm toplumları tarafından karşılanmış, bu görevleri sürekli hale getirmek için vakıflar, şifahaneler gibi hayır kurumları açılmıştır.

Günümüz şartlarında insanlardaki merhamet duygusunun azalması hatta yok olması sonucu, zulüm, işkence, savaş, katliam gibi olaylar hızla artmış, tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Özellikle İslâm coğrafyası içinde bulunan halka karşı ciddi eziyetler başlamış, savaşlar sonucunda binlerce masun insan katledilmiştir. Bu tür olayların yaşanmasındaki en önemli sebeplerden biri, insanların merhamet duygusundan yoksun olmasıdır. İnsanlar kendi çıkarları uğruna yakınlarına dahi acımamakta, bencillikleri sayesinde merhametsiz davranmaktadır.

İslâm dini yaşayan tüm canlılara şefkat ve merhamet göstermeyi emretmiştir. Bu nedenle gerek Müslüman gerekse başka dinden kimselere, zorda kaldıklarında yardım edilmesi güzel ahlâklı olabilmek için şart koşulmuştur. Günümüz müslümanlarının, selin, depremin ve savaşın vurduğu yerdeki halka karşı yardımlarda bulunmalarını, merhamet duygusuna sahip olduklarına birer örnektir. Özellikle ülkemizde bu değere çok büyük önem verilmekte, savaş mağduru olup ülkemize sığınanlara maddî-manevî desteklerde bulunmaktadır. Yine eğitim kurumlarımızda, zorda kalan din kardeşlerine karşı şefkat ve merhamet gösterip yardım kampanyaları

düzenlenmekte, küçük yaşlardan itibaren çocuklarımıza merhamet değeri öğretilmekte ve bu duygu yaşattırılmaktadır.

2.3. Kibir

Kibirleşme davranışı İslâm'ın yasaklamış olduğu bir özelliktir. Müslüman kimse tevazu sahibi olmalı, yaşantısını ve davranışlarını bu değere göre ayarlamalıdır. İmam Nevevînin eserine aldığı aşağıdaki hadis kibirlenmeme ve tevazu değerini içermektedir.

“Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, Onu yardımsız bırakmaz. Ona yalan söylemez. Onu hakir görmez. (Üç kere göğsüne işaret ederek) takva işte buradadır. Kişiye günah olarak Müslüman kardeşini hakir görmesi yeter. Müslümanın her şeyi kanı, malı, ırzı Müslümana haramdır.”⁹³⁵

Kibir, Hakk'a karşı çıkma ve insanları küçük görme hastalığıdır.⁹³⁶ Kibir, büyülenerek Allah'a itaat etmemektir.⁹³⁷ Allah Teâlâ pek çok âyetinde kibri insanlara yasaklamış ve kibirlenenleri sevmediğini belirtmiştir.⁹³⁸ Âyetlerde, avurt etmek, kasılmak, karşıdakini küçük düşürmek anlamlarına gelen kibir, bir hastalık olarak görülmüş ve kibirli davranışlar yasaklanmıştır.⁹³⁹ Nevevî, hadiste geçen kibri, kendini başkalarından yüksek görerek karşıdakini küçümsemek olarak yorumlamış ve hakkı bertaraf etmek amacıyla ortaya çıktığını belirtmiştir.⁹⁴⁰

Kibir insanı toplumdan soyutlayan bir unsurdur. Kibirli insan kendini ve sahip olduklarını başkalarından üstün görerek eşit seviyede olmadığını kabul eder. Bu ise kibirli insan ile diğer insanlar arasında sevginin azalmasına, aralarındaki ilişkinin bozulmasına neden olur.⁹⁴¹ Bu nedenle Allah, insanların eşit olduğunu, birbirleri

⁹³⁵ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 101-102. (Hadis No:35). Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, Birr ve Sıla, 32. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 260, 277.

⁹³⁶ Müslim, İmân, 147.

⁹³⁷ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 126.

⁹³⁸ Nisâ, 4/36; Nahl, 16/23; Hadid, 57/23.

⁹³⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 274.

⁹⁴⁰ Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I, 382-383.

⁹⁴¹ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâkî Öğütleri*, s. 246.

arasındaki mal veya evladın sayıca üstünlüğünün önemli olmadığını ve fayda vermeyeceğini vurgulamıştır.⁹⁴²

Allah Teâlâ, çeşitli nimetler vererek bize kendisini tanıtır. Bazı kullarına bu nimetlerini bol, bazılarına ise az verir. Bundaki gaye bol olanın şükrünü daha fazla yapmasıdır, fakat insan kendisini kaybederek az olanı hakir görür ve Allah'a karşı saygısızlık yapar.⁹⁴³ Bu nedenle Hz. Peygamber kibrin tarifini "*Hakkı inkâr edip, insanları bir hiç olarak görmek*"⁹⁴⁴ olarak yapmış ve insanların bu şekilde davranış sergilemesini yasaklamıştır. Kalbinde zerre miktarı kibir bulunan kimsenin cennete girmeyeceğini bildiren⁹⁴⁵ Hz. Peygamber, "*Kişinin din kardeşini hakir görmesi insana günah olarak yeter*"⁹⁴⁶ buyurmuş ve kibir ile din kardeşine muameleden kaçınmayı tavsiye etmiştir.

Hz. Peygamber tevâzuda herkese örnek olmuş ve Müslümanlara, birbirlerine karşı nasıl davranmaları gerektiğini öğretmeye çalışmıştır. Huzuruna gelenleri mütebessim ve müşfik bir ses tonuyla karşılamış, heyecanlananlara karşı sakin olmalarını, bir kral olmadığını hatırlatarak, kurutulmuş et yiyen Kureyş Kabilesinden bir kadının oğlu olduğunu söylemiş ve karşıdaki kişiye mütevazı davranmıştır.⁹⁴⁷ "*Şüphesiz ki, Allah Teâlâ sizin mütevazı olmanızı bana vahyetti. Ta ki kimse kimseye karşı böbürlenmesin ve ona taşkınlık yapmasın!*"⁹⁴⁸ buyuran Rasulullah'ın bu mütevâzi ahlâkını bütün Müslümanlar örnek almalı, sosyal hayatında ve beşerî ilişkilerinde uygulamalıdır.⁹⁴⁹

Hz. Lokman, oğluna insanlara karşı mütevâzi davranmasını istediği için öğüdünde kibirlenerek yürümemesini söylemiştir.⁹⁵⁰ Çünkü kibir, insanın yüzüne ve davranışlarına yansiyarak, kişinin iç dünyası hakkında bilgi veren ve kendisini beğendiğini gösteren bir haslettir. Bu kişiler, karşıdaki insanları küçümseyerek onlardan yüz çevirir ve beşerî ilişkilerini kopartırlar. Ayrıca kibir, konuşmalara

⁹⁴² Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 159.

⁹⁴³ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 126.

⁹⁴⁴ Müslim, İmân, 147; Tirmizî, Birr ve Sıla, 61; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 385, 399, 427.

⁹⁴⁵ Müslim, İmân, 149; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 134.

⁹⁴⁶ Müslim, Birr ve Sıla, 32; Ebû Dâvûd, Edeb, 35; Tirmizî, Birr ve Sıla, 18; İbn Mâce, Zühd, 23.

⁹⁴⁷ İbn Mâce, Et'ime, 30.

⁹⁴⁸ Müslim, Cennet, 64; Ebû Dâvûd, Edeb, 40; Tirmizî, Menakıb, 67; İbn Mâce, Zühd, 16, 23.

⁹⁴⁹ Güler, *Hadis Günlüğü*, s. 176.

⁹⁵⁰ "*Büyüklik taslayarak insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez.*" Lokman, 31/18.

yansıyan, karşıdakini aşağılayan ve rencide olmasını sağlayan bir haslettir.⁹⁵¹ Hz. Peygamber, bu tür konuşma ve davranışlara karşı çıkmış, zamanında hâkim olan efendilik-kölelik durumlarında, kibrin göstergesi olan “kulum” hitabını yasaklayarak yerine evladım veya kızım gibi kelimelerin kullanılmasını emretmiştir.⁹⁵² Gayri ahlâkî bir davranış olan kibir, insanı hakkı kabul etmekten, ona itaatten alıkoyan batıl inançlara yol açan psikolojik bir hastalıktır. Kibir, günümüzde olduğu gibi, geçmiş toplumlarında hastalığıydı.⁹⁵³ Bu nedenle birçok kavim kendilerine gönderilen elçileri kibirleri nedeniyle kabul etmemiş ve helak olmuştur.⁹⁵⁴

İnsan davranışlarındaki ölçüyü bazen kaçırmakta, kendisini haddinden fazla görerek, kibir ve gurura kapılmaktadır. Konuşurken alttakini ezerek konuşmakta, yürürken kibirlenerek yürümekte, sahip olduğu şeyleri başkalarında gördükçe kıskanmakta ve sahip olmalarını hazmedemeyerek onları küçümsemektedir. Oysa kul aciz olduğunu bilerek davranmalı, Allah’ın emaneti karşısındaki değerini bilerek ölçüsünü ona göre ayarlamalıdır. Kibir ve gurura kapılmadan mütevâzi bir hayat sürmelidir. Zira aksi halde insanlara zulmetmesi kaçınılmaz bir son olmaktadır.⁹⁵⁵

Kibrin tersi olan ve kazandırılması gereken ahlâkî değerler arasında yer alan tevâzû değeri, sözlükte, “kendi itibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek” anlamındaki vaz’ kökünden türeyen bir kelimedir. Tevâzû, kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan kendini arındırması demektir. Türkçede “alçakgönüllülük” sözüyle aynı manayı taşımaktadır. Bu özelliğe sahip kimseye “mütevâzi” denilmektedir. Alçak gönüllülük, başkasına karşı gelecek ya da onun hoşuna gidecek her türlü davranıştan sakınarak onun önünde kendi benliğimizi silme yönünde bir erdemdir. Alçakgönüllülükte gurur ve kendini beğenme yoktur. Mütevâzi insan, kendisini, gerçek değerinin altında değerlendirmeye eğilim gösterir; o başkasının karşısında varlıktan yoksun gibidir. Kibre sahip olmanın göstergesi olan gururlu kimse, görünüşte gerçek olan zayıf tarafını saklarken, mütevâzi kimse, kendisinde ki yüksek güç ve ahlâkı saklamaktadır.⁹⁵⁶

⁹⁵¹ *Hadislerle İslâm*, III, 387.

⁹⁵² Müslim, *Elfaz*, 13.

⁹⁵³ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâkî Öğütleri*, s. 246.

⁹⁵⁴ *Furkân*, 25/21.

⁹⁵⁵ Sağlam, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi*, s. 122.

⁹⁵⁶ Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, s. 112-113.

Tevâzû değeri, kendini büyük görmemek, herkese saygı çerçevesinde yaklaşılarak davranışlarda aşağılayıcı tavırlardan kaçınmak, kendinden küçüklere sevgi ve hoşgörü ile davranmak, onları hakir görmekten kaçınmaktır.⁹⁵⁷ Zengin-fakir, büyük-küçük, yaşlı-geç, her müslümana karşı tevâzû göstermek ve hiçbir müslümana karşı gurur ve kibir yapmamak gerekir.⁹⁵⁸

Tevâzû değeri ölçü işidir. Tevâzû, kişinin haklarını koruyamayacak şekilde kendini aşağılaması ile olduğundan daha değerli görmesi şeklindeki iki erdemsizliğin ortasıdır.⁹⁵⁹ İslâm inancına göre gerçek büyüklük Allah'a mahsustur.⁹⁶⁰ İnsanın kendisinde büyüklük görmesi Allah'a karşı saygısızlıktır. Bu sebeple birçok âyette kibrin kötülüğünden bahsedilmiş, İblis'in cennetten kovulma sebebinin kibir olduğu belirtilmiştir.⁹⁶¹ Hz. Lokman'ın oğluna öğütlerini içeren âyetlerde, tevâzûnun yüksek bir ahlâkî erdem olduğuna dikkat çekilerek, önemli bir görev olduğu vurgulanmıştır.⁹⁶²

Kibir, büyüklük taslama, kendini herkesten üstün tutma, başkalarına yüksekten bakma eğilimidir. Kibirli kimse kendi nefisini mükemmel ve kemale ermiş olarak görmekte, başkalarını ise eksik ve değersiz olarak düşünmektedir. Onların haklarını korunmaya değer bulmamakta, kendi üzerinde hakkı olduğunu kabul etmemektedir.

Tevâzû değeri ile aynı anlamda kullanılan alçak gönüllü olma, büyüklenme, şişirme, kendini beğenme, kendi kendini yeterli görme, kendine aşırı güvenme gibi davranışları sergilemeyen kimselerde görülen bir haslettir. Tevâzû ve alçakgönüllü olma değeri, kibir ve gururun tersi bir durum olup Allah ve Rasulünün Müslümanlar üzerine emrettiği ve davranışlarına yerleştirmelerini istediği bir özelliktir. Tevâzûnun zıddı olan kibir ve gurur, âyet ve hadislerde, hastalık olarak bahsedilmiş ve bu hasletten kaçınılması emredilmiştir.

Kibir, insanların enaniyetlerini kabartıp, her türlü iyiliği ve nimeti kendi eseri sayan pisişik bir hastalıktır. Kibirli insanların sosyal yaşantısı ve arkadaş grupları bulunmamakla birlikte, memnuniyetsiz tavırları kendi yaşantılarını huzursuz etmekte ve rahat yaşamalarını engellemektedir. Yine kibir insandaki, kıskançlık, kin, nefret

⁹⁵⁷ Tüzün, *Âyet ve Hadislerle İslâm Ahlâkı*, s. 166.

⁹⁵⁸ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, II, 493.

⁹⁵⁹ Çağrııcı, Mustafa, "Tevâzû", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, s. 583-585, XXXX, 584.

⁹⁶⁰ Casiye, 45/37.

⁹⁶¹ Bakara, 2/34; Sâd, 38/74.

⁹⁶² Lokman, 31/18-19; İsrâ, 17/37.

gibi olumsuz yönleri tetikleyen bir davranıştır. Ayrıca kibirlenme, bireysel olduğu kadar toplumsal sorunlarada yol açan bir hastalıktır. Toplumun kardeşlik duygusu içinde bir bütün olmasını engelleyen bu haslet yardımlaşma, dayanışma, hatır sorma, zor gününde destek olma, bayram ziyaretlerine gitme, cemaat ruhuyla ibadetler yapma gibi dinî ve kültürel değerlerin yok olmasına neden olmaktadır.

Tevazu sahibi olma, insanlar tarafından övülen, kişinin psikolojisini ve toplumsal ilişkilerini düzenleyen yüksek dereceli bir ahlâktır. Peygamberlerin vasfı olan mütevâzîlik değerine sahip olma, insanlar tarafından sevilmeye, sayılmaya, değer görmeye neden olan bir haslettir. Netice de takdir edilmesine, özgüveninin artmasına, diğer olumlu davranışları kazanmasına, dinî ve dünyevi işlerde başarı kazanmasına yardımcı olur. Bu nedenle kibir hastalığından uzak durmalı, anne-baba olarak çocuklarımıza küçük yaşlardan itibaren mütevâzî davranma öğretilmelidir.

2.4. Hased

İslâm dininde, tüm inananlar birbirinin kardeşi ilan edilmiş ve birbirine zarar verici her türlü olumsuzluklardan uzak durması istenmiştir. Bu nedenle Müslüman kimsenin sahip olması gereken özelliklerden biri de kardeşini kıskanmama yani hasedden uzak durmadır. Hz. Peygamber'in hadislerinden kırk hadis derleyen İmam Nevevî, eserinde hasetle alakalı şu hadisi kullanmıştır.

*Ebu Hureyre (ra) demiştir ki: Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Birbirinizi kıskanmayın ..."*⁹⁶³

Hased, "kıskançlık, çekememezlik, başkasının elinde bulunan maddî ve manevî imkânların kendisine verilmesi ve kıskanılan kişinin bu imkânları kaybetmesi için kalpte bulunan temenni ve isteğe" denir.⁹⁶⁴ Haset, başkasının sahip olduğu maddî ve manevî imkânın yok olmasını istemektir. İmrenme ve hayırda rekabet manasına gelen gıpta ise, başkasını sahip olduğu maddî ve manevî imkânın bekasını isteme ve ona kendisinin de sahip olmasını arzulamadır. Gıpta meşru ve normaldir, haset ise haram ve anormal bir düşüncedir.⁹⁶⁵

⁹⁶³ Nevevî, el-Erba'ûne'n-Nevevîyye, s. 101-102. (Hadis No:35). Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, Birr ve Sıla, 32. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 260, 277.

⁹⁶⁴ MEB, *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 124.

⁹⁶⁵ Güler, *Hadis Günlüğü*, s. 162.

Haset insanın tabiatında var olan bir duygudur. Bir kimsenin, kendi cinsinden olan birinin meziyet sayılan bir konuda, kendisinden üstün olmasını çirkin karşılamak ve istememektir. İnsanlar kıskançlık yönünden kısımlara ayrılır. Bir kısmı, kıskandığı kimsenin elindekini kaybetmesi için sözlü ve fiili çaba gösterir. Bazı haset eden kimseler ise kıskandığının elindekinin kendisine geçmesini ister. Kıskançlar içinde en tehlikeli olan grup ise, kıskandığı kişinin elindeki nimetin kendisinin eline geçmeksizin gitmesini isteyendir. Asıl yasaklanmış kıskançlık budur.⁹⁶⁶ Şeytanın Hz. Âdem'e secde etmeyip, ilk isyanı başlatması sonucu cennetten kovulması, Kabil'in Habil'i öldürmesi sonucu ilk cinâyetin işlenişi, Hz. Yusuf'u, kardeşlerinin kuyuya atması, hased yüzünden işlenmiş kötülüklerdir.⁹⁶⁷

Haset tüm kötülüklerin anası sayılmıştır. Kur'ân'da hasetçinin şerrinden Allah'a sığınmak gerektiği bildirilmektedir.⁹⁶⁸ Haset hastalığının, kin, nefret, dedikodu, düşmanlık, aldatma gibi büyük günahları beraberinde getirdiğini⁹⁶⁹ bildiren Hz. Muhammed, hased ve imânın aynı anda kalbde bulunamayacağını belirtmiştir.⁹⁷⁰ Yine başka bir hadisinde “*Aman kıskançlıktan sakının! Çünkü kıskançlık, ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi iyilikleri yer bitirir*”⁹⁷¹ buyurmuştur. Toplumsal açıdan kardeşlik ve sosyal düzen için büyük bir tehlike olan hased, aynı zamanda Hakka razı olmamadır. Zira Allah âyetinde rahmetini, maişetini ve derecelerini bazılarını fazla bazılarını az verdiğini söylemektedir.⁹⁷²

Haset etmeme değeri, sevgi, saygı, dostluk, kardeşlik, yardımlaşma gibi değerlerin oluşmasını sağlar. Bu değerlerin varlığını koruyabilmesi ve yaşanabilmesi için, hased duygusundan uzak durmalı ve varlığı engellenmelidir. Bu duygu, imani yönden zayıf olma ve bilgisizlik kaynaklıdır. Haset ve kıskançlık, daha rahat yaşama, hırs gösterme, ihtiras, çekememezlik, öfke, kin ve nefret gibi âyet ve hadislerce yasaklanmış kötü hasletlerin sonucunda ortaya çıkan ve bu kötü ahlâkları besleyip büyüten psikolojik bir hastalıktır.⁹⁷³ Ayrıca, haset ve kıskançlık karşıdakine zarar vermekle kalmayıp, asıl hasarı kişinin kendisine yapmaktadır. İnsanın ruh sağlığını

⁹⁶⁶ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 494.

⁹⁶⁷ Güler, *Hadis Günlüğü*, s. 162.

⁹⁶⁸ Felak, 113/5.

⁹⁶⁹ Tirmizî, Kıyamet, 56; İbn Mâce, Zühd, 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 165, II, 439.

⁹⁷⁰ Nesaî, Cihad, 8.

⁹⁷¹ İbn Mâce, Zühd, 22; Ebû Dâvûd, Edeb, 52.

⁹⁷² Zuhruf, 43/32.

⁹⁷³ *Hadislerle İslâm*, III, 576.

bozarak sinir sistemini yok eden bir durumdur. Zira Hz. Peygamber bununla alakalı, “Sizden öncekilerin hastalıkları size de sirâyet etmiştir. Haset ve Buğz; Haset ve buğz, usturanın kilları biçtiği gibi insanı biçer”⁹⁷⁴ buyurmuş, asıl tahribatın kişinin kendisine yaptığını belirtmiştir.⁹⁷⁵

Haset etme duygusu sayesinde insanlar, birbirini kötü yola sevkeder, yasakları işletir ve küfre girmesi yönünde çaba gösterir. Allah bu durumu bir âyetinde, “*Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki hasedden ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler*”⁹⁷⁶ buyrulmakta, başka bir âyette ise Müslümanların başına gelen iyi olaylar karşısında münafıkların hased ettiği, kötü olaylar karşısında ise sevindikleri bildirilmiştir.⁹⁷⁷ Bu nedenle hasetçinin kurduğu hile ve tuzağa karşı dikkatli olmalı, sabır ve metanet göstererek kıskançlık duygusunu kamçılayacak her türlü davranıştan kaçınmalıdır. Ona ikram ve ihsanda bulunarak, şefkat göstererek onun şerrini engellemeli ve bu duygusunu yenmesine yardımcı olmalıdır.⁹⁷⁸ Bu konu hakkında Allah, “*İyilik ile kötülük bir değildir. Sen kötülüğü daha güzel olan ile sav. İşte o zaman seninle arasında düşmanlık olan kimse, bir dost ve samimi bir arkadaş gibi davranır*”⁹⁷⁹ buyurmuştur.

Haset etmeme önemli bir değer olup, insanların imanının kuvvetini gösteren, dinî ve ahlâkî değerleri yaşama derecesini ortaya koyan bir durumdur. Müslümanların birbirine karşı kötü duygularla yaklaşmasını yasaklayan İslâm dini, bazı insanların kıskançlık huylarını bir türlü yenemediğini belirterek, bu kimselerin, haset ettiği kimseye fiili veya sözlü zulmetmediği takdirde günaha girmeyeceğini bildirmiştir. Fakat haset ettiği kimseye fiili veya sözlü zararının yanında, elindekinin yok olması için çaba sarfeden kimse için durum farklı olup, günah işlemiş sayılmaktadır. Hasedini iyi yöne kanalize eden kimse, yani kıskandığı kimseye dua edip, daha iyi şeylere sahip olmasını isteme ise, imanın en yüce mertebesi kabul edilmiş, kendi nefsi için istediğini mü'min kardeşi içinde isteme kemalatına ulaşmış sayılmıştır.⁹⁸⁰

⁹⁷⁴ Tirmizî, Kıyamet, 56; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 165, 167

⁹⁷⁵ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 134.

⁹⁷⁶ Bakara, 2/109.

⁹⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/120.

⁹⁷⁸ Güler, *Hadis Günlüğü*, s. 164.

⁹⁷⁹ Fussilet, 41/34.

⁹⁸⁰ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 499.

Haset duygusunun bireysel ve toplumsal zararlara neden olacağını bilen bir kimse, bu hasletin ortadan kalkması için çaba göstermeli, hased etmesine neden olan durumları ortadan kaldırmalıdır. Ayrıca çocukluk yıllarından itibaren kıskanmama eğitimi verilmeli, ileriki yıllarda giderek artacak olan haset duygusunun oluşumu engellenmelidir.⁹⁸¹

Hasetten uzak durma önemli bir değer olup, insanlar arasındaki pekçok değerini oluşmasına kaynaklık eder. Bunun zıddı durumda ise, kişiler arasında oluşabilecek her türlü olumlu duygu ve davranışı yok edecek, bireysel ve toplumsal açıdan yıkıcı etki gösterecektir. Kişinin ruh halini olumsuz etkileyen bir durum olan hased, hem kişinin kendisine hem de hased ettiği kişiye zarar veren bir durumdur. Bu nedenle İslâm dini bu hasleti kötü ahlâk arasında saymış ve Müslümanların din kardeşlerine karşı bu duyguyu beslemesini yasaklamıştır. İslâm dini, Müslüman toplumlarda birlik ve beraberliği ilke edinmiş, bu birlikteliğe zarar verici her durum ve etkeni engellemeye çalışmış ve belli yaptırımlar koyarak inanları caydırma yoluna gitmiştir. Hased etme de bu durumlardan biri sayılmış, Müslümanların en büyük özelliği olan dostluk ve kardeşliğe verdiği zarardan ötürü yasaklanmıştır.

Toplumsal varlık olan insanın hasedden uzak kalması zor bir durumdur. Özellikle iş ve eğitim hayatında, insanların birbirine karşı hırs göstererek, makam ve dünyalık ihtiraslarına kapılmaları, bu duygunun oluşmasına, kin, nefret, bencillik gibi sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yine gerek aile içinde gerek akrabalık ilişkilerinde bu duygunun varlığı, insanların akrabalık ilişkilerini koparmasına, birbirinden uzaklaşp sıla-i rahmi kesmesine neden olmuştur. Her dönemde insanlar arasında etkin olan ve pekçok soruna yol açan bu hasletin ortadan kaldırılması veya iyiye kanalize edilebilmesi için okullarda değerler eğitimi adı altında çocuklara ahlâkî erdemler öğretilmekte, önce kardeş, daha sonra arkadaş ilişkilerinde bu duyguyla hareket etmeleri istenmekte ve kıskançlığın zararları anlatılmaktadır.

Küçük yaşlarda öğrenilen ve ileriki yaşlarda pekiştirilen bu huyun oluşması engellenmeli, hased duygularını oluşturacak durumlardan kaçınmalıdır. Anne-baba, akrabalar ve öğretmenler, çocuklar arasında kıyaslama yapmamalı, yaşlılarını örnek olarak göstermemelidir. Özellikle aile içinde kardeşler arasında, okul ortamında ise, arkadaşlar arasında mukayesenin yapılması, yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı olmakta,

⁹⁸¹ *Hadislerle İslâm*, III, 576.

kazandırılmak istenen davranışın yerini haset duygusu almaktadır. Bu nedenle her bir çocuğu ayrı bir birey olarak kabul edip, kıyasdan kaçınmalı, bu olumsuz davranışın oluşması engellenmelidir.

2.5. Buğz

Müslümanların arasındaki sevgi, saygı, dostluk ve dayanışma bağlarını koparan her unsur dinen yasaklanmıştır. Bunlardan biri olan buğz da men edilenler arasında sayılmış ve İslâm kardeşliği korunmaya çalışılmıştır. Nevevî'nin seçtiği hadislerde buğz etmeme ile ilgili olarak şu ifade yer almıştır.

*“Birbirinize buğz etmeyiniz.”*⁹⁸²

Buğz, kin, nefret, düşmanlık gibi kelimelerle yakın anlamda kullanılmıştır. Kimi âyet ve hadislerde ise aynı anlamda ve sevginin zıddı olarak zikredilmiştir.⁹⁸³ Bu nedenle, kin ve nefret gibi buğzun tarifini de *“birine karşı, düşmanlığını ve hincini içinde tutma, içinde yaşadığı düşmanlık ve nefret duygusu”* olarak yapabiliriz.⁹⁸⁴

Buğzdan kaçınma önemli bir değer sayılmıştır. Zira bu değer sevgi, saygı, kardeşlik, yardımlaşma, adâlet, gibi değerlerin oluşmasında temeli oluşturmaktadır. Buğz etme, sevgi değerinin karşıtı olarak kullanılmıştır. Sevginin olmadığı yerde kin ve nefret hâkim olup, insanlar arasındaki samimi duyguların yerini haset, öfke, dedikodu gibi unsurlar yer alır. Bu unsurlar ise, İslâm dininin Müslüman toplumlarda tesis etmeye çalıştığı kardeşlik ve yardımlaşma değerlerine zarar vermektedir.⁹⁸⁵ Yine adâlet ve kindarlık birbirine zıt kavramlardır. Kine bağlı olarak, düşmanlık, haset, öfke gibi duygular gelişir ve insanı doğru yoldan ayırır. Kıskanç insan, sevmediği bir kimseye Allah'ın nimet vermesini istemez ve Allah'ı adil olmadığı ithamında bulunarak imanını tehlike altına sokar.⁹⁸⁶ Bu nedenle insan muamelelerinde kinden uzak durarak, insafli davranmalıdır. İnsaf; bir insanı değerlendirirken hakdan ve adâletten ayrılmayarak gerçeği kabul etmesidir. Bu nedenle Allah âyetinde; *“Ey iman edenler (Allah'a ulaşmayı, teslim olmayı dileyenler)! Allah için kavvâmîn olun (hakkı ayakta tutun)! Adâletli şahidler olun! Ve bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi*

⁹⁸² Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 101-102. (Hadis No:35). Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, Birr ve Sıla, 32. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 260, 277.

⁹⁸³ Buhârî, İmân, I; Tirmizî, Birr ve Sıla, 60; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 430, 439, 440, IV, 236.

⁹⁸⁴ Çağrı, Mustafa, “Kin”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, s. 30-31, XXVI, 30.

⁹⁸⁵ Çağrı, “Kin”, DİA, XXVI, 31.

⁹⁸⁶ Sağlam, İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi, s. 156-157.

adâletten saptırmasın. Adil davranın! O takvaya en yakın olandır. Allah'a karşı takva sahibi olun. Muhakkak ki Allah, yaptıklarınızdan haberdar olandır” ⁹⁸⁷ buyurmuş, kavimlerin kinleri yüzünden adâletten uzaklaşabileceklerine değinmiş ve insafli davranmalarını emretmiştir.⁹⁸⁸

Müslümanların birbirlerine karşı buğz gibi duyguları beslememeleri konusunda uyarın Hz. Peygamber, İslâm kardeşliğini engelleyen her huy ve karakteri yasaklamış, bunun yerine güzel ahlâkı yerleştirmeye çalışmıştır.⁹⁸⁹ Hz. Peygamber “*Birbirinize buğzetmeyiniz*”⁹⁹⁰ buyurmuş ve buğzdan kaçınmayı emretmiştir. Başka bir hadisinde ise “*Sizden öncekilerin hastalıkları size de sirâyet etmiştir. Haset ve buğz; haset ve buğz, usturanın kolları biçtiği gibi insanı biçer*”⁹⁹¹ buyurmuş ve buğzetmeyi bir hastalık olarak nitelendirmiştir. Bir başka açıdan buğz etme, kötü ve fena şeylerden sevgiyi esirgeme anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber “*Allah için sevme ve Allah için buğzetme*”⁹⁹² hadisinde, Allah'ın emir ve yasaklarına uyulmayan, dinî ve ahlâkî kuralların çiğnendiği durumlar da kin ve nefretin dinen makul görüldüğünü belirtmiştir. Bu nedenler dışında insanların birbirine karşı buğzetmesi ise yasaklanmıştır.

Kin, nefret, kıskançlık gibi hasletler birbirini tetikleyen ve birbirinin gücünü pekiştiren kötü özelliklerdir. Kin duyma kişinin ahlâkî hayatını etkilemekte, tehlikeli ve zararlı sonuçlar doğurabilmektedir. Kin besleme neticesinde oluşan hased duygusu, din kardeşiyle iletişimini koparmasına, aleyhinde konuşmasına, ona karşı kötü sözler sarfetmesine ve zararlı davranışlarda bulunmasına neden olabilmektedir.⁹⁹³ Ayrıca bu hasletlerin varlığı, karşıdaki kişiye zarar vermesinin yanında asıl tahribatı kişinin kendisine yapmaktadır. Kin ve nefretin yol açtığı kıskançlık, öç alma, öfkelenme gibi olumsuz duygular, kişinin ruh sağlığını etkilediği gibi fiziki sağlığını da etkilemekte, stres ve sıkıntının yol açtığı pek çok rahatsızlıklara yakalanabilmektedir.⁹⁹⁴

⁹⁸⁷ Mâide, 8/5.

⁹⁸⁸ Tüzün, *Âyet ve Hadislerle İslâm Ahlâkı*, s. 120.

⁹⁸⁹ Buhârî, Edeb, 57, 58; Müslim, Birr ve Sıla, 23, 24, 28, 30, 32; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 494.

⁹⁹⁰ Müslim, Birr ve Sıla, 32; İbn Mâce, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 260, 277.

⁹⁹¹ Tirmizî, Kıyamet, 56.

⁹⁹² Buhârî, İmân, 1, 2; Tirmizî, Kıyamet, 60; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 20, IV, 286.

⁹⁹³ Çağrı, “Kin”, *DİA*, XXVI, 31.

⁹⁹⁴ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 134.

Buğzdan uzak durmak önemli bir erdem sayılmıştır. Bu değer, insanların sosyal yaşantısını olumsuz etkileyecek tüm etkenleri ortadan kaldıran önemli bir erdemdir. İslâm dini, Müslümanları birbiriyle kardeş yapmış ve birbirlerine sevgi ve saygıyla davranmalarını emretmiştir. Bu nedenle, birbirlerine zarar veren, hakların ihlal edilmesine yol açan, Müslümanların arasına düşmanlık ve nefret tohumları eken davranışlardan uzak durmaları emredilmiştir.⁹⁹⁵

Dinî ve ahlâkî hayatta insana fayda sağlayan, toplumun birlik ve düzenini koruyan, İslâm kardeşliğine ve yardımlaşmasına katkı sağlayan her ahlâkî erdem gibi, buğzdan uzak durmada önemli bir değer sayılmış ve Müslümanların bu konuya dikkat ederek kin ve nefretten kendilerini arındırmaları istenmiştir.

Sosyal yönü ağır basan bu erdem, toplumda hâkim kılındığı takdirde, insanlar arasında sevgi ve saygı bağları kuvvetlenecek, yardımlaşma değeri artacak ve sorunlar ortadan kalkacaktır. Ayrıca buğzdan kaçınma şahsın kendisine de fayda sağlayan bir erdemdir. Kişi kin ve nefretten uzak kalarak önce psikolojisini olumsuzluklara karşı korur, daha sonrada kıskançlık, öfke gibi ruhsal sorunların yol açtığı maddî hastalıklardan kurtulmuş olur.

Buğz, hayırlı amelleri yok eden ahlâkî bir problemdir. Zira pekçok olumsuz ahlâkî davranışın kaynağı konumunda olan buğz, öfke duygusunun bir sonucu olarak ortaya çıkmakta, beraberinde, hased, gıybet, iftira, su-i zan, gibi kötü davranışların oluşmasına neden olmaktadır. Bunların daha ileriki safhasında ise Müslüman kardeşine maddî ve manevî zarar vererek, adâlet değerinden uzaklaşmasına ve ona zulüm etmesine yol açacak durumları meydana getirmektedir. Bu nedenle İslâm dini sosyal ilişkileri bozacak, kardeşlik hukukunu yok edecek, sosyal ve ictimai olumsuzluk meydana getirecek her türlü ahlâkî yasaklamıştır.

2.6. Tecessüs

İslâm dininde, inanan insanların arasındaki ilişki din kardeşliğine dayanmaktadır. Din kardeşliğinin temelinde ise, başkasının ayıp ve kusurlarını örtmek, özel hayatı araştırmamak, ayıplamamak gibi erdemli davranışlar yer almaktadır. İnsanî meziyet olarak sayılan bu erdem, ahlâkî değerlerden biri olarak sayılmıştır. İmam Nevevî, eserinde tecessüs ile alakalı şu hadise yer vermiştir.

⁹⁹⁵ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 502.

“Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi, Müslümanlığının güzelliğindedir.”⁹⁹⁶

“Kim bir müslümanın ayıbını örterse Allah da mahşerde onun ayıbını örter.”⁹⁹⁷

Sözlükte, “bir haberi araştırmak, gözetlemek, iyice öğrenmek” anlamlarına gelen tecessüs kelimesi, ahlâkî terim olarak, “bir kimsenin özel durumunu merak edip öğrenmek için onun bilgisi veya rızası olmadan gizlice araştırma yapma” demektir.⁹⁹⁸ Tecessüs, Mü’minlerin manevî gücünü sarsan, kardeşlik duygusunu zedeleyen, iyilik ve yardımlaşmayı sekteye uğratan kötü alışkanlıklardan biridir. Mü’minleri bir dizi kötü ahlâktan nehyeden Hucurat Suresi “ve lâ tecessesû” “Birbirinizin ayıbını, kusurunu araştırmayın”⁹⁹⁹ ifadesiyle tecessüsü de yasaklamıştır.¹⁰⁰⁰ Pekçok hadisinde mü’minlerin kardeş olduğunu hatırlatan ve bu kardeşliğe zarar verecek her unsur yasaklayan Hz. Peygamber, tecessüsü de yasaklamış, kardeşlik bağlarının kopmasına, dostluk ve kardeşliğe zarar gelmesine izin vermemiştir.¹⁰⁰¹

İslâm dini zahire göre hükmetmektedir. Çünkü kişinin özel hallerinin, niyet ve düşüncesinin araştırılması yasaklanmıştır. Dışardan gözlemlenemeyecek hususlar, insanların düşünce ve niyetleri özel hayata girmektedir ve özel hayatın gizliliği İslâm dini tarafından garanti altına alınmıştır.¹⁰⁰² Hz. Peygamber Müslümanları tecessüsten nehyederek “Kim bir müslümanın ayıbını örterse Allah da mahşerde onun ayıbını örter”¹⁰⁰³ buyurmuş, ayıp ve kusuru örtmenin önemini ortaya koymuştur. Yine bir başka hadisinde gizli hallerin hesabının Allah’a ait olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁰⁴ “Bir

⁹⁹⁶ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 64. (Hadis No:12). Nevevî bu hadiste Tirmizî’nin rivayetini esas almıştır. Tirmizî, Zühd 14. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Fiten, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 201.

⁹⁹⁷ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 103-104. (Hadis No:36). Nevevî bu hadiste Müslim’in rivayetini esas almıştır. Müslim, Zikir, 38. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Buhârî, Mezalim, 3, İkraah, 7; Ebû Dâvûd, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 2, Kıraat, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 252, 407.

⁹⁹⁸ Ece, *İslâm’ın Temel Kavramları*, s. 683.

⁹⁹⁹ Hucurât, 49/12.

¹⁰⁰⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII, 204.

¹⁰⁰¹ Buhârî, Edeb, 57, 58; Müslim, Birr ve Sıla, 27, 30; Ebû Dâvûd, Edeb, 37, 49.

¹⁰⁰² Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzü’s-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, III, 21, 34.

¹⁰⁰³ Buhârî, Mezalim, 3, İkraah, 7; Müslim, Zikir, 38; Ebû Dâvûd, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 2, Kıraat, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 252, 407.

¹⁰⁰⁴ Buhârî, Şehadet, 5.

*kimsenin başkasının evinin içine bakması helâl değildir*¹⁰⁰⁵ buyuran Hz. Peygamber, kişinin mahrem dairesi olan evine ait her türlü bilginin başkaları tarafından ifşa edilip ev halkının kişiliğinin ve itibarının zedelenmesini istememiş ve yasak getirmiştir. Bir başka hadisinde ise, tecessüsle uğraşanların rezil edileceğini bildirerek “*Zira Müslümanların gizli hallerini araştırmanı, Allah evinin ortasında rezil rüsva eder*”¹⁰⁰⁶ buyurmuştur.

Birey, üzerine düşmeyen konular hakkında konuşmaktan men edilmiştir.¹⁰⁰⁷ Bu konu hakkında Hz. Peygamber, “*Kişinin malayani işleri terk etmesi onun dininin güzelliklerindedir*”¹⁰⁰⁸ buyurarak dedikodu, ayıplama, tecessüs gibi davranışlardan uzak durmanın, kişinin din ve ahlâktaki güzelliğini ortaya koyduğunu belirtmiştir. Bu nedenle ayıb araştırmanın ve söylemenin yol açtığı kötü ahlâkların hepsinden uzak durmak lazımdır.¹⁰⁰⁹ Zira beşerî ilişkilerde dostluğun devamı için bu şarttır. Tecessüs sayesinde ortaya çıkan dedikodu, bilinmesi istenilmeyen şeylerin toplum içinde yayılmasına ve insanlar arasında kardeşliğin bozulmasına neden olmaktadır.¹⁰¹⁰ Bu nedenle Hz. Peygamber “*Söz taşıyanlar (cezalarını çekmedikçe) cennete giremezler*”¹⁰¹¹ buyurmuştur. Tecessüsün bir diğer boyutu ise ayıplamadır. Müslümanların meydana getirdiği ictimai bünyeye zararı açısından ayıplama da tehlikeli bir hastalık olarak sayılmış ve inananlar, birbirlerinin kusur ve ayıplarını araştırmaktan men edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de “*İnsanları diliyle çekiştiren, kaş ve gözüyle işaretler yapıp ayıplayan ve alay eden her fesat kişinin vay haline!*”¹⁰¹² buyrulmuş, bu tarz hareketlerde bulunanların cezaya çarptırılacakları bildirilmiştir.

Tecessüsün ortaya çıkmasının nedenlerinden bir diğeri de insanların hoşgöründen yoksun olmasıdır. Güzel ahlâklı olmanın önemli özelliklerinden biri de, Müslüman kardeşinin kusurunu örterek insanlara kaba ve katı şekilde değil, yumuşak ve hoşgörülü davranmaktır.¹⁰¹³ İnsanların, birbirlerinin hata ve kusurlarını görmezden gelerek, onlara karşı hoşgörü ile bakmaları önemli bir erdemdir. Bu kötü ahlâklardan

¹⁰⁰⁵ Tirmizî, Salât, 148.

¹⁰⁰⁶ Ebû Dâvûd, Kitabü’l Edeb, 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 421.

¹⁰⁰⁷ Nûr, 24/19.

¹⁰⁰⁸ Tirmizî, Zühd 14; İbn Mâce, Fiten 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 201.

¹⁰⁰⁹ Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzü’s-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, VI, 566-567.

¹⁰¹⁰ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 154.

¹⁰¹¹ Müslim, İmân, 168; Tirmizî, Birr ve Sıla, 79.

¹⁰¹² Hümeze, 104/1.

¹⁰¹³ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 117.

uzaklaşmayı Müslüman olmanın bir gereği olarak sayan Hz. Peygamber, “*Müslüman şahsiyeti, insanların elinden ve dilinden emin olduğu kimse*”¹⁰¹⁴ olarak nitelendirilmiştir.

Tecessüs, sosyal yönü olan bir hastalıktır. Bu kötü ahlâk, kişilerin birbirlerinin ayıp ve kusurlarını araştırıp, duyulmasını istemediği şeyleri insanlara anlatma ve açıklamadır. İnsanların arasında bu hastalığın varlığı, dostluk ve kardeşlik müessesesinin zarar görmesine ve Müslümanların ayrışmasına sebebiyet vermektedir. Allah ve Rasulü, bu durumu engellemek için tecessüsü yasaklamış, Müslümanların kardeşlik bağlarını koruma altına almıştır. Yine kişinin izin vermediği bilgilerin ifşa edilmemesi, Allah tarafından mahşerde mükafatlandırılıcağıdır.

Tecessüs, kişilik haklarına ve özel hayatın gizliliği ilkesine ters bir durumdur. İslâm dininde her birey özeldir ve temel hak ve hukuka sahiptir. Bu haklar, özel hayatın gizliliği, itibarının korunması, aile hayatı gibi konuları içermekte olup, bütün Müslümanların bu hak ve hukuka saygı göstererek, birbirinin gizli hallerini araştırmaması veya şahsın izni olmadan vakıf olduğu bilgileri paylaşmaması esas alınmıştır. Ahlâkî erdemlere sahip bireylerin dikkat ettikleri özelliklerden biri olan tecessüsten kaçınma ve Müslüman kardeşinin kusurunu örtme ile, özel hayatın gizliliği sağlanmıştır. Erdemli insanlar, din kardeşinin güzel hallerini görür. Olumsuz yönlerini gördüğünde ise, hoşgörü ile yaklaşarak, bu bilgiyi içinde saklamaya gayret eder. Zira müslüman kimse kendisi için istediğini din kardeşi içinde isteyen kimsedir. Bu nedenle kendisinin bilinmesini ve araştırılmasını istemediği yönlerini empati kurması sayesinde Müslüman kardeşi içinde istemez ve kusurlarını gizler.

İnsanı insan yapan değerler arasında ayıpları araştırmaktan ve ifşa etmekten uzak durma önemli bir yer tutar. Bu özelliğe en fazla dostluklarda ihtiyaç vardır. İstemeden bir kusura şahit olan kimsenin, bu hatayı gizlemesi örtmesi emredilmiş, dostların karşılıklı hoşgörülerini sayesinde sorunların aşılması ve dostlukların güçlenmesi hedeflenmiştir. Müslümanların birbirlerinin özel hallerini araştırmalarını ve bunu insanlara anlatmalarını engellemeye çalışan İslâm dini, toplumun güven ve huzuru için tecessüsten uzak durmayı emretmiş, diğer ahlâkî erdemleri kazanmaya özen gösterdiği gibi bu değerinde kazanılmasını istemiştir. Tecessüsten uzak durma

¹⁰¹⁴ Tirmizî, İmân,12; Nesaî, İmân, 8.

değerine sahip olan bireylerin yetiştirilmesi, toplumda sevgi ve saygının artmasını sağlayarak, sorunların oluşmasını engellemekte ve toplumun düzenini korumaktadır.

2.7. Küslük

İnsanlar psikolojik varlıklardır. Bu nedenle günlük hayatlarında karşılıklarına çıkan sorunlar karşısında alınıp, kırgınlıklar yaşayabilmektedir. Bunların sonucunda ise dargınlıklar oluşabilmektedir. İmam Nevevî, eserine küsmek, dargın kalmakla alakalı şu hadisi almıştır.

*“Birbirinize sırt çevirip dargın durmayınız.”*¹⁰¹⁵

Dargınlık, iki kişi veya topluluk arasındaki, çatışma, kavga gibi sorunların oluşması sonucu iletişimi kesip muhatap olmamadır. Arabuluculuk ise, bu iki taraf arasındaki sorunu çözüp, küslük durumunu ortadan kaldırma teşebbüsüdür. Arabulucu kimseler tarafsız ve üçüncü şahıslardan oluşmaktadır.¹⁰¹⁶ Dargın kalma, İslâm kardeşliğine uymaması nedeniyle Allah tarafından yasaklanmış, arabuluculuk yapma ise dostluk, kardeşlik ve yardımlaşma esaslarını içerdiği için emredilmiştir.¹⁰¹⁷

Güzel ahlâkın bir parçası olan darılmama ve küslükten kaçınma davranışları, aynı zamanda toplumsal bir değerdir. İslâm dini, Müslümanların birbirine sırt çevirmesine, ilişkileri koparmasına ve darılmasına hoş bakmamış, araları bozulmuş insanların aralarını düzeltmeyi Allah katında en makbul amellerden saymıştır.¹⁰¹⁸ Dargın ve küs bulunan kimselerin arasını bulma ve bu durumun ortadan kaldırılması hakkında Allah *“Mü’minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin”*¹⁰¹⁹ buyurmuş ve bu durumun önemine dikkat çekmiştir. Başka bir âyette ise arabulucuların mükâfatlandırılacağını bildirmiştir.¹⁰²⁰ İnsanlar arasında yanlış anlamalara, alınganlıklara ve menfaat çatışmasına dayanan dargınlıkların oluşmasını

¹⁰¹⁵ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 101-102. (Hadis No:35). Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, Birr ve Sıla, 32. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 260, 277.

¹⁰¹⁶ Hadislerle İslâm, III, 364.

¹⁰¹⁷ Sağlam, İmam Nevevî Kırk Hadis Tercüme ve Şerhi, s. 121.

¹⁰¹⁸ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, VII, 201.

¹⁰¹⁹ Hucurât, 49/10.

¹⁰²⁰ Nisâ, 4/114.

istemeyen Hz. Peygamber “*Birbirinize sırt çevirip dargın durmayınız*”¹⁰²¹ buyurmuş, Müslümanların birbirine karşı dargın kalmamalarını ve dargınların barıştırılmasını emretmiştir.¹⁰²² Pazartesi ve Perşembe günleri cennet kapılarının açıldığını, şirk ve küsme dışındaki günahların bağışlanacağını¹⁰²³ bildirmiş, “*Bir Müslüman için kardeşiyle üç günden fazla küs kalması helâl olmaz*”¹⁰²⁴ buyurarak, küs kalma zamanını çok makul bir sürede tutmuştur. Yine hadisin devamında, ilk selam veren kimsenin, daha hayırlı ve daha faziletli olduğu bildirilmiş, selamlaşmanın küslük gibi durumları gidereceği hadisten çıkarılan hükümler arasında yerini almıştır. Yine münafık, zalim ve asi insanlarla küslük bu durumun dışında tutulmuş, bu sürenin dost ve kardeş insanlar arasında olan basit küslükleri içerdiği belirtilmiştir.¹⁰²⁵

İnsanlar arasında kırgınlıkların yaşandığı ortamların başında aile gelmektedir. Hayatı paylaşan eşler arasında dargınlıkların olmaması, aile huzuru açısından önemlidir. Çünkü bu durum sonunda aile kurumunun yıkılması gibi ciddi sorunlar ortaya çıkabilmekte, neticede eşlerin yanısıra çocuklarda etkilenmektedir. Bunların yaşanmaması açısından eşler arasındaki küslüğün çok kısa zamanda sonlandırılması gerekmektedir.¹⁰²⁶ Bu konu hakkında çok titiz davranan Hz. Peygamber “*Kadını kocasına karşı kıskırtan kimse bizden değildir*”¹⁰²⁷ buyurarak, eşlerin arasının düzeltilmesini emretmiştir. Kırgınlıkların yaşandığı diğer bir ortam ise akrabalık ilişkileridir. Bunların dışında insanlar arasında en fazla sorunun ortaya çıktığı ve dargınlıkların yaşandığı konular alacak-verecek konuları ve ticari hayata ait konulardır.

Kardeşlik müessesinin tam manasıyla kurulabilmesi için gerekli olan unsurlardan birisi de mü’minlerin arasını düzelterek dargınlıktan uzak durma değeridir.¹⁰²⁸ Toplumda dargınlık oluşturacak olayların varlığı kaçınılmazdır. Bu sorunlara çözüm olarak insanların hassas davranmasını emreden Hz. Peygamber, dargınları barıştırmanın önemli bir değer olduğunu vurgulamış ve şöyle buyurmuştur: “*Size namaz, oruç ve sadakadan daha faziletli olanını haber vereyim mi? “Evet Ya*

¹⁰²¹ Müslim, *Birr ve Sıla*, 32; İbn Mâce, *Fiten*, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 260, 277.

¹⁰²² *Hadislerle İslâm*, III, 363-364.

¹⁰²³ Müslim, *Birr ve Sıla*, 34, 36; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 47.

¹⁰²⁴ Buhârî, *Kitabu’l Edeb*, Hadis No:27; Müslim, *Kitabu’l Birr ve Sıla*, 23.

¹⁰²⁵ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XII, 145.

¹⁰²⁶ *Hadislerle İslâm*, III, 365.

¹⁰²⁷ Ebû Dâvûd, *Talâk*, 1.

¹⁰²⁸ Yılmaz, “İslâm’da Kardeşlik ve Bunu Yıkan Amiller”, s. 78.

Resulüllah” dediler. “İki kişinin arasını bulup barıştırmak, düzeltmektir.”¹⁰²⁹ İslâm nazarında en çirkin hasletlerden birisi olan yalanın, küslüğü ortadan kaldırmak için söylenebileceğini bildiren Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İyi şeyler söyleyerek, iyi sözler taşıyarak, (küs) insanların arasını bulmaya çalışan kimse yalancı sayılmaz.”¹⁰³⁰ Buna göre, her müslüman, kendi imkânları nisbetinde, müslüman kardeşler arasındaki küslük ve dargınlığı kaldırmada vazifeli kılınmıştır.¹⁰³¹ Herkes kendisini bir ıslahatçı kabul ettiği takdirde, kötü niyetli insanların, Müslümanların arasını bozmak için yapacakları işlere kolayca mani olunacaktır.¹⁰³² Toplumsal huzuru sağlamada yapılan arabuluculuk sadece Müslümanlar arasında olmayıp, gayri müslim teba içinde geçerlidir. Zira toplum, bütün fertlerin huzurlu olmasıyla düzenli bir yapıya ulaşmaktadır. Fakat uzlaşma sağlama, adâletin ve hukukun işleyişine engel olma tarzında olmamalıdır. Zira bu durum adam kayırma ve zulme girmektedir. Bu nedenle bu durumlarda arabuluculuktan uzak durulmalıdır.¹⁰³³

Anlaşmazlıkların sona erdirilmesi, dargın olanların barıştırılması ve arabuluculuk yapma gibi davranışlar önemli değerlerdir. İslâm dini dargınlık yaratacak her türlü konuda Müslümanların birbirlerine karşı hassas davranmalarını istemiş, olumsuz tutum ve davranışlardan kaçınmalarını emretmiştir. Zira Müslüman kimse ailesi, akrabası ve çevresi ile barışık yaşayan, her türlü sorun karşısında uzlaşmacı davranan ve küslükten kaçınan kimsedir. Güzel ahlâka sahip olan bir kimse, kalp kırmadığı gibi kolay kolay da gücenmez. Çünkü sahip olduğu iman sayesinde affedici olma erdemini kazanmıştır.

İslâm dininde müslümanların kardeş olduğuna dikkat çekilmekte, din kardeşliğinin hakkıyla uygulanması için kin, hased, zulüm ve dargınlığın giderilmesi gerektiğine işaret edilmektedir. İnsanın psikolojik bir yapıya sahip olması, hissi davranışlardan uzak duramaması, bu erdemini oluşmasını zorlaştırmaktadır. Bu durumun çözümü olarak dargınlıkların üç günden uzun sürmemesini emreden Allah Rasulü, birbiri arasında oluşan hoşnutsuzluklar karşısında tüm Müslümanları vazifelendirmiş ve onlara arabuluculuk görevi yüklemiştir.

¹⁰²⁹ Ebû Dâvûd, Kitabu'l Edeb, 50.

¹⁰³⁰ Tirmizî, Birr ve Sıla, 26.

¹⁰³¹ Hıdır, *Hadis Deryasından İnciler*, s. 132.

¹⁰³² Yılmaz, “İslâm'da Kardeşlik ve Bunu Yıkan Amiller”, s. 78.

¹⁰³³ *Hadislerle İslâm*, III, 366.

Ayrıca insanların bu erdemlere sahip olması, onların ruh ve beden sağlığı açısından da önemlidir. Bu nedenle, küçük yaşlardan itibaren fitratta yer alan bu hisleri, olumlu yönde geliştirmeye gayret etmeli, yaparak ve yaşayarak çocuklarımıza öğretmeliyiz. Huy ve karakter tabiatını yeni oluşturacak olan çocuk, küslük, alınganlık gibi duygularla tanışmadan, affedici olmayı öğrenmelidir. Bu nedenle darılmamayı öğrenen çocuk, ahlâkî pekçok erdemi kolaylıkla içselleştirecektir. İslâm toplumunun huzur ve sükûnetini düşünen, insanlar arasındaki iletişimi olumlu hale getirmeye çalışan İslâm dini, her fırsatta güzel ahlâkı ve erdemli davranışları insanlara vazife olarak vermiş, birbirini incitecek, sosyal düzen ve adâleti zedeleyecek her davranışı yasaklamıştır.

2.8. Hile ve Aldatma

Hile ve aldatma toplumun düzenini bozması ve insanların birbirine karşı olan güveni ortadan kaldırması nedeniyle dinen yasaklanmış, bu olumsuz hasletlere sahip olan kişiler toplum tarafından yaptırımlarla cezalandırılmıştır. İmam Nevevî'nin Kırk Hadis adlı eserinde hile yapmama, insanları aldatmama ile ilgili şu hadis yer almaktadır.

“Alış-verişte birbirinizi aldatmayınız. Birinizin pazarlığı üzerine bir kısmınız pazarlık yapmasın (açık arttırma usulü değilse).”¹⁰³⁴

Dinî literatürde hile, yasaklanmış bir sonucu elde etmek amacıyla şeklen kurallara uygun yapmak, fiil ve işlemleri dış görünüş itibariyle kurallara uygun hale getirmektir. İslâm'ın koymuş olduğu dini ve hukuki kurallar, toplumsal hayatı düzenleme amacıyla fertlerin hayatlarında insanları olumsuz etkileyecek ve zarar görmelerine neden olacak bazı hususlarda kısıtlamalara gitmiş, birtakım sorumluluklar belirlemiştir. Kişi, bazı müeyyidelerden uzak kalmak, hemde istediği şeye kolayca ulaşmak için hileli yola başvurmaktadır.¹⁰³⁵

İnsanların huzur ve emniyeti, birbirlerini aldatmamalarıyla alakalıdır. Bu yönüyle aldatma, güven, doğruluk, dürüstlük, dostluk, gibi kavramları yok eden erdemsizlik halidir. Hile ve aldatma hasletlerinin zıddı olan güven verme, doğru ve dürüst davranan hileden uzak duran ve insanları aldatmayanların özelliğidir. Bu

¹⁰³⁴ Nevevî, el-Erba'üne'n-Nevevîyye, s. 101-102. (Hadis No:35). Nevevî bu hadiste Müslim'in rivayetini esas almıştır. Müslim, Birr ve Sıla, 32. Hadisin diğer kaynakları için bkz. İbn Mâce, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 260, 277.

¹⁰³⁵ Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, “Hile”, s. 259-260.

yönüyle emin bir toplum oluşturmak için güvenilir olma değerine sahip fertlerin yetişmesi şarttır.¹⁰³⁶

Emin kimse sözlükte; “kendisine bir şey emanet edilen, güvenilir kimse, hıyanet etmeyen, sözünde duran, vefalı, başkalarından korkmayan kimse” anlamına gelmektedir.¹⁰³⁷ Çünkü güvenilir insan, inanılan, güvenilen, tehlikesiz, doğru sözlü, sözünde duran kimsedir.¹⁰³⁸ Allah kitabında mü’min olmanın şartı olarak güven vermeyi şart koşmuş ve “O Allah’a inanır, mü’minlere güvenir”¹⁰³⁹ buyurmuştur.

İslâm dini, güvenilir olmayı önemli bir değer olarak saymış, Müslümanların bu erdeme sahip olmalarını istemiş, gerek Müslüman kardeşine gerek gayri müslimlere karşı ilişkilerinde güven vermelerini ve aldatmamalarını emretmiştir. Allah’tan Cebrail vasıtasıyla kendilerine gelen vahyi, insanlara eksiksiz anlattıkları ve ilahi emirleri en güzel biçimde uyguladıkları için, tüm peygamberlere Kur’ân’da, “emin” sıfatı verilmiştir.¹⁰⁴⁰ Hz. Peygamber, peygamber olmadan önce Emîn sıfatını lakab olarak almış ve Mekkeliler O’na hitaplarında “Güvenilir Muhammed” olarak çağırmışlardır.¹⁰⁴¹ İlahi vahyi tebliğ etmesi, vazifesini gereği gibi yerine getirmesi itibariyle de, bu unvanı İslâmî dönemde de devam ettirmiş ve lakabı haline gelmiştir. Hz. Peygamber’in hayatı bütün yönleriyle incelendiğinde her bakımdan emin olduğu, (iş, aile, komşuluk hayatı) ve bunu mü’minlere de tavsiye ettiği görülür.¹⁰⁴² Hz. Peygamber kendinin güvenilirliğini şu şekilde dile getirmiştir. “Yemen’den gelen bir malın taksimi esnasında “Allah’tan kork ya Muhammed!” diyen bir adama karşı, Hz. Peygamber: “Yoksa siz bana güvenmiyor musunuz? Ben göktekilerin bile eminiyim”¹⁰⁴³ buyurmuştur.

İmam Nevevî, ahlâkî erdemlerin başında gelen güvenilir olup birbirini aldatmama konusunda, “Alış-verişte birbirinizi aldatmayınız. Birinizin pazarlığı

¹⁰³⁶ Tüzün, *Âyet ve Hadislerle İslâm Ahlâkı*, s. 106.

¹⁰³⁷ Algül, Hüseyin, “Emin” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, s. 11, XI, 111.

¹⁰³⁸ MEB, *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 72.

¹⁰³⁹ Tevbe, 9/61.

¹⁰⁴⁰ Şura, 26/107, 125, 143, 162, 178.

¹⁰⁴¹ “Kabede hacere taşın kaldırılmasında Kabile reislerinin Hz. Peygambere Emin sıfatını vermelerinden dolayı onun fikrine başvurmaları.” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 425.

¹⁰⁴² Algül, “Emîn”, *DİA*, XI, 111.

¹⁰⁴³ Buhârî, Megazi, 61.

*üzerine bir kısmınız pazarlık yapmasın (açık arttırma usulü değilse)*¹⁰⁴⁴ hadisini eserine almıştır. Hadislerden çıkardığımız anlama göre, aldatmaya yönelik her türlü muamele dinimizce yasaklanmıştır. Malı almayacağı halde sırf fiyat artırmak amacıyla yapılan kızıştırma, malın kusurunu gizleyip iyi yönünü sunma, alışverişten anlamayana yüksek fiyatla satma gibi aldatmacaları yasaklayan Allah Rasulü,¹⁰⁴⁵ “*Bizi aldatan bizden değildir. Hile de aldatmada cehennemdedir*”¹⁰⁴⁶ buyurarak bir müslümana tuzak kuran veya ona zarar verenin lanetlendiğini belirtmiştir.¹⁰⁴⁷ Yine toplumda kardeşlik bağlarını koparan ve güven duygusunu yok eden aldatmaya karşı bazı tedbirler almıştır. Bu nedenle alıcı ve satıcının hukunu düzenlemiş, satılık mal hakkında bütün detayların ortaya konulmasını şart koşmuştur.¹⁰⁴⁸ Malda bulunan kusur ve ayıpların ortaya konarak satışın yapılmasını emretmiş,¹⁰⁴⁹ hile ve aldatmaya dayalı satışların haram olduğunu dile getirmiştir.¹⁰⁵⁰ Sütü için beslenen hayvanların daha yüksek fiyatlara satılması için birkaç gün sağılmadığını fark eden Allah Rasulü bu durumun aldatma olduğunu belirtmiş ve müslümana helâl olmadığını vurgulamış,¹⁰⁵¹ aldatma ve aldatılmanın önünü kapatmıştır.¹⁰⁵² Yine, pazara mal satmaya gelenlerin yollarda karşılanıp, malı ederinin altında alma, alıcı gibi görünüp müşteri kızıştırma gibi insanları aldatmak ve yanıltmak için yapılmış uygulamalardan uzak durulmasını emretmiştir.¹⁰⁵³ Bu nedenle çarşı ve pazarları, ahlâkî erdemlere erişmemiş, kendi çıkarları için başkalarını hile, yalan ve haksızlığa uğratanların mekânı olmasından ötürü, Allah’a en sevimsiz gelen yer olarak nitelendirmiş,¹⁰⁵⁴ böyle yerlerde dikkatli olunması gerektiğini hatırlatmıştır. Hz. Peygamber hayatındaki uygulamalarla da bizlere örneklik teşkil etmiş ve alışveriş kurallarını belirlemiştir. İnsanların, gıda, giyim, barınma gibi temel ihtiyaçlarını güvenle sağlamaları ve hayatlarını huzurla sürdürebilmeleri için dürüst ve samimi olmalarını sağlayacak ortamlar oluşturmuştur.

¹⁰⁴⁴ Müslim, Birr ve Sıla, 32; İbn Mâce, Fiten, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 260, 277.

¹⁰⁴⁵ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 501.

¹⁰⁴⁶ Müslim, İmân, 164, Fiten, 16; Ebû Dâvûd, Buy’u, 50; Tirmizî, Buyû, 72; İbn Mâce, Ticaret, 36.

¹⁰⁴⁷ Tirmizî, Birr ve Sıla, 27.

¹⁰⁴⁸ Ebû Dâvûd, Buyû, 51.

¹⁰⁴⁹ Buhârî, Buyû, 19.

¹⁰⁵⁰ Buhârî, Edeb, 57.

¹⁰⁵¹ İbn Mâce, Ticaret, 42.

¹⁰⁵² *Hadislerle İslâm*, III, 507.

¹⁰⁵³ Buhârî, Buyû, 64.

¹⁰⁵⁴ Müslim, Mesacid, 288.

Müslüman kimse ölçü ve tartıda da hile yapmamalıdır. İnsanlar kendi alacaklarında ölçüyü doğru tutarken başkalarına satışlarında aldatma yoluna başvurarak ölçüyü eksik tutmamalıdır. Zira böyle yapmak, adâletten uzaklaşarak haksız kazanca, dolayısıyla da kul hakkına girmektedir. Aldatmamak her ne kadar ahlâkî bir düstursa da aldanmamak da dinen önemli bir husustur. Allah Rasulü, Mü'min bir delikten iki defa sokulmaz"¹⁰⁵⁵ buyurarak bu duruma dikkat çekmek istemiş ve aldanmamanın Müslümanın bir özelliği olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵⁶

İnsanı aldatan, yanıltan hilekâr insanların davranışları dostluk değeriyle bağdaşmamaktadır. Dostluğun temellendirilebilmesi için, insanların birbirinden emin olup karşılıklı güven duyması gerekmektedir. Bu durumu bir hadisinde Hz. Peygamber şöyle ifade etmiştir. *“Kardeşinin senin doğru söylediğini düşündüğü halde ona yalan söz söylemen çok büyük bir hıyanettir.”*¹⁰⁵⁷ Yalanı alışkanlık haline getiren insanlar bencilce çıkarları uğruna, bilerek ve isteyerek başkalarını aldatma yoluna giderler. Hilekârlığıyla bilinen insanların, dostlarına karşı da bu tutumu sergilemesi muhtemeldir. Bu sebeple hilekâr insanlarla birlikte olmaktan kaçınılması gerekir.¹⁰⁵⁸

Güvenilir insan, dürüstlüğüne inanılan, insanları aldatıp yanıltmayan, doğru sözlü ve sözünde duran kimsedir. Güvenilir olmanın zıddı güvensizlik durumu aldatma, hile, sözünde durmama gibi durumların ortaya çıkmasıyla oluşan kötü bir durumdur. Güvenilir olma değerini kazanamamış insanların özelliği olan aldatma ve hile ile meşgul olanlara karşı toplum, yaptırımlar uygulamış ve ötelemiştir.

Günümüzde hile ve aldatmacanın girmedığı meslek, branş ve iş bulunmamaktadır. Özellikle yeme-içme ürünlerinde maliyetin artışıyla insanlar, hileli ve aldatmalı işlere girmekte ve halkın sağlığını tehdit etmektedir. Ayrıca bu durum helal olmayan unsurların yiyeceklerin içine konulması sonucu kişinin haramla beslenmesine ve imanının zayıflamasına neden olmaktadır. Ahlâkî problemlerden biri olan hile ve aldatmacanın neden olduğu bir diğer sorun ise, güvenilir iş yapan kurum ve kuruluşların zan altında kalmasıdır. İnsan aldatıldığında psikolojisi bozulmakta ve karşılaştığı her yeni olay, iş ve iletişimde kaygı ile hareket etmekte, herşeye ve herkese karşı kuşku ile yaklaşmaya başlamaktadır. Oysa İslâm toplumlarında ve devletlerinde

¹⁰⁵⁵ Buhârî, Edeb, 83.

¹⁰⁵⁶ *Hadislerle İslâm*, III, 509.

¹⁰⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 183.

¹⁰⁵⁸ Yavuzer, *Ana, Baba ve Çocuk*, s. 264.

böyle şeylerin yaşanılmasını istemeyen Allah ve Rasulü, pekçok emir ve yasaklarla inananlara sahte işlerden uzak durmalarını emretmiştir.

Güvenilir olma değeri, ilk olarak ailede, daha sonra da eğitim hayatında çocuklara kazandırılmaya çalışılan ilk ve önemli değerlerin başında gelir. Çocukların, sözünde güvenilir, insanları yanıltmayan, hileli ve aldatmacı işlerden uzak duran bireyler olarak yetişmesi, geleceğin yöneticisi, işçisi, kamu adamı veya sağlık uzmanları olarak görev yapacak neslin davranış ve tutumlarını etkileyecek, uğraştıkları mesleklerde kul hakkına dikkat etmesini, adâletle hükmetmesini, başkalarının menfaatini gözetmesini sağlayacaktır. Küçük yaşta bu değeri kazanamamış bireylerden oluşan toplumlarda, güven sorunları ortaya çıkacak, huzursuzluklar baş gösterecek ve insanlar arasındaki dostluk ve kardeşlik bağları kopacaktır.

2.9. Haddi Aşmak

Nevevî, haddi aşmamak değeri ile alakalı şu hadisleri eserine almıştır.

“Size neyi yasakladıysam ondan uzak durunuz ve size neyi emrettiysem ondan gücünüz yettiği kadarını yapın. Hiç şüphe yok ki sizden öncekiler çok soru sormaları ve Peygamberlerine muhalefet etmeleri sebebiyle helâk olmuşlardır.”¹⁰⁵⁹

“Allah (cc) birtakım şeyleri farz kılmıştır. Onları zayıf etmeyiniz. Çizdiği hudutlar vardır. Hudutları aşmayınız. Bir kısım şeyleri haram kılmıştır. Onlara el uzatmayınız. Bir kısım şeylerden de unutmaksızın size merhamet olsun diye sükût etmiştir, siz de onları araştırmayınız.”¹⁰⁶⁰

İtidal; “aşırı olmama, ılımlı, ölçülü, dengeli olma, duygu, düşünce, davranış, ahlâk ve ibadette dengeli olma, insanın yaratılış amacına uygun hareket etmesi” anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁶¹ İnsan, ibadetlerden günlük hayatın her anında ölçülü olmak zorundadır. Bu nedenle, itidal, kişinin sorumluluğunun sınırlarını çizen bir değer olmuştur. İslâmî çerçevede ifrat ve tefritler, Allah’ın koyduğu sınırları zorlayan noktalardır. İfrat; gereğinden fazla (aşırı) olma, tefrit ise; yetersizlik ve ihmalkârlık

¹⁰⁵⁹ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 60. (Hadis No:9). Nevevî bu hadiste Buhârî ve Müslim’in rivayetini kullanmıştır. Buhârî, no:7288; Müslim, Hac, 412, İmare, 24. Hadisin diğer kaynakları için bkz. Nesâî, Menâsik, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 258, 428, 517.

¹⁰⁶⁰ Nevevî, el-Erba’üne’n-Nevevîyye, s. 94-95. (Hadis No:30). Nevevî bu hadiste Dârekutnî’nin rivayetini esas almıştır. Dârekutnî, *Sünen*, IV, 183-184.

¹⁰⁶¹ MEB, *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 185.

anlamına gelmektedir. Bunların ortası, duygu düşünce, ahlâk ve davranışlarda dengeli olmak ise, “itidal” olarak adlandırılmaktadır. İtidal; “*sırat-ı mustakim, yani bütün aşırılık ve gevşeklikten uzak olan, doğru ve dengeli bir yol ve yöntemdir.*”¹⁰⁶²

İtidalli olma değeri, adâlet sahibi, her şeyi yerli yerince yapan, her şeye hakkını veren, aşırılıktan uzak duran, orta yolu takip eden, dengeli bir toplum oluşturmayı amaçlamıştır. İtidali bırakıp aşırı uçlara kayan, Allah’ın sınırlarını aşanların ise gazaba uğrayacakları belirtilmiştir.¹⁰⁶³

İnsan zıtlıklar sergileyen bir varlıktır. Gücüyle yapamadığı pek çok şeyi aklıyla yaparak, zorlu işlerin üstesinden gelebileceğini düşünmektedir. Fakat bazı haller vardır ki insanın sınırını zorlar ve güç yetiremeyecek bir hal alır. İşte bu haller de Allah ve Rasulü Müslümanlar için kolaylık sağlamış ve orta yolu insanlara bildirmiştir.¹⁰⁶⁴ Allah Kur’ân-ı Kerîm’de, aşırılıktan uzak durup itidalli olmayı emretmiş,¹⁰⁶⁵ İslâm toplumunu bir bütün olarak ele almış, orta yollu bir ümmet olarak yarattığını bildirmiştir.¹⁰⁶⁶ Yine Alah, “*Allah sizin için kolaylık ister zorluk istemez*”¹⁰⁶⁷ âyetiyle, dinde, dengeli dinî hayatın önemini vurgulamış ve insanı gücü yettiği kadarından sorumlu tutmuştur. Hz. Peygamber, kıldığı namazların çokluğundan ötürü bir kadını öven Hz. Aişe’ye “*Bırakın böyle sözleri, güç yetirebileceğiniz işleri yapın. Vallahi siz bırakırsınız da Allah bıkmaz*”¹⁰⁶⁸ buyurmuş ve özellikle ibadetleri yapmada orta yolu tutmanın önemini belirtmiştir. Başka bir hadisinde ise, Allah’ın kullarına neleri yapıp nelerden uzak kalmaları gerektiğini bildirdiğini söylemiştir: “*Allah (cc) birtakım şeyleri farz kılmıştır. Onları zayi etmeyiniz. Çizdiği hudutlar vardır. Hudutları aşmayınız. Bir kısım şeyleri haram kılmıştır. Onlara el uzatmayınız. Bir kısım şeylerden de unutmaksızın size merhamet olsun diye sükût etmiştir, siz de onları araştırmayınız.*”¹⁰⁶⁹ Zikredilen hadiste, Allah’ın kullarını, düşündüğü ve yapmakta zorlanacakları şeylerde serbest bıraktığı ifade edilmiştir. Bu nedenle muhayyer bırakılan konularda kulların haddi aşarak soru sormaları yasaklanmış ve geçmiş kavimlerin başlarına gelenler örnek olarak gösterilmiştir.

¹⁰⁶² *Hadislerle İslâm*, II, 568.

¹⁰⁶³ Bakara, 2/61; Mâide, 5/78.

¹⁰⁶⁴ Sakallı, *Hadislerle İslâm’da Hoşgörü ve Kolaylık*, s. 55.

¹⁰⁶⁵ Bakara, 2/229; Hud, 11/112; Mâide, 5/77; Furkân, 25/67.

¹⁰⁶⁶ Bakara, 2/143.

¹⁰⁶⁷ Bakara, 2/286.

¹⁰⁶⁸ Buhârî, İmân, 32; Müslim, Müsafirin, 221.

¹⁰⁶⁹ Dârekutnî, *Sünen*, IV, 183-184.

İmam Nevevî'nin önemli görenek eserine aldığı bir başka hadis ise; “Size neyi yasakladıysam ondan uzak durunuz ve size neyi emrettiysem ondan gücünüz yettiği kadarını yapın. Hiç şüphe yok ki sizden öncekiler çok soru sormaları ve Peygamberlerine muhalefet etmeleri sebebiyle helâk olmuşlardır”¹⁰⁷⁰ hadisidir. Bu hadisin, şu olay üzerine indiği rivâyet edilmiştir:

“Rasûlullah (sav) bize hutbe irat etti ve şöyle dedi: “Ey İnsanlar, Allah size haccı farz kıldı, hac farızasını yerine getirin.”

Biri: ‘-Ey Allah’ın Râsûlü! Her sene mi?’ diye sordu. Rasûl-i Ekrem (sav) sustu. Adam soruyu üç defa tekrarladi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle dedi:

“Şâyet evet deseyseniz, elbette o şekilde farz olurdu ve siz bunu yapmaya güç yetiremezsiniz. Artık sizi serbest bıraktığım konularda siz de bana soru sormaktan vazgeçin. Hiç şüphesiz sizden öncekiler çok soru sormaları ve Peygamberlerine muhalefet etmeleri sebebiyle helâk oldular. Size bir şeyi emrettiğim zaman onu gücünüz yettiği kadar yapın ve size bir şeyi yasakladığım zaman da ondan uzak durun.”¹⁰⁷¹

Allah’ın inananları sorumlu kılmadığı halde, aşırı merakları sebebiyle çok soru sormaları sonucunda başlarına gelebilecekler hakkında bilgi veren bir hadistir. Zikredilen bu hadisler ihtiyaç duyulmayan ve cevabı açıklanınca soran kişinin üzüleceği soruların sorulmasını yasaklamaktadır.¹⁰⁷² Fakat soru sormak birkaç kısma ayrılmaktadır. Bunlardan bilmeyen kimsenin dinin emirlerini öğrenmek maksadıyla sorduğu soru,¹⁰⁷³ din konusunda derinleşmek ve başkalarına hizmet vermek amacıyla¹⁰⁷⁴ sorulan sorular helâl kılınmış, kişinin ne kendisinin ne de başkasının faydasına olmayan şeyleri sorması ise yasaklanmıştır.¹⁰⁷⁵

İnsan davranışlarındaki ölçü ve denge, onu Allah’a yaklaştıran ibadetler dışında da söz konusu olmuştur. Hz. Muhammed, kendisinin övülmesinde ve

¹⁰⁷⁰ Buhârî, İ’tisâm 2; Müslim, Hac, 412, İmare, 24; Nesâî, Menâsik,1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 258, 428, 517.

¹⁰⁷¹ Müslim, Hac, 412, Fezâil,130.

¹⁰⁷² İbn Receb, Hadislerle İlim ve Hikmet, I, 287.

¹⁰⁷³ “Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorun.” Nahl, 16/43.

¹⁰⁷⁴ “... Onların her kesiminden bir grup dini ilimlerde geniş bilgi elde etmek için geride kalmalıdır.” Tevbe, 9/122.

¹⁰⁷⁵ Ünal, İmam Nevevî Kırk Hadis, s. 84-85.

yüceltilmesinde aşırıya kaçmayı yasaklamıştır.¹⁰⁷⁶ Yine “Söz ve davranışlarında ileri gidip haddi aşanların helâk olduklarını”¹⁰⁷⁷ üç kez tekrarlayarak, insanlara karşı söz ve davranışlarda orta yolu takip etmenin önemini vurgulamıştır. Yine duygusal varlık olan insanın, duygularını kontrol altına almasını istemiş, sevme, öfke ve keder anında Allah’ın sınırlarına uymayı tavsiye etmiştir.¹⁰⁷⁸ Zira aşırı duygusal yoğunluk, sonradan insana zarar verecek konuma gelebilmektedir. Bu nedenle adam kayırma, isyan etme, dargın kalma, düşman olma gibi olumsuz davranışların oluşması engellenmek istenmiştir.¹⁰⁷⁹ Yine düşmanca tavır takınmada¹⁰⁸⁰ veya Allah yolunda savaşmada Allah’ın koyduğu sınırları aşmamaları istenmiş, kadınlara, çocuklara, hayvanlara eziyet ve işkence yapmaları, insanların mal ve mülklerine zarar vermeleri yasaklanmıştır.¹⁰⁸¹

Giyim kuşam konusunda da ölçülü olmayı tavsiye eden Hz. Peygamber, kibir ve gösteriş içeren giyinmeden uzak durmayı emretmiştir.¹⁰⁸² Yine insanın saygınlığına yakışmayan giysileri giymesini, temizlik ve düzenden yoksun gezinmesini de hoş karşılamamıştır.¹⁰⁸³ Yeme-içme konusunda ise, israftan sakınmayı,¹⁰⁸⁴ sağlığa zarar verecek kadar yememeyi¹⁰⁸⁵ ve israf ile cimrilik arasında bulunan cömertliği tavsiye etmiştir.¹⁰⁸⁶ İslâm dini sosyal yaşantıda itidalli olmayı emretmiş, bu değer sayesinde israf, gösteriş, riya, gibi olumsuz davranışların oluşmasını engellemeye çalışmıştır.

Günümüzde yaşanan bireysel ve toplumsal sorunların kaynağında itidal değerinden uzaklaşma yatmaktadır. Hayatın her alanında aşırı ifrat ve tefritlere sapmalar, ruh ve beden sağlığını bozmakta, bir takım psikolojik bunalımları beraberinde getirmektedir. Yine bireyin ibadetlerinde veya günlük yaşantısında Allah’ın çizdiği sınırları aşması, manevî dünyasını yok etmekte, gerek aile içinde gerekse toplumda pek çok sorun yaratmaktadır. Neticede, hiçbir değeri tanımayan,

¹⁰⁷⁶ Buhârî, Enbiya, 48.

¹⁰⁷⁷ Müslim, İlim, 7; Ebû Dâvûd, Sünnet, 5.

¹⁰⁷⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 115, 116.

¹⁰⁷⁹ *Hadislerle İslâm*, II, 574.

¹⁰⁸⁰ “Allah’ın en sevmediği kimse husumette ileri gidenlerdir.” Buhârî, Mezalim, 15; Müslim, İlim, 5.

¹⁰⁸¹ Dârimî, Siyer, 5; Ebû Dâvûd, Cihad, 82.

¹⁰⁸² Buhârî, Libas, 1; Nesâî, Zekât, 66.

¹⁰⁸³ Ebû Dâvûd, Libas, 14.

¹⁰⁸⁴ Tirmizî, Zühd, 47.

¹⁰⁸⁵ A’raf, 7/31.

¹⁰⁸⁶ Furkân, 25/67.

dünyaya meyli artmış, çıkarları uğruna her türlü fenalığı yapabilecek bencil insanlar oluşmaktadır.¹⁰⁸⁷

Müslüman kimse hayatının her anında Allah'ın koyduğu sınırlara uymalıdır. Özellikle ibadetler de bu durumlara daha fazla dikkat etmelidir. Bunun dışında gerek aile içi iletişimde gerek arkadaşlık, dostluk, iş arkadaşlığı gibi toplumsal gruplarla olan iletişimde, Allah'ın koyduğu sınırlara uymalı ve ölçülü olmalıdır. Yine yeme içme adabında, giyim-kuşam konusunda, edeb, saygı, sevgi, öfke, üzüntü gibi duygusal davranışlarda ölçülü olmayı tavsiye etmiş, ifrat ve tefritten uzak durmayı emretmiştir.

İtidalli olma, önemli bir değerdir ve insana kazandırılmalıdır. Yeryüzünde yaşanan her türlü olumsuzluk, ölçüsüzce yaşamak ve israf etmekten kaynaklanmaktadır. Gelişmiş ülkeler, israf sonucunda tükenen yer altı ve yer üstü zenginliklerini temin edebilmek için, yeni yerler ele geçirme çabası içine girmekte ve başka insanların can ve mal güvenliğini yok etmektedir. Özellikle kadın ve çocukların etkilendiği bu durumlar, Allah'ın koyduğu sınırlara uymayıp, haddi aşmalarından, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumların oluşmaması için insanların itidalli yaşamayı öğrenmesi gerekmektedir.

Önemli bir değer olan itidalli yaşam, insanı, Allah'a yakınlaştırarak, O'na yakışan bir kul olmayı sağlar. Aynı zamanda israftan, insanlara zarar vermekten, bencillikten alıkoyar. Yine bireysel ve toplumsal görev ve sorumlulukların aksamasını önler. Bu nedenle dünya da rahat ve huzurun sağlanabilmesi, zulüm ve işkencenin olmaması için, Allah korkusu ve O'nun sınırları, tüm çocuklara, hayata başlamadan önce öğretilmeli ve bu hasletlerin davranış olarak yerleşmesi sağlanmalıdır.

2.10. Zarar Vermek

“Zarar vermek ve zarara zarar ile karşılık vermek yoktur.”¹⁰⁸⁸

İyilik yapmak veya bir kimsenin iyi olmasını istemek insandaki bazı olumsuz hasletleri yok etmektedir. Kin ve hasedle bir kimseye yaklaşma, o kimseye kötülük yapma ve zarar gelmesini istemedir. İmam Nevevînin kırk hadis içine aldığı *“Zarar*

¹⁰⁸⁷ *Hadislerle İslâm*, II, 568.

¹⁰⁸⁸ Nevevî, el-Erba'ûne'n-Nevevîyye, s. 97-98. (Hadis No:32). Nevevî bu hadiste İbn Mâce'nin hasen hadis olan rivayetini esas almıştır. İbn Mâce, Ahkâm, 17; Bu hadisin başka kaynakları için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 313, 326-327.

*vermek ve zarara zarar ile karşılık vermek yoktur*¹⁰⁸⁹ hadisi, haksız yere birine zarar vermeyi yasakladığı gibi, zarar gördüğü kişiye zarar vermeyi de yasaklamıştır. İnanan kimse, her durumda karşısındakine hayırla karşılık vermeli, yapılan kötülüğü iyilikle savmalıdır.¹⁰⁹⁰

Allah Kur’ân-ı Kerîm’de, iyiliği emretmiş, zarar verici davranışları ise yasaklamıştır. “*Şüphesiz ki Allah adâleti, iyilik yapmayı, yakınlarla bakmayı emreder; Hayâsızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir*”¹⁰⁹¹ âyette de belirtildiği gibi, inanan kimse, zarar geliyor diye karşısındakine cevap olarak kötülük yapamaz, haddinî aşamaz, adaletten ayrılamaz. Yaptığı her işte adilane davranarak, canlı cansız herkese merhamet ederek, çevreye karşı iyilikle mukabelede bulunarak, insanlar ve akrabalar arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmeyi emreden Allah, bu öğütlerle, toplumun huzur ve güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır.¹⁰⁹²

Zarar vermek, maddi ve manevi her türlü yolla yapılabilmektedir. Kişinin şan ve şerefine gölge düşürmek, gıybetini yapmak, iftira atmak, lakap takmak, tecessüs gibi durumlarda kişiye zarar veren unsurlardır. Koğuculuk, insanlar arasında söz getirip götürerek birbirine düşürmeye çalışmadır. Yine insanların gizli ve bilinmesini istemedikleri hallerinin araştırılıp başkalarına nakledilmesi olan tecessüsde, zarar vermenin başka bir boyutudur.¹⁰⁹³ Hz. Peygamber, Müslümanların kardeşliğine zarar verici her unsuru yasakladığı üzere, ayıp ve kusur araştırmayı da yasaklamış,¹⁰⁹⁴ insanların kötü niyetle birbirlerine zarar vermelerini engellemiştir.¹⁰⁹⁵

Zarar verme davranışı, doğruluk, dürüstlük, adalet değeriyle yakından alâkalı olup, bu değerlerin eksikliğinde ortaya çıkan unsurlardan biridir. Söz ve düşünce dışında yapılan işlerde sahtekârlık ve hileli iş yapmak, yaptığı işe hakkını vermemek, kendi çıkarları için başkalarının zarara uğramasına sebep olmak gibi davranışlar, kişiye zarar vermektedir. Bu değerlerinin uygulanması, insanlar arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkileyerek kişilerin zarara uğramasını engellemekte ve aralarında

¹⁰⁸⁹ İbn Mâce, Ahkâm, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 313.

¹⁰⁹⁰ İbn Receb, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, II, 424.

¹⁰⁹¹ Nahl, 16/90.

¹⁰⁹² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, V, 254.

¹⁰⁹³ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XII, 140.

¹⁰⁹⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 37.

¹⁰⁹⁵ Kandemir vd., *İmam Nevevî, Riyâzü’s-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, VI, 569.

güven duygusunun oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Doğru sözlü kimse, söylediklerini yaptıkları ile destekler, iddia ettiklerini ıspatlar.¹⁰⁹⁶

İslâm dini, bireyin, güven ve huzurunu herşeyin üstünde tutmuş, bunun için bir takım emir ve yasaklar koymuş, bireylerin birbirine karşı zarar verici her durumdan uzak durmalarını emretmiştir. Yine toplumda kardeşlik müessesini bozacak veya sekteye uğratacak her hareketi de yasaklayarak, birlik ve beraberliğe verdiği önemi ortaya koymuştur.

Çocuklara zararlı davranışlar küçük yaşlardan itibaren öğretilmeli, şefkat, merhamet, adalet, doğruluk gibi değerler kazandırılmalıdır. Ayrıca çocuğa örnek olan anne-babalar, model olduklarını unutmamalı, çocuğun gözü önünde başkalarına zarar verici durumlardan kaçınmalıdır. Değerlerin kazandırılması çocuğun, bencilleşmesini engelleyecek, çevresine karşı duyarlı bir birey olmasını sağlayacaktır. Yine kim olursa olsun çevresine iyilikte bulunmasına, yapılan kötülüğe karşı iyilikle mukabele etmesine yardımcıdır.

¹⁰⁹⁶ Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanı Değerler*, s. 165-166.

SONUÇ

Değer, insanların birlikte yaşamak için ihtiyaç duydukları kural ve kaidelerdir. Değerler toplumların özelliklerini yansıtan, önem verdikleri hususları ortaya koyan olgulardır. Değerlerin birleştirici ve bütünleyici özellikleri bulunmaktadır. İnsanları, başıboş bir hayat yaşamaktan kurtarıp, amacı ve hedefi olan bireyler haline gelmesini sağlamaktadır.

Değerler, eğitim sayesinde bireylere öğretilmektedir. Önceleri temel derslerin içerisinde, son yıllarda ise değerler eğitimi çalışmaları adı altında bireylere verilmeye çalışılan değerler, değerler eğitimi sayesinde insanlara kazandırılmaktadır. Bu alan değerler eğitimi adında özel bir bölümün oluşmasına neden olmuş, yeni yetişen nesillere bu değerlerin aktarımını görev olarak üstlenmiştir.

Değerler, kaynaklarından ötürü farklı sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Ortaya çıkış kaynaklarına göre, ilahi ve topluma dayalı olarak ikiye ayrılmış olan değerler, sınıflandırmaya tabi tutulduğunda, bilimsel, ekonomik, estetik, sosyal, politik, dinî ve ahlâkî gibi başlıklara ayrılmaktadır. Tüm toplumların ortak kabul ettiği bazı evrensel değerler de bulunmaktadır. Bu değerler insan olmanın sonucunda ortaya çıkmış ve her toplumda bulunması gereken değerlerdir. Yine dinî, ahlakî, estetik, milli, siyasi, ekonomik gibi başlıklara ayrılmış değerler, insanların sosyo kültürel yapısına ve dinî inancına göre değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle pekçok ahlak bilimci, kendi toplum yapısına göre değerleri sınıflandırma yoluna gitmiş, toplumun hakim olduğu din ve kültüre ait öğelere dayanarak, insanların ihtiyaçlarına cevap verecek değerleri ortaya koymuş, yeni yetişen nesillere bunların aktarımı için yol ve yöntem tayin etmeye çalışmıştır.

Din, değerlerin kaynağı konumunda bulunan öğelerden birisidir. Allah'ın insanlar için göndermiş olduğu ilahi kurallar bütünüdür. Din, insanlığın varlığıyla meydana gelmiş ve insanlığın sona ermesi ile bitecektir. İnsanlar, din sayesinde cevapsız kalmış pek çok soruya cevap bulabilmekte, maddî-manevî problemlerini çözmekte, yokluk, hiçlik gibi konularda âhîretin varlığıyla psikolojisini koruyabilmektedir. Yine bireylerde, âhîret ve hesap verme bilinci sağlayan din, bu

dünyada bir amaç için yaşamayı, canlılara zarar vermekten kaçınmayı ve erdemli davranışlarda bulunmayı öğretmektedir.

İslâm dini, değerlere büyük önem vermiş, ahlakî erdemlerin insanlara yerleşmesi için emir ve yasaklar getirmiştir. Müslümanların ortak değerlerinin oluşabilmesi için dine, yani Kur'an ve sünnete ihtiyacı vardır. İslâmî değerlerin kaynağı olan Kur'ân ve sünnet, toplumdan topluma değişiklik göstermeyip, genelgeçer değerleri oluşturmuş ve dünya müslümanları arasında ortak bir ahlak yasası meydana getirmiştir. İşte bu ahlak yasasında yer alan her bir unsur günümüzde değer olarak adlandırılmaktadır.

Dini oluşturan, iman, ibadet ve ahlâk konuları, birey ve toplumun huzur ve sükûnetini amaç edinmiştir. Dinin getirdiği ilahi kuralları iki kısma ayırabiliriz. Birincisi, Allah'a kulluk görevinde yapılması gerekenler, diğeri ise toplumsal düzeni sağlamada kazanılması gereken davranışlardır. Allah'a kulluk noktasında iman ve ibadetler karşımıza çıkar ki bu dinî değerlerimizi, bireysel ve toplumsal kuralları içeren emir ve yasaklar ise ahlâkî değerlerimizi oluşturur. Biri dünyada, diğeri ise âhiret yaşantısında olmak üzere iki kazanımı olan dinî ve ahlâkî değerlerinin birey açısından önemi büyüktür. Dinî değerler, imanî ve ibadetle alakalı olarak iki kısma ayrılmaktadır. İmani değerler, Allah'a imanla alakalı her değeri içine almakta olup, kişinin inanç yönünü geliştirmektedir. İbadet kısmı ise, Allah'ın sevgisini kazanıp, O'na yakınlaşmayı sağlayan her unsuru kapsamaktadır. Ahlâkî değerler, iman ve ibadeti pekiştiren, insanların güzel huy ve karaktere sahip olmasını sağlayan ve bir arada yaşayan insanların birbirinin hukukunu gözetmesini amaçlayan erdemlerdir. Kapsamı çok geniş olan güzel ahlâk değerleri, kişinin yaratılış gayesine uygun hareket etmesini amaçlayarak, birlikte yaşama ahlâkı oluşturmakta, toplumda birlik ve beraberliği sağlayarak, huzur ve güven ortamı yaratmaktadır.

Bireysel ve toplumsal açıdan dinî ve ahlâkî değerlere muhtaç olan insanlar, ilahi kuralların emirlerini yerine getirmekle bu değerlere sahip olabilmekte, dünya ve âhiret saadetine erişebilmektedir. Yine Allah'ın biz insanlara emrettiği emir ve yasaklar, kişilerin psikolojik ve fizyolojik rahatlığı için önemlidir. Özellikle muhatabı insan olan Hz. Peygamber'in uygulamalarında yer alan değerler, birey ve toplumun hak ve hukukunu koruyan değerlerdir. Bu değerlere sahip olmak, sosyal bir varlık olan insan açısından önemlidir. Kişinin huzur, güven ve refahını koruyan bu hadisler, sevgi,

saygı, hoşgörü, yardımlaşma, adalet, iffet, hayâ, tevazu gibi değerleri insanlara öğretmiş, müslümanlar arasında ortak bir şuur oluşturarak, toplumsal birlik ve bereberliği meydana getirmiştir. Yine bu değerleri insanlara öğretirken Hz. Peygamber'in kullandığı yol ve metodlar, günümüz değer eğitimi açısından önemli sayılmış ve değer kazandırmada insanlara örneklik teşkil etmiştir.

Nevevi, Kırk Hadis eserinde, ahlâkla alakalı pekçok hadise yer vermiş, kırk hadis geleneği ile de bu hadislerin insanlara kolayca ulaşmasını amaçlamıştır. Nevevî eserine, toplumun ve bireyin ihtiyacını gözeterek, sosyal yapıda oluşan eksiklikleri gideren, problemleri çözen, İslâm akaid ve ahlakına temel kaide olabilecek hadisleri almıştır. Yine eserinde, değer sınıflandırmalarında bulunan bütün değerleri bulmak mümkündür. Bunun yanı sıra, iman ve ibadetle alakalı değerleri içeren hadislerde yer veren Nevevi, İslâmî değerlerin oluşumuna katkı sağlamıştır.

İslâm dini, insanın sosyal bir varlık olmasını baz alarak, güzel ahlâkı emretmiştir. Güzel ahlâk, kişinin davranışlarını güzelleştirmesi, zarar verici her hal ve tavırdan uzak durması, çevresindeki insanlar için faydalı olmaya çabalamasıdır. İslâmî yaşantı, güzel ahlâkın erdemlerine sahip olma ile mümkündür. Bu nedenle, inananların güzel ahlâka sahip olmaları İslâm dininin temel amacı sayılmış ve bu değerlere sahip olmaya çalışmak her müslümana görev olarak verilmiştir.

Değerlerin insan hayatındaki önemi düşünüldüğünde; ahlâkî değerlerin bireylere, ailelere ve en nihâyetinde topluma kazandırılması gerektiğinin önemi daha da iyi anlaşılacaktır. İslâm dini, müslüman toplumlarda huzur ve güveni esas kılmaya çalışırken, ahlâkı güzelleştirmeyi öğütlemiş, toplumsal sorunlara yol açacak kötü vasıflardan uzak durmayı emretmiştir. Mü'minleri kardeş ilan eden İslâm dini, insanların alaya alınmasını, ayıplanmasını, küçük düşürülmesini, lakap takılmasını, su-i zanda bulunulmasını, gıybetinin yapılmasını, kusurlarının araştırılmasını kesin bir dille yasaklamış, bu ahlâkî erdemlerden uzak davranışların, din kardeşliğine ve toplumsal barışın bozulmasına yol açan sebepler olduğunu vurgulamıştır. Yine, İslâm dini, inananları maddî veya manevî zarar verici her durumdan men etmiş, müslümanlar arasında oluşabilecek her türlü sorun ve ihtilafı gidermeyi toplumsal bir görev olarak saymış, birlik ve beraberlik ruhu oluşturmaya çalışmıştır.

Ahlâkî değerlerle donatılmamış bir toplumda, sorun ve kargaşa çıkarıp, düzeni bozma ve insanları birbirine düşman etme kolay bir hal almaktadır. Yine kendi

kültürünü tanımayan, milli benlik şuuru kazanmayan nesillerden oluşan toplumlarda maddî-manevî çöküşler yaşanmakta, suç oranları, boşanmalar, alkol, uyuşturucu gibi zararlı davranışlar artmakta, eğitim ve insan kalitesi düşmektedir. Bunların yaşanmaması için dinî ve ahlâkî değerlere önem verilmeli ve yeni yetişen nesillere bu değerler kazandırılmalıdır.

Ahlâkî değerlerimizin yaşanılması için mücadele eden ve özellikle teknoloji bağımlısı haline gelen yeni yetişen nesillere bu değerlerin kazandırılması için çalışan MEB, değerler eğitimine önem vermiş ve eğitim sistemine koymuştur. Her branş, sınıf ve rehber öğretmenin, ders içinde kazandırması gereken değerleri belirlemiş, müfredat içine koymuş ve öğrencilere kazandırılmasını istemiştir.

Nevevî'nin Kırk Hadis eserinde güzel ahlâk olarak nitelendirilen sevgi-saygı, dostluk-kardeşlik, doğruluk-dürüstlük, iffet-hayâ, yardımlaşma, adalet, iyilik yapmak, misafirperverlik, cömertlik, itaat, şükür, zühd, ihsân, ilim öğrenmek, güzel söz söylemek, kolaylık, sabır, sorumluluk, çalışmak, temizlik gibi pekçok değer bulunmaktadır. Yine, öfke, zulüm, kibir, hased, buğz, tecessüs, küslük, haddi aşma, zarar verme, hile ve aldatma gibi sakındırılması gereken davranışları içeren bazı hadislerde eserinde yer almıştır.

Son yıllarda değerlerin kazandırılmasına daha fazla önem veren MEB, belirlemiş olduğu değerlere yeni değerleri de ekleyerek, öğrencilere verilecek değerlerin sayısını artırmıştır. Bu değerlerin pek çoğu birbiriyle örtüşen ve birbirini tamamlayan değerlerdir. (Yardımseverlik-paylaşımçı olmak; dostluk- kardeşlik gibi). Bazen de birbiri ile iç içe girmiş veya alt basamağı konumundaki değerleri ayrı başlıklar altında ele alıp incelemiştir. (Örneğin, iffet- hayâ ve namus kavramlarını ayrı başlıklarda ele almıştır.) MEB'in 2010 genelgesinde esas aldığı değerlerin hemen hepsi tezimizde ele alınmış olup, başlıklar halinde hadis ve ayetlerle açıklanmaya çalışılmış, eğitim yönünden önemine değinilmiştir. MEB'de yer alan değerler dışında Nevevî'nin Kırk Hadis eserinde geçen bazı değerler de tezimize eklenmiş bulunmaktadır. Yine değerlerin kazanımı noktasında dini boyutuna da değinilmiş, emir ve yasaklar noktasında da değerlendirilmiştir. Ayrıca, iyi niyet, hased, buğz, tecessüs, küslük gibi güzel ahlâkın içinde yer alan bu değerler ayrı başlıklar halinde incelenmiş, birey ve toplum açısından önemi ortaya konmuştur. MEB'de aile kurumuna ve birliğine önem verme başlığı altında incelenen değer, tezimizde ele

aldığımız tüm değerlerde işlenmiş, değerlerin birey, aile ve toplum açısından önemine değinilmiş, eksikliğinde ne gibi sorunlarla karşılaşılacağı sıralanmıştır. Yine MEB'in, 2010 yılında yayınlamış olduğu DKAB Öğretim Programı ve Kılavuzu'nda ayrı başlıklar altında incelenen değerler, hadislerimizin ihtiva ettiği anlam ve mana bakımından birleştirilerek ele alınmış, bazen de tek başlık altında uç noktalar olarak açıklanmıştır. Örneğin cömertlik, kanaatkarlık, cimrilik, israf etmeme gibi ayrı başlıklar altında bulunan değerler, tezimizde cömertlik başlığı altında ele alınmış ve incelenmiştir.

Nevevî, eserinde geçen hadisleri güncel ve evrensel hadislerden seçmiştir. Tezimizde ele aldığımız değerler ile MEB'in değerlerinin örtüşmesinden bu durumu rahatlıkla görebilmekteyiz. Günümüz ahlâkî sorunlarını ve bu sorunların çözümünü kapsayan bu hadisler, günümüzde değerler adı altında insanlara, özellikle eğitim-öğretim kurumlarında çocuklara kazandırılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca Nevevî'nin eserinde bulunup, MEB'in değerleri arasında yer almayan dinî değerlerimiz de bulunmaktadır. "Dinî değerlerimiz" başlığı altında toplanan pek çok değere, kapsamın genişlemesinden ötürü tezimizde yer verilememiştir.

Günümüzde insanların bir arada mutlu, huzurlu ve sorunsuz bir şekilde yaşamaları için dinî ve ahlâkî yeterliğe sahip bulunmaları gerekmektedir. Bu yeterliğe ise değerlerimizin insanlara öğretilmesi ve aktarılması yoluyla ulaşılabacaktır. MEB'in anaokullarından lise düzeyine kadar her eğitim-öğretim kademesinde değerleri müfredata koyması, kulüp çalışmaları yaptırması, her bir ayı bir değer için etkinlikler düzenlemesi, bu değerlerin yaşanmasını ve unutulmamasını sağlayacak en büyük çabalardan biridir. Yine okullardaki bu değerler eğitiminin aile ve toplum içinde de desteklenmesi, bu değerlerin kalıcı hale gelmesini sağlayacaktır.

Değerler eğitimi yoluyla dinin emirleri olan ahlâkî kurallar bireylere aktarılmalı, ahlâkî erdemlerle donanmış insanların yetişmesi amaç edinilmeli, insanların mutlu, huzurlu bir şekilde yaşamaları sağlanmalı ve İslâm dininin hedeflemiş olduğu toplum inşa edilmelidir.

KAYNAKLAR

- AFDAL, Geir, “Ahlâk Eğitiminin Analizi: Bir Tipolojisi” *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26- 28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 333-353.
- AHMED İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed İbn Hanbel (I-VI)*, (nşr. Bedreddin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- AKBABA-ALTUN, Sadegül, “Eğitim Yönetimi ve Değerler”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2003, Yıl 1, Sayı 1, s.7-17.
- AKBAŞ, Oktay, “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 2008, Yıl 6, Sayı 16, s. 9-27.
- AKINCI, Âdem, “Hayata Anlam Vermede Dinî Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2005, Yıl 3, Sayı 9, s. 7-24.
- ALGÜL, Hüseyin, “Emin”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, XI, s.111.
- ALTIKARDEŞ, İsmet, “Birey ve Toplum İlişkilerinde Ahde Vefânın Önemi ve Hz. Muhammed (s.a.v) Örneği”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu (20-22 Nisan 2007)*, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, Çorum, 2007, s. 693-700.
- ALTIN, Fatma Tuba, *Mevlana'nun Eserlerinde Dostluk ve Samimiyet Değerlerinin İşlenişi ve Eğitim Açısından Tahlili*, Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010.
- ALTUNTAŞ, Halil, *Merhamet ve Şefkat Çağrısı*, DİB Yayınları, Ankara, 2011.
- ARSLAN, Şükran Fatma, *Sünen-i Ebû Davud'un Edeb Bölümünden Hareketle Hz. Peygamber'in Karakter Eğitiminde Yer Alan Ahlâkî Değerler*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Ana Bilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008.
- ATEŞ, Süleyman, “İhlas”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, XXI, s. 535-537.

- AYDIN, M. Zeki “Ailede Ahlâk Eğitimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2003, c. VII, Sayı 2, s.125-158.
- AYDIN, Mehmed, “İslâma Göre İlim”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1986, Sayı 3, s. 1-18.
- AYDIN, Mehmet Zeki-GÜRLER AKYOL, Şebnem, *Okulda Değerler Eğitimi: Yöntemler, Etkinlikler, Kaynaklar*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2012.
- AYDIN, Mehmet, “Açılış Konferansı”, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 29-41.
- AYDIN, Mustafa, “Değerler, İşlevleri ve Ahlâk”, *Eğitime Bakış Dergisi*, 2011, Yıl 7, Sayı 19, s. 39-45.
- BACANLI, Hasan, “Değer, Değer midir?”, *Eğitime Bakış Dergisi*, 2011, Yıl 7, Sayı 19, s.18-21.
- BAYRAK, Coşkun vd., *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Pegem Yayınları, Ankara, 2002.
- BAYRAKLI, Bayraktar, *İslâm'da Eğitim*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1989.
- BAYRAKTUTAR, Muammer, “Suç Önlemede Dinî ve Ahlâkî Değerlerin Rolü”, *Suç Önleme Sempozyumu (7-8 Ekim 2011)*, Bursa, 2011, s. 7-22.
- BEYHAKÎ, Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (thk. M. Abdulkâdir Atâ), Beyrût, 2003.
- BİLGİN, Beyza “Çocuklarımıza İnsancıl Bilgileri Nasıl Kazandırabiliriz?” *MEB Din Öğretimi Dergisi*, Ankara, 1991, Sayı 26, s. 24-32.
- BOLAY, Süleyman Hayri, “Aşkın Değerler Buhranı”, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 55-69.
-, “Değerlerimiz ve Günlük Hayat”, *DEM Dergi*, Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, Yıl 1, Sayı 1, s. 16-19.

- BUĞA, Mustafa - MİSTU, Muhyiddin, *İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, (Çev. M. Salih Ş- M. Ziya G), Dua Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh* (I-VIII), (nşr. Bedreddin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *İmam Nevevî Kırk Hadis Şerhi*, (Çev. Seyit Ali T), Hisar Yayınevi, İstanbul.
- CEBECİ, Aylin, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Derslerinde Ahlâkî Değerlerin Eğitimi ve Öğretimi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2005.
- ÇAĞLAYAN, Ahmet, *Ahlâk Pusulası: Ahlâk ve Değerler Eğitimi*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Ahlâk”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, II, s.1-9.
-, “Cömertlik”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, VIII, s.72-73.
-, “Emri bil- Ma’ruf Nehy-i ani’l- Münker”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, XI, s.138-141.
-, “Gazap (Öfke)”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, XIII, s. 436-437.
-, “Kin”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, XXVI, s. 30-31.
-, “Merhamet” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2004, XXIX, s. 184-185.
-, “Misafir” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, XXX, s.171-172.
-, “Tevâzû”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, XXXX, s. 583-585.
-, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.
- ÇELİK, Abbas, “Çocuk, Oyun ve Din Eğitimi”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2004, Sayı 9, s.187-196.
- DÂREKUTNÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, *Sünenu'd-Dârekutnî*, (thk. Şuayb el-Arnaut vd.), Müessesetu'r-risâle, Beyrut, 1424/2004.

- DÂRİMÎ, Ebu Muhammed Abdillâh Abdîrrahman (1992). *es-Sünen (I-II)*. (nşr. Bedreddin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- DAVUDOĞLU, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1977.
- DEMİR, Osman, “Tesânüd” *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, XXXX, s. 526-527.
- DEMİRCİ, Mehmet, “Zahidlik Nedir?” *Dünya-Âhîret Dengesi Nasıl Kurulur?* *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1987, Sayı 4, s.104-128.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.
-, *Lokman Sûresi ve Ahlâkî Öğütler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2012.
- DEMİRTAŞ, Sıdika, *Çocuk Yuvasında Kalan Korunmaya Muhtaç Çocukların Değer Eğitiminde Yaratıcı Dramanın Etkililiği*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2009.
- DİLMAÇ, Bülent, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Sınanması*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2007.
-, *İlköğretim Öğrencilerine İnsanî Değerler Eğitimi Verilmesi ve Ahlâkî Olgunluk Ölçeği ile Eğitimin Sınanması*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999.
- DUMLU, Ömer, *Kur’ân-ı Kerîm’de İyi İnsan ve Yararlı İş*, Çağlayan Yayıncılık, İzmir, 2000.
- EBÛ DAVÛD, Süleyman b. el-Eş’âs, *Sünenu Ebî Dâvûd (I-V)*, (nşr. Bedreddin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- EBU ZEHRA, Muhammed, “İslâm Ceza Hukukunda Merhamet ve Adâlet”, (Tercüme: Hasan Güleç), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1986, Sayı 3, s. 245-260.

- ECE, Hüseyin K, *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.
- EMRE, Mehmed, *Müslümanca Yaşama Sanatı*, Hikmet Neşriyat, İstanbul.
- ERDOĞAN, Abdullah, *Helâl Kazanç Rehberi*, Katre Yayınları, İstanbul, 2009.
- ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, Ensar Neşriyat, 2005.
- ERKAN, Arif, *el- Beyan (Arapça- Türkçe Sözlük)*, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2006.
- GAZALÎ, *Abidler Yolu*, (Çev. Ali BAYRAM-Sadi ÇÖĞENLİ), Çelik Yayınevi, İstanbul, 2013.
-, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (Trc. Ali ARSLAN), Arslan Yayınları, İstanbul, 1993.
- GÜLER, Zekeriya, *Hadis Günlüğü*, Damla Ofset Yayıncılık, Konya, 2008.
- GÜNGÖR, Erol, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998.
- HATİPOĞLU, İbrahim, *İmam Nevevî Kırk Hadis -Terceme ve Şerh-*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2012.
- HIDIR, Özcan, *Hadis Deryasından İnciler*, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
-, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsanî Değerler*, DEM Yayınları, İstanbul, 2013.
- İBN ABDİLBERR, Yusuf b. Abdilberr en-Nemerî, *Camîu Beyânî'l-İlm ve Fadlih*, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1398,
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünenu İbn Mâce (I-II)*, (thk. M. Fuâd Abdalbâkî), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- İBN RECEB, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân el-Hanbelî, *Hadislerle İlim ve Hikmet*, (Çev. Ali Kaya), Semerkand Yayınları, İstanbul, 2012.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî, *el-İlelu'l-Mütenahiye*, Beyrut, 1983.

İNAM, Ahmet, “Değerler Hayatımızın Kendisidir. Değerler Biziz” *DEM Dergi*, Yıl 2, Sayı 5, s. 82-93.

İSAM, *İslâm ve Toplum İlmihali*, TDV Yayınları, Ankara, 2015.

KALE, Nesrin, “Nasıl Bir Değerler Eğitimi?” *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 313-322.

KANDEMİR, Yaşar vd., *İmam Nevevî, Riyâzû's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1997.

....., “Kırk Hadis”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, XXV, s. 467-470.

....., “Nevevî”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, XXXIII, s. 45-49.

....., *Örnekleriyle İslâm Ahlâkı*, İstanbul, 2000.

KARAHAN, Abdulkadir “Kırk Hadis”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, XXV, s. 470-473.

....., “Hadisi Erbaîn Nev’inin Doğuşu ve Âmilleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 1952, Sayı 1, s. 75-82.

....., *Müslümanlığın Temel Bilgileri*, Oğul Matbaacılık, İstanbul, 1986.

KARAMAN, Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2006.

KARAMAN, Hayrettin ve Diğerleri, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, TDV Yayınları, Ankara, 2006.

KARLIK, Halil, “İnsanlık Kavramında Sorumluluk” *Din Öğretimi Dergisi*, MEB Yayınları, 1990, Sayı 22, s. 8-11.

KASAPOĞLU, Abdurrahman, “Kur’ân’a Göre Cimrilik, Sebepleri, Zararları ve Eğitimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, c. XI, Sayı 2, s. 329-364.

KAZANCI, Ahmet Lütfi, *Nübüvvet Pınarından Kırk Hadis*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2012.

- KENAN, Seyfi, “Modern Eğitimde Değer Arayışları” *Dem Dergi*, Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2007, Yıl 1, Sayı 1, s. 28-33.
- KILAVUZ, M. Akif, “Yaşlılık Döneminde Kayıplar ve Ölüm Olgusuna Anlam Vermede Dinî Değerlerin Rolü”, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)*, Dem Yayınları, İstanbul, 2007, s. 241-259.
- KILIÇ, Recep, *Ahlâkın Dini Temeli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992.
- KISA, Mahmut, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meali*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, Temmuz, 2010.
- KOCA, Ferhat, *İslâm İbadet Esasları*, TDV Yayınları, Ankara, 2014.
-, *Rahmet ve Merhamet Çağrısı Olarak İslâm (Hz. Peygamber ve Merhamet Eğitimi)*, DİB Yayınları, Ankara, 2011.
- KÖYLÜ, Mustafa, “Küresel Bağlamda Değerler Eğitimine Duyulan İhtiyaç”, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Yayınları, İstanbul, s. 287-311.
- MÂLİK, Mâlik b. Enes, *Muvatta*, (I-II), (thk. M. Fuâd Abdalbâkî), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- MEB, *Dinî Terimler Sözlüğü*, Devlet Kitapları Döner Sermaye İşletmesi Müdürlüğü, Ankara, 2009.
- MEB, 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu (2., 10., 11., 20., 23., 28. Maddeleri), MEB 2010/53 sayılı, 08.09. 2010 Tarihli Genelgesi.
- MÜSLİM, Ebu’l-Huseyn Muslim b. Haccâc, *el-Câmiu’s-Sahîh* (I-III), (thk. M. Fuâd Abdalbâkî), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü’n-Nesâî* (I-VIII). (nşr. Bedreddin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- NEVEVÎ, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *el-Erba’üne’n-Nevevîyye*, thk. el-Hallâk, Kusay Muhammed Nurs, eş-Şeyhî, Enver b. Ebî Bekr, Dâru’l-Minhâc, Cidde, 1430/2009.

....., *Kırk Hadis*, (Trc. Babanzâde Ahmed Na'îm), Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1341.

....., *Riyazü's-Salihîn*, (Çev. Bekir Tuna), Gökçe Ofset, Konya, 2007.

OKTAY, Ayşe Sıdika, "Ahlâkî Değerler ve Bunların Global Ahlâka Etkileri" *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26- 28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 131-143.

OKTAY, Hüseyin Tuğrul, *Televizyon Dizilerinin Toplumun Milli ve Manevî Değerleri Açısından Değerlendirilmesi (Aşk-ı Memnû Dizisi Örneği)*, T.C. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), Ankara, Kasım, 2011.

ÖZAFŞAR, Mehmed Emin, vd., *Hadislerle İslâm Asiklopedisi*, DİB Yayınları, Ankara, 2014.

ÖZKÖSE, Kadir, "Zühd ve Sufilerin Zühde Yükledikleri Anlam" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2002, c. IV, Sayı 1, s. 173-194.

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Nebevî Sünnet*, (Çev. Muammer Bayraktutar), Yasin Yayınevi, İstanbul, 2011.

SAĞLAM, Kâzım, *İmam Nevevî Kırk Hadis Tercemesi ve Şerhi*, Buruc Yayınları, İstanbul, 2011.

SAKALLI, Talat, *Hadislerle İslâm'da Hoşgörü ve Kolaylık*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1996.

SANCAKLI, Saffet, *Hız. Peygamber'in Mesajlarında Örnek Toplum*, Nun Yayıncılık, İstanbul, 2009.

ŞİŞMAN, Ahmet, "Açılış Konuşması", *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)*, Değerler Eğitimi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 11-17.

TARHAN, Nevzat, *Değerler Psikolojisi ve İnsan, Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara, 2005, <http://www.tdk.gov.tr/index.php>.

- TİRMİZİ, Ebû İsa Muhammed b. ‘İsa, *Sünenü’-t-Tirmizî* (I-V), (nşr. Bedreddin Çetiner). Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- TOPBAŞ, Kadir, “Açılış Konuşması”, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, (26-28 Kasım 2004), Değerler Eğitimi Yayınları, İstanbul, 2007, s.18-26.
- TUTAR, Âdem, “Hz. Muhammed ve Sabır”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 1999, Sayı 4, s.137-144.
- TÜRK, İbrahim, *Değerler Eğitiminde Saygı*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı, Sosyal Bilimler Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 2009.
- TÜZÜN, İdris, *Âyet ve Hadislerle İslâm Ahlâkı*, Altınbaşak Neşriyat, İstanbul, 2011.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991.
- UYANIK, Mevlüt, “Bir Değer Olarak Çoğulculuk” *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* (26-28 Kasım 2004), Değerler Eğitimi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 433-443.
- UYSAL, Veysel, “Yetişkinlerde Dindarlık ve Değerler: Dinî Hayat, Değer Tercihleri ve Kadına Bakış Eğilimleri” *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* (26-28 Kasım 2004), Değerler Eğitimi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 215-240.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, “Değerler, Kültür ve Sanat”, *İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlük Konferansları Serisi*, İstanbul, 1965, (Akt: POYRAZ, Hakan, “Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı”, *Değerler Eğitimi Sempozyumu*, Dem Yayınları, 2007, İstanbul s. 81-88).
- ÜNAL, Harun, *İmam Nevevî Kırk Hadis* (Derleme ve Açıklama), Alya Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÜNAL, İsmail Hakkı, “İslâm Kültüründe Kırk Hadis Geleneği ve Şeyh Hamid-i Velî’nin Hadis-i Erbaîn Şerhi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, c. XXXIX, Sayı 1, s.136-146.
- ÜRKMEZ, Ahmed, *Ahlâk Ekseninde Hadis*, TDV Yayınları, Ankara, 2010.

- YAMAN, Ertuğrul, *Değerler Eğitimi: Eğitimde Yeni Ufuklar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.
- YAVUZER, Haluk, *Ana, Baba ve Çocuk*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Sade. İsmail Karaçam vd.) Zehraveyn Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- YETİK, Erhan, “Hz. Muhammed’in Zühd ve Takvası”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun, 1993, Sayı 7, s.126-135.
- YILMAZ, K. Musa, “İslâmda Kardeşlik ve Bunu Yıkan Amiller”, *Din Öğretimi Dergisi*, MEB Yayınları, Mart, 1990, Sayı 22, s. 75-91.
- YILMAZ, Macid, *Ergenlerde Şiddetin Önlenmesinde Din Eğitiminin Rolü*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2010.
- YİĞİTTİR, Süleyman-ÖCAL, Âdem, “İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Değer Yönelimleri”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010, Sayı 24, s. 407-416.
- ZEBÎDÎ, Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (Trc. Ahmed Naim, Kâmil Miras), DİB Yayınları, Ankara, 1984.

ÖZGEÇMİŞ

Ayşegül Köstü 1982 yılında Hatay Hassa’da doğdu. Orta öğrenimini Hassa’da tamamlayan Ayşegül Köstü 2004 yılında İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümü’nden mezun oldu. 2011 yılında Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü’sünde Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 2007 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak görev yapmaya başlayan Ayşegül Köstü, halen Kahramanmaraş Onikişubat Şehit Haşim Yenigül İlkokulu’nda görevine devam etmektedir.

VITAE

Ayşegül Köstü was born in Hatay,Hassa in 1982. She got secondary education Hatay,Hassa. Ayşegül Köstü graduated from İzmir Dokuz Eylül University, Faculty of Theology, Department of Religious Culture and Ethics Education in 2004. She began his MA at the Institute of Social Sciences at the University 7 Aralık of Kilis. Ayşegül Köstü who started to work as Religious Culture and Moral Education Teacher in the Ministry of National Education in 2007 still continues her duty at Şehit Haşim Yenigül Primary School in Kahramanmaraş Onikişubat.